მიხეილ სვანიძე

ოსმალეთის ისტორია
(XIV - XVI სს.)

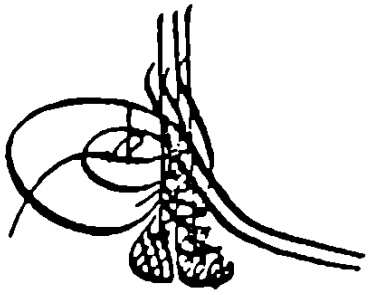

თბილისი 1999

63.3 (5Тур)
956. 0
Ь451

წიგნში განხილულია ოსმალეთის სახელმწიფოს დაარსების, ჩამოყალიბებისა და იმპერიაში გადაზრდის ისტორია; მისი დაპყრობითი ომები, სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა და სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა XIV-XVI საუკუნეებში. დიდი ყურადღება ეთმობა ოსმალეთის ურთიერთობას რუსეთთან და ირანთან; რადგანაც წიგნი გათვალისწინებულია ქართველი მკითხველისათვის, მასში სათანადოდ არის გაშუქებული ოსმალეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხები.

წიგნი განკუთვნილია აღმოსავლეთმცოდნეების, სხვადასხვა დარგის ისტორიკოსებისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის. ამასთანავე მას აქვს დაშბმარე სახელმძღვანელოს მნიშვნელობა უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებისათვის.

წიგნი ეძღვნება ოსმალეთის სახელმწიფოს დაარსების 700 წლისთავს.

The book discusses the history of establishment and development of the Ottoman State and its evolvement into an empire; describes the empire's conquering wars, its administration and social-economic conditions in the 14th-16th centuries. Attention is paid to relations with Iran and Russia. Since the book is aimed at Georgian readers, special place is devoted to issues of Georgian-Ottoman relationship.

The book is dedicated to the 700th anniversary of the establishment of Ottoman State and is addressed to orientalists, historians of various fields and a wide range of lay readers.

რედაქტორი გ. ბერაძე

Edited by G. G. Beradze

გამომცემლობა „ქრონოგრაფი“

Publishing House "Chronography"

© მ. სვანიძე M. Svanidze

® „ქრონოგრაფი“ "Chronography"

წელს სრულდება ოსმალეთის სახელმწიფოს დაარსების 700 წლისთავი. ოსმალეთის ისტორიის შესწავლას დიდი ყურადღება ექცევა როგორც საკუთრივ თურქეთში, ისე მის ფარგლებს გარეთ.

თურქეთი ჩვენი მეზობელი სახელმწიფოა და საქართველოში მისი ისტორიის მიმართ ინტერესი ყოველთვის დიდი იყო. ოსმალეთის ისტორიის საკითხების შესწავლას ყურადღება მიაქცია ჯერ კიდევ ვახუშტი ბატონიშვილმა. დიმიტრი ბაქრაძე იყო პირველი ქართველი ისტორიკოსი, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა საქართველოში ოსმალეთის ისტორიის მეცნიერულ შესწავლას. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დაარსების შემდეგ, გამოჩენილი მეცნიერები ივ. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის კვლევასთან ერთად, ყურადღებას უთმობენ მეზობელი ქვეყნების და, კერძოდ, ოსმალეთის ისტორიას.

განსაკუთრებით ინტენსიურად დაიწყო ოსმალეთისა და ოსმალეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის შესწავლა მას შემდეგ, რაც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გაიხსნა აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტი (1945 წ.) და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიასთან დაარსდა აღმოსავლეთმცოდნეობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი (1960 წ.).

ცნობილი ქართველი ორიენტალისტების ს. ჯიქიასა და ვ. გაბაშვილის მონაწილეობითა და ხელმძღვანელობით გამოქვეყნდა საყურადღებო ოსმალური წყაროები და სამეცნიერო ნაშრომები.

მათმა მოწაფეებმა (ც. აბულაძე გ. ფუთურიძე, ნ. შენგელია, ვ. ჩოჩიევი, გ. ალასანია, დ. გუდიაშვილი, მ. ილურიძე, ე. მაჩიტაძე, მ. სვანიძე და სხვ.) წარმატებით განაგრძეს თავისი მასწავლებლების მიერ დაწყებული საქმე. თურქეთის ახალი ისტორიის შესწავლის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის ო. გიგინეიშვილს.

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში ინტერესი ოსმალეთის წარსულისადმი ძალზე დიდია, დღემდე არ არის დაწერილი ოსმალეთის ისტორია. წინამდებარე ნაშრომი მიზნად ისახავს, ნაწილობრივ მაინც შეავსოს ეს ხარვეზი. ნაშრომში განხილულია ოსმალეთის ისტორია XIV - XVI სს-ში. ესაა ოსმალეთის სახელმწიფოს დაარსების, ჩამოყალიბებისა და ძლიერების ხანა, ამავე დროს შეინიშნება მისი დასუსტება-დაქვეითების ნიშნები. თურქი ისტორიკოსის ჰ. ინალჯიკის თქმით, ესაა ოსმალეთის ისტორიის "კლასიკური წლები".

წიგნში განხილულია ოსმალეთის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის საკითხები, გარკვეული ადგილი აქვს დათმობილი ოსმალების ურთიერთობას დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებთან და, კერძოდ, საქართველოსთან. ამ წიგნის დაწერისას ავტორი ეყრდნობოდა მის მიერ

მრავალი წლების განმავლობაში გამოქვეყნებულ გამოკვლევებს ოსმალეთის ისტორიის სფეროში და ასევე ქართველი და უცხოელი თურქოლოგების ნაშრომებს.

ნაშრომი ეძღვნება ოსმალეთის სახელმწიფოს დაარსების 700 წლისთავს.

თავი I
თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფო მცირე აზიაში XI-XIII საუკუნეებში

1. მცირე აზიაში თურქული ტომების დასახლება

მცირე აზიაში თურქული ტომები ჩნდებიან IV საუკუნის მიწურულიდან. ისინი აქ მოდიოდნენ სხვადასხვა გზებით - ირანიდან, კავკასიიდან, შავიზღვისპირეთიდან და ბალკანეთიდან. მათი გამოჩენა მცირე აზიაში დაკავშირებული იყო ხალხების დიდ გადასახლებასთან; მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა აგრეთვე ჰუნების ლაშქრობებმა და VI-VII საუკუნეებში ბულგარებისა და სუვარების შემოსევამ მცირე აზიაში.

VI საუკუნის მიწურულისათვის კონსტანტინოპოლში გვხვდება თურქული მოდგმის მცხოვრებლები - ავარები, ბულგარები, ხაზარები. ცნობილია, რომ ზოგიერთ ბიზანტიელ იმპერატორს ცოლად ჰყავდა ხაზართა მეფის ასული. IX საუკუნეში ბიზანტიის იმპერატორის კარზე ხაზართა გვარდიაც კი დაარსდა. ამ პერიოდში ჩასახლებული თურქული მოდგმის ხალხები შთანთქმული იქნა ადგილობრივი ეთნოსის მიერ.

VIII-X საუკუნეებში შუა აზიიდან და ხორასნიდან მოვიდა თურქთა დიდი ნაკადი. აბასელი ხალიფები მათ იყენებდნენ როგორც სამხედრო ძალას, თავიანთი დასავლეთი საზღვრების დაცვის მიზნით. აღმოსავლეთ მცირე აზიაში, ბიზანტიის საზღვართან გაჩნდა თურქული ტომების დასახლებები. მათი რაზმები წარმოადგენდნენ ხალიფების მთავარ სამხედრო ძალას ანატოლიის პროვინციების დაცვის საქმეში. თურქი ტომების ბელადები ხშირად ამ რეგიონებში თავს გრძნობდნენ დამოუკიდებელ მმართველებად.

XI-XII საუკუნეებში ბიზანტიის სამფლობელოებში ჩრდილოეთ-დასავლეთიდან იჭრებიან სხვა თურქული ტომები - პაჭანიკები, უზები, ყივჩაღები. მათ ბიზანტიის მთავრობა იყენებდა როგორც დაქირავებულ ძალას და ასახლებდა სასაზღვრო პროვინციებში. ქვეყნის სხვა მცხოვრებთა შორის გაბნეულმა ამ თურქული მოდგმის ხალხებმა მოამზადეს შემდგომისათვის ნიადაგი თურქიზაციისათვის ანატოლიასა და აღმოსავლეთ თრაკიაში.

XI საუკუნეში მცირე აზიის საზღვრებს მოადგა ახალი, გაცილებით უფრო ძლიერი მიგრაციული ტალღა ოღუზურ-თურქმენული ტომებისა შუა აზიიდან, რომელმაც შეცვალა რეგიონის ეთნიკური სურათი.

2. დიდ-სელჩუკთა სახელმწიფო

XI საუკუნის 30-იანი წლებიდან ახლო აღმოსავლეთში იწყება თურქ-სელჩუკთა შემოსევები. ეს იყო თურქული ტომების ყველაზე მასობრივი გადმოსახლე-

ბა, რომელმაც საფრთხე შეუქმნა ამ რეგიონის კულტურულ ქვეყნებს. თურქ-სელჩუკები ეკუთვნოდნენ ოღუზ-თურქმენულ ტომებს და თავდაპირველად ცენ-ტრალური აზიის სტეპებში ბინადრობდნენ, ხოლო შემდეგ შუა აზიაში გადმოვიდნენ და არალის ტბასა და ურალს შორის მომთაბარეობდნენ. თურქ-სელჩუკები საზოგადოების განვითარების გვაროვნული წყობილების საფეხურზე იდგნენ და მომთაბარე მეჯოგეები იყვნენ. ოღუზები 24 შტოდ იყოფოდნენ. სელჩუკები ოღუზთა ერთ-ერთ შტოს - კინკის ეკუთვნოდნენ. ოღუზ-თურქული ტომები გააერთიანა სელჩუკთა გვარმა X საუკუნის მეორე ნახევარში და შემდგომ დინასტიის სახელწოდება - სელჩუკები - გავრცელდა მთლიანად მის მიერ გაერთიანებულ ტომებზე. X საუკუნის ბოლოს სელჩუკებმა ისლამი მიიღეს. შუა აზიაში დაწყებულმა საძოვრების კრიზისმა სელჩუკები აიძულა ახალი საცხოვრებელი ადგილები ეძებნათ. ისინი თავიანთი ოჯახებითა და ჯოგებით მახლობელი აღმოსავლეთისაკენ დაიძრნენ. 1040 წელს სელჩუკები შეიჭრნენ ირანში და 1055 წლისათვის მთლიანად დაიპყრეს იგი. იმავე წელს ხელთ იგდეს ბაღდადი, სახალიფოს რეზიდენცია. სელჩუკების ბელადმა თოღ-რულ-ბეგმა აიძულა ხალიფა ებოძა მისთვის სულთნის ტიტული. თოღრულ-ბეგი (1037-1063) იყო დიდ-სელჩუკთა სახელმწიფოს დამაარსებელი და გახდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მბრძანებელი. თურქ-სელჩუკები აღიარებდნენ ისლამის სუნიტურ მიმართულებას და მისი დროშით აწარმოებდნენ დაპყრო-ბით ომებს.

მომთაბარე თურქ-სელჩუკთა შემოსევებმა უდიდესი ზიანი მიაყენა ახლო აღმოსავლეთის როგორც ქრისტიან, ისე მუსლიმ კულტურულ ხალხებს. მათ ყველგან სჭირდებოდათ იალაღები და ყიშლაღები თავიანთი ოჯახებისა და ჯოგებისათვის. მათთვის სულ ერთი იყო, ვის ეკუთვნოდა მიწა - ქრისტიანებს თუ მუსლიმებს. თურქ-სელჩუკებმა აგრეთვე დიდი ზიანი მიაყენეს ამიერკავკასი-ის ქვეყნებს და, კერძოდ, საქართველოს.

XI საუკუნის 30-იანი წლებიდან იწყება თურქ-სელჩუკთა პირველი თავ-დასხმები ამიერკავკასიის ქვეყნებზე, ხოლო 1054 წელს მათ აზერბაიჯანი დაიპყრეს. სელჩუკთა აგრესია საქართველოს წინააღმდეგ განსაკუთრებით გა-ძლიერდა სულთან ალფ-არსლანის (1063-1072) დროს. იგი სათავეში ედგა საქართველოში ორგზის ლაშქრობას 1064 და 1068 წლებში. ამ ლაშქრობების შედეგად საქართველო მეტად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. თურქ-სელჩუკ-თა დაპყრობები არსებითად განსხვავდებოდა ბიზანტიელებისა თუ არაბთა ბატონობისაგან. ისინი მომთაბარე-მეჯოგეები იყვნენ და გადმოსახლებით მოდიოდ-ნენ, დაპყრობილ ქვეყნებში ინტენსიურ სოფლის მეურნეობას აჩანაგებდნენ და სახნავ-სათეს მიწას საძოვრებად აქცევდნენ, ანადგურებდნენ მწარმოებელი სა-ზოგადოების მიერ შექმნილ მატერიალურ კულტურასა და დოვლათს.

მელიქ-შაჰის (1072-1092) სულთნობის დროს სელჩუკებმა თითქმის მთელ საქართველოში მოიკიდეს ფეხი. XI საუკუნის 80-იანი წლებიდან საქართველოში

დაიწყო ე. წ. "დიდი თურქობის" ხანა. ამ დროს თურქული ტომები დიდი რაოდენობით შემოვიდნენ საქართველოში და დასახლდნენ. ამ მხრივ განსაკუთრებით დაზარალდა საქართველოს სამხრეთი რაიონები.

მცირე აზიაში თურქ-სელჩუკებმა თავიანთი პირველი თავდასხმა მოაწყვეს XI საუკუნის 50-იან წლებში, როდესაც მცირე აზია შედიოდა ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში. ბიზანტია იყო განვითარებული ფეოდალური სახელმწიფო, მაგრამ დასუსტებული შინაგანი წინააღმდეგობებითა და ურთიერთშორის ბრძოლით.

სელჩუკთა წარმატებებს ხელი შეუწყვეს თვით ბიზანტიის მმართველებმა, რომლებმაც ცოტა ხნით ადრე დაიპყრეს სომხეთი და მისი მოსახლეობის დიდი ნაწილი გადაასახლეს ცენტრალურ ანატოლიაში, კილიკიასა და ჩრდილოეთ სირიაში, რითაც მნიშვნელოვნად გააშიშვლეს და დაასუსტეს თავისი ქვეყნის აღმოსავლეთი პროვინციები.

1071 წლის 19 აგვისტოს სელჩუკებმა მანასკერტთან სასტიკად დაამარცხეს ბიზანტიელები და იმპერატორი რომან IV დიოგენი დაატყვევეს. ბიზანტიელების დამარცხება იმანაც განაპირობა, რომ ბიზანტიის ჯარში იმყოფებოდნენ პაჭანიკები, უზები, ყივჩაღები და სხვა თურქული მოდგმის ხალხები, მათ უღალატეს იმპერატორს და ბრძოლის დროს მტრის მხარეზე გადავიდნენ. რომან დიოგენსა და ალფ-არსლანს შორის დადებული ხელშეკრულებით, ბიზანტია სელჩუკებს უთმობდა მცირე აზიის ტერიტორიის მნიშვნელოვან ნაწილს. რომან დიოგენს ტყვეობიდან თავის დასახსნელად ალფ-არსლანისათვის უნდა გადაეხადა ერთი მილიონი დინარი და ყოველწლიურად ხარკის სახით 360.000 დინარი. მანასკერტის ბრძოლის შედეგად, ბიზანტიამ დაკარგა საბოლოოდ აღმოსავლეთის პროვინციები და იქ სელჩუკები გაბატონდნენ.

მანასკერტთან დამარცხების შემდეგ ბიზანტიაში კიდევ უფრო გამწვავდა შიდაპოლიტიკური ბრძოლა. 1057-1081 წლებში შეიცვალა ხუთი იმპერატორი. ბიზანტია წელში იყო გატეხილი და აღარ შეეძლო სელჩუკებისათვის წინააღმდეგობის გაწევა. ბიზანტიამ საბოლოოდ ხელი აიღო თავის სამფლობელოებზე ანატოლიაში. ბიზანტიელებზე მოპოვებული გამარჯვების შედეგად, საფუძველი ჩაეყარა ანატოლიაში სელჩუკების დამკვიდრებას. აქედან იწყება ანატოლიის ინტენსიური გათურქება.

3. რუმის (კონიის) სასულთნო

მცირე აზიის სელჩუკებმა ყველაზე ადრე დაიწყეს ჩამოცილება დიდი სელჩუკებისაგან. გავრცელებული აზრით, ეს აიხსნება იმით, რომ დიდ სელჩუკთა სულთნები შიდა ანატოლიაში მომხდარ ამბებს ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, ვიდრე სახელმწიფოს სხვა რეგიონებში შექმნილ სიტუაციას.

1073 წლიდან სელჩუკები სულეიმანის მეთაურობით, რომელიც იყო ალფ-

არსლანის ბიძაშვილი, შეუდგნენ მცირე აზიის დაპყრობას. ადგილობრივი მოსახლეობა მათ სუსტ წინააღმდეგობას უწევდა. გლეხები, რომელთა შორის იყვნენ სლავები, ვალახები, სერბები, გადმოსახლებულნი ბიზანტიის ხელისუფლების მიერ, შევიწროვებულნი ბიზანტიელი ფეოდალების სასტიკი ექსპლუატაციით, უხალისოდ ებრძოდნენ შემოსეულ მტერს. ზოგიერთ მათგანს ერჩია თურქები. ეს განწყობილება კარგად გამოიყენეს სელჩუკმა სულთნებმა. 1077 წელს მცირე აზიაში, კონიასა და კაისერის შორის მდებარე დაბლობზე შეიქმნა მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოს პირველი ბირთვი.

დიდ-სელჩუკთა სულთანმა მელიქ-შაპმა (1072-1092) სულეიმან იბნ კუტლუმიშს სულთნის ტიტული უბოძა. ამით სულეიმანმა (1077-1086) საფუძველი დაუდო რუმის (კონიის) სასულთნოს - სელჩუკთა სახელმწიფოს მცირე აზიაში.

ამიერიდან ანატოლიის რუმის[1] სელჩუკთა სახელმწიფო ვასალურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა დიდ-სელჩუკთა სახელმწიფოსთან. ანატოლიაში რუმის სელჩუკთა სახელმწიფოს დაარსებით, ძირითადად მთავრდება მცირე აზიის დაპყრობა და ამ რეგიონში თურქული ეთნიკური ელემენტის გაბატონება.

სულეიმანი მიღწეული წარმატებებით არ დაკმაყოფილდა და განაგრძო ბრძოლა ბიზანტიის წინააღმდეგ. თურქების ლაშქარი დაიძრა დასავლეთის მიმართულებით. სელჩუკები მოკლე ხანში გავიდნენ ხმელთაშუა, შავი და მარმარილოს ზღვების სანაპირომდე.

1080 წელს სელჩუკებმა დაიპყრეს ნიკეა (იზნიქი) და იგი სატახტო ქალაქი გახდა. იზნიქი ახლოს მდებარეობდა კონსტანტინოპოლიდან და მას დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. 1085 წელს სელჩუკებმა დაიპყრეს სმირნა (იზმირი). მალე სელჩუკებმა ხელთ იგდეს კადიქოი და უსქუდარი და პირდაპირ კონსტანტინოპოლის წინ (აზიურ სანაპიროზე) აღმოჩნდნენ. სელჩუკებმა ბოსფორის სრუტის ანატოლიის სანაპიროზე საბაჟო გახსნეს და სრუტეში გამავალ გემებს ბაჟს ახდევინებდნენ. სულეიმანი კონსტანტინოპოლის წინააღმდეგ სალაშქროდ ემზადებოდა.

სელჩუკების ამ წარმატებებმა ბიზანტიის იმპერატორი საგონებელში ჩააგდო. მაგრამ ბიზანტიის იმპერატორს არც საკმაო ჯარი ჰყავდა და არც საჭირო თანხები ჰქონდა ჯარის დასაქირავებლად. ასეთ ვითარებაში იმპერატორმა ალექსი I კომნენმა (1081-1118) გადაწყვიტა სულეიმანს დაზავებოდა და ხარკის

---

[1] რუმი - ასე უწოდებდნენ არაბები, ხოლო შემდგომ სელჩუკები ანატოლიას. ეს სახელი წარმოდგება ბიზანტიის სახელწოდებისაგან, რომელსაც ტრადიციულად ეწოდებოდა რომის იმპერია ან რომი. ბერძენ-ბიზანტიელები (მცირე აზიის მცხოვრებნი) ასევე თავიანთ თავს უწოდებდნენ რომეამებს (რომაელებს). სახელწოდება "რომე" შემორჩა თურქულ ენაშიც - "რუმ". უფრო გვიან მას უწოდებდნენ თურქეთის ევროპულ ნაწილს - რუმელია (თურქ. "რუმელი" - რუმის ქვეყანა).

გადახდა იკისრა. იმ დროს სულეიმანი ანატოლიაში დარჩენილი ციხეების დაპყრობით იყო დაკავებული და ადვილად დაეზავა ბიზანტიის იმპერატორს. სულეიმანმა დაიპყრო ანთარდუსი, თარსუსი, ადანა და სხვა ქალაქები. თითქმის მთელი ანატოლია სელჩუკების ხელში გადავიდა.

1082 წელს სულეიმანი სირიაში შეიჭრა და აიღო დამასკო. 1084 წელს სულეიმანმა დაიპყრო ანტიოქია - ბიზანტიის მთავარი ქალაქი ამ რეგიონში. ანტიოქიის დაკავებით ბიზანტიას გამოეცალა უკანასკნელი დასაყრდენი სირიაში. 1085 წელს სელჩუკებმა დაიპყრეს ალბისტანი, ჰუნი, მარაში, გოქსუსუნი, ქეისუნი და სხვ.

სულეიმანის დაპყრობითი ომების შედეგად მისი სახელმწიფოს საზღვრები გადაჭიმული იყო აღმოსავლეთ ანატოლიიდან ეგეოსის ზღვის ნაპირამდე და ანტიოქიიდან შავ ზღვამდე.

სელჩუკთა რუმის სახელმწიფო გახდა ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო წინა აზიაში. იგი საფრთხეს უქმნიდა არა მარტო ბიზანტიის დედაქალაქს კონსტანტინოპოლს, არამედ საერთოდ ბიზანტიის სახელმწიფოს არსებობასაც. ასეთ ვითარებაში ბიზანტიის იმპერატორმა ალექსი I კომნენმა მიმართა რომის პაპს და დასავლეთ ევროპის მონარქებს დახმარებისათვის. სწორედ ეს გახდა საბაბი ჯვაროსანთა პირველი (1096-1099) ლაშქრობისა.

1096 წელს ჯვაროსნები ჩავიდნენ კონსტანტინოპოლში და იქიდან დაიწყეს ლაშქრობა სელჩუკების წინააღმდეგ.

ჯვაროსანთა მთავარი მიზანი იყო მუსლიმთაგან პალესტინის წმინდა ადგილების განთავისუფლება. ბიზანტიის იმპერატორს იმედი ჰქონდა, რომ ჯვაროსნების დახმარებით მთლიანად განთავისუფლდებოდა მცირე აზია თურქებისაგან და დაიბრუნებდა დაკარგულ ტერიტორიებს.

ბიზანტიის იმპერატორის მხარდაჭერით ჯვაროსნები გადავიდნენ მცირე აზიაში. 1097 წელს მათ აიღეს რუმის სასულთნოს დედაქალაქი ნიკეა და ესქიშეჰირთან სასტიკად დაამარცხეს სელჩუკები, რომლებიც იძულებული შეიქნენ დასავლეთ ანატოლიიდან აღმოსავლეთ ანატოლიაში გადასულიყვნენ. ამ გამარჯვების შემდეგ ჯვაროსნებს გზა გაეხსნა სირიისა და ჩრდილოეთ მესოპოტამიისაკენ. 1098 წლის თებერვალში ჯვაროსნებმა აიღეს ეაჭრობისა და ხელოსნობის ცენტრი ქ. ედესი (ურჰა), სადაც დააარსეს ედესის საგრაფო.

1097 წლის ოქტომბერში ჯვაროსნები მიადგნენ ანტიოქიას, რომელიც წარმოადგენდა მნიშვნელოვან სამხედრო, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცენტრს. რამდენიმე თვის ალყის შემდეგ, 1098 წლის ივნისში, აიღეს ის. ანტიოქიაში დაარსდა ჯვაროსანთა სამთავრო, რომელმაც 1268 წლამდე იარსება. 1099 წლის 15 ივლისს ჯვაროსნებმა აიღეს იერუსალიმი და დააარსეს იერუსალიმის სამეფო, რომელიც ითვლებოდა ყველაზე მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ცენტრად ჯვაროსნების მიერ დაარსებულ სახელმწიფოებს შორის.

1092 წელს მელიქ-შაჰის სიკვდილის შემდეგ დიდ-სელჩუკთა სახელმწი-

ფლ'ში დაიწყო ბრძოლა ხელისუფლებისათვის. ერთდროულად გამოჩნდა სულთნის ტახტის სამი პრეტენდენტი. გვირგვინისათვის დაწყებულმა ბრძოლამ დიდად დაასუსტა დიდ-სელჩუკთა სახელმწიფო.

რუმის სელჩუკთა სახელმწიფომ შეძლო ჯვაროსანთა ლაშქრობების შედეგად მიყენებული ზიანის აღდგენა.

1116 წელს მცირე აზიის სელჩუკთა დედაქალაქი გახდა კონია და ამის შემდეგ სასულთნოს გაუქმებამდე (1307 წ.) რუმის სელჩუკთა სახელმწიფოს ეწოდებოდა კონიის (იკონიის) სასულთნო.

XII საუკუნის 50-იან წლებში შუა აზიიდან მოდის ოღუზთა ტომების ახალი ტალღა. 1154 წელს ოღუზებმა ტყვედ იგდეს დიდ-სელჩუკთა უკანასკნელი სულთანი სანჯარი (1117-1157). 1157 წელს სანჯარის სიკვდილის შემდეგ დიდ-სელჩუკთა სახელმწიფო ცალკეულ სასულთნოებად დაიშალა.

რუმის სასულთნო ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო იყო მცირე აზიაში. რუმის სელჩუკმა სულთნებმა ადვილად შეძლეს ანატოლიაში პატარ-პატარა თურქული საამიროების დამორჩილება. რუმის სულთანს განსაკუთრებით დიდი წინააღმდეგობა გაუწია დანიშმენდების საამირომ, რომელიც 1067 წელს შეიქმნა. დანიშმენდების საამირომ თავის ხელისუფლებას დაუმორჩილა ქალაქები სივასი, მალათია, ტოკატი, ამასია და სხვ. დედაქალაქი გახდა სივასი. დანიშმენდებსა და კონიის სულთნებს შორის დაწყებული ბრძოლა დამთავრდა კონიის სულთნის გამარჯვებით და 1180 წელს დანიშმენდების საამირომ თავისი არსებობა შეწყვიტა.

XII საუკუნის 70-იანი წლებიდან კონიის სულთნებმა განაახლეს შეტევა ბიზანტიის წინააღმდეგ. 1176 წელს სელჩუკებმა მირიოკეფალთან სასტიკად დაამარცხეს ბიზანტიის ჯარი. ამ გამარჯვების შედეგად სელჩუკები კვლავ გაბატონდნენ მცირე აზიის მიწა-წყალზე.

კონიის სასულთნო კიდევ უფრო გაძლიერდა სულთან რუქნ ად-დინის (1196-1204) დროს. მან მიზნად დაისახა ცალკეულ სამთავროებად დაშლილი სახელმწიფოს გაერთიანება. ეს ცდები წარმატებით დასრულდა და მან შეძლო აღდგინა სახელმწიფოს ერთიანობა. ქვეყნის შიგნით ხელისუფლების განმტკიცების შემდეგ, სულთანი მეზობელ ქვეყნებზე სალაშქროდ სამზადისს შეუდგა.

1201 წელს რუქნ ად-დინმა არზრუმი დაიკავა, გადააყენა მისი გამგებელი და მის ადგილზე დანიშნა თავისი ძმა. ამის შემდეგ საქართველოს წინააღმდეგ სალაშქროდ გაემართა და ბასიანის ველზე დაბანაკდა. 1202 წელს, ზოგიერთი წყაროს ცნობით 1204 წელს, ბასიანის ველზე მოხდა დიდი ბრძოლა, რომელიც ქართველების გამარჯვებით დამთავრდა.

1204 წელს მეოთხე ლაშქრობის დროს ჯვაროსნებმა ხელთ იგდეს კონსტანტინოპოლი და ბიზანტიის სახელმწიფომ დროებით არსებობა შეწყვიტა. მართალია, 57 წლის შემდეგ მიხეილ პალეოლოგმა აღადგინა ბიზანტიის იმპერია, მაგრამ მან შეინარჩუნა მხოლოდ ძველი დიდების შარავანდედი.

ბასიანში გამარჯვებამ და 1204 წელს ჯვაროსნების მიერ კონსტანტინოპოლის დაპყრობამ საქართველოს მეტად ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა.

1204 წელს თამარ მეფის ინიციატივით დაარსდა ტრაპიზონის სამეფო. მისი მეფე გახდა უფლისწული ალექსი კომნენი, რომელიც დედის მხრივ თამარ მეფის ნათესავი იყო და საქართველოში იყო აღზრდილი.

ბიზანტიის სახელმწიფოს დასუსტებამ ხელი შეუწყო სელჩუკთა შემდგომ წარმატებებს. 1207 წელს სელჩუკებმა დაიპყრეს ანტალია და გავიდნენ ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროზე, ხოლო 1214 წელს დაიკავეს სინოპის მხარე შავი ზღვის სანაპიროზე. რამდენიმე წლის შემდეგ სელჩუკების ვასალები გახდნენ ტრაპიზონისა და კილიკიის სამეფოები.

1221 ან 1222 წელს სელჩუკებმა მოაწყეს საზღვაო ლაშქრობა ყირიმში და ხელთ იგდეს ქალაქი სოლდეა (სუდაკი).

ამ დროს სელჩუკთა სასულთნო წარმოადგენდა დიდ სახელმწიფოს, რომლის ტერიტორია მოიცავდა თითქმის მთელ მცირე აზიასა და სომხეთის ზეგანის ნაწილს.

დაპყრობითი ომების პროცესში მიმდინარეობდა მცირე აზიის დასახლება თურქული ტომებით. ზოგიერთი მკვლევარის მონაცემებით, XI-XII საუკუნებში მცირე აზიაში თურქული ტომების რაოდენობა ნახევარი მილიონიდან ერთ მილიონზე მეტს შეადგენდა. მცირე აზიის ოლქებში აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ანატოლიაში თურქები აღმოჩნდნენ უმრავლესობაში, მათი პოლიტიკის შედეგად ადგილობრივი მოსახლეობა თანდათანობით მაჰმადიანდებოდა და თურქდებოდა.

მცირე აზიაში თურქ-სელჩუკების შემოჭრის შედეგად იცვლება მათი სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობა. დაპყრობითი ომების დაწყებამდე სელჩუკები იმყოფებოდნენ ფეოდალიზმის ადრეულ სტადიაზე. მათი მეურნეობის საფუძველი იყო არა მიწათმოქმედება, როგორც ეს ჰქონდა ბინადარ მოსახლეობას, არამედ მომთაბარე მეჯოგეობა. ამასთან მათ შორის გვაროვნულ-ტომობრივი ურთიერთობა იყო ჯერ კიდევ საკმაოდ ძლიერი. დაპყრობილი ტერიტორიების ათვისების პროცესში კი დაიწყო გვაროვნული ურთიერთობის დაშლა და თანდათანობით ახალი ფეოდალური ურთიერთობის ჩამოყალიბება - მიწათმოქმედების საფუძველზე. ეს პროცესი უმთავრესად მიმდინარეობდა ბარში, მთიან რეგიონებში კი შენარჩუნებულ იქნა მომთაბარე და ნახევრადმომთაბარე ცხოვრება და იგი ნაკლებად შეიცვალა სელჩუკთა სახელმწიფოს არსებობის მთელ მანძილზე.

XIII საუკუნის 20-30-იან წლებში კონიის სელჩუკთა სასულთნომ თავისი ძლიერების ზენიტს მიაღწია. ამ პერიოდში ახლო აღმოსავლეთის ახალი დამპყრობელი მოევლინა მონღოლების სახით. მონღოლებმა დიდი ზიანი მიაყენეს ახლო აღმოსავლეთის ფეოდალურ მეურნეობას და ეკონომიკურ ცხოვრებას. ცნობილია, რომ მონღოლთა ლაშქრის უმეტესობას თურქული ტომები

შეადგენდნენ. ამიტომ მონღოლთა შემოსევების ერთი მნიშვნელოვანი შედეგ-
იყო თურქული ელემენტის გაზრდა-გაძლიერება მახლობელ აღმოსავლეთში.

1242 წლამდე მონღოლებმა დაიპყრეს შუა აზია და ირანი, თავს დაესხნენ სელჩუკთა სასულთნოს ჩრდილო-აღმოსავლეთ პროვინციებს და ხელთ იგდეს ისინი. 1243 წელს ქესედაღთან ბრძოლის შედეგად მონღოლებმა სასტიკად გაანადგურეს სელჩუკები. ამ ბრძოლამ საბოლოოდ გადაწყვიტა სელჩუკთა სასულთნოს ბედი. სასულთნოს დიდი ნაწილი მონღოლებს (ილხანებს) დაემორჩილა, ხოლო დასავლეთ ანატოლიაზე ფორმალურად ვრცელდებოდა სელჩუკების ხელისუფლება. მონღოლთა შემოსევების შედეგად მნიშვნელოვნად მოზღვავდა მომთაბარე თურქული ტომების რაოდენობა მცირე აზიაში, რამაც გამოიწვია ცენტრიდანული ტენდენციების გაძლიერება კონიის სასულთნოში.

აქ ორი ათეული პატარა თურქული ბეილიქი (სამთავრო) არსებობდა, რომლებიც ფაქტობრივად არ ემორჩილებოდნენ არც მონღოლებს და არც სელჩუკთა სასულთნოს. ასეთები იყო გერმიანის, მენთეშეს, სარუხანის, აიდინის, კარასის და სხვა ბეილიქები.

XIII საუკუნის დამლევს სელჩუკთა სასულთნო დაიშალა დამოუკიდებელ ბეილიქებად (სამთავროებად). XIV საუკუნის დამდეგიდან იწყება აჯანყებები მონღოლთა ბატონობის წინააღმდეგ. 1307 წელს მონღოლებმა მოგუდეს სელჩუკთა უკანასკნელი სულთანი. ამ თარიღით დამთავრდა მცირე აზიაში სელჩუკთა სასულთნოს ისტორია, რომელმაც 230 წელი იარსება.

თავი II
ოსმალეთი XIV საუკუნეში

1. ოსმალეთის სახელმწიფოს შექმნა

მონღოლთა შემოსევამ და მონღოლთა ხანგრძლივმა ბატონობამ შეაფერხა სელჩუკთა სახელმწიფოს განვითარება და მიიყვანა იგი დაცემამდე, ხოლო შემდგომ - დაშლამდე. მცირე აზიის რეგიონში დიდი რაოდენობით დასახლდნენ თურქული ტომები, რაც თავისთავად მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო, რომ შემდგომში, ხელსაყრელ პირობებში, აქ აღმოცენებულიყო ახალი თურქული სახელმწიფო. მოვლენათა შემდგომი სვლა სწორედ ამ მიმართულებით განვითარდა და მცირე აზიაში დაარსდა თურქული სახელმწიფო, რომელიც დროთა განმავლობაში გადაიქცა შუა საუკუნეების ერთ-ერთ მძლავრ იმპერიად.

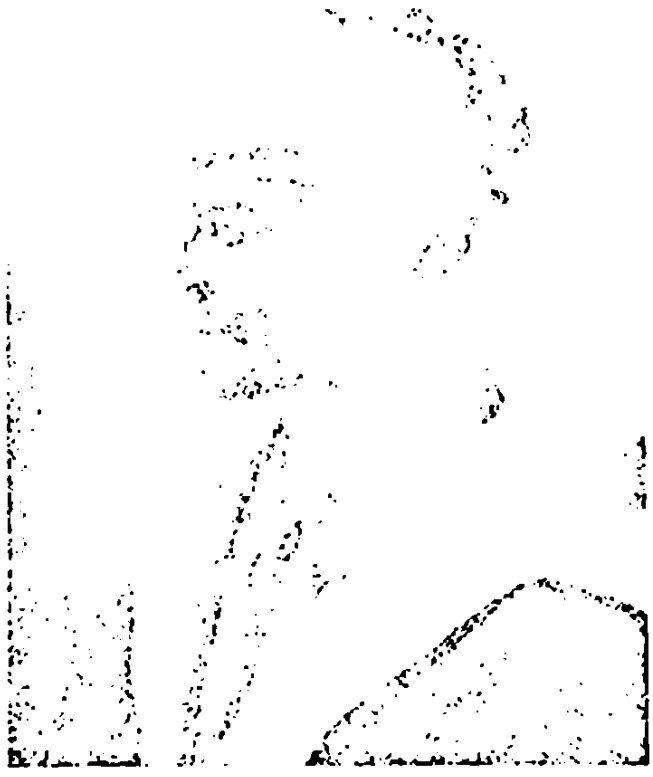

ოსმან I

ბეილიქებად (სამთავროებად) დაშლილ სელჩუკთა სასულთნოში გამოიყოფოდა რამდენიმე მსხვილი სამთავრო. მაგრამ ახალი სახელმწიფოს ბირთვი გახდა შედარებით მცირე და სუსტი ოსმანის ბეილიქი, რაც განპირობებული იყო შემდეგი გარემოებებით: გეოგრაფიული მდებარეობა, ბიზანტიასთან სიახლოვე, მონღოლთა მმართველებისაგან ფაქტიურად დამოუკიდებლობა, თურქული ტომების მოზღვავება და სხვ.

შუა აზიიდან დასავლეთის მიმართულებით მომავალ ჩინგიზ ხანის ურდოში ოღუზ-თურქმანებიც იღებდნენ მონაწილეობას, დაახლოებით 50 ათასი კაცის რაოდენობით, რომელთა წინამძღოლი იყო სულეიმანი. XIII საუკუნის 30-იან წლებში ეს ურდო მცირე აზიაში მოვიდა. გზაში, მდ. ევფრატზე გადასვლის დროს, სულეიმანი წყალში დაიხრჩო. სულეიმანის შვილებს შორის განსაკუთრებით თავი გამოიჩინა მისმა ერთ-ერთმა ვაჟმა ერთოღულმა, რომელიც ეკუთვნოდა ოღუზთა მოდგმის ქაის ტომს. მან თავისი

ტომის ხალხით 400 კიბიტით გააგრძელა გზა დასავლეთის მიმართულებით და მალე სელჩუკთა სულთნის ქვეყანაში გაშალა კარვები. ერთოღულმა სულთანს გარკვეული სამხედრო სამსახური აღმოუჩინა. ამის საფასურად სულთანმა ალა ედ-დინ ქეიყობად I-მა (1219-1236) ერთოღულს უბოძა უჯი სეგუთის რაიონში, ყარაჰისარსა და ბილეჯიკს შორის, ბიზანტიის საზღვართან.

ერთოღული მეტად ენერგიული და ძლიერი პიროვნება იყო. მისი ლაშქარი წარმატებით ესხმოდა თავს მეზობელი ბიზანტიის სამფლობელოებს. მსგავს თავდასხმებს აწყობდნენ მისი მემკვიდრეებიც. ოსმანის მეზობელი ბეილიქების გამგებლები, რომელთაც ჰქონდათ ფლოტი, თავს ესხმოდნენ და არბევდნენ ბალკანეთის ნახევარკუნძულის სანაპიროებს, რასაც მოჰყვებოდა ბიზანტიელების საპასუხო დარტყმები. მცირე აზიის რაიონების საზღვრების დასაცავად კი, სხვადასხვა მიზეზების გამო, ბიზანტიის ხელისუფლებამ თავისი ყურადღება შეასუსტა. მაგალითად, მიხეილ VIII პალეოლოგმა გააუქმა, სახელმწიფო ხაზინის შემოსავლის გაზრდის მიზნით, საგადასახადო შეღავათები სამხედრო ვალდებულებების მქონე გლეხებზე, რომელნიც იცავდნენ საზღვრებს. ამავე დროს იმპერატორი, მიტოვებულ სასაზღვრო ადგილებში, ურიგებდა მიწებს ბალკანეთიდან ჩამოსახლებულ თურქულ ტომებს. ცხადია, ყოველივე ეს ხელს უწყობდა ერთოღულის სამხედრო წარმატებებს.

სელჩუკთა სულთნები უჯებს (სასაზღვრო ტერიტორიებს) უბოძებდნენ ტომთა ბელადებს მემკვიდრეობით. უჯბეგებს ევალებოდათ საზღვრების დაცვა და შეეძლოთ თავიანთი სამფლობელოს გაფართოება მეზობელი ქვეყნების ხარჯზე. უჯბეგები თავისი ტომით მომთაბარეობდნენ ქვეყანაში და კრეფდნენ ხარკს ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობისაგან. მათი ერთ-ერთი ძირითადი საქმიანობა იყო მეზობელი ქვეყნების ძარცვა-გლეჯა.

თურქულ წყაროებში ერთოღულის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ სარწმუნო ცნობები მეტად მცირეა. ამ მონაცემების მიხედვით, ერთოღული 1281 წელს გარდაიცვალა 90 წლის ასაკში, მეორე ვერსიის მიხედვით - 1288 წელს. მისი შვილი ოსმანი დაიბადა 1258 წელს სეგუთში.

მოიპოვება ორი ცნობა სელჩუკთა სულთნის მიერ ოსმანის დანიშვნის შესახებ სეგუთის უჯბეგად. ერთი ფირმანი დათარიღებულია 1284 წლით, მეორე - 1289 წლით. მეორე დოკუმენტი უფრო სრულია; მასში აღნიშნულია, რომ ოსმანი ინიშნება სეგუთის უჯბეგად და ეგზავნება სათანადო ინვენსტიტურა: თული, დროშა, ხმალი, დოლი და სხვ.

ცხადია, სელჩუკთა სულთანი ოსმანს ორჯერ არ უბოძებდა უჯბეგობას. ვფიქრობთ, უფრო სანდო ჩანს 1289 წელს გაცემული ფირმანი, რადგან, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, ერთ-ერთი ცნობის მიხედვით ოსმანის მამა ერთოღული გარდაიცვალა 1288 წელს და მისი გარდაცვალების შემდეგ სულთანმა უბოძა ოსმანს უჯბეგობა.

ერთოღულის სიკვდილის შემდეგ ტომის ბელადი და უჯბეგი გახდა მისი

შვილი ოსმანი (1281-1326). ახალმა სახელმწიფომ და დინასტიამ ოსმანის (ოსმალეთის) სახელწოდება მიიღო, თუმცა ფაქტობრივად მისი დამაარსებელი ერთოღული იყო.

ევროპელებმა ოსმანს ოტო შეარქვეს და აქედან - ოტომანთა სახელმწიფო, ოტომანთა იმპერია.

ოსმანის მოღვაწეობის შესახებ იმდროინდელ წყაროებში მეტად ძუნწი ცნობებია შემონახული, ხოლო მომდევნო პერიოდში შედგენილი ოსმალური წყაროები აიდეალებენ მის საქმიანობას და მისი გვარის წარმომავლობას ლეგენდარულ პიროვნებებს ნოეს, ოღუზ ხანს და მუჰამედსაც კი უკავშირებენ.

ამ დროს ბიზანტიის სახელმწიფო დასუსტებული იყო და ოსმანმა თავისი მახვილი, უპირველესად ყოვლისა, მის წინააღმდეგ მიმართა. მცირე დროის განმავლობაში მან შეძლო დაეპყრო ბიზანტიის ბევრი ქალაქი და გამაგრებული ადგილი. 1288 წელს ოსმანმა ხელთ იგდო პატარა ქალაქი ყარაჯაჰისარი. ადგილობრივმა მოსახლეობამ გაქცევით უშველა თავს. აქაური მოსახლეობის ქრისტიანული ეკლესია მეჩეთად იქნა გადაკეთებული, სადაც პირველად დაიწ-ყეს ხუტბის კითხვა ოსმანის სახელის მოხსენიებით. ბიზანტიის მიწა-წყლის დაპყრობის დროს ოსმალები სასტიკად ძარცვავდნენ და აოხრებდნენ ქალაქებსა და სოფლებს, ხოლო მოსახლეობას მონებად ჰყიდდნენ.

1299 წელს ოსმანმა თავი დააღწია სელჩუკთა სულთნის სუზერენიტეტს.

ბურსა

ამ წელს სელჩუკთა სულთანი ალა ედ-დინ ქეიყობად III იძულებული გახდა გაქცეულიყო ქალაქ კონიიდან, დედაქალაქში დაწყებული აჯანყების გამო და სასულთნო მეთაურის გარეშე დარჩა. ეს წელი ითვლება ოსმალეთის დამოუკიდებელი სახელმწიფოს დაარსების დასაწყისად, თუმცა ოსმანი ჯერ კიდევ ცნობდა ილხანების პოლიტიკურ ხელისუფლებას და მას უგზავნიდა მცირე ხარკს.

1301 წელს ოსმანმა ხელთ იგდო იენიშეჰირი და იქ გადაიტანა თავისი რეზიდენცია. 1302 წელს ოსმანმა დაამარცხა პრუსის (ბურსა) ბიზანტიის გამგებელი. ეს იყო ოსმანის პირველი დიდი სამხედრო გამარჯვება, მოპოვებული ბიზანტიელებზე. მაგრამ 1305 წელს ლევკესთან ბრძოლაში ოსმალები დამარცხდნენ. ბიზანტიაში კვლავ დაიწყო შიდა ომი, რამაც ხელი შეუწყო ოსმალთა სამხედრო წარმატებებს. ოსმალებმა ხელთ იგდეს რიგი ციხესიმაგრეები და გამაგრებული პუნქტები ქალაქ ბურსის მიმართულებით. 1315 წლისათვის ეს ქალაქი ყოველი მხრიდან გარშემორტყმული იქნა და ხანგრძლივი ალყის შემდეგ 1326 წელს ოსმალებმა იგი დაიპყრეს.

2. ოსმალეთის სახელმწიფოს ჩამოყალიბება

ოსმანის სიკვდილის შემდეგ ტახტზე ავიდა მისი შვილი ორხანი (1326-1360). მან დედაქალაქი გადაიტანა ბურსაში, მდიდარ საეჭრო და სატრანსპორტო ცენტრში. 1327 წელს, ორხანის ბრძანებით, ბურსაში მოიჭრა პირველი თურქული ვერცხლის ფული (მონეტა) ახჩა. ეს კი იმის დამადასტურებელი იყო, რომ ოსმალეთის სახელმწიფოს ჩამოყალიბების პროცესი გადამწყვეტ ფაზაში შევიდა.

1330 წელს ოსმალებმა დაიპყრეს იზნიქი, 1337 წელს - იზმითი და გავიდნენ მარმარილოსა და შავი ზღვების სანაპიროებზე.

1338 წელს ოსმალებმა მოაწყეს პირველი თავდასხმა ბიზანტიის ტერიტორიის ევროპულ ნაწილზე, დარდანელის რეგიონში. ხოლო ორხანი სამი ათეული გემის თანხლებით გამოჩნდა კონსტანტინოპოლის კედლებთან. მაგრამ მისი რაზმი განადგურებულ იქნა ბიზანტიელების მიერ.

პირველი ოსმალო გამგებლები აწარმოებდნენ აქტიურ ექსპანსიონისტურ პოლიტიკას ბიზანტიის წინააღმდეგ, სამაგიეროდ ერიდებოდნენ აშკარა სამხედრო კონფლიქტს მეზობელ თურქულ ბეილიქებთან და ცდილობდნენ დიპლომატიური თუ სხვა საშუალებებით გაეფართოებინათ თავიანთი სამფლობელო ამ მიმართულებითაც.

ამ პოლიტიკის წარმატებით განხორციელებას ის უწყობდა ხელს, რომ სხვა თურქული სამთავროების მოსახლეობას სურვილი ჰქონდა ნებაყოფლობით შეერთებოდა ოსმალეთის სახელმწიფოს, რომელიც ესოდენ დიდ წარმატებებს აღწევდა "ურწმუნოების" წინააღმდეგ ბრძოლაში. ორხანმა მცირე

წინააღმდეგობის დაძლევით თავის სახელმწიფოს შეუერთა სარუხანის ბეილიქი და გერმიანის ბეილიქის ქალაქები - ესქიშეჰირი და ანკარა. 1345 წელს ორხანმა ისარგებლა კარასის ბეილიქში შექმნილი შიდაპოლიტიკური არეულობით და შეუერთა იგი თავის სამფლობელოს. ამიერიდან ოსმალებს საშუალება მიეცათ გასულიყვნენ დარდანელის ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე და შეექმნათ პლაცდარმი ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე შესაჭრელად.

პირველი ოსმალო გამგებლები ფაქტიურად იყვნენ ტომის ბელადები. ოსმანი და მისი ტომის წევრები ეწეოდნენ ნახევრად მომთაბარე ცხოვრებას. ოსმან ბეი იყო პირველი თანასწორთა შორის.

ოსმალეთის ბეილიქის არსებობის დასაწყის პერიოდში მის სამხედრო ძალას მთელი ტომი წარმოადგენდა. მრავალრიცხოვან თავდასხმებში მეზობელ ტომებზე მონაწილეობდნენ არა მარტო მამაკაცები, არამედ, აგრეთვე, ქალები და ბავშვებიც. მომთაბარეები ბავშვობიდანვე ეჩვეოდნენ ცხენისა და იარაღის ტარებას. განუწყვეტელი თავდასხმები, მუდმივი თავდაცვის საჭიროება აკაჟებდა ხალხს და ხდიდა მას გაბედულ და დახელოვნებულ მეომრად. ერთოღულმა და ოსმანმა დაპყრობით ომებში წარმატებებს მიაღწიეს, უპირველეს ყოვლისა, ტომის მეშვეობით.

ოსმალთა სამხედრო წარმატებათა შედეგად თანდათანობით მეზობელი ბეილიქებიდან მათ უერთდებოდნენ მრავალრიცხოვანი მეომრები და დერვიშების რელიგიური ორდენების წევრები, რაც კიდევ უფრო მეტად აძლიერებდა "საღვთო ომისათვის" მებრძოლთა რიგებს. "საღვთო ომი" ფაქტობრივად იყო ბრძოლა ახალი მიწების დაპყრობისათვის.

ოსმალო სულთნები თავიანთ პოლიტიკაში ყოველთვის ეყრდნობოდნენ ამ რელიგიურ ძმობებს; ეს სამხედრო-რელიგიური ჯგუფები ანატოლიაში არსებობდა ოსმალთა სახელმწიფოს დაარსებამდე. ასეთი იყო: "ღაზიან-ი რუმ", ე. ი. "ანატოლიის ღაზიები". იგი ფართოდ იყო გავრცელებული მუსლიმურ აღმოსავლეთში. ღაზიები - რწმენისათვის მებრძოლნი, მუსლიმურ ჯარში შეადგენდნენ განსაკუთრებით პრივილეგირებულ ჯგუფს. ღაზიები უმთავრესად გამოსული იყვნენ გაღატაკებული გლეხებისა და ხელოსნების წრიდან, გაბრუებულნი მუსლიმური რელიგიური ფანატიზმით. ეს რელიგიური ჯგუფები წარმოადგენდნენ მთავარ დასაყრდენს დაპყრობითი პოლიტიკის გატარების საქმეში. ღაზიები ფართოდ იყვნენ გავრცელებულნი ანატოლიაში სელჩუკების დროს, ხოლო შემდეგ ანატოლიის ბეილიქებში. ოსმანისა და ორხანის მრავალი დაახლოებული პირი ამ ჯგუფს ეკუთვნოდა. ანატოლიაში არაბული ტიტულის "ღაზის" პარალელურად იხმარებოდა თურქული სიტყვა "ალფ", რასაც იგივე მნიშვნელობა ჰქონდა.

ყურადღებას იმსახურებს "აბდალან-ი რუმ" - სხვადასხვა ქვეყნის დერვიშების ჯგუფები, რომლებიც შეადგენდნენ ოსმანისა და ორხანის თანამებრძოლთა მნიშვნელოვან ნაწილს. ისინი იყვნენ ისლამის მებრძოლი პროპაგანდისტები. ამ

უცხოელი დერვიშების ძირითადი პრინციპი იყო "საღვთო ომი ურჯულოების წინააღმდეგ" და ისლამის პროპაგანდა ქრისტიანულ მოსახლეობაში. მათ დიდ მფარველობას უწევდნენ ოსმალეთის სახელმწიფოს დამაარსებლები.

ყურადღების ღირსია, აგრეთვე, "ბაჯიან-ი რუმ", იგი იმყოფებოდა ჰაჯი ბექთაშის ორდენის გავლენის ქვეშ. ეს იყო შეიარაღებული მეომარი ქალების ორგანიზაცია, რომელიც თავის რიგებში რამდენიმე ათას ქალს აერთიანებდა.

ერთი სიტყვით, ამ რელიგიურმა ორდენებმა გარკვეული წვლილი შეიტანეს დაპყრობითი ომების წარმოებისა და ისლამის გავრცელებისა და პროპაგანდის საქმეში.

"საღვთო" ომების წარმოების დროს ოსმალები წვავდნენ და ანადგურებდნენ ქალაქებსა და სოფლებს, მოსახლეობას ტყვეებად ყიდდნენ, ნაწილს კი ამაჰმადიანებდნენ, განსაკუთრებით ბავშვებს.

ოსმანის დროს მთელი დაპყრობილი მიწები ითვლებოდა სახელმწიფო საკუთრებად (არაზ-ი მირი). როგორც წყაროებიდან ირკვევა, მან თავისი მმართველობის დასაწყისშივე დაიწყო თიმარების (მიწის ნაკვეთების, ლენების) დარიგება; იგი ბიზანტიისაგან მიტაცებულ მიწებს ურიგებდა ტომის არისტოკრატიის წარმომადგენლებს და განსაკუთრებით იმ მებრძოლებს, რომლებმაც ომში თავი გამოიჩინეს. ოსმანის ერთ-ერთ ბრძანებულებაში ნათქვამია: "თიმარები, რომლებიც ჩემ მიერ არის ბოძებული, უმიზეზოდ არავის არ ჩამოერთმევა. მისი მფლობელის სიკვდილის შემთხვევაში, თიმარი გადაეცემა მის შვილს. თუ გარდაცვლილის შვილი არის მცირეწლოვანი, ლაშქრობაში მონაწილეობას მიიღებენ მისი მსახურები, მანამ იგი არ გახდება სრულწლოვანი. ჩემ მიერ დადგენილი თიმარების ამ სისტემის შეცვლის უფლება არა აქვთ ჩემ მემკვიდრეებს".

ამრიგად, თიმარები ეძლეოდათ სამხედრო სამსახურისათვის.

თიმარული სისტემა არსებობდა ჯერ კიდევ ანატოლიის ბეილიქებში სელჩუკების დროს. როდესაც ოსმალებმა დაიპყრეს ეს საამიროები, ფეოდალთა უმრავლესობამ, რომელიც ოსმალთა სამსახურში ჩადგა, შეინარჩუნა ძველი მდგომარეობა. სულთნები იმით კმაყოფილდებოდნენ, რომ თიმარის მფლობელებს ძველი ბარათების ნაცვლად ახალს უბოძებდნენ. XIV საუკუნის მიწურულისათვის თიმარული სისტემა ყალიბდებოდა ყველა თურქულ ბეილიქში. ცნობილია, რომ როდესაც მურად I-მა თავის სამფლობელოს შეუერთა ჰამიდის ბეილიქი, იქ ხელუხლებლად დატოვა თიმარული სისტემა. მან თავისი სახელით ახალი ბარათების ბოძებით თიმარიოტებს დაუმტკიცა მფლობელობის უფლება. ასევე მოიქცა ბაიაზიდ I აიდინისა და მენთეშეს ბეილიქების დაპყრობის შემდეგ.

ოსმალებმა თანდათანობით სრულყვეს თიმარული სისტემა და იგი გახდა ოსმალეთის ფეოდალური სახელმწიფოს ერთ-ერთი ძირითადი საფუძველი.

ოსმანი და მისი მემკვიდრეები თიმარებს ურიგებდნენ რიგით მებრძოლებს -

ცალკეული მიწის ნაკვეთების სახით, ბეგის შვილებსა და მის უახლოეს ნათესავებს კი - სოფლებსა და მთელ ოლქებს. თიმარებს მათ უბოძებდნენ არა მემკვიდრეობით, არამედ პირობითი მფლობელობის უფლებით. ისინი ვალდებული იყვნენ ომის დროს გამოეყვანათ შეიარაღებულ მხედართა გარკვეული რაოდენობა. ზოგიერთი თიმარიოტი განთავისუფლებული იყო ლაშქრობაში მონაწილეობისაგან,მაგრამ ევალებოდა მნიშვნელოვანი სტრატეგიული პუნქტების დაცვა. თიმარი მამიდან შვილზე მხოლოდ სულთნის სპეციალური დადგენილებით (ბარათის გაცემის გზით) გადადიოდა იმ შემთხვევაში, თუ შვილიც სამხედრო სამსახურს ეწეოდა და სახელმწიფოს ერთგული იყო. აკრძალული იყო თიმარის ქალისათვის გადაცემა. აიკრძალა მოხელეებისათვის თიმარების ბოძება.

თიმარიოტს უფლება ჰქონდა მისთვის ბოძებული მიწის ნაკვეთიდან (თიმარიდან) აეკრიფა გადასახადების გარკვეული რაოდენობა თავისი პირადი საჭიროებისა და სამხედრო აღჭურვილობის შესაძენად, რათა მოთხოვნისთანავე დაუყოვნებლივ მონაწილეობა მიეღო ლაშქრობაში როგორც მეომარ მხედარს (ცხენოსანს).

თავდაპირველად თიმარები თავისი ზომით არ იყო დიდი. მხოლოდ ბალკანეთში ფეხის მოკიდების შემდეგ, ოსმალეთის სულთნებმა შეძლეს ებოძებინათ თავიანთი მეომრებისათვის, განსაკუთრებული დამსახურებისათვის ან რაიმე ადმინისტრაციული თანამდებობის დაკავებისათვის, უფრო დიდი ზომის მიწის ნაკვეთები. 1375 წელს მურად I–მა დააწესა სამხედრო სამსახურისათვის უფრო დიდი ზომის მიწის ნაკვეთი (ზეამეთი). პირები, რომელთაც ეძლეოდათ ზეამეთები, სანჯაყბეგები ხდებოდნენ. ვეზირებსა და სულთნის უახლოეს ნათესავებს ხასები ხვდებოდათ. ხასების შემოსავალი კიდევ უფრო დიდი იყო. იგი ეძლეოდა უმაღლესი თანამდებობის პირებს, მაგრამ მემკვიდრეობით არ გადადიოდა.

ლენს, რომელიც წელიწადში 1.000 ახჩადან 19.999 ახჩამდე შემოსავალს იძლეოდა, თიმარი ეწოდებოდა, ხოლო 20.000 ახჩადან 99.999 ახჩამდე შემოსავლიან საკარგავს - ზეამეთი. ხასის შემოსავალი კი 100.000 ახჩას აღემატებოდა. თიმარებისა და ზეამეთების მფლობელები შეადგენდნენ ოსმალეთის ფეოდალურ ლაშქარს.

ბაიაზიდ I-ის დროს საბოლოოდ ჩამოყალიბდა თიმარული სისტემა და შეიქმნა თიმარების სპეციალური სამმართველო.

თიმარული სისტემის საფუძველზე ოსმალეთში შეიქმნა ირეგულარული ცხენოსანთა ლაშქარი, რომელიც ყველაზე მრავალრიცხოვანი იყო ოსმალეთის სამხედრო შენაერთებს შორის და მან მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ოსმალთა დაპყრობითი ომების დროს.

ოსმანის მემკვიდრეები განსაკუთრებით დიდ ყურადღებას უთმობდნენ სამხედრო ნაწილების შექმნას, დაპყრობითი ომების გაფართოების მიზნით.

1329 წელს შეიქმნა სამხედრო ქვეითი ჯარი იაია. მას აკომპლექტებდნენ ახალგაზრდა თურქებისაგან. ყოველი ჯარისკაცი ომის დროს იღებდა ჯამაგირს - დღეში ორ ახჩას. მშვიდობიან დროს მათ ხელფასი არ ეძლეოდათ. მათ მიცემული ჰქონდათ მიწის ნაკვეთი დასამუშავებლად და განთავისუფლებული იყვნენ გადასახადებისაგან.

ქვეითი ჯარი დაყოფილი იყო ასეულებად, რომელსაც სათავეში ედგა იუზბაში (ასისთავი), და ათეულებად, რომლის მეთაური იყო ონბაში (ათისთავი). ქვეითი ჯარის ასეთი სისტემა ოსმალებმა მონღოლებისაგან გადაიღეს. დროთა განმავლობაში ქვეითი ჯარის რიცხვი მნიშვნელოვნად გაიზარდა და მეჰმედ II (1451-1481) დროს 20.000 კაცს მიაღწია. იაიას ჰქონდა თავისი განმასხვავებელი ნიშანი - თეთრი თავსაბურავი. თუმცა იაიას რეგულარული ჯარის ნაწილებად თვლიდნენ, სინამდვილეში იგი ნახევრად რეგულარული იყო, რადგან მშვიდობიანობის დროს ჯარისკაცები სახლში ბრუნდებოდნენ და მხოლოდ ომის დროს მიდიოდნენ ჯარში.

განუწყვეტელი ომები მოითხოვდა მუდმივი ქვეითი ჯარის შექმნის საჭიროებას. ორხანმა დააარსა რეგულარული ქვეითი ჯარი (იენიჩარი, ახალი ჯარი), თუმცა იენიჩართა კორპუსის შექმნის თარიღად მიღებულია 1362 წელი, როდესაც მურად I-მა მათ მუდმივი ჯამაგირი დაუნიშნა. იენიჩარების რაზმებს თავდაპირველად ქრისტიანი სამხედრო ტყვეებისაგან აკომპლექტებდნენ, რომლებიც ნებაყოფლობით გამაჰმადიანდნენ. შემდგომ ეს წესი შეიცვალა.

იენიჩარები იმყოფებოდნენ სულთნის განკარგულების ქვეშ. იენიჩართა ჯარის დიდი უმრავლესობა დედაქალაქში იმყოფებოდა, დანარჩენები კი განლაგებული იყვნენ დიდ ქალაქებსა და ციხე-სიმაგრეებში.

იენიჩართა კორპუსი იყო რეგულარული, კარგად გაწვრთნილი და მუსლიმური ფანატიზმის სულისკვეთებით გამსჭვალული ქვეითი ჯარი. იენიჩართა კორპუსი გახდა ძირითადი ძალა, რომელსაც ეყრდნობოდნენ ოსმალეთის სულთნები როგორც დაპყრობითი ომების წარმოების დროს, ასევე ქვეყნის შიგნით აჯანყების ჩასაქრობად.

იენიჩართა კორპუსის შექმნასთან დაკავშირებით შეწყდა იაიას ჯარში ჩარიცხვა. იაიას ნაწილები გადაყვანილ იქნენ ირეგულარულ მდგომარეობაში, თიმარიოტთა ლაშქრის მსგავსად. ამასთანავე ყოველ მეომარს ბოძებული ჰქონდა პატარა მიწის ნაკვეთი - ჩიფთლიქი. ომის დროს, სულთნის ბრძანებით, იაია ვალდებული იყო დაუყოვნებლივ გამოცხადებულიყო დანიშნულ ადგილას. შემდგომ იაიას კორპუსი კვლავ ორგანიზებულ იქნა რეგულარულ ნაწილად: იგი კომპლექტდება, როგორც წინათ, მხოლოდ თურქებისაგან და ყოველი ჯარისკაცი იღებს ხელფასს.

მომდევნო საუკუნეებში იაიას კორპუსს აკომპლექტებდნენ მხოლოდ ანატოლიის 13 სანჯაყში: ქუთახია, სარუხანი, აიდინი, ხუდავენდიგარი, ბოლუ, მენთეშე, ანკარა, სახობ-ატა, ჩანგარი, ჰამიდი, ისპარტა, ესქიშეჰირი და კორა-

სი (ბალიკესირი); მისი რიცხვი დაახლოებით 7.000 კაცს ითვლიდა.

კოლონიზაციის მიზნით თრაკიაში (ევროპაში) გადასახლებულებმა მიიღეს იგივე პრივილეგიები, რომლებიც ჰქონდა იაიას ანატოლიაში. მომთაბარეთა რაზმებს ტრადიციულად უწოდებდნენ იურუქებს, ხოლო ოფიციალურად მათ მიიღეს იაია იურუქების სახელწოდება. იურუქები ორგანიზებული იყვნენ ოჯაკებად (ოჯახი) და ყოველი ოჯაკი 30 კაცს ითვლიდა. სულთნის ლაშქრობაში ოჯახიდან მორიგეობით უნდა გამოეყვანათ ხუთი კაცი.

იაიასთან ერთად ორხანის დროს შეიქმნა ნახევრად რეგულარული კავალერია, რომელმაც მიიღო "მუსელემთა კორპუსის" სახელწოდება. ამ კორპუსს აკომპლექტებდნენ თურქებისაგან და თავდაპირველად შედგებოდა 1.000 კაცისაგან. მუსელემები, ისევე როგორც იაია, ომის დროს იღებდნენ ხელფასს, ხოლო მშვიდობიან პირობებში მისდევდნენ სოფლის მეურნეობას და განთავისუფლებული იყვნენ გადასახადებისაგან. იაიასა და მუსელემების ჯარის ნაწილების დაკომპლექტება ხდებოდა ნებაყოფლობის საფუძველზე და იმდენად ბევრი იყო მსურველი, რომ ყადიები, რომლებიც აწარმოებდნენ ჩაწერას, ქრთამს იღებდნენ. მუსელემთა კორპუსი მურად I დროს რეორგანიზებულ იქნა, კაფიკულუს საკავალერიო კორპუსის შექმნასთან დაკავშირებით. მუსელემებს უბოძეს პატარა მიწის ნაკვეთები.

XIV საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედიდან მუსელემებსა და იურუქებს იყენებდნენ დამხმარე სამხედრო სამუშაოებზე: ისინი არემონტებდნენ ძველ გზებსა და ხიდებს, აგებდნენ ახალს; იცავდნენ სამხედრო საწყობებს, სახელოსნოებს, ბადრაგობდნენ სამხედრო ტვირთსა და სხვა. ისევე როგორც იურუქები, მუსელემებიც გაერთიანებული იყვნენ ოჯახებში - ოცდაათ-ოცდაათი კაცი. ომის დროს სამხედრო სამსახურს მორიგეობით იხდიდნენ: ხუთ-ხუთი კაცი თითოეული ოჯახიდან.

ოსმალეთის გარკვეულ სამხედრო ძალას შეადგენდნენ, აგრეთვე, აზაბები და აკინჯიები. აზაბებს აკომპლექტებდნენ სულთნის ქვეშევრდომებისაგან. ომის დროს სულთნები სანჯაყ-ბეგებს, აზაბთა კორპუსში მობილიზაციის მიზნით, უწესებდნენ გარკვეულ ნორმას. სანჯაყ-ბეგები ამ ნორმას ანაწილებდნენ სოფლების მიხედვით: ყოველ 15, 20 ან 30 სამეურნეო ერთეულს უნდა გამოეყვანა ერთი აზაბი, სოფლის მცხოვრებლებს ევალებოდა გამოეყვანათ თავიანთი წრიდან ჯანმრთელი ახალგაზრდები, შეეიარაღებინათ ისინი და შეენახათ. აზაბებს შესწევდათ უნარი ფეხით სწრაფად გაევლოთ დიდი მანძილი, ამიტომ მათ მსუბუქ ქვეით ჯარს უწოდებდნენ, მაგრამ ისინი მსახურობდნენ არა მარტო ქვეით ჯარში, არამედ ფლოტშიც.

აზაბები იყვნენ მსუბუქი ფეხოსნები, ხოლო აკინჯიები მსუბუქ კავალერიას წარმოადგენდნენ. მათი დაკომპლექტება ხდებოდა სულთნის ქვეშევრდომებისაგან და პირველ რიგში მაჰმადიანებისაგან. მათი შერჩევისა და შენახვის წესი იგივე იყო, რაც აზაბებისა.

ოსმალეთის ტერიტორიულ ზრდასთან ერთად მიმდინარეობდა სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობის ჩამოყალიბების პროცესი. დასაწყისში ოსმალეთის სახელმწიფოს ორგანიზაცია სრულიად პრიმიტიული იყო. პირველი ოსმალო გამგებლები - ოსმანი, ორხანი და გარკვეულ დრომდე მურადიც, ჯერ კიდევ არ ატარებდნენ სულთნის ტიტულს. მათ, ისევე როგორც სხვა ბეილიქების (საამიროების) გამგებლებს, უწოდებდნენ ბეგებს ან ემირებს. იმ პერიოდში ბეგის ავტორიტეტი, უპირველეს ყოვლისა, დამყარებული იყო პატრიარქალურ წესებზე. იგი არჩეული იყო პატარ-პატარა მომთაბარე ტომების ბელადებისა და წარჩინებულთა მიერ. მას სცნობდნენ მხედართმთავრად. მართალია, დროთა განმავლობაში ბეგის წოდება მემკვიდრეობითი გახდა, მაგრამ ოსმალურ წყაროებში მოიპოვება ცნობა იმის შესახებ, რომ ოსმანი ბეგის წოდებაში დამტკიცებულ იქნა უჯბეგებისა და ტომთა არისტოკრატიის წარმომადგენელთა საბჭოზე. ასევე, მაგალითად, ოსმანის სიკვდილის შემდეგ, როდესაც დაისვა საკითხი, თუ ვინ უნდა გამხდარიყო მის ორ შვილს შორის მემკვიდრე, მოწვეულ იქნა ტომთა არისტოკრატიის წარმომადგენელთა საბჭო. აქ უნდა გადაწყვეტილიყო, ოსმანის ვაჟებს შორის ვინ იქნებოდა ტახტის მემკვიდრე - ალაედინი თუ ორხანი. საბჭომ უპირატესობა მისცა უმცროს ძმას ორხანს.

გადმოგვცემენ, რომ ოსმანმა სიკვდილის შემდეგ თავის შვილებს "არაერთარი ხაზინა არ დაუტოვა, რამდენიმე ცხენისა და ცხვრის ფარის გარდა".

ოსმალეთის სახელმწიფოს ნამდვილი დამაარსებელი იყო ოსმანის შვილი ორხანი. მან საფუძველი ჩაუყარა ოსმალეთის სახელმწიფოს ორგანიზაციას. მისი სურვილით შეიქმნა სათათბირო ორგანო დივანი, რომელსაც იგი თავმჯდომარეობდა. დასაწყისში ორხანი თვითონ განაგებდა სამოქალაქო და სამხედრო საქმეებს. სამოქალაქო საქმეებში მას ეხმარებოდა ვეზირი, რომელიც ფაშას ტიტულს ატარებდა. ორხანმა თავის ძმას ალაედინს ვეზირობა უბოძა. უფრო გვიან იგივე თანამდებობა და ტიტული მიიღო ორხანის შვილმა სულეიმანმა. შემდეგ ორხანმა მას გადასცა ჯარის ხელმძღვანელობა. ამრიგად, სულეიმან ფაშა გახდა მეორე პირი სახელმწიფოში ორხანის შემდეგ. სულეიმან ფაშას გარდაცვალების (1359) შემდეგ მისი თანამდებობა მიიღო შაჰინ ფაშამ. იგი იყო სულთან მურადის აღმზრდელი და ლალას წოდებას ატარებდა. მას ჰქონდა, აგრეთვე, ფაშას ტიტულიც ჯერ კიდევ 1348 წლიდან. პირველად ორხანის დროს შემოღებულ იქნა ქვეყნის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა, რამაც ხელი შეუწყო ტომობრივი ურთიერთობის რღვევას. ქვეყანა დაყოფილ იქნა სამ l.ოყაშად, რომელიც, თავის მხრივ, იყოფოდა სანჯაყებად.

მურად I-ის დროს გამოვიდა პირველად საერო კანონები. 1368 წელს დაკანონდა, რომ დაპყრობილი მიწები განეკუთვნება სახელმწიფოს საკუთრებას. 1375 წელს მიღებულ იქნა კანონი სამხედრო ლენების - თიმარებისა და ზეამეთების ბოძების შესახებ. მურად I ითვლება ოსმალეთის სახელმწიფოს პირველ კანონმდებლად. მის დროს ოსმალეთი ჩამოყალიბდა სამხედრო-ფეოდალურ

სახელმწიფოდ. მურადის მეფობის წლებში განხორციელდა მნიშვნელოვანი ცვლილებანი სახელმწიფოს ორგანიზაციასა და სასამართლოს დარგში. შემოღებულ იქნა სამხედრო და ნახევრად სამხედრო ვალდებულებანი, დაფუძნებული თიმარულ სისტემაზე. ოსმალეთის სახელმწიფოში შემოღებულ იქნა ბეგლარბეგის (ბეგთა-ბეგის) წოდება. თურქული ტიტული სინონიმია არაბული ტერმინის "ამირ ალ-უმარა", რომლის შესატყვისია, თავის მხრივ, არაბულ-სპარსული "ეირ-ეირანი", ბეგთა-ბეგი, ამირთა ამირა. ბეგლარბეგის წოდება პირველად მიიღო სულეიმან ფაშამ, მურადის ტახტზე ასვლის შემდეგ. იგი იყო სამხედრო ხელმძღვანელი და უმაღლესი სახელმწიფო მოხელე სულთნის კარზე. მურადის დროს ვეზირების რიცხვი სამამდე გაიზარდა და შემოღებულ იქნა დიდი ვეზირის ანუ პირველი ვეზირის თანამდებობა.

მურადმა მიიღო სულთნის ტიტული და ისტორიაში შევიდა მურად I-ის (1360-1389) სახელით. მის მემკვიდრეს ბაიაზიდ I-ს (1389-1402) სურდა მიეღო რუმის სულთნის ტიტული და ამ მიზნით შეეცადა გამოეყენებინა კაიროში მცხოვრები ხალიფას შთამომავალის ავტორიტეტი და მიმართა მას - ეცნო იგი რუმის სულთნად.

მურადის დროს პირველად ჩამოყალიბდა ოსმალეთის საფინანსო უწყება. ასევე შეიქმნა ორი ხაზინა: სულთნისა და სახელმწიფოს.

გატარდა ოსმალეთის სახელმწიფოს ადმინისტრაციული დაყოფა. ოსმალეთის სახელმწიფოს ტერიტორია დაიყო სანჯაყებად. სანჯაყს სანჯაყბეგი განაგებდა, იგი აერთიანებდა სამხედრო და სამოქალაქო ხელისუფლებას. რაც შეეხება სასამართლო საქმეს, იგი მთლიანად სასულიერო პირების ხელთ იყო.

თავდაპირველად ოსმალები საზოგადოებრივი და ეკონომიკური განვითარების კიდევ უფრო დაბალ საფეხურზე იმყოფებოდნენ, ვიდრე მათი წინამორბედები - თურქ-სელჩუკები. მაგრამ თანდათანობით ისინი დაადგნენ ფეოდალური განვითარების გზას და მათზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინეს დაპყრობილმა ხალხებმა, რომლებიც თავიანთი დონით გაცილებით მაღლა იდგნენ, ვიდრე დამპყრობლები.

ოსმალეთი სამხედრო-ფეოდალური სახელმწიფო იყო და სამხედრო საქმე მაღალ დონეზე იყო ორგანიზებული, რამაც, ცხადია, გარკვეული როლი ითამაშა მის სამხედრო წარმატებებში.

ამრიგად, XIV საუკუნის შუა წლებში ჩამოყალიბდა ოსმალეთის სახელმწიფოს ძირითადი ბირთვი, რომელიც შემდგომში გადაიქცა შუა საუკუნეების ერთ-ერთ უძლიერეს სახელმწიფოდ.

3. ოსმალთა დაპყრობითი ომები XIV საუკუნეში

XIV - XV საუკუნეებში ბალკანეთის სახელმწიფოები დაცემა-დაქვეითების გზაზე იმყოფებოდნენ. ამ დროს მიმდინარეობდა დაუსრულებელი ომები როგორც ფეოდალებს, ისე სახელმწიფოებს შორის. ბალკანეთის ქვეყნების ფეოდალები თავიანთი ვიწრო კლასობრივი ინტერესებისათვის არა მარტო აწარმოებდნენ ურთიერთშორის ბრძოლას მიწების ხელში ჩაგდებისათვის, არამედ, აგრეთვე, ცდილობდნენ თავიანთი მიზნების განსახორციელებლად დაყრდნობოდნენ ოსმალო სულთნებს, რომლებიც საბოლოო ჯამში მათი დაუძინებელი მტრები იყვნენ. განსაკუთრებით ხშირად ოსმალებს დახმარებისათვის მიმართავდნენ ბიზანტიის ფეოდალური დაჯგუფებანი, იმპერატორის ტახტისათვის მებრძოლნი (კანტაკუზენები და პალეოლოგები). ბალკანეთის სახელმწიფოებში, განსაკუთრებით ბიზანტიაში, გაბატონებული კლასები სასტიკად ავიწროებდნენ ხალხის მასებს. გლეხები განიცდიდნენ მძიმე ექსპლუატაციას და ამიტომ ხშირად იძულებული იყვნენ გაქცეოდნენ თავიანთ ფეოდალებს. მმართველმა კლასებმა ვერ შეძლეს გაეერთიანებინათ ხალხის მასები დამპყრობელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. ყოველივე ამან ხელი შეუწყო ოსმალებს ბალკანეთის ქვეყნების დაპყრობის საქმეში.

გავიდნენ რა ეგეოსის ზღვის სანაპიროზე, ოსმალებმა დაიწყეს მარბიელი თავდასხმები ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე.

აღსანიშნავია, რომ ამ პერიოდში ოსმალები არ მისდევდნენ ზღვაოსნობას. მათ ააგებინეს ბერძნებს პატარა გემები და ქრისტიანი ტყვეები დასვეს ნიჩბოსნებად. ამგვარად, დასაპყრობ ხალხებს გაალესინეს მათივე დასაკლავი დანა.

ოსმალები ხშირად ასეთ თავდასხმებს აწყობდნენ ბიზანტიის იმპერატორთან შეთანხმებით, რომელიც იყენებდა მათ ბულგარეთისა და სერბიის წინააღმდეგ.

1341 წელს ბიზანტიაში დაიწყო ბრძოლა იმპერატორის ტახტისათვის იოანე V პალეოლოგსა და იოანე VI კანტაკუზენს შორის. ამავე დროს იფეთქა გლეხთა და ხელოსანთა აჯანყებამ. ორივე პრეტენდენტმა დახმარებისათვის ოსმალებს მიმართა. პალეოლოგმა თავის მხარეზე მიიმხრო აიდინისა და მანისის ბეილიქების ჯარები, ხოლო კანტაკუზენმა დახმარებისათვის ორხანს მიმართა. ოსმალების მიმხრობის მიზნით, იოანე კანტაკუზენმა თავისი ქალიშვილი თეოდორა ცოლად მისცა ორხანს. 1345-1348 წწ. ორხანის შვილი სულეიმანი სამხედრო ოპერაციებს აწარმოებდა გალიპოლიის ნახევარკუნძულზე და თრაკიაში. იოანე VI კანტაკუზენი ტახტის ხელში ჩაგდების შემდეგ ოსმალთა ლაშქარს იყენებდა ბულგარელებისა და სერბიელების წინააღმდეგ ომში. 1352 წელს ამ სამსახურისათვის ოსმალებმა მიიღეს ციხე-სიმაგრე ჩიმპე, გალიპოლიის ნახევარკუნძულზე.

ამ დროიდან იწყება ბალკანეთში ოსმალთა ომების ახალი ეტაპი. ახლა თურქთა თავდასხმები აღარ იყო ეპიზოდური, არამედ ისინი მიზნად ისახავდნენ

დაპყრობილ ტერიტორიაზე მტკიცედ ფეხის მოკიდებას. იოანე კანტაკუზენის ტახტიდან ჩამოგდების შემდეგ ორხანს მიეცა საბაბი შეჭრილიყო ევროპაში და განეხორციელებინა საკუთარი მიზნები. 1354 წელს ორხანმა დაიკავა ქალაქი გალიპოლი (გელიბოლუ) და დაიწყო თურქული მოსახლეობის ჩასახლება გალიპოლიის ნახევარკუნძულზე. 1356 წელს ოსმალებმა ხელთ იგდეს ციხესიმაგრეები ჩორლუ და დიდი მოტიხონი, ხოლო 1362 წელს დაპყრობილ იქნა ადრიანოპოლი (ედირნე). მურად I-მა დედაქალაქი ბურსიდან ადრიანოპოლში გადაიტანა. ბიზანტიის იმპერატორი გახდა თურქეთის სულთნის ვასალი.

ოსმალებმა დაიპყრეს ბალკანეთში ბიზანტიის სამფლობელოები და შექმნეს ხელსაყრელი პლაცდარმი მეზობელი ბულგარეთის ტერიტორიების დასამორჩილებლად: 1362 წელს ოსმალებმა ხელთ იგდეს პლოვდივი, ხოლო ორი წლის შემდეგ ბულგარეთის მეფე შიშმანი იძულებული შეიქნა გამხდარიყო ოსმალეთის მოხარკე, თავისი და კი სულთნის ჰარამხანაში გაეგზავნა. ბულგარელი ხალხი დამპყრობელს მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა, მაგრამ ფეოდალური დაქუცმაცებულობა და ურთიერთშორის ბრძოლა აადვილებდა ქვეყნის დაპყრობას. ამ სამარცხვინო ბრძოლაში არ ერიდებოდნენ არავითარ საშუალებას, ბევრი მათგანი გადადიოდა მტრის მხარეზე, იღებდა ისლამს და დახმარებას უწევდა ოსმალებს ბალკანეთის დაპყრობის საქმეში. ბულგარეთში შექმნილი მდგომარეობით ცდილობდნენ ესარგებლათ, აგრეთვე, მეზობელი ქვეყნები - ბიზანტია და სერბია და ხელთ ეგდოთ მისი ტერიტორიის ნაწილი.

ორხანის სიკვდილის შემდეგ ტახტზე ავიდა მურად I (1360-1389). თავისი გამგებლობის პირველ წლებში იგი დაკავებული იყო საშინაო საქმეებით, მაგრამ 1373-1376 წწ. ვითარება შეიცვალა. 1373 წელს მას აუჯანყდა მისი ვაჟი სავჯი და კავშირი დაამყარა ბიზანტიის ტახტის მემკვიდრესთან ანდრონიკესთან, რომელიც აგრეთვე გამოვიდა თავისი მამის, იმპერატორ იოანე V-ის წინააღმდეგ. ეს დინასტიური ბრძოლა დამთავრდა სავჯის სიკვდილით და 1376 წელს ანდრონიკეს დროებითი გამეფებით. ანდრონიკემ, რათა დაეწყნარებინა მურად I, გალიპოლიის ნახევარკუნძული დაუბრუნა ოსმალებს.

ოსმალთა წინსვლამ საფრთხე შეუქმნა მაკედონიას. სერბიის მთავარმა ვუკაშინმა და მისმა ძმამ უგლეშამ გადაწყვიტეს ოსმალთა უკუგდება. ბიზანტიამ და ბულგარეთმა მათ მხარი არ დაუჭირეს. 1371 წელს ადრიანოპოლის მახლობლად, მდინარე მარიცასთან გაიმართა ბრძოლა. გაიმარჯვეს ოსმალებმა. ვუკაშინი და უგლეშა ბრძოლის ველზე დაიღუპნენ. ამ გამარჯვებამ ოსმალებს გზა გაუხსნა მაკედონიის, საბერძნეთისა და სერბიისაკენ. ვუკაშინის შვილი მარკო, რომელიც მამის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა, სულთნის ვასალი გახდა. ოსმალებს სერბიის სხვა ფეოდალებიც დაემორჩილნენ და ხარკის გადახდა და დამხმარე ჯარის გამოყვანა იკისრეს. ამის შემდეგ ოსმალებმა თავიანთი ძალები ბულგარეთის წინააღმდეგ მიმართეს. 1371 წელს ოსმალებმა დაიკავეს იამპოლი, კარნობატი და სხვა ქალაქები, ბულგარეთის მეფემ 'ივანე შიშმანმა თავი

სულთნის ვასალად სცნო და თავისი და მარა (თამარი) სულთანს ცოლად მიათხოვა.

XIV საუკუნის 80-იან წლებში ოსმალებმა ერთდროულად შეტევა განაახლეს ბულგარეთსა და სერბიაზე.

1381 წელს ოსმალებმა აიღეს სოფია, საიდანაც მათ გაეხსნათ გზა ჩრდილო-დასავლეთ ბულგარეთსა და სერბიაში. 1386 წელს მათ დაიკავეს ქალაქი ნიში და სოლიკით შეიჭრნენ ბულგარეთსა და სერბიაში. 1371 წლიდან სერბიის ყველაზე დიდი ფეოდალი იყო სამხრეთ ნაწილის მფლობელი ლაზარე, რომელმაც თავი გამოაცხადა სერბიის მეფედ. მან კავშირი დადო ბოსნიის მმართველთან ტვრტკოსთან, რომელიც 1377 წ. ბოსნიის მეფის გვირგვინს ატარებდა. 1386 წელს ქალაქ პლოჩნიკთან, მდინარე ტოპლიცაზე, სერბიისა და ბოსნიის გაერთიანებულმა ლაშქარმა დაამარცხა ოსმალთა ჯარი.

ორი წლის შემდეგ ბოსნიელებმა კვლავ დაამარცხეს ოსმალები. ამ დამარცხების შემდეგ ბულგარეთის მეფემ ივანე შიშმანმა და დობრუჯის მმართველმა ივანკომ სულთნის ვასალობაზე უარი თქვეს. 1388 წელს მურად I-მა ივანე შიშმანის წინააღმდეგ 30-ათასიანი ლაშქარი გაგზავნა. ბრძოლის შედეგად ოსმალებმა დაიპყრეს ქალაქები შუმენი, ლოვეჩი, მადარა და სხვა. ბულგარეთის მმართველებმა ისევ ცნეს თავი სულთნის ვასალებად.

ბულგარეთში ლაშქრობის შემდეგ მურად I-მა დაიწყო საომარი მოქმედება სერბიის წინააღმდეგ. 1389 წელს ოსმალეთის ლაშქარი სერბიაში შეიჭრა. 1389 წლის 15 ივნისს კოსოვოს ველზე მოხდა დიდი ბრძოლა ოსმალეთის ჯარებსა და სერბია-ბოსნიელების ლაშქარს შორის. მათ რიგებში ბულგარელთა რაზმებიც იბრძოდნენ. თავდაპირველად ბრძოლა მოკავშირეთა სასარგებლოდ წარიმართა. მათ შეძლეს მტრის რიგების შევიწროება. სერბიელი ვოეოდა მილოშ კობელიჩი მურად I-ის კარავში შეიჭრა და სასიკვდილოდ დაჭრა სულთანი. რათა ჯარში პანიკა არ დაწყებულიყო, სარდლებმა ეს ამბავი ჯარს არ გაუმხილეს. მურადის შვილმა ბაიაზიდმა დასახმარებლად დამატებითი ლაშქარი გაგზავნა. ამ ბრძოლაში ოსმალებმა პირველად გამოიყენეს ზარბაზნები, რამაც გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა ბრძოლის მსვლელობაზე. სერბიის მთავარი ლაზარე დაიჭრა და ტყვედ ჩაუვარდა ოსმალებს. სიკვდილის წინ მურადს მოჰგვარეს დატყვევებული სერბიის მეფე. მურადმა ბრძანა მისი თანდასწრებით ეწამებინათ იგი.

კოსოვოს ბრძოლა ოსმალთა გამარჯვებით დამთავრდა. სერბია ოსმალეთის ვასალი გახდა და ვალდებული იყო ყოველწლიურად გადაეხადა 20 ათასი ოქროს მონეტა. ამავე დროს სერბიას ომის დროს ოსმალეთის მხარეზე 30 ათასიანი ლაშქარი უნდა გამოეყვანა. სულთანმა სერბიის გამგებლად დაამტკიცა ლაზარეს შვილი სტეფანე. ასეთი მდგომარეობა XV საუკუნის შუა წლებამდე გაგრძელდა, შემდეგ სერბია ოსმალეთის ტიპიურ პროვინციად გადაიქცა.

კოსოვოს ველზე მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ ოსმალები შეიჭრნენ ალბანეთში. მოსახლეობა მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა დამპყრობლებს და მათ შეძლეს მხოლოდ ზოგიერთი ადვილად მისაწვდომი რაიონის დაპყრობა.

ოსმალთა წარმატებებმა აიძულეს ბულგარეთის მეფე ივანე შიშმანი მოკავშირეები ეძებნა ოსმალებისაგან თავის დასაცავად. ამ მიზნით, მან მოლაპარაკება დაიწყო უნგრეთის მეფესთან, მაგრამ უშედეგოდ.

1393 წლის გაზაფხულზე ოსმალეთის ჯარი ბაიაზიდ I-ის სარდლობით ჩრდილოეთ ბულგარეთში შეიჭრა და ალყა შემოარტყა დედაქალაქ ტირნოვოს. სამი თვის გარემოცვის შემდეგ ქალაქი დანებდა მტერს. ტირნოვოს აღების შემდეგ ოსმალებმა განაგრძეს შეტევა ჩრდილოეთით, დაიკავეს ქალაქი ნიკოპოლი და დაატყვევეს შიშმანი. ბაიაზიდმა შიშმანი სიკვდილით დასაჯა, ბულგარეთის ტირნოვოს სამეფო გაუქმებულ იქნა.

1395 წელს ოსმალებმა დაიპყრეს დობრუჯის ოლქი, ხოლო 1396 წელს - ვიდინი, დაატყვევეს მეფე ივანე სტრაშიმირი და მოსპეს ბულგარეთის ვიდინის სამეფოს დამოუკიდებლობა.

სარბიისა და ბულგარეთის დაპყრობის შემდეგ ოსმალები მიადგნენ უნგრეთის საზღვრებს და საფრთხე შეუქმნეს ცენტრალურ ევროპას. უნგრეთის მეფემ სიგიზმუნდმა დახმარებისათვის ევროპის სახელმწიფოებს მიმართა. ამ დროს ევროპის პოლიტიკურმა მესვეურებმა შეიგნეს, თუ რაოდენ სერიოზულ საფრთხეს წარმოადგენდა მათთვის ოსმალეთი. რომის პაპმა მოწოდებით მიმართა ევროპის მონარქებს - შეექმნათ ჯვაროსნული კოალიცია ოსმალთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. ევროპის ქვეყნები დადებითად შეხვდნენ ამ წინადადებას. შეიქმნა ანტიოსმალური კოალიცია, რომელშიც უნგრელების გარდა, მონაწილეობას იღებდნენ ფრანგები, ინგლისელები, იტალიელები, გერმანელები, ჩეხები, ვალახები და სხვა. ჯვაროსანთა ლაშქარი დაახლოებით 100.000 მებრძოლს ითვლიდა. ჯვაროსნებს მეთაურობდა უნგრეთის მეფე სიგიზმუნდ I.

1396 წელს მოპოვებული გამარჯვებებით აღფრთოვანებულმა ბაიაზიდმა გადაწყვიტა, ხელთ ეგდო ბიზანტიის დედაქალაქი. მაგრამ მან ვერ მოასწრო მისვლა თავისი ლაშქრით კონსტანტინოპოლის კედლებთან, როდესაც სულთანს აცნობეს, რომ უნგრეთის მეფემ სიგიზმუნდმა დარაზმა ჯვაროსანთა ლაშქარი ოსმალეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად. კონსტანტინოპოლიდან ბაიაზიდი პირდაპირ ჯვაროსნებისაკენ გაემართა.

1396 წლის 25 სექტემბერს ქალაქ ნიკოპოლთან, მდინარე დუნაის მარჯვენა ნაპირზე გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა ოსმალებსა და ჯვაროსნებს შორის. მიუხედავად იმისა, რომ ჯვაროსანთა ლაშქარი ორჯერ აღემატებოდა თურქების ჯარს, იგი განადგურებულ იქნა. ორივე მხარემ განიცადა დიდი დანაკლისი. ოსმალებმა ხელთ იგდეს 10 ათასი რაინდი. ბაიაზიდი საშინლად გაუსწორდა დატყვევებულებს: თითქმის ყველას თავი მოკვეთეს. ეს სასაკლაო გრძელდებოდა მთელი დღე. სულთანმა შეიწყალა მხოლოდ ზოგიერთები და ისინი მონებად

უბოძა თავის სარდლებს. დიდი გამოსასყიდლის ფასად ბაიაზიდმა გაანთავისუფლა 24 ცნობილი რაინდი საფრანგეთის მეფის კარლოს VI-ის თხოვნით. კარლოსმა არა მარტო გადაუხადა 200 ათასი ოქროს დუკატი, რომელიც სულთანს ჩაუტანეს ჰოლანდიელი ბანკირების შუამავლობით, არამედ მიართვა მას ძვირფასი საჩუქრები - შესანიშნავი რეინის თეთრი და ვარდისფერი ტილო, შპალერის ქსოვილები მასზე გამოსახული სურათებით ალექსანდრე მაკედონელის ცხოვრებიდან. ბაიაზიდმა გადაწყვიტა, გაეკვირვებინა ჯვაროსნები თავისი ნადირობის გრანდიოზულობით. ნადირობა ჰგავდა შესანიშნავად დადგმულ სპექტაკლს. მასში მონაწილეობდა 7 ათასი ბაზიერი, 6 ათასი კურძვალი, ასობით ატლასის ასალით დამშვენებული მეძებარი ძაღლი და სხვ.

ბაიაზიდმა გაუგზავნა საფრანგეთის მეფეს კარლოსს თურქი მეომრის სრული აღჭურვილობა. მათ შორის ექვსი მშვილდ-ისარი, რომლის ლარი გაკეთებული იყო ადამიანის კანისაგან.

ამ დამარცხების შემდეგ მთელი ბულგარეთი აღმოჩნდა ოსმალეთის ბატონობის ქვეშ და ვალახეთის გოსპოდარი იძულებული გახდა ეცნო სულთნის სუზერენიტეტი.

ჯვაროსნების დამარცხების შემდეგ სულთანმა გადაწყვიტა შეტევა საბერძნეთის წინააღმდეგ დაეწყო. 1397 წელს ოსმალთა ჯარები ატიკასა და პელოპონესში შეიჭრნენ და სასტიკად ააოხრეს ქვეყანა.

სულთან ბაიაზიდ I, რომელსაც მეტსახელად ილდირიმი (ელვა) შეარქვეს, აწარმოებდა დაპყრობით ომებს როგორც ევროპაში, ისე მცირე აზიაში. 1385-1390 წწ. დასავლეთ და ცენტრალურ ანატოლიაში დამორჩილებულ იქნა ბეილიქები: მენთეშე, აიდინი, სარუხანი, გერმიანი, ჰამიდი; 1390-1392 წწ. განადგურებულ იქნა ყარამანიის ბეილიქი, ხოლო 1396 წელს ოსმალებმა ხელთ იგდეს სივასი. მართალია, ოსმალეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაში შევიდნენ თურქებით დასახლებული ტერიტორიები, მაგრამ ამ დროს ეს გაერთიანება ჯერ კიდევ არ იყო მტკიცე.

ამრიგად, XV საუკუნის დამდეგისათვის ოსმალეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაში შედიოდა მცირე აზიისა და ბალკანეთის ტერიტორიის დიდი ნაწილი და მათ შორის კუნძულივით დარჩენილი იყო კონსტანტინოპოლი, ბიზანტიის იმპერიის დედაქალაქი.

მოპოვებული გამარჯვებებით წახალისებულმა ბაიაზიდმა კონსტანტინოპოლის დაპყრობა სცადა. 1397-1400 წლებში მან იერიში მიიტანა ამ ქალაქზე, მაგრამ უშედეგოდ. ამ დროს ბიზანტიის დედაქალაქი საკმაოდ კარგად იყო გამაგრებული. მას მტკიცე გალავანი ჰქონდა შემორტყმული და საიმედოდ იყო დაცული როგორც ზღვიდან, ისე ხმელეთიდან. მის დასაპყრობად საჭირო იყო ძლიერი არტილერია და ფლოტი, რომლებიც ოსმალებს ჯერ კიდევ საკმაო რაოდენობით არ გააჩნდათ.

ბიზანტიის იმპერატორ მანუელ II-ს (1391-1425) კარგად ესმოდა, თუ რა მძიმე და კრიტიკულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა კონსტანტინოპოლი. მან გადაწყვიტა პირადად გამგზავრებულიყო დასავლეთ ევროპაში და დახმარება ეთხოვა რომის პაპისა და ევროპის მონარქებისათვის. მას ევროპაში ღებულობდნენ დიდი პატივით და აძლევდნენ დაპირებებს, მაგრამ რეალური დახმარება მისთვის არ აღმოუჩენიათ.

1400 წელს ბაიაზიდმა მოახდინა კონსტანტინოპოლის გარეუბნების ბლოკირება და დაიწყო მზადება იერიშისათვის. მაგრამ მოულოდნელად ბიზანტია გადაურჩა დაღუპვას. აღმოსავლეთიდან გამოჩნდა დიდი დამპყრობელი, რომელიც ოსმალეთის დასამორჩილებლად გამოემართა.

თავი III
ოსმალეთი XV საუკუნის პირველ ნახევარში

1. მცირე აზიაში თემურლენგის შეტევები

თემურლენგი და ბაიაზიდი აზიისა და ევროპის ორი დიდი დამპყრობელი იყო, რომლებიც არ კმაყოფილდებოდნენ მიღწეული წარმატებებით და ახალ-ახალი ქვეყნების დაპყრობებზე ოცნებობდნენ. იმდროინდელი ევროპელი დამკვირვებლები თვალყურს ადევნებდნენ, თუ საითკენ წარიმართებოდა მათი შემდგომი ექსპანსია და როდესაც გაიგეს, რომ თემურლენგი აპირებდა ბაიაზიდის წინააღმდეგ გალაშქრებას, შვებით ამოისუნთქეს.

თემურლენგი (1336-1405) აზიის ერთ-ერთი უდიდესი დამპყრობელი იყო. იგი ბარლასთა მონღოლურ, მაგრამ უკვე გათურქებულ ტომს ეკუთვნოდა. თემურლენგი თავდაპირველად ყაჩაღია ბრბოს მეთაურობდა, მაგრამ მალე დაწინაურდა. იმ დროს, როდესაც თემურლენგი პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოვიდა, მთელ შუა აზიაში ანარქია სუფევდა. მან მოხერხებულად გამოიყენა თავის სასარგებლოდ შუა აზიაში შექმნილი პოლიტიკური ვითარება. თემურლენგის მთავარი პოლიტიკური ამოცანა მონღოლთა იმპერიის აღდგენა იყო. ამდენადვე მის ნათესაურ ურთიერთობას ჩინგიზიდებთან გარკვეული პოლიტიკური მნიშვნელობა ენიჭებოდა. მისი ჩინგიზიდებთან ამ ურთიერთობის აღმნიშვნელი იყო გურგანის (სიძის) წოდებულება, რომელიც მან ჩინგიზიდი უფლისწული ქალის ცოლად შერთვის შედეგად მიიღო.

შუა აზიის გაერთიანების შემდეგ იგი შეუდგა მსოფლიო ბატონობისათვის ბრძოლას და ამ მიმართულებით გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია. "გრიგალივით გადაუარა დიდმა დამპყრობელმა ირანს, ინდოეთს, ამიერკავკასიას, სამხრეთ რუსეთის ველებს, მცირე აზიას, სირიას. მომთაბარეთა ბატონობას მხოლოდ ეგვიპტე გადაურჩა, ხოლო ჩინეთის განზრახული დაპყრობა თემურლენგს განუხორციელებელი დარჩა" (ვ. გაბაშვილი).

თემურლენგმა თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი ლაშქრობებში გაატარა. 18 დიდი ომი გადაიხადა, 27 ქვეყანა დაიპყრო და უზარმაზარი იმპერია შექმნა. მის მიერ დაარსებული ვეებერთელა სახელმწიფოს საზღვრები გადაჭიმული იყო: აღმოსავლეთით ჩინეთის კედლებამდე, ჩრდილოეთით - რუსეთის შუაგულამდე, დასავლეთით - ხმელთაშუა ზღვის ნაპირებამდე, სამხრეთით - ინდოეთამდე და სამხრეთ დასავლეთით - ეგვიპტის საზღვრებამდე.

თემურლენგმა სახელი მოიხვეჭა როგორც სასტიკმა, დაუნდობელმა, მტარვალმა და სისხლისმღვრელმა ტირანმა. იგი დაპყრობითი ომების დროს ანადგურებდა, წვავდა და მიწასთან ასწორებდა ქალაქებსა და სოფლებს, ათასობით და ათიათასობით ხოცავდა და აწამებდა ბავშვებსა და მოხუცებს, ქალებსა და მამაკაცებს, დახოცილთა თავებისაგან აგებდა პირამიდებს, რათა ყველგან შიში

და ძრწოლვა დაემკვიდრებინა. დაპყრობილ ქვეყნებში ნაძარცვ ქონებას აგზავნიდა სამარყანდში, აქეთკენ ერეკებოდა ათასობით ტყვეებს. თემურლენგის ურდოების რვაგზის შემოსევების მთელი სიმძიმე საქართველომაც განიცადა.

წინა აზიაში გაბატონებისათვის თემურლენგს წინ ელობებოდა ოსმალეთი, რომელიც, თავის მხრივ, იმ დროისათვის საკმაოდ ძლიერ სახელმწიფოს წარმოადგენდა.

თემურლენგის ოსმალეთთან ომის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი იყო აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის სავაჭრო გზების ხელში ჩაგდება, რომელიც ოსმალეთსა და მის მეზობელ ქვეყნებზე გადიოდა.

თემურლენგს კარგად ესმოდა ვაჭრობის სარგებლობა და მნიშვნელობა ქალაქების განვითარებისათვის, ამიტომ იგი მიზნად ისახავდა იმ მსოფლიო სავაჭრო გზებზე გაბატონებას, რომელნიც ოქროს ულუსის ტერიტორიაზე გადიოდნენ და ევროპისა და წინა აზიის ქვეყნებს შორეულ აღმოსავლეთთან აკავშირებდნენ. თემური მიისწრაფოდა დაერღვია ჩრდილოეთის სავაჭრო მაგისტრალი და კვლავ ვაჭრობის ცენტრალურ გზად გაეხადა წინა აზიაზე გამავალი გზა, რომელსაც ჰქონდა უდიდესი მნიშვნელობა. ამ მიზნით, 1395 წ. მან დაამთავრა ოქროს ულუსის სამხედრო განადგურება და თითქმის მთლიანად დაანგრია ოქროს ულუსის ის ქალაქები, რომლებიც დიდ როლს თამაშობდნენ ჩრდილოეთის საქარავნო ვაჭრობაში - აზოვი, ასტრახანი და სხვა.

თემურლენგის დაპყრობით ზრახვებს დასავლეთის მიმართულებით ოსმალეთი ელობებოდა. ამ დროს ოსმალეთი მცირე აზიის და ბალკანეთის ბევრ ქვეყანას ფლობდა. ოსმალეთის სულთანი ბაიაზიდ I ევროპის სახელმწიფოების რისხვა იყო და თემურლენგს ტოლს არ უდებდა.

თემურლენგი ემზადებოდა ბაიაზიდის წინააღმდეგ ომისათვის. იგი ძალიან კარგად იყო ინფორმირებული მცირე აზიასა და ევროპაში შექმნილი პოლიტიკური ვითარების შესახებ. მაგალითად, ბაიაზიდთან ომის დაწყების წინ მას სრული ინფორმაცია ჰქონდა ბიზანტიისა და ოსმალეთის ურთიერთობის შესახებ და თავის თავს ბერძნების დამცველად აცხადებდა.

1399 წელს, ინდოეთში ლაშქრობიდან დაბრუნების შემდეგ, თემურლენგი შეუდგა ოსმალეთის წინააღმდეგ ომის სამზადისს. ამ დროს პოლიტიკური ვითარება მისთვის მაინცდამაინც ხელსაყრელი არ იყო. თემურლენგის ინდოეთში ყოფნით ისარგებლა ბაღდადის (ერაყის) ილხანთა გამგებელმა და მეორედ განუდგა. მან დახმარებისათვის მიმართა ოსმალეთის სულთანს. ასევე გადაუდგა თემურლენგს დიარბეკირის გამგებელიც და მანაც მფარველობისათვის ბაიაზიდს მიმართა. ბაღდადიდან მოყოლებული ალეპომდე თემურის წინააღმდეგ გამოსვლები დაიწყო. შექმნილი ვითარებით ისარგებლა ბაიაზიდმა და ერზინჯანს თავს დაესხა. მისი გამგებელი თაჰერთანი თემურლენგის ხელდებული იყო. სიმშვიდე არც საქართველოში სუფევდა. სამაგიეროდ თემურლენგს თხოვდნენ დახმარებასა და შეშწეობას ბაიაზიდის მიერ დამარცხებული ყარა-

მანიის, მენთეშეს, სარუხანისა და აიდინის ემირები.

თემურლენგმა, უპირველეს ყოვლისა, გადაწყვიტა მორჩილებაში მოეყვანა საქართველო და 1400 წლის გაზაფხულზე მეექვსედ შემოესია მას. საქართველოში იგი სამხრეთიდან (ქვემო ქართლი) შემოიჭრა, გადმოვიდა ქართლში და სასტიკად აოხრა იგი, ხოლო ქართლიდან მესხეთში ჩავიდა და კოლას ველზე დაბანაკდა.

თემურლენგი ორ თვეს იდგა კოლას მინდორზე, ჯარის წესრიგში მოსაყვანად და ცხენების მოსალონიერებლად.

კოლადან თემურლენგი სივასისაკენ გაემართა და 8 აგვისტოს ქ. სივასს ალყა შემოარტყა. ქალაქის დამცველებმა მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს, მაგრამ დიდი ბრძოლის შედეგად ქალაქი აღებულ იქნა. თემურმა ერთიანად გააჟლეტინა მეციხოვნე-ოსმალები, ხოლო 4.000 სომეხი კი დაამარხვინა ცოცხლად.

სივასიდან თემურლენგი სირიისაკენ გაემართა, რომელიც ამ დროს ეგვიპტის მამლუქების გამგებლობის ქვეშ იმყოფებოდა. მან დაიპყრო ალეპო, დამასკო და სხვა ქალაქები.

იმ დროს, როდესაც თემურლენგი სირიაში იმყოფებოდა, ბაიაზიდ I ილდირიმი, სულთან აჰმედ ჯალაერის და ყარა-იუსუფის წაქეზებით, სივასის აოხრების გამო შურისძიების მიზნით, ერზინჯანს თავს დაესხა, მას ალყა შემოარტყა და ქალაქი აიღო.

სივასიდან თემურლენგი სირიაში შეიჭრა, იქიდან გეზი აღმოსავლეთისაკენ აიღო და დაიპყრო ბაღდადი, შემდეგ წავიდა თავრიზისაკენ, იქიდან ნახიჭევანში და 1402 წელს ზამთარი ყარაბაღში გაატარა.

ევროპის სახელმწიფოები დიდ იმედებს ამყარებდნენ თემურლენგზე და მისგან ოსმალთა მოძალებისაგან ხსნას ელოდნენ.

ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში თემურლენგი საიმედო მოკავშირედ მიაჩნდათ ბიზანტიისა და ტრაპიზონის იმპერატორებს. ზოგიერთი წყაროს მიხედვით, ბიზანტიის იმპერატორმა თემურლენგს დახმარება შესთავაზა ოსმალეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

1402 წლის დამდეგისათვის თემურლენგმა საგრძნობლად განიმტკიცა თავისი პოზიციები ოსმალეთთან ომის დაწყების წინ: აღადგინა დაკარგული ძალაუფლება ერაყის არაბეთში, სირიაში, ხელთ იგდო მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სატრანზიტო ქალაქები ბაღდადი, ალეპო, დამასკო და ოსმალეთს ხელიდან გამოგლიჯა სტრატეგიული ციხე-სიმაგრე ქ. სივასი.

1402 წლის გაზაფხულზე ყარაბაღში თემურმა დიდი ყურულთაი მოიწვია, სადაც მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება, დაეწყოთ ომი ოსმალეთის წინააღმდეგ.

1402 წლის აპრილის თვეში თემურლენგმა ყარაბაღი დატოვა და ოსმალეთის წინააღმდეგ სალაშქროდ გაემართა. გზაზე თემურის ლაშქარმა თორთუმის ციხე აიღო და არზრუმზე გავლით ანატოლიისაკენ გაემართა.

ოსმალეთის სულთანი ბაიაზიდ I მომზადებული შეხვდა მტერს და დაიძრა მის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ბაიაზიდს ურჩევდნენ, თავი აერიდებინა თემურლენგთან პირდაპირი შებრძოლებისაგან, ხეობებსა და მთებში შეეტყუებინა მოწინააღმდეგის ჯარი და პარტიზანული თავდასხმებით დაექსაქსა და გაენადგურებინა იგი. მაგრამ ბაიაზიდმა ქედმაღლურად უარყო ეს წინადადება.

გადამწყვეტი ბრძოლა ბაიაზიდსა და თემურლენგის ლაშქარს შორის მოხდა 1402 წლის 28 ივლისს ანგორასთან (ანკარა). სხვადასხვა წყაროს მონაცემებით, ბაიაზიდის არმია 120-160 ათას ჯარისკაცს ითვლიდა, ხოლო თემურლენგის ლაშქარი რამდენჯერმე აღემატებოდა მას. ზოგიერთი წყაროს მონაცემით, ბრძოლაში ორივე მხრიდან ნახევარ მილიონამდე კაცი იღებდა მონაწილეობას. ეს რიცხვი, რა თქმა უნდა, მეტად გადაჭარბებულია, მაგრამ იმ დროისათვის ორივე მხარეს საკმაოდ დიდი ძალა გააჩნდა. თემურლენგმა გამოიყვანა ბრძოლის ველზე აგრეთვე 30 საბრძოლო ინდური სპილო, რამაც მტერზე დიდი ზეგავლენა მოახდინა. ბრძოლა მეტად ცხარე და სისხლისმღვრელი იყო. ამ ბრძოლაში თემურლენგმა სასტიკად დაამარცხა ოსმალეთის ლაშქარი. სულთანი ბაიაზიდი და მისი შვილი მუსა ტყვედ იგდო. ბაიაზიდის დამარცხების ერთ-ერთი მიზეზი იყო ღალატი. ანატოლიის ყოფილი ბეილიქების (ყარამანიის, სარუხანის, გერმიანის) გამგებლები იყვნენ თემურლენგის ლაშქარში და იგი პირდებოდა მათ ბეილიქების დაბრუნებას. ბრძოლის დროს ამ ბეილიქების სამხედრო რაზმები თავისი ბეგების მხარეზე გადავიდნენ. საერთოდ კი უნდა ითქვას, რომ ბალკანეთიდან მოსული საბრძოლო შენაერთები უფრო თავდადებით იბრძოდნენ, ვიდრე ანატოლიისა. აქ გარკვეული როლი ითამაშა თურქულმა ტომობრივმა გრძნობებმა.

ერთმა თვითმხილველმა აღწერა აღმოსავლეთის ამ ორი დიდმპყრობელის შეხვედრა, რომელთაგან ერთი იყო გამარჯვებული, მეორე კი არარაობად ქცეული. დატყვევებული ბაიაზიდი თემურს მიჰგვარეს. თემურლენგმა თანაგრძნობით მიმართა მას: "დიდმა ალაჰმა, - თქვა მან, - ნახევარი მსოფლიო მიბოძა მე, კოჭლს და ნახევარიც შენ, ცალთვალას[2]; კურთხეულ იყოს სახელი მისი".

ეს ამბავი ფარსადან გორგიჯანიძესთან ასეა გადმოცემული: როცა თემურლენგს დატყვევებული ბაიაზიდი მიუყვანეს, "უნებურათ თემურს სიცილი მოუვიდა. ხონთქარს ეწყინა და ასრე მოახსენა - დღე უღამოთ არავის უნახავსო, ყოველი იძვრისი მიწათ იქცევისო. თემურ ასრე მოახსენა ხონთქარსა: ამაში ღმერთს ვიმოწმებო, რომ გახარებითა და ჩემად საამებლად არ გამიცინიაო. ამაზე სიცილი უნებურად მომივიდაო, რომ ღვთის წინაშენ ქვეყანანი როგორ უფასონი არიანო. რომ ჩემისთანა კოჭლმანო და თქვენისთანა

[2] კოჭლობის გამო თემურს მეტსახელად "ლენგი" შეარქვეს ("ლენგ" ან "ლანგ" სპარსულად კოჭლს ნიშნავს). ბაიაზიდს ერთ-ერთ ბრძოლაში თვალი დაუზიანდა.

ელამმანო ცუდს საქმეზედანო ორასი ათასი კაცი შემოვახოცეთო".

ანგორის ბრძოლის შემდეგ თემურლენგმა დაიპყრო ქალაქები კონია, დენიზლი, ბურსა, იზმირი, ნიკეია და სხვა. მისმა ჯარებმა ქალაქები და სოფლები საშინლად გაძარცვეს და ააოხრეს.

თემურლენგმა, ბაიაზიდის დამარცხების შემდეგ, გადაწყვიტა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან სავაჭრო ურთიერთობა დაემყარებინა. ამ მიზნით მან სულთანიეს არქიეპისკოპოსის იოანე პალიფონტელის ხელით გაუგზავნა წერილები საფრანგეთისა და ინგლისის მეფეებს (დათარიღებული 1402 წ. აგვისტოთი); თემურლენგი სთავაზობდა ამ მონარქებს სავაჭრო ურთიერთობის დამყარებას.

მცირე აზიაში ლაშქრობის დროს თემურლენგი დატყვევებულ ბაიაზიდს თან დაატარებდა. მან გაქცევა სცადა, მაგრამ ამაოდ. იგი შეიპყრეს და ბორკილები დაადეს. ზოგი ისტორიკოსის ცნობით, იგი რკინის გალიაში ჩაუსვამთ. "ჩასუა რკინის ყაფაზში", წერს ბერი ეგნატაშვილი, და რკინის ყაფაზით ატარებდაო. 1403 წელს ბაიაზიდი ტყვეობაში გარდაიცვალა.

მცირე აზიის დამორჩილების შემდეგ თემურლენგი სამარყანდში დაბრუნდა და შეუდგა ჩინეთში დიდი ლაშქრობისათვის სამზადისს, მაგრამ 1405 წელს მოულოდნელად გარდაიცვალა.

2. ტახტისათვის ბრძოლა უფლისწულებს შორის

თემურლენგის შემოსევებს ჰქონდა ოსმალეთისათვის მეტად მძიმე შედეგები. თემურლენგმა გადაწყვიტა დიდი ხნით დაესუსტებინა ოსმალეთის სახელმწიფო და ამ მიზნით დაანაწილა იგი: მან აღადგინა ყარამანიის, გერმიანის, აიდინისა და სხვა ბეილიქების დამოუკიდებლობა. თემურლენგი ამითაც არ დაკმაყოფილდა და დაურიგა ბაიაზიდის ოთხ შვილს ოსმალეთის სამეფოს ტერიტორია. ამით მან შექმნა ხელსაყრელი პირობები ძმათა შორის სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლისათვის.

უფროსმა ძმამ სულეიმანმა მიიღო ევროპის სამფლობელოები, დედაქალაქ ადრიანოპოლის ჩათვლით, და ამიტომ იგი აცხადებდა პრეტენზიას სულთნობაზე. ამ დროიდან მოყოლებული, ძმებს შორის დაიწყო ბრძოლა ტახტისათვის, რომელიც გაჩაღდა თემურლენგის მცირე აზიიდან (1403) წასვლისთანავე.

სულეიმანი შეეცადა პრეტენდენტების წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარება მიეღო ბიზანტიის იმპერატორის მანუელ II-საგან. ამ მიზნით სულეიმანმა ბიზანტიას დაუბრუნა თესალონიკე (სალონიკი) და თრაკიის რიგი ქალაქებისა. აგრეთვე დაპირდა მომავალში აზიის ზოგიერთი სამფლობელოს გადაცემას, რომლებსაც აკონტროლებდნენ ბაიაზიდის სხვა შვილები. თავის მხრივ, იმპერატორი ცდილობდა გამოეყენებინა ხელსაყრელი ვითარება თავისი ინტერესების სასარგებლოდ და თავისი დისშვილი სულეიმანს მისცა ცოლად. ამის საპასუ-

ხოდ სულეიმანმა კონსტანტინოპოლში ძეველად გაგზავნა თავისი უმცროსი ძმა ჟასელი. სულეიმანმა, აგრეთვე, მცირეოდენი დათმობების გზით დადო შეთანხმება ვენეციასთან, გენუასთან და როდოსის რაინდებთან, რომ ისინი ძმებს შორის ომის შემთხვევაში დაიცავდნენ ნეიტრალიტეტს.

არც სხვა პრეტენდენტები ისხდნენ გულხელდაკრეფილნი. ასე, მაგალითად, ბაიაზიდის მეორე შვილმა მუსტაფამ დახმარება მიიღო ვალახეთის გოსპოდარისაგან.

ტახტისათვის ბრძოლა გამოიხატებოდა არა მარტო პრეტენდენტების პირად ამბიციებში. ამ ბრძოლაში ბაიაზიდის შვილები ეყრდნობოდნენ სხვადასხვა დაჯგუფებებს, რომლებსაც თავიანთი პირადი ინტერესები ამოძრავებდათ. სულეიმანს დასაწყისში მხარი დაუჭირეს ევროპის ვასალური სამფლობელოების მმსხვილმა ბეგებმა; შემდგომში მან თავის დასაყრდენად გაიხადა იენიჩარები, აგრეთვე თავის მხარეზე მიიმხრო ქრისტიანი თავადები. სწორედ იმის გამო, რომ მას აღარ ჰქონდა მხარდაჭერა ადგილობრივი ბეგების მხრიდან, სულეიმანი დამარცხდა ტახტისათვის ბრძოლაში.

სულეიმანი ჩაება თავისი ძმის ისას წინააღმდეგ სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში. პირველი დამარცხების შემდეგ ისამ თავი შეაფარა კონსტანტინოპოლს. შემდგომ ისამ ხელმეორედ შეაგროვა 10 ათასიანი ჯარი, გაემართა სულეიმანის წინააღმდეგ, მაგრამ სულეიმანმა კვლავ შეძლო მისი დამარცხება. მესამედ ისამ დახმარება მიიღო სარუხანისა და მენთეშეს ბეგებისაგან, მაგრამ ამჯერადაც დამარცხდა. 1405 წელს სულეიმანმა დაატყვევა ისა და სიკვდილით დასაჯა.

ისას დაღუპვის შემდეგ, სულეიმანის წინააღმდეგ ბრძოლა გააჩაღა მუსამ. 1408 წელს სულეიმანმა შეძლო კონსტანტინოპოლის მახლობლად გამართულ ბრძოლაში მისი დამარცხება. სულეიმანი არ აქცევდა ყურადღებას სახელმწიფოს საქმეებს და დროს ლოთობაში ატარებდა. ამის გამო მან თანდათანობით დაკარგა ავტორიტეტი და გავლენა თავის მომხრეებს შორის, განსაკუთრებით კი არმიაში.

ამ გარემოებით ისარგებლა მუსამ და გააძლიერა აგიტაცია სულეიმანის წინააღმდეგ. აკრიტიკებდა მის პრობიზანტიურ პოლიტიკას, "ურჯულოებთან" თანამშრომლობას. მუსა გამოდიოდა "ურჯულოების" წინააღმდეგ ბრძოლის ლოზუნგით. მისმა აგიტაციამ ნაყოფი გამოიღო. სულეიმანის ჯარის ნაწილები თანდათანობით მუსას მხარეზე გადავიდნენ. 1409 წელს, ერთ-ერთი შეტაკების დროს, სულეიმანი დამარცხდა და აპირებდა კონსტანტინოპოლში გაქცევას, მაგრამ მოკლულ იქნა. მუსა ადრიანოპოლში შევიდა და ტახტი დაიკავა.

მუსამ მხოლოდ დაახლოებით ოთხ წელს შეძლო ტახტის შენარჩუნება. ამ პერიოდში მან მოაწყო დამარბეველი ლაშქრობა სერბიაში, ხელთ იგდო და საშინლად გაძარცვა ქ. სალონიკი. 1411 წელს მუსამ სცადა კონსტანტინოპოლის აღება. ბიზანტიის იმპერატორმა დახმარებისათვის მიმართა მუსას უმცროს

ძმას მეჰმედს, რომელმაც ამ დროისათვის მტკიცედ მოიკიდა ფეხი მცირე აზიის სამფლობელოებში. მეჰმედი სიამოვნებით გამოეხმაურა იმპერატორის თხოვნას. მუსას ცდა, ხელთ ეგდო კონსტანტინოპოლი, მარცხით დამთავრდა.

ამ დროისათვის მეჰმედი ისე გაძლიერდა, რომ გადაწყვიტა დაეწყო ბრძოლა ტახტისათვის. ამ მიზნით მან კავშირი დაამყარა სერბიის მთავართან და იგი დაპირდა დახმარებას მუსას წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში. მეჰმედმა აგრეთვე შეძლო საიდუმლოდ თავის მხარეზე მიემხრო ძმის სამსახურში მყოფი რამდენიმე დიდმოხელე და სამხედრო სარდალი. მეჰმედს აშკარად მხარი დაუჭირა თესალიის გამგებელმა. 1413 წელს მარიცას ველზე მოხდა მეჰმედისა და მუსას ჯარებს შორის გადამწყვეტი ბრძოლა. მუსა დამარცხდა და გაქცევით უშველა თავს, მაგრამ შეიპყრეს და სიკვდილით დასაჯეს. ამგვარად, ტახტი ხელთ იგდო მეჰმედმა. მან გვირგვინი სიკვდილამდე შეინარჩუნა და იგი ცნობილია მეჰმედ I ჩელების (1413-1421) სახელწოდებით.

მეჰმედ I-მა შეძლო დაემორჩილებინა ოსმალეთის სამფლობელოები რუმელიასა და მცირე აზიაში. იგი ამჯობინებდა ჰქონოდა მშვიდობიანი ურთიერთობა ბიზანტიასთან და მან იმპერატორს დაუბრუნა სალონიკი და რიგი ქალაქებისა, რომლებიც თავის დროზე მუსამ დაიკავა. მეჰმედმა ვერ შეძლო მხოლოდ ყარამანიის ბეგის დამორჩილება და იძულებული გახდა 1415 წელს მასთან ზავი დადო. 1416 წლიდან მეჰმედ I ომს აწარმოებდა ვენეციის წინააღმდეგ, რომელმაც ხელთ იგდო ბიზანტიელების ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი; ვენეციელი მეზღვაურები თავს ესხმოდნენ ოსმალთა გემებს. ომი უპირატესად მიმდინარეობდა ზღვაზე, ხოლო ამ პერიოდში ოსმალთა ფლოტი მეტად სუსტი იყო. ყველაზე მნიშვნელოვანი საზღვაო ბრძოლა ვენეციელებთან დარდანელის მახლობლად მოხდა, სადაც ოსმალებმა დამარცხება განიცადეს. სხვა საზღვაო ოპერაციებმაც ოსმალებს წარმატება ვერ მოუტანეს და სულთანი იძულებული იყო ვენეციას დაზავებოდა. 1420 წელს მეჰმედმა შეძლო იზმითის ყურეში რიგი ქალაქების დაბრუნება, რომლებიც ანგორის შემდეგ ბიზანტიელებმა აიღეს.

3. გლეხთა აჯანყებები XV საუკუნის დამდეგს

მცირე აზიაში თემურლენგის შემოსევებმა და ბაიაზიდის I-ის შვილებს შორის ტახტისათვის ბრძოლამ ძალზე გააუარესა ხალხის მასების ეკონომიკური მდგომარეობა. ქვეყანა სასტიკად იყო დანგრეული და გაპარტახებული. ასეთ ვითარებაში, XV საუკუნის დამდეგს ადგილი ჰქონდა გლეხთა აჯანყებებს. ეს აჯანყებები გამოწვეული იყო ხალხის მასების ეკონომიკური მდგომარეობის მკვეთრი გაუარესებითა და ფეოდალური ექსპლუატაციის გაძლიერებით. ყველა ეს აჯანყება რელიგიურ სამოსელში იყო გახვეული. მათ სათავეში ედგნენ დერვიშთა შეიხები, ისინი თავს აცხადებდნენ მოციქულებად და მოითხოვდნენ ქვეყანაში სამართლიანობისა და წესრიგის აღდგენას.

აჯანყების იდეური ხელმძღვანელი და ერთ-ერთი გამოსვლის მეთაური იყო შეიხ ბედრედინ სიმავი (1358-1416). შეიხ ბედრედინს მუსას დროს ეკავა რუმელიის ყადი ასქერის თანამდებობა, ხოლო მეჰმედ I-ის გამარჯვების შემდეგ იგი გადაასახლეს დასავლეთ ანატოლიაში ქ. იზნიქში. იგი რამდენიმე წლის განმავლობაში მოგზაურობდა: მოინახულა ეგვიპტე, თავრიზი, ანატოლია, გაეცნო მოსიაბარე ტომებისა და ქრისტიანების ცხოვრებას, იყო კუნძულ როდოსზე. მისი მოძღვრება ჩამოყალიბდა ამ მოგზაურობათა შედეგად მიღებული შთაბეჭდილებების საფუძველზე. მისი ქადაგება შეიცავდა ისლამური მისტიკის ელემენტებს, შიიტურ რწმენას მესიის მოვლენისა და ზოგიერთ ქრისტიანულ იდეას. შეიხ ბედრედინ სიმავი თავისი სოციალური შეხედულებებით იყო ჰუმანისტი. იგი გმობდა სოციალურ უთანასწორობას. ამასთან აცხადებდა, რომ ადამიანები თანასწორნი არიან განურჩევლად მათი რელიგიური მრწამსისა. იგი მოუწოდებდა ასკეტური ცხოვრების წესისაკენ და თვითონ ამგვარ ცხოვრებას ეწეოდა. ბედრედინი ქადაგებდა, რომ დედამიწაზე გამოჩნდებოდა მაჰდი და მოსპობდა უსამართლობასა და ბოროტებას.

1416 წლის გაზაფხულზე მან ისარგებლა მეჰმედ I-ის რთული მდგომარეობით და გადაწყვიტა აემხედრებინა გლეხობა სულთნის წინააღმდეგ. შეიხ ბედრედინმა თავისი მოწაფეები - მურიდები გაგზავნა თავიანთ მშობლიურ მხარეში, რათა დაეწყოთ აგიტაცია გლეხთა აჯანყების მიზნით.

აჯანყებათაგან ყველაზე ძლიერი იყო ბედრედინ სიმავის მოწაფის ბურქლუჯე მუსტაფას (იგი გამაჰმადიანებული ებრაელი იყო) აჯანყება, რომელიც მთელ სამხრეთ-აღმოსავლეთ ანატოლიაში გავრცელდა. აჯანყებაში მონაწილეობას იღებდნენ სხვადასხვა ეროვნებების წარმომადგენლები: თურქები, ბერძნები, ებრაელები. აჯანყებულთა რიცხვმა თითქმის 10 ათასს მიაღწია. აჯანყების ჩაქრობა დაავალეს დიდ ვეზირს ბაიაზიდ ფაშას. მან დიდი ბრძოლების შედეგად შეძლო აჯანყების ჩაქრობა. ბურქლუჯე მუსტაფა და მისი ბევრი თანამებრძოლი დაატყვევეს. დიდი ვეზირის ბრძანებით, ყველანი სიკვდილით დასაჯეს.

მეორე აჯანყება მოხდა მანისას რეგიონში და მას ბედრედინ სიმავის მოწაფე თორლაქ ქემალი ხელმძღვანელობდა. მას მხარი დაუჭირა 7 ათასმა კაცმა. ბურქლუჯე მუსტაფას აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ დიდი ვეზირი ბაიაზიდ ფაშა თორლაქ ქემალის წინააღმდეგ გაემართა და ეს აჯანყებაც ჩააქრო.

მესამე აჯანყებას თვით ბედრედინ სიმავი ხელმძღვანელობდა. მან სცადა თავის მხარეზე მიემხრო აიდინისა და კასტამუნის გამგებლები, მაგრამ უშედეგოდ. ამის შემდეგ მან გადაწყვიტა დაეტოვებინა ანატოლია, გადასულიყო ოსმალეთის ევროპულ ნაწილში და იქიდან დაეწყო გამოსვლა. იგი ჩავიდა ვალახეთში, იქიდან - ჩრდილო-აღმოსავლეთ ბულგარეთში, იეშილ-დენიზის რაიონში. აქ მან თავის ირგვლივ შემოიკრიბა მთავრობის პოლიტიკით უკმაყ-

ოფილო მასები და მოუწოდა მათ აჯანყებისაკენ. შეიხ ბედრედინ სიმავიმ თავისი თავი გამოაცხადა მაჰდიდ და მიზნად დაისახა ხელთ ეგდო ძალაუფლება. იგი თავისი მიმდევრებითურთ დაიძრა ქ. ადრიანოპოლისაკენ. მაგრამ მალე ეს აჯანყებაც ჩაქრობილ იქნა და 1416 წლის 18 დეკემბერს შეიხ ბედრედინ სიმავი სიკვდილით დასაჯეს.

შეიხ ბედრედინისა და მისი მოწაფეების გამოსვლები იყო ფართო სახალხო მოძრაობა, რომელშიაც მონაწილეობდნენ გლეხები, მომთაბარეები და სიფაჰიების დაბალი ფენები. თავისი იდეური მიმართულებით იგი უტოპიური იყო, რადგან მას სურდა შეეჩერებინა ქვეყანაში ფეოდალიზაციის პროცესი და დაემყარებინა სოციალური თანასწორობა.

4. ოსმალეთი XV საუკუნის 20-იან წლებში

მიუხედავად იმისა, რომ XV საუკუნის დამდეგს ოსმალეთის სახელმწიფომ განიცადა თემურლენგის შემოსევების ძლიერი დარტყმები და მდგომარეობა უალრესად გართულდა, აგრეთვე, სამოქალაქო ომისა და გლეხთა აჯანყებების შედეგად, მან ყოველივე ეს გადაიტანა და შეძლო აღედგინა თავისი პოტენციალი. ეს კი იმაზე მეტყველებს, რომ ოსმალეთის სოციალურ-პოლიტიკური სტრუქტურა გამძლე აღმოჩნდა, რომლის ერთ-ერთი მთავარი საფუძველი იყო თიმარული სისტემა. XV საუკუნის 20-იანი წლებიდან ოსმალეთის სახელმწიფო, წელში გაიმართა რა საგარეო და საშინაო დარტყმებისაგან, კვლავ შეუდგა აქტიური დაპყრობითი პოლიტიკის გატარებას.

1421 წლის მაისში მოულოდნელად გარდაიცვალა მეჰმედ I. ახლობლები სულთნის გარდაცვალებას 40 დღის განმავლობაში ინახავდნენ საიდუმლოდ მისი ვაჟის მურადის დედაქალაქში ჩასვლამდე, შიშობდნენ ტახტი ხელთ არ ეგდო მეჰმედის ძმას მუსტაფას.

მურად II (1421-1451) იძულებული გახდა გამეფებისთანავე დაეწყო ბრძოლა მუსტაფას წინააღმდეგ, რომელმაც პრეტენზია განაცხადა ტახტზე. მუსტაფამ შეძლო კონტროლი დაემყარებინა რუმელიის პროვინციების ნაწილზე, შემდეგ მან სცადა ანატოლიაში შეჭრილიყო. 1422 წლის გაზაფხულზე ბურსის მახლობლად მურად II-სა და მუსტაფას ლაშქარს შორის მოხდა ბრძოლა, მუსტაფა დამარცხდა და გაქცევით უშველა თავს. იგი მალე დაატყვევეს და მურადის ბრძანებით სიკვდილით დასაჯეს.

მუსტაფას აჯანყებამ შექმნა ხელსაყრელი პირობები ანატოლიაში სეპარატისტული გამოსვლებისათვის. 1424-1426 წლებში მურად II-მ შეძლო ურჩი ბეგების გამოსვლების ჩაქრობა და აღადგინა ოსმალთა ხელისუფლება გერმიანის, სარუხანისა და ჰამიდის ბეილიქებში. ამის შემდეგ ოსმალეთის სულთნის წინაშე მთელი სიმწვავით დადგა ორი პრობლემა: გასწორებოდა მთავარ მოწინააღმდეგეებს - ბიზანტიას და ყარამანიის ბეილიქს ანატოლიაში.

1422 წლის ზაფხულში მურად II-მ სცადა საბოლოოდ გაესადგურებინა ბიზანტიის სახელმწიფო. მან ალყა შემოარტყა კონსტანტინოპოლს. ქალაქი კარგად იყო გამაგრებული, სულთანს კი არ ჰქონდა საკმარისი საალყო დანადგარები. ამავე დროს მან ვერ შეძლო ქალაქის ზღვიდან ბლოკირება. 1422 წლის 24 აგვისტოს ოსმალებმა ქალაქზე იერიში მიიტანეს. კონსტანტინოპოლის დამცველებმა გამოიჩინეს საოცარი მამაცობა და გმირობა. ქალები და ბავშვებიც კი მონაწილეობას იღებდნენ ქალაქის დაცვაში. ბრძოლა გრძელდებოდა მთელ დღეს. მურად II-მ ვერავითარ წარმატებას ვერ მიაღწია და იძულებული შეექნა ალყა მოეხსნა. იგი ბიზანტიის დედაქალაქის დასაპყრობად აღარ მობრუნებულა და თავისი ლაშქარი პელოპონესის დასარბევად გაგზავნა.

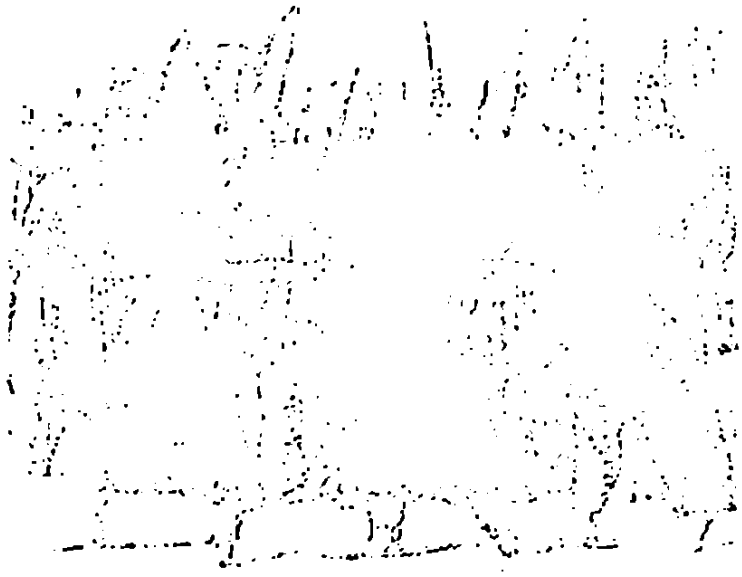

აჯემი ოღლანები

კონსტანტინოპოლის უშედეგო ალყის შემდეგ ოსმალებმა დაპყრობითი ომები განაახლეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში. ბიზანტიის იმპერატორმა კვლავ აღიარა თავი სულთნის მოხარკედ. 1430 წელს ოსმალებმა ხელმეორედ დაიპყრეს სალონიკი - მნიშვნელოვანი ქალაქი-ნავსადგური ეგეოსის ზღვაზე. ქალაქი საშინლად გაძარცვეს და დაანგრიეს, ხოლო მოსახლეობა ტყვედ წაიყვანეს და იქ თურქები ჩაასახლეს.

ოსმალეთის დასუსტება დროებითი მოვლენა აღმოჩნდა. იგი განაპირობა საგარეო ფაქტორმა, კერძოდ, თემურლენგის შემოსევამ და არა სოციალურ-პოლიტიკურმა კრიზისმა. ოსმალეთის ახალგაზრდა სახელმწიფომ ამ დროისათვის შეინარჩუნა და აღადგინა დაპყრობითი ომების წარმოების პოტენციალი, რასაც უდავოდ ხელი შეუწყო არსებულმა მიწათმფლობელობის წესმა, კერძოდ, თიმარულმა სისტემამ. ოსმალეთი კვლავ მოეკლინა დასავლეთისა და აღმოსავლეთის სახელმწიფოებს საშიშ ძალად, რომლის ექსპანსიას ისინი გამუდმებით განიცდიდნენ. ასეთი ვითარება გრძელდებოდა XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან XVI საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედამდე.

XV საუკუნის ოციან წლებში ოსმალეთის სახელმწიფომ სწრაფად შეძლო თემურლენგის შემოსევების შედეგად დაშლილი ქვეყნის ერთიანობის აღდგენა. შეიქმნა სახელმწიფოს ეკონომიკური და სამხედრო პოტენციალის ზრდის პირობები.

მურად II-მ განახორციელა რიგი რეფორმებისა, რის შედეგადაც საგრძნობლად განმტკიცდა სახელმწიფო და მისი სამხედრო ძლიერება. აღსანიშნავია, რომ სულთანმა მიიღო ზომები იენიჩართა კორპუსის დაკომპლექტების გასაუმჯობესებლად. დაპყრობითი ომების წარმოება მოითხოვდა იენიჩართა კორპუსის რიგების ზრდას. ის წესი, რომლის მიხედვითაც ხდებოდა იენიჩართა კორპუსის დაკომპლექტება, აღარ აკმაყოფილებდა სახელმწიფოს ინტერესებს. კერძოდ, მიღებულ იქნა კანონი ე.წ. დევშირმეს შესახებ, რომლის მიხედვითაც ხდებოდა ქრისტიანული მოსახლეობიდან ახალწვეულთა ჩარიცხვა იენიჩართა რიგებში. ამის საფუძველზე, ოსმალეთის მიერ დაპყრობილ ქრისტიანულ ქვეყნებში იძულებით კრეფდნენ 8-18 წლის ჭაბუკებს იენიჩართა რიგების შესავსებად. წელიწადში ყოველ 10 ოჯახს 5 ან 3 ბავშვი უნდა გაეგზავნა იენიჩართა კორპუსისათვის. ამისათვის ოსმალეთში არსებობდა სპეციალური ორგანიზაცია "აჯემი ოღლანი" ("უცხოელი ბიჭები"), სადაც თავს უყრიდნენ დევშირმეს წესით შეგროვილ ქრისტიან ყმაწვილებს. მათ მიაღებინებდნენ ისლამს და დროებით გზავნიდნენ სოფლებში თურქულ ოჯახებში, თურქული ენის შესასწავლად; ხოლო 3-4 წლის შემდეგ, როდესაც ეს ყმაწვილები გაიზრდებოდნენ რელიგიური ფანატიზმითა და მონური მორჩილების სულისკვეთებით, მათ ამზადებდნენ სამხედრო სამსახურისათვის. იენიჩარებს არ ჰქონდათ ცოლის შერთვისა და ოჯახის ყოლის უფლება. დევშირმეს წესი ვრცელდებოდა ალბანელებზე, ბოსნიელებზე, სერბებზე, უნგრელებზე, ბერძნებზე და სომხებზე.

ამ კანონის მიღების შემდეგ გაიზარდა იენიჩართა რიგები, რამაც ხელი შეუწყო ოსმალთა დაპყრობითი ომების შემდგომ წარმატებებს.

მურად II-ის მზრუნველობის საგანი იყო, აგრეთვე, თიმარული სისტემის შემდგომი სრულყოფა, რომელიც ოსმალეთის სამხედრო-ფეოდალური სახელმწიფოს მთავარ დასაყრდენს წარმოადგენდა.

5. ანტიოსმალური კოალიციის შექმნა და ბალკანეთის ხალხების ბრძოლა ოსმალთა ყინაალმდეგ XV საუკუნის 30-40-იან წლებში

თემურლენგის მიერ ბაიაზიდის დამარცხების შედეგად ევროპაში ოსმალეთის საფრთხე შენელდა, მაგრამ მურად II-ის ახალმა დაპყრობებმა ბალკანეთში და ოსმალთა არმიის წინსვლამ დასავლეთის მიმართულებით ევროპაში კვლავ დიდი შეშფოთება გამოიწვია. ოსმალეთის საფრთხის ლიკვიდაციის მიზნით

საჭირო იყო ევროპის სახელმწიფოების ძალების გაერთიანება. მაგრამ ევროპის ქვეყნებს შორის მიმდინარეობდა განუწყვეტელი ბრძოლა, ხოლო ზოგიერთი მათგანი ეძებდა კავშირს ოსმალეთთან. ყოველივე ეს დიდად აბრკოლებდა ევროპის სახელმწიფოების გაერთიანებას ოსმალთა წინააღმდეგ.

1439 წელს ფლორენტინის უნიის მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე, რომელიც რომის პაპის მეთაურობით ჩატარდა, მიიღეს გადაწყვეტილება - მოეწყოთ ჯვაროსნული ლაშქრობა ოსმალეთის წინააღმდეგ. მაგრამ მისი რეალიზაცია ჭიანურდებოდა.

1440 წელს მურად II სერბიაში შეიჭრა და ალყა შემოარტყა ქ. ბელგრადს. მაგრამ ქალაქი კარგად იყო გამაგრებული და სულთანი იძულებული შეიქნა ალყა მოეხსნა და უკან გაბრუნებულიყო. ბელგრადთან ოსმალთა წარუმატებლობამ გაამხნევა ჯვაროსნული კოალიციის მომხრეები. რომის პაპმა და ბიზანტიის იმპერატორმა მოწოდებით მიმართეს ევროპის სახელმწიფოებს - დაეწყოთ ჯვაროსნული ლაშქრობა ოსმალეთის წინააღმდეგ. ამ მოწოდებას ენთუზიაზმით გამოეხმაურა უნგრეთის მეფე ვლადისლავ III, მას დახმარება აღუთქვა სერბიის დესპოტმა გიორგიმ. ალბანთა ბელადმა გიორგი კასტრიოტმა (სკანდერბეგმა) ოსმალეთს ომი გამოუცხადა. ანტიოსმალური ბრძოლის სულისჩამდგმელი იყო იანოშ ჰუნიადი, ტრანსილვანიის ვოევოდა. ამავე დროს ჯვაროსნებმა დაიყოლიეს ყარამანიის გამგებელი, თავს დასხმოდა სულთნის სამფლობელოებს მცირე აზიაში. უნგრეთის არმიამ და მოკავშირეთა ჯარებმა, რომელთაც იანოშ ჰუნიადი სარდლობდა, გადალახეს დუნაი და დაიწყეს ოსმალთაგან დაპყრობილი ტერიტორიის განთავისუფლება. იანოშ ჰუნიადიმ ტრანსილვანიაში სასტიკად დაამარცხა ოსმალთა ლაშქარი. ამ გამარჯვების შემდეგ მოლდავეთისა და აღმოსავლეთ მთიანი ოლქების ვოევოდები, რომლებიც აღიარებდნენ სულთნის ქვეშევრდომობას, უნგრეთს შეუერთდნენ და ვლადისლავ III-ს ერთგულება შეჰფიცეს. 1442 წელს სულთანმა ახალი ჯარები გაგზავნა ტრანსილვანიაში, მაგრამ მათაც სასტიკი დამარცხება იგემეს.

რომის პაპმა ევროპის ქვეყნებს მოუწოდა ჯვაროსნული ლაშქრობისაკენ. ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიზნით დასავლეთ ევროპის სხვადასხვა ქვეყნიდან უნგრეთში მოხალისეები ჩავიდნენ. რომის პაპმა ევგენი IV-მ უნგრეთის მეფესთან ვლადისლავ III-თან გაგზავნა თავისი დელეგატი კარდინალი იულიან ცეზარინი, ანტიოსმალური კოალიციის ერთ-ერთი თავგამოდებული მომხრე.

1443 წლის ზაფხულში უნგრეთის არმია, რომლის შემადგენლობაშიც შედიოდნენ პოლონელები, სერბები, ვალახები, გერმანელები, ჩეხები და, აგრეთვე, ჯვაროსნები დასავლეთ ევროპის სხვადასხვა ქვეყნებიდან ვლადისლავ III-ის სარდლობით, დუნაისპირეთში შეიჭრნენ, აიღეს ქალაქი ნისა და დაიძრნენ სოფიისაკენ.

იმ დროს, როდესაც მოკავშირეთა არმია ბალკანეთის ქვეყნებში შევიდა, ბიზანტიის იმპერატორის ძმამ კონსტანტინემ (შემდგომ იმპერატორი კონსტანტინე XI) 10 ოქტომბერს დატოვა კონსტანტინოპოლი და გაემართა პელოპონესში, სადაც უნდა შეეკრიბა ლაშქარი სულთნის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

ჯვაროსნებმა დაამარცხეს სამი საფაშოს გაერთიანებული ლაშქარი და აიღეს ქალაქი სოფია. სოფიიდან ფილიპოლამდე რჩებოდა სამი დღის სავალი, ხოლო ადრიანოპოლამდე - ექვსი. მაგრამ მოახლოებული ზამთრის სიცივეების გამო წინსვლა შეჩერდა.

სოფიის და სხვა ქალაქების განთავისუფლებამ ოსმალთა ბატონობისაგან დიდი გამოხმაურება ჰპოვა მთელ დასავლეთ ევროპაში. უნგრეთის მეფემ ვლადისლავ III-მ და იულიან ცეზარინიმ სოფიის აღების შემდეგ სასწრაფოდ აფრინეს შიკრიკები ვენეციაში თხოვნით - გაეგზავნათ ფლოტი ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებში, რათა ამით ხელი შეეშალათ ოსმალებისათვის ანატოლიიდან ევროპაში ჯარების გადაყვანაში.

სანამ ანტიოსმალური კოალიციის სახელმწიფოების წარმომადგენლები მსჯელობდნენ, ვის რამდენი გემი უნდა გაეგზავნა კონსტანტინოპოლში სრუტეების დასაცავად და ოსმალთა ჯარის ევროპაში გადაყვანისათვის ხელის შესაშლელად, მურად მეორემ ენერგიული ზომები მიიღო. 1443 წლის გაზაფხულზე მან გაილაშქრა აჯანყებული ყარამანიის ბეგის იბრაჰიმის წინააღმდეგ და დაამარცხა იგი. შემდეგ სასწრაფოდ თავისი ჯარი სრუტეებზე ევროპაში გადაიყვანა და ჯვაროსანთა ლაშქრისაკენ გაემართა, მაგრამ ვერ გაბედა ბრძოლის დაწყება. უნგრეთის მეფეც მერყეობდა. სულთანმა უნგრეთის მეფეს ვლადისლავ III-ს ზავი შესთავაზა. 1444 წელს ივნისში ზავი დაიდო უნგრეთსა და ოსმალეთს შორის. მურად II-მ ყურანზე, ხოლო ვლადისლავ III-მ ბიბლიაზე ფიცი დადეს, რომ 10 წლის განმავლობაში არ დაარღვევდნენ მშვიდობიანობას. საზავო ხელშეკრულებით მურად II-ს სერბიის დესპოტისათვის გიორგი ბრანკოვიჩისათვის უნდა დაებრუნებინა ხულმი და ჰერცოგოვინა, სულთანს უნდა ეცნო უნგრეთის ხელისუფლება ვალახეთზე, ხოლო ალბანეთი უნდა გადაეცა სკანდერბეგისათვის და სხვ.

რომის პაპმა ევგენი IV-მ და ბიზანტიის იმპერატორმა იოანე VIII-მ ყველა ზომა მიიღეს, რათა უნგრეთის მეფეს ვლადისლავ III-ს დაერღვია ზავი და ოსმალეთთან ომი განეახლებინა.

უნგრეთში გაიგზავნა ვენეციისა და გენუის რესპუბლიკების სპეციალური ელჩები, რომლებსაც ვლადისლავისათვის უნდა ეცნობებინათ, რომ მათი მთავრობები მზად არიან გაგზავნონ თავიანთი ფლოტი გალიპოლისში, რათა ხელი შეუშალონ ოსმალეთის ჯარის გადაყვანას აზიიდან ევროპაში. ბუდაში გაგზავნილ იქნენ საფრანგეთის, ინგლისის, ესპანეთის, არაგონიის, ბურგუნდიის და ფლორენციის ელჩები, რათა დაეყოლიებინათ უნგრეთის მეფე და უნგრეთის პოლიტიკური მესვეურები ჯვაროსნული ლაშქრობის მოწყობის საქმეში.

ბიზანტიის იმპერატორმა იოანემ პირადი წერილი გაუგზავნა ვლადისლავ III-ს, რომელშიაც ყოველგვარი არგუმენტებით ცდილობდა დაერწმუნებინა მეფე, დაერღვია ზავი ოსმალეთთან.

რომის პაპი უნგრეთის მეფისადმი გაგზავნილ ერთ-ერთ წერილში არწმუნებდა უნგრეთის მეფეს, რომ მას შეუძლია დაარღვიოს დადებული ფიცი, როცა საქმე ეხება ურწმუნოებსა და ერეტიკოსებს. მათივე მტკიცებით, ჯვაროსნული ლაშქრობის დაწყებისთანავე იფეთქებდა აჯანყება ბალკანეთის ქვეყნებში ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ, რაც მნიშვნელოვნად გააადვილებდა ოსმალების დამარცხებას.

1444 წელს 40 წლის ოსმალეთის სულთანმა მურად II-მ უარი თქვა ტახტზე და ხელისუფლება გადასცა თავის ვაჟს, 12 წლის მეჰმედს (შემდგომ მეჰმედ II-ს, "ფათიჰ"-ს, კონსტანტინოპოლის დამპყრობს). მურადმა დატოვა ადრიანოპოლი (დედაქალაქი) და მანისაში (მცირე აზია) გაემგზავრა. ქვეყანაში კრიზისული მდგომარეობა შეიქმნა. მცირეწლოვანი სულთანი დიდ ვეზირისა და დიდმოხელეთა სათამაშო გახდა. ოსმალთა სამეფო დინასტიის შთამომავალმა ორხანმა ტახტზე პრეტენზია განაცხადა და დახმარებისათვის ბიზანტიის იმპერატორს მიმართა. სულთანს კვლავ აუჯანყდა ყარამანიის გამგებელი.

დრო მეტად ხელსაყრელი იყო. ბიზანტიის იმპერატორმა იოანე VIII-მ და რომის პაპმა ევგენი IV-მ ოსმალეთის წინააღმდეგ ჯვაროსნული ლაშქრობის გეგმა შეიმუშავეს: რომის პაპისა და ბიზანტიის გარდა ანტიოსმალურ კოალიციაში უნდა შესულიყო: უნგრეთი, ვენეცია, გენუა, პოლონეთი, ვალახეთი, სერბია, ალბანეთი, რაგუზა და ბურგუნდია. ვენეციის, რაგუზის, გენუის და ბურგუნდიის ფლოტი უნდა ჩასულიყო კონსტანტინოპოლში, იქიდან მოეხდინა სრუტეების ბლოკირება და არ მიეცა საშუალება ოსმალეთისათვის, ლაშქარი მცირე აზიიდან გადაეყვანა ევროპაში. ამავე დროს მოკავშირეთა ფლოტი უნდა შესულიყო შავ ზღვაში, ოსმალთა ციხეები დაეკავებინა და დახმარება აღმოეჩინა ჯვაროსნებისათვის, რომლებიც უნდა გასულიყვნენ შავი ზღვის სანაპიროზე. ჯვაროსანთა ძირითადი ლაშქარი ხმელეთით უნდა შეჭრილიყო ბალკანეთში და გაენთავისუფლებინა ბალკანეთის ქვეყნები ოსმალთა ბატონობისაგან.

1444 წელს 25 გემისაგან შემდგარი ჯვაროსანთა ფლოტი კონსტანტინოპოლს მიადგა. 1444 წლის სექტემბრის დამდეგს დაიძრა უნგრეთის 20.000-იანი არმია ჰუნიადის სარდლობით, რომელშიაც შედიოდნენ, გარდა უნგრელებისა, ჩეხები, პოლონელები, ვალახები და სხვ. ლაშქართან ერთად იმყოფებოდა უნგრეთის მეფე ვლადისლავ III და კოალიციის თავგამოდებული მოძღვრე, რომის პაპის წარმომადგენელი კარდინალი იულიან ცეზარინი. ჯვაროსნებმა გადალახეს დუნაი, შეიჭრნენ დუნაისპირეთში, იქიდან ბულგარეთში და ქ. ვარნისაკენ გაემართნენ. ჯვაროსნები ვარნიდან აპირებდნენ ზღვით კონსტანტინოპოლში ჩასვლას და იქიდან გაერთიანებული ძალებით ოსმალეთისათვის დარტყმას. ჯვაროსნებს იმედი ჰქონდათ, რომ ოსმალეთის ბატონობის ქვეშ

მყოფი ბალკანეთის ხალხები მხარს დაუჭერდნენ მოკავშირეებს. სერბიის დესპოტმა გიორგიმ უარი თქვა ანტიოსმალურ კოალიციაში მონაწილეობაზე და ოსმალეთს აცნობა ჯვაროსანთა გეგმები. ამასთანავე მან არ გაატარა თავის ტერიტორიაზე ალბანეთის გამგებლის სკანდერბეგის ლაშქარი, ჯვაროსნებთან შესაერთებლად მიმავალი.

მართალია, ანტიოსმალური გეგმა კარგად იყო შედგენილი, მაგრამ მის მონაწილეთა შორის არ იყო ერთიანობა და ყოველი მონაწილე თავის საკუთარ ინტერესებს სხვებზე მაღლა აყენებდა. ამ დროს განსაკუთრებით მწვავე ქიშპი იყო ვენეციელ და გენუელ ვაჭრებს შორის. ოსმალეთმა მოხერხებულად გამოიყენა ევროპის სახელმწიფოებს შორის არსებული წინააღმდეგობანი.

ოსმალეთის მდგომარეობა მეტად კრიტიკული იყო. შექმნილ ვითარებაში უავგუსტოესის დივანმა თხოვნით მიმართა მურად II-ს, კვლავ ხელში აეღო ძალაუფლება და ჩადგომოდა სათავეში ლაშქარს. მურად II დათანხმდა. იგი სასწრაფოდ დაბრუნდა დედაქალაქში და ენერგიული ზომები მიიღო. მურად II-მ სრუტეებზე მცირე აზიიდან ევროპაში ჯარის ნაწილები გადაიყვანა. ოსმალებმა სრუტეებში ჯვაროსანთა რამდენიმე გემი ჩაძირეს და არ მისცეს ბოსფორის ბლოკირების საშუალება. მურად II-მ, გენუელების გემების დახმარებით, გადაიყვანა აზიიდან ბალკანეთში 40.000-მეომრიანი ლაშქარი. გენუელებმა ამ სამსახურისათვის ყოველი ჯარისკაცის გადაყვანაში თითო დუკატი მიიღეს, ე. ი. სულ 40.000 დუკატი.

ჯვაროსნები არ მოელოდნენ ოსმალთა ესოდენ დიდი არმიის გამოჩენას ბალკანეთში. 1444 წლის 10 ნოემბერს ვარნასთან დიდი ბრძოლა გაიმართა ოსმალებსა და ჯვაროსნებს შორის, ჯვაროსნები დამარცხდნენ. ბრძოლაში დაიღუპა უნგრეთის მეფე ვლადისლავ III. ვარნასთან მოპოვებულმა გამარჯვებამ განამტკიცა ოსმალეთის სამხედრო ძლიერება და განაპირობა ბიზანტიის სახელმწიფოს საბოლოო დაცემა. ვარნის ბრძოლამ დიდი გამოძახილი ჰპოვა იმდროინდელ ევროპაში და მის ფარგლებს გარეთაც.

მიუხედავად ჯვაროსნებზე მოპოვებული გამარჯვებისა, ოსმალებმა მაინც ვერ შეძლეს ბალკანეთში ძველი მდგომარეობის მთლიანად აღდგენა.

1448 წელს იანოშ ჰუნიადიმ კიდევ ერთხელ სცადა შეეჩერებინა ოსმალეთის ექსპანსია, ამჯერად როგორც უნგრეთის მეფის რეგენტმა; შეადგინა რაზმი, რომელშიაც შედიოდნენ უნგრელები, ჩეხები, პოლონელები და გერმანელები. მას აგრეთვე ჰქონდა იმედი სერბიისა და დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებისა.

1448 წლის ოქტომბერში ჰუნიადი თავისი ლაშქრით კოსოვოს ველზე დაბანაკდა. აქ მას უნდა შეერთებოდა სკანდერბეგის ჯარი. მაგრამ ვიდრე ალბანელები შეძლებდნენ იქ მისვლას, ჰუნიადის ლაშქარს მოულოდნელად თავს დაესხა ოსმალთა 50-ათასიანი არმია. ბრძოლა სამ დღეს (17-19 ოქტომბერს) გაგრძელდა და დამთავრდა ოსმალთა გამარჯვებით. იანოშ ჰუნიადიმ

ძლივს შეძლო გაქცევით თავის გადარჩენა. ამ განადგურებამ, რომელიც მოხდა ვარნასთან დამარცხებიდან ოთხი წლის შემდეგ, მნიშვნელოვნად შეარყია უნგრეთის სამხედრო ძლიერება. როდესაც კონსტანტინოპოლი კრიტიკულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა, იანოშ ჰუნიადიმ ვერაფრით ვერ შეძლო მისთვის დახმარების აღმოჩენა.

1449-1450 წლებში მურად II-მ მოაწყო ორი ლაშქრობა ალბანეთში, მაგრამ უშედეგოდ. მან ვერ დაძლია მთიელთა წინააღმდეგობა. ბალკანეთში, მხოლოდ ალბანეთის მთებში, არ წყდებოდა გმირული ბრძოლა ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ.

ოსმალების მიერ ევროპაში მოპოვებული გამარჯვებების შედეგად კონსტანტინოპოლის დაცემა და ბიზანტიის იმპერიის მოსპობა, არსებითად, გარდაუვალი იყო.

იანოშ ჰუნიადი

თავი IV
კონსტანტინოპოლის დაცემა

1. მეჰმედ II

1451 წლის 2 თებერვალს ადრიანოპოლში მოულოდნელად გარდაიცვალა მურად II. მეჰმედი მანისაში იმყოფებოდა, როდესაც მას აცნობეს გარდაცვალების ამბავი. მან დატოვა მანისა, გადალახა დარდანელის სრუტე და გალიპოლისში ჩავიდა, სადაც რამდენიმე დღე დაჰყო. იგი ჩქარობდა დედაქალაქში ჩასვლას, რადგან ტახტს სხვა რეალური პრეტენდენტი ჰყავდა. მან ბრძანება გასცა, მოეკლათ მურად II-ის ქვრივის მცირეწლოვანი შვილი აჰმედი. 18 თებერვალს მეჰმედი საზეიმო ვითარებაში ადრიანოპოლ'ში ჩავიდა და ტახტი დაიკავა. ამრიგად, 13 წლის მეჰმედ II (1451-1481) ოსმალეთის სულთანი გახდა.

მეჰმედის ბავშვობა არ იყო უდარდელი და ადვილი. დედით იგი იყო მხევალი ქალის შვილი, ხოლო მისი ძმები ასაკით უფროსნი იყვნენ და მათი დედებიც დიდგვაროვან ოჯახებს ეკუთვნოდნენ და ამიტომ მასთან შედარებით უპირატესობა ჰქონდათ ტახტის დაკავებისა. მაგრამ თითქოს რაღაც საიდუმლო ძალა წყალობდა მომავალ სულთანს. მისი უფროსი ძმა აჰმედი 1437 წელს მოულოდნელად გარდაიცვალა. ექვსი წლის შემდეგ საიდუმლო ვითარებაში დაიღუპა მისი მეორე ძმა ალაედინი. მამამისმა იგი ორჯერ გამოაცხადა ტახტის მემკვიდრედ, მაგრამ უკან წაიღო თავისი გადაწყვეტილება და მხოლოდ მისმა არაჩვეულებრივმა ნიჭმა სულთანს საბოლოოდ გადააწყვეტინა თავისი არჩევანი. მეჰმედმა საკმაოდ კარგი განათლება მიიღო, იგი ერკვეოდა სხვადასხვა მეცნიერებებსა და ფილოსოფიაში, იცნობდა ისლამურ და ბერძნულ ლიტერატურას. მან შეისწავლა არაბული, სპარსული, ბერძნული, ებრაული და ლათინური ენები, მამამისმა იგი აზიარა სახელმწიფოს მმართველობის ხელოვნებას.

მეჰმედის ბავშვობას (კარზე შექმნილი ინტრიგებით აღსავსე ვითარება) უკვალოდ არ ჩაუვლია. მისი ხასიათი სწორედ ბავშვობის წლებმა განაპირობა: გულჩათხრობილობა, უნდობლობა, დასახული მიზნისაკენ შეუპოვარი სწრაფვა; გადმოგვცემენ, რომ არავის შეეძლო გადაეთქმევინებინა მისთვის რაიმე, ან აეღებინა ხელი განზრახვაზე. სამწუხაროდ, კონსტანტინოპოლის დაპყრობა იყო ის მიზანი, რომელიც მან დაისახა გამეფებამდე.

მეჰმედ II-ის ტახტზე ასვლის შემდეგ ევროპის ქვეყნებიდან ადრიანოპოლში ჩავიდნენ სხვადასხვა ქვეყნის ელჩები, რომლებმაც ახალ სულთანს მიულოცეს ტახტზე ასვლა. მეჰმედ II დიდი პატივით შეხვდა უცხო ქვეყნების დელეგაციებს და დაარწმუნა ისინი თავის მშვიდობისმოყვარე პოლიტიკაში. მან მიიღო ვენეციის მისია და განაახლა ვენეციასთან ხუთი წლის წინათ დადებული საშშვიდობო ხელშეკრულება. მეჰმედ II-მ იანოშ ჰუნიადის წარმომადგენლებ-

თან დადო სამი წლით დროებითი ზავი. სერბიის დესპოტს გიორგის დაუბრუნა არა მარტო ქალიშვილი (მურად II-ის ქვრივი), არამედ რამდენიმე ქალაქიც კი.

პატივით იქნენ მიღებული ვალახეთის გოსპოდარის, ქალაქ რაგუზის, კუნძულ როდოსის რაინდთა ორდენის, ლესბოსისა და ხიოსის წარმომადგენლები.

განსაკუთრებით კმაყოფილი იყვნენ ბიზანტიის იმპერატორის კონსტანტინე XI-ის ელჩები სულთანთან შეხვედრით. მეჰმედ II-მ დაიფიცა ყურანზე, რომ არ ხელყოფდა ბიზანტიის ტერიტორიის მთლიანობას. ამავე დროს იგი დაპირდა იმპერატორს, რომ ყოველწლიურად გადაუხდიდა 300 ათას ასპერს ოსმალთა უფლისწულის ორხანის შესანახავად, ვიდრე იგი დარჩებოდა საპატიო ტყვეობაში კონსტანტინოპოლში.

ამ ფრთხილი და მშვიდობისმოყვარე პოლიტიკის მიზეზი ის იყო, რომ სულთანს არ სურდა აშკარად გამოეშელავნებინა თავისი აგრესიული ზრახვები და უნდოდა ამით მოედუნებინა ბიზანტიისა და ევროპის ქვეყნების ყურადღება. ამასთანავე, ვიდრე იგი დაიწყებდა კონსტანტინოპოლის წინააღმდეგ ომისათვის სამზადისს, საჭირო იყო მცირე აზიაში დაწყებული აჯანყების ლიკვიდაცია, რათა ზურგი მტკიცე ჰქონოდა.

ყარამანიის გამგებელი იბრაჰიმ ბეი კვლავ აუჯანყდა სულთანს და მოუწოდა აიდინის, გერმიანისა და მენთეშეს ემირებს მიებაძათ მისთვის. ამავე დროს იბრაჰიმი დასავლეთ ევროპის გამგებლებს არწმუნებდა, რომ მეჰმედ II ახალგაზრდაა, გამოუცდელი და ადვილია მისი დამარცხება. იბრაჰიმი თავისი ლაშქრით შეიჭრა ოსმალეთის საკუთრებელოებში. ანატოლიის გამგებელმა ისჰაკ ფაშამ სთხოვა სულთანს, თვითონ ჩასულიყო იქ აჯანყებულთა დასაშოშმინებლად. მეჰმედ II სასწრაფოდ ჩავიდა ანატოლიაში და აჯანყება ჩაქრობილ იქნა. ამასობაში იენიჩარების რიგებში დაიწყო მღელვარება, მათ მოითხოვეს ხელფასის მომატება. სულთანი იძულებული შეიქნა დაეკმაყოფილებინა იენიჩართა მოთხოვნა, მაგრამ იენიჩართა მეთაური გადააყენა.

კონსტანტინე XI-მ გადაწყვიტა ესარგებლა ამ ხელსაყრელი ვითარებით. ანატოლიაში აჯანყება ჩაქრობილი არ იყო, როდესაც მან მეჰმედ II-ს ელჩები გაუგზავნა საჩივრით, რომ ის თანხა, რომელიც საჭირო იყო უფლისწულის შესანახავად, ჯერ კიდევ არ არის გადახდილი. ელჩებს აგრეთვე დავალებული ჰქონდათ შეეხსენებინათ სულთნისათვის, რომ ბიზანტიის კარზე იმყოფებოდა ოსმალეთის ტახტის შესაძლო პრეტენდენტი. მართალია, მეჰმედ II-მ ელჩებთან საუბრის დროს თავი ვერ შეიკავა გაღიზიანებისაგან, მაგრამ მათ დაპირდა, რომ ადრიანოპოლში დაბრუნების შემდეგ განიხილავდა ამ საკითხს. კონსტანტინეს ასეთმა წინდაუხედავმა ნაბიჯმა ძალზე განარისხა სულთანი და უბიძგა მას დაეჩქარებინა კონსტანტინოპოლის წინააღმდეგ ომის სამზადისი.

ადრიანოპოლში დაბრუნების შემდეგ მეჰმედმა ბრძანება გასცა, გაესახლებინათ ბერძენი ვაჭრები ქალაქებიდან და მოეხდინათ მთელი მათი ქონების კონფისკაცია.

2. შეტევისათვის სამზადისი

1451 წლის დამდეგიდან მეჰმედ II შეუდგა კონსტანტინოპოლის წინააღმდეგ სამზადისს. 1451 წლის ზამთარში სულთანმა ბრძანება გასცა, მთელ მის სამფლობელოებში შეეკრიბათ ქვის საუკეთესო ხელოსნები და შავი მუშები დ- გაზაფხულისათვის თავი მოეყარათ ბოსფორის სანაპიროზე. ზამთრის დამთავრე ბისთანავე ანადოლუ-ჰისარის პირდაპირ ბოსფორის ევროპულ ნაწილში ოს- მალები შეუდგნენ მოსამზადებელ სამუშაოებს, ხოლო 15 აპრილიდან დაიწყეს ციხე-სიმაგრის (რუმელი-ჰისარის) მშენებლობა.

სულთნის მოქმედებამ დიდი შეშფოთება გამოიწვია კონსტანტინოპოლში. აშკარა იყო, რომ ეს იყო პირველი ნაბიჯი, გადადგმული ქალაქის ალყაში მოქცევისაკენ: იმპერატორმა სასწრაფოდ სულთანს ელჩობა გაუგზავნა, რომელ- საც უნდა განეცხადებინა პროტესტი, რადგანაც სულთნის მხრიდან ეს იყო ხელშეკრულების აშკარა დარღვევა. ამავე დროს უნდა შეეხსენებინათ სულთ- ნისათვის, რომ თავის დროზე სულთანმა ბაიაზიდ I-მა ნებართვა სთხოვა იმპერატორ მანუელს ანადოლუ-ჰისარის (ციხის) მშენებლობაზე. მეჰმედ II-ს აუდიენციის გარეშე უკან გააბრუნა ელჩები. 1452 წ. ივნისში კონსტანტინეს ახალი ელჩობა გაგზავნა. იმპერატორი მოითხოვდა მეჰმედისაგან გარანტიას, რომ ახლად აგებული ციხე არ იქნებოდა გამოყენებული კონსტანტინოპოლზე თავდასასხმელად. ამჯერად ელჩები დააპატიმრეს, შემდგომ თავები მოკვეთეს. არსებითად ეს ნიშნავდა ომის გამოცხადებას.

1452 წლის 31 აგვისტოს დამთავრდა რუმელი-ჰისარის მშენებლობა. ერთ- დროულად სულთანმა გამოაცხადა, რომ ყოველი გემი, რომელიც გაივლიდა ბოსფორის სრუტეს, უნდა გაჩერებულიყო ციხესთან, გასინჯვისა და ბაჟის გადასახდელად. თუ კაპიტანი არ დაემორჩილებოდა ამ გადაწყვეტილებას, გემი ჩაძირული იქნებოდა. როგორც ვთქვით, ახალი სულთნისათვის არ არსებობდა რაიმე უკანდასახევი თავისი სურვილის განსახორციელებლად. მისი ხასიათის ეს თვისება საბედისწერო აღმოჩნდა. ამ გადაწყვეტილების რეალიზაციისათვის ახლად აგებულ ციხე-სიმაგრეში ჩადგეს სამი ზარბაზანი. ნოემბრის დამდეგს ვენეციის ორმა გემმა დაარღვია ეს წესი და არ დაემორჩილა ამ დადგენილებას. მათ ზარბაზნები დაუშინეს, მაგრამ გემებმა შეძლეს უვნებლად გასვლა. ორი კვირის შემდეგ სრუტეში ვენეციის ახალი გემი გამოჩნდა. მისმა კაპიტანმა სცადა მიებაძა წინამორბედებისათვის, მაგრამ ამაოდ [illegible] იქნა ზარბაზნების ჭურვებით, მისი მთელი ეკიპაჟი დაატყვევეს, ხოლო შემდეგ სულთნის ბრძანებით, ყველას თავები მოჰკვეთეს.

1453 წლის იანვრის ბოლოს სულთანმა მიიღო გადაწყვეტილება, დაეწყო ბრძოლა კონსტანტინოპოლისათვის. ქალაქის აღების საქმეში მეჰმედ II დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ფლოტს. ოსმალების ყველა წინა შეტევა ქალაქის აღების მიზნით წამოწყებული იყო ხმელეთიდან, კონსტანტინოპოლს ყოველთვის

ჰქონდა შესაძლებლობა მიელო დახმარება საზღვაო გზით. ამას გარდა, ოსმალები იძულებული იყვნენ დაექირავებინათ ქრისტიანებისაგან გემები თავიანთი ჯარების გადასაყვანად. სულთანმა გადაწყვიტა ამისათვის ბოლო მოელო. მისი ბრძანებით, ეგეოსის ზღვის სანაპირო ქალაქებში რამდენიმე თვის განმავლობაში სასწრაფოდ შეიქმნა ოსმალეთის ფლოტი, ნაწილობრივ ახალი გემების აგებისა და ნაწილობრივ ძველი ხომალდების შეკეთების შედეგად. სხვადასხვა მონაცემებით, ოსმალეთის ფლოტი კონსტანტინოპოლის ალყის დაწყების წინ თავის რიგებში ითვლიდა 200-300 სხვადასხვა ტიპის გემს. სულთანმა ფლოტის სარდლად (ქაფუდან ფაშად) დანიშნა გალიპოლის გამგებელი სულეიმან ბალთოღლუ, წარმოშობით ბულგარელი. მარტის ბოლოს ოსმალეთის ფლოტმა გაიარა დარდანელი და მარმარილოს ზღვაში შევიდა.

თრაკიაში (ევროპაში) მიმდინარეობდა თურქეთის ქვეითი ჯარის ფორმირება. სულთანი დიდ ყურადღებას უთმობდა როგორც ფლოტის, ისე არმიის აღჭურვის საქმეს. ამზადებდნენ კედლის გამრღვევ და ქვის მსროლელ იარაღებს.

მეჰმედ II-ს კარგად ესმოდა, რომ კონსტანტინოპოლის სქელი კედლების გარღვევა ზარბაზნების გარეშე შეუძლებელი იყო. სულთანს ბედმა გაუღიმა. სწორედ ამ დროს მას ეახლა უნგრელი ინჟინერი ურბანი, ამ საქმის ჩინებული მცოდნე. საინტერესოა, რომ სულთანთან ჩასვლამდე უფრო ადრე ანალოგიური მიზნით მან ბიზანტიის იმპერატორი მოინახულა, მაგრამ კონსტანტინეს არც სახსრები გააჩნდა და არც საჭირო მასალა. როგორც ჩანს, ურბანისათვის ქრისტიანობის დაცვაზე უფრო ფასობდა კარგი გასამრჯელოს მიღება. სულთანმა იგი დიდი პატივით მიიღო და დიდი ჯამაგირი დაუნიშნა. პირველი დიდი ზარბაზანი, რომელიც მან ჩამოასხა, რუმელი-ჰისარის ციხეში ჩადგეს. სწორედ ამ ზარბაზნით ჩაძირეს ვენეციის გემი ბოსფორის სრუტეში. ამან სულთანი კიდევ უფრო წაახალისა და სთხოვა ურბანს უფრო დიდი ზარბაზანი დაემზადებინა, თანაც ხელფასი გაუდიდა. მოკლე ხანში ჩამოასხეს უფრო დიდი ზარბაზანი, რომელიც, ურბანის სიტყვებით, გაარღვევდა კონსტანტინოპოლის კედელს. ამ უზარმაზარი ზარბაზნის წასაღებად საჭირო იყო 60 ხარი და 200 კაცი. სულთნის ბრძანებით, ზარბაზნის გადასატანად შეაკეთეს გზა და გაამაგრეს ხიდები.

23 მარტს მეჰმედ II-მ ადრიანოპოლი დატოვა და 5 აპრილს კონსტანტინოპოლის კედლის მახლობლად დაბანაკდა.

ოსმალეთის არმია, რომელიც მობილიზებული იყო კონსტანტინოპოლის დასაპყრობად, საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო. ბერძნული წყაროების მიხედვით, მისი რაოდენობა 300-400 ათასი კაცი იყო, რაც, რა თქმა უნდა, ძალზე გადაჭარბებულია. ვენეციელების მონაცემებით კი, მისი რაოდენობა 150 ათას კაცს შეადგენდა. თურქული წყაროების ცნობით, ოსმალეთის რეგულარული არმია 80 ათას კაცს ითვლიდა. ამას თუ დავუმატებთ სხვადასხვა დამხმარე

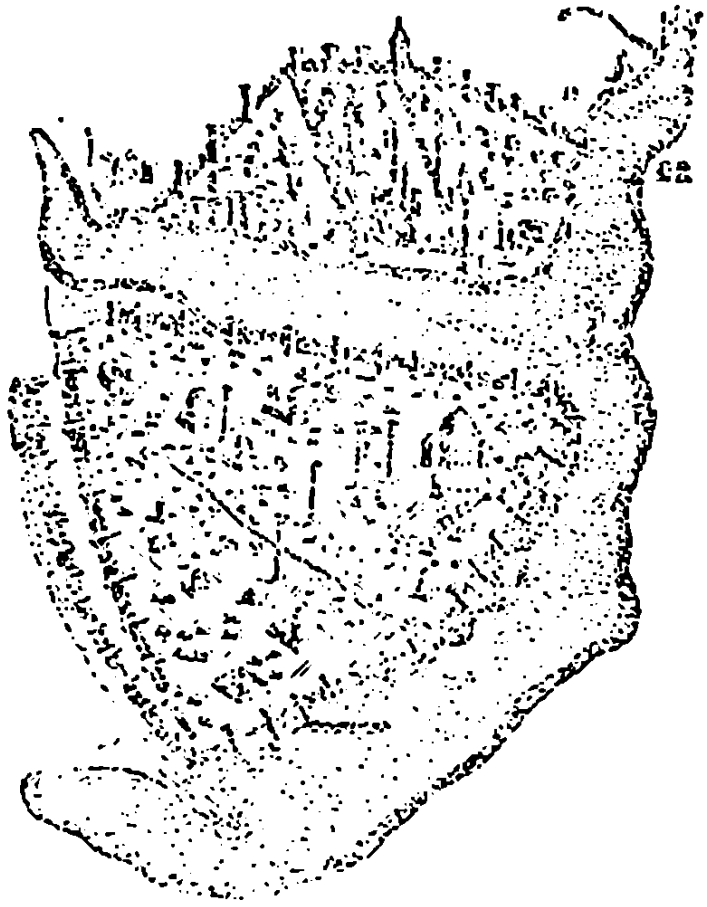

კონსტანტინოპოლის გეგმა

კონსტანტინოპოლი

რაზმებს, რომლებიც ზურგში იმყოფებოდნენ, მაშინ ოსმალეთის არმიის საერთო რაოდენობა 100-120 ათას კაცამდე გაიზრდება.

3. მდგომარეობა ალყაშემორტყმულ ქალაქში

ბიზანტიის იმპერიის ყოფნა-არყოფნის ბედი წყდებოდა. კონსტანტინეს კარგად ესმოდა შექმნილი მდგომარეობის სერიოზულობა. საკუთარი ძალებით ესოდენ მრისხანე მტრის წინააღმდეგობის დაძლევა შეუძლებელი იყო. საჭირო იყო ქრისტიანული ქვეყნებისაგან დახმარების მიღება და ამ საქმეში რომის პაპის ავტორიტეტის გამოყენება. მაგრამ ამ დროს რომის პაპსა და ბიზანტიის ეკლესიას შორის განხეთქილება სუფევდა. საჭირო იყო ამ საკითხის მოგვარება.

1439 წელს ფლორენციის საერთაშორისო საეკლესიო კრებამ მიიღო დადგენილება კათოლიკური და მართლმადიდებლური ეკლესიის უნიის (გაერთიანების) შესახებ, რომის პაპის მეთაურობით. ამ გადაწყვეტილებას ხელი მოაწერა ბიზანტიის იმპერატორმა იოანე VIII-მ და კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა. ამ კონგრესს ესწრებოდა აგრეთვე კონსტანტინე (იმპერატორის ძმა). იმპერატორი დათმობაზე წავიდა იმის გამო, რომ რომის პაპი პირდებოდა დახმარებას ანტიოსმალური კოალიციის ორგანიზაციის საქმეში. ბიზანტიაში მტრულად შეხვდნენ ფლორენციის კრების დადგენილებას. კონსტანტინოპოლის პატრიარქი, რომელმაც ხელი მოაწერა ამ გადაწყვეტილებას, იძულებული შეიქნა გაქცეულიყო რომში (1450 წ.). მღვდლებს და ხალხის მასებს გაგონებაც არ უნდოდათ უნიის შესახებ. არც ლიტურგიაში, არც რწმენის სიმბოლოში არ იყო შეტანილი არავითარი ცვლილება. უნიას ფაქტობრივად იცავდნენ მხოლოდ იმპერატორის კარზე. ყოველივე ეს კარგად იცოდა რომის პაპმა და სცადა ეკლესიების მოჩვენებითი გაერთიანება სინამდვილედ ექცია. 1452 წელს, ქალაქის ალყამდე ცოტა ხნით ადრე, კონსტანტინემ პაპთან გაგზავნა ელჩობა თხოვნით: მოეწოდებინა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისათვის - დახმარება აღმოეჩინათ კონსტანტინოპოლისათვის. ამის საფასურად რომის პაპი მოითხოვდა იმპერატორისაგან "წესრიგი დაემყარებინა ეკლესიაში" და მიელო რომის პაპის ლეგატი, რომელსაც უნდა მოესპო ყოველგვარი განსხვავების კვალი ეკლესიათა შორის. შექმნილ ვითარებაში კონსტანტინე იძულებული იყო დათანხმებოდა ამ პირობას.

1452 წლის 26 ნოემბერს კონსტანტინოპოლში ჩამოვიდა რომის პაპის ლეგატი კარდინალი ისიდორე. იგი დაუკავშირდა იმპერატორს, უმაღლეს სამღვდელოებასა და არისტოკრატიას, რომელთაც სავსებით ჰქონდათ შეგნებული მოსალოდნელი საფრთხე. თითქოს ყველას კარგად ესმოდა, რომ ხსნა მდგომარეობდა მხოლოდ უნიის მიღებაში. ეკლესიების გაერთიანებისათვის კონსტანტინემ სცადა მიეცა დიდებული ზეიმის ხასიათი. ღვთისმსახურება

დანიშნულ იქნა 1452 წ. 12 დეკემბერს წმინდა სოფიოს ტაძარში. ქალაქის მდაბიო ფენები უკმაყოფილო იყვნენ მეფის გადაწყვეტილებით და აცხადებდნენ, რომ მეფემ ოსმალების შიშით მიჰყიდა მათი სულების ხსნა ლათინელებს. აბობოქრებული ბრბო მიაწყდა პანკრატორის მონასტერს, სადაც ცხოვრობდა ბერად აღკვეცილი გიორგი სქოლარი, გენადით წოდებული, რომელიც ბერძნული ეკლესიის თავდადებული ერთგული იყო და არ სცნობდა უნიას. მან გადასცა ხალხს პერგამენტი, რომელშიც უსაყვედურებდა კონსტანტინოპოლის მცხოვრებთ, რომ ისინი ხსნის იმედებს ამყარებდნენ ლათინელებზე და არა ღმერთზე. ქალაქში მღელვარება დაიწყო, იგი თანდათანობით ძლიერდებოდა და უმაღლეს წერტილს მიაღწია, როცა თურქებმა ხმელეთიდან ალყა შემოარტყეს კონსტანტინოპოლს.

ქალაქის შიგნით მდგომარეობა მეტად გართულებული იყო. უნიის მომხრე ბიზანტიელები გამოცხადდნენ ერეტიკოსებად. საერო და სასულიერო არისტოკრატია ამხედრებდა ხალხს იმპერატორისა და ყველა იმათ წინააღმდეგ, ვინც ოსმალთაგან გადარჩენის მიზნით თანხმდებოდა ეკლესიების გაერთიანებაზე. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ ამ მიმართულებით გენადი და საერო არისტოკრატიის წარმომადგენელი ლუკა ნოტარა. მას მიაწერენ სიტყვებს, "რომ მას ურჩევნია ქალაქში იხილოს სულთნის დოლბანდი, ვიდრე პაპის ტიარა".

ამის გამო ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავდა: "მხოლოდ მაშინ, როდესაც მოულოდნელად ეს სურვილი აღსრულდა, იგრძნო ყველამ და უეჭველია თვით ნოტარამაც ამ უგუნური სიტყვის მთელი საშინელება, მაგრამ უკვე გვიან იყო".

ბერძენთა წინააღმდეგობით განრისხებული რომის პაპიც ვერ გრძნობდა იმ საშიშროებას, რომელსაც კონსტანტინოპოლის ოსმალთა ხელში გადასვლა დასავლეთის ქრისტიანობასაც უმზადებდა, და ისიც, სიძულვილით დაბრმავებული, არ მალავდა, რომ მისთვის უკეთესი იქნებოდა კონსტანტინოპოლი ოსმალებს დაეპყროთ, ვიდრე "მწვალებლებისათვის" რაიმე დახმარება გაეწია.

კონსტანტინოპოლის ქრისტიანული (მართლმადიდებლური) მოსახლეობის ასეთი დამოკიდებულება რომის პაპისა და ლათინელების მიმართ განპირობებული იყო პოლიტიკური და ეკონომიკური მიზეზებით.

კონსტანტინე ყოველ ღონეს ხმარობდა, რათა მიეღო დახმარება დასავლეთისაგან. 1452 წლის შემოდგომაზე იტალიაში გაგზავნილ იქნენ ელჩები თხოვნით - დაუყოვნებლივი დახმარება აღმოეჩინათ ბიზანტიისათვის. მაგრამ კონსტანტინეს წარმომადგენლები ცივად მიიღეს. მაშინ გაგზავნილ იქნა ახალი ელჩობა, ამჯერად ვენეციაში. 16 ნოემბერს ვენეციის სენატმა განუცხადა კონსტანტინეს ელჩს: სენატი მეტად დამწუხრებულია აღმოსავლეთიდან მიღებული ცნობებით და თუ რომის პაპი და სხვა სახელმწიფოები რაიმეს მოიმოქმედებენ, მაშინ ვენეცია სიამოვნებით შეუერთდება მათ.

ბიზანტიის დესპანი ერთდროულად გაგზავნილ იქნა გენუაშიც. გენუა

დაპირდა ერთი გემის გამოყოფას. გენუის სენატმა ურჩია ბიზანტიის ელჩს, უფრო არსებითი დახმარებისათვის მიემართა საფრანგეთის მეფისა და ფლორენციის რესპუბლიკისათვის. ნეაპოლის მეფემ ალფონს არაგონელმა ბიზანტიის ელჩს ნებართვა მისცა შეესყიდა სიცილიაში ხორბალი და სასურსათო პროდუქტები კონსტანტინოპოლში გასაგზავნად. რაც შეეხება სხვა სახის დახმარებას, პასუხი მეტად ბუნდოვანი იყო.

1453 წ. 19 თებერვალს ვენეციის სენატმა, მიიღო რა ახალი საგანგაშო ცნობები აღმოსავლეთიდან, გამოიტანა დადგენილება დაუყოვნებლივ გაეგზავნათ კონსტანტინოპოლში ორი სატრანსპორტო გემი, თითოეულ მათგანზე 400 ჯარისკაცით და შემდგომში გასაგზავნად მოემზადებინათ 15 გალერა. მაგრამ ამ გემების გაგზავნა რამდენჯერმე გადაიდო. ბოლოს, როდესაც გემებმა დატოვეს ვენეცია, კონსტანტინოპოლი უკვე ორი კვირა ალყაშემორტყმული იყო.

აპრილის დასაწყისში რომიდან მოვიდა ცნობა, რომ პაპი აპირებდა აღმოსავლეთში ხუთი ხომალდის გაგზავნას, ხოლო მარტის ბოლოს პაპმა გენუის სამი გემით გაგზავნა ნაყიდი სურსათ-სანოვაგე და იარაღი.

ერთგვარი იმედი ჰქონდათ, რომ უნგრეთის რეგენტი იანოშ ჰუნიადი ისარგებლებდა იმით, რომ ოსმალებმა მთელი თავიანთი საზღვარი დუნაისპირეთში გააშიშვლეს, და თავს დაესხმოდა მათ. მაგრამ ოსმალეთთან წინა ომებში უნგრეთი იმდენად იყო დასუსტებული, რომ ახალი ომის თავი აღარ ჰქონდა.

მოლდავეთის გოსპოდარები ურთიერთ შორის ომით იყვნენ გართულნი, ხოლო ვალახეთის გოსპოდარი კი სულთნის ვასალი იყო და არ შეეძლო უნგრეთის დახმარების გარეშე ოსმალეთის წინააღმდეგ გაელაშქრა.

სერბიის დესპოტი გიორგი კიდევ უფრო მეტად იყო დამოკიდებული ოსმალეთის სულთანზე. იგი იძულებული იყო თავისი ჯარისკაცები გაეგზავნა ოსმალეთის არმიაში, თუმცა თანაუგრძნობდა ერთმორწმუნე ბიზანტიელებს.

ევროპაში მხოლოდ სკანდერბეგი განაგრძობდა ბრძოლას ოსმალო დამპყრობლების წინააღმდეგ. მაგრამ მას უთანხმოება ჰქონდა ვენეციასთან, რაც ხელს უშლიდა ძალების მობილიზაციას. რაც შეეხება ეგეოსის ზღვის გამგებლებს და ჯვაროსან-იონიტებს კუნძულ როდოსზე, მათ ყველას შეეძლოთ მონაწილეობა მიეღოთ კონსტანტინოპოლის დაცვაში, მაგრამ მხოლოდ რაიმე დიდი კოალიციის შემადგენლობაში. მორეის დესპოტი ხელებშებორკილი იყო, რადგან მის საზღვართან თავმოყრილი იყო ოსმალეთის ჯარები. რაც შეეხება ტრაპიზონის კეისარს, მან არავითარი ენთუზიაზმი არ გამოიჩინა დახმარებოდა თავის მოძმე ბიზანტიელებს. მართალია, ანატოლიის საამიროები მტრულად იყვნენ განწყობილი ოსმალეთის სულთნისადმი, მაგრამ დიდი ხანი არ იყო გასული მას შემდეგ, რაც მეჰმედ II-მ ისინი დააშოშმინა და არ აპირებდნენ მის წინააღმდეგ ახალ გამოსვლას, მით უფრო, რომ კონსტანტინოპოლის დაპყრობით საერთო მუსლიმური საქმე კეთდებოდა.

მართალია, ევროპის სახელმწიფოებმა თავი აარიდეს უშუალო მონაწილეობას, მაგრამ აღმოჩნდნენ ადამიანები, რომლებიც მზად იყვნენ ებრძოლათ ქრისტიანობისა და კონსტანტინოპოლისათვის. ვენეციის კოლონიამ კონსტანტინოპოლში იმპერატორს სრული მხარდაჭერა აღუთქვა. ვენეციელთა კრებაზე, რომელსაც ესწრებოდა კონსტანტინე, ვენეციის ბაილომ (კონსულმა) აიღო ვალდებულება აქტიური მონაწილეობა მიეღოთ ქალაქის დაცვაში და გაედევნებინა თვალყური, რომ არც ერთ ვენეციის გემს არ დაეტოვებინა თვითნებურად ნავსადგური. ვენეციის ექვსი გემი და სამი კრიტოსიდან, რომელიც ამ დროს ვენეციის კოლონია იყო, მათი კაპიტნების თანხმობით, იდგნენ ნავსადგურში და გადაკეთდნენ საბრძოლო გემებად.

1453 წ. 29 იანვარს ქალაქში ჩამოვიდა გენუელთა პატარა რაზმი ჯოვანი ჯუსტინიანეს მეთაურობით. იგი იყო გენუელთა საკმაოდ გამოჩენილი ოჯახიდან. მან ჩამოიყვანა 700 კარგად შეიარაღებული ჯარისკაცი, აქედან 400 დაიქირავეს გენუაში, ხოლო 300 - ხიოსისა და როდოსის კუნძულებზე. ჯუსტინიანე ცნობილი იყო, როგორც ქალაქების დაცვის ერთ-ერთი საუკეთესო მცოდნე. იმპერატორმა იგი დანიშნა ქალაქის კედლების დაცვის უფროსად.

ჯარისკაცთა მცირე რაოდენობა ჩამოვიდა შედარებით დაშორებული ქვეყნებიდან - შოტლანდიიდან, კასტილიიდან, ტოლედოდან, გერმანიიდან და სხვა.

უფლისწულმა ორხანმა, რომელიც ბავშვობიდან კონსტანტინოპოლში ცხოვრობდა, თავისი სამსახური შესთავაზა კონსტანტინეს. კონსტანტინოპოლში ჩავიდა, აგრეთვე, რამდენიმე ასეული კრიტოსელი, რომლებმაც თან ჩამოიტანეს პური და ღვინო. კონსტანტინეს ჰქონდა საფუძველი უფრო მეტად დაყრდნობოდა ლათინელებს, ვიდრე დედაქალაქში მცხოვრებ ბერძნებს. ქალაქის მცხოვრებთა რიცხვი უცნობია, ციფრი 200.000 უთუოდ გაზვიადებულია. როცა კონსტანტინემ მოითხოვა სია ბერძნებისა, რომელთაც შეეძლოთ იარაღის ტარება, ბერების ჩათვლითაც კი, გამოირკვა, რომ ასეთია მხოლოდ 4.973 კაცი; მეფემ მწარედ ამოიოხრა, როცა ეს ციფრი გაიგონა. მებრძოლ ბერძენთა რაოდენობა, რომლებმაც ისურვეს მშობლიური ქალაქის დაცვა, მხოლოდ ორნახევარჯერ აღემატებოდა ლათინელების მოხალისეებსა და დაქირავებულ მეომართა რიცხვს. სახმელეთო და საზღვაო კედლების დასაცავად საჭირო იყო ასჯერ უფრო მეტი რაოდენობა ჯარისა, ვიდრე ის, რაც კონსტანტინეს განკარგულებაში იყო.

წყაროების მიხედვით, ქალაქის ალყის დაწყების წინ კონსტანტინოპოლის მოსახლეობა, რომელსაც შეეძლო იარაღის ტარება, დაახლოებით 7.000 კაცს შეადგენდა, აქედან 2.000 უცხოელი იყო.

იმპერატორმა ქალაქის უმთავრესი პუნქტების დაცვა დაავალა არა ბერძნებს, არამედ ლათინელებს. ბერძნები გაცილებით უარესად იყვნენ შეიარაღებული, ვიდრე ლათინელები.

დიდი როლი შეასრულეს ქალაქის დაცვაში ისიდორემ და მის განკარ-

გულებაში მყოფმა გენუელებმა. ოქროს ყურეს დაცვას მან მოახმარა საკუთარი სახსრები. ასევე აქტიურობდნენ ვენეციელი მეზღვაურები, მათი სარდლები - მინოტო და ადმირალი ტრევიზანი. ოქროს ყურის ნაკლებად მნიშვნელოვან უბანში იდგა ლუკა ნოტარი; საერთოდ, მეორეხარისხოვან უბნებს იცავდნენ ბერძნები. ევგენის კარს კრიტოსელი მეზღვაურები ამაგრებდნენ. ამ კართან მდებარე კოშკიდან მოყოლებული, გალათას სანაპიროზე მდებარე კოშკამდე, ოქროს ყურე გადაღობილ იქნა მსხვილი რკინის ჯაჭვით, რომელიც ცურავდა მორებზე, მის უკან კი იდგა ექვსი ლათინური და ოთხი ბერძნული გემი (ამათგან სამი კრიტოსიდან). ლათინელები იცავდნენ, აგრეთვე, აკროპოლის რაიონში ზღვისპირა სიმაგრეებს. თვით ოქროს კარიბჭეს მარმარილოს კოშკამდე, ამ მეტად მნიშვნელოვან უბანს, სადაც სახმელეთო გამაგრებები უკავშირდებოდა საზღვარს, იცავდა 200 გენუელი. სახმელეთო კედლის გაყოლებით, ცხოველმყოფელ წყარომდე, კვლავ იდგა შერეული რაზმი, შემდგარი იტალიელებისა და ბერძნებისაგან, სიცილიელის სარდლობით. შემდეგ მოდიოდნენ ბერძენთა რაზმები; ხოლო ცენტრალურ ნაწილს, წმინდა რომანის კარის ჩათვლით (თურქული თოფკაფი), ისევ ლათინელები იცავდნენ. შემდგომ ადრიანოპოლის კარამდე ყველა მონაკვეთს გენუელები დარაჯობდნენ. უკანასკნელ ნაკვეთს იცავდა შერეული რაზმი, რომელსაც მეთაურობდნენ ბერძენი თეოდორე და გერმანელი ინჟინერი გრანტი.

ქალაქის დამცველთა ასეთი შემადგენლობის გამო ფ. უსპენსკი დასძენს: "იქნება უცნაური შთაბეჭდილება, თითქოს საქმე ეხება არა ბიზანტიის დედაქალაქის დაცვას, არამედ რომელიღაც ლათინურ-ბერძნული ქალაქისა, თითქოს 1453 წლისთვის ბიზანტია უკვე აღარ არსებობდა. მაგრამ სად იყო ნაციონალური ჯარი? პალეოლოგებისა და მათი წინამორბედების პოლიტიკამ, რომელიც ემყარებოდა ლათინელებისა და თურქების დაქირავებულ ჯარს, თავისი შედეგი გამოიღო. ბიზანტიელებმა დაკარგეს ბრძოლის უნარი".

ცუდად შეიარაღებული, სამხედრო აღჭურვილობას მოკლებული ბერძნები უფრო ხშირად ემორჩილებოდნენ ლათინელი მეთაურების განკარგულებას. მეფის შტაბში მთავარი ადგილი ლათინელებს ეჭირათ. რეალურად დაცვის სულისჩამდგმელი იყო ჯუსტინიანე. ცუდად შეიარაღებული ჯარი, ფულისა და ზარბაზნების უქონლობა (მართალია, მათ ჰქონდათ რამდენიმე ზარბაზანი, მაგრამ მათი დაყენება შეუძლებელი იყო ძველ და არამყარ კედლებზე), პურის ნაკლებობა, ყოველივე ეს განაპირობებდა ქალაქის დაცვის უიმედობას. მოსახლეობაც ასევე იყო განწყობილი: ზოგიერთს დაცვა ეჩვენებოდა ლათინელთა ოინად ღვთის გარდუვალი შურისძიების წინაშე. მიუხედავად ყოველივე ამისა, ქალაქის დამცველებმა არნახული სიმამაცე და თავდადება გამოიჩინეს მტერთან ბრძოლაში.

1453 წლის აპრილის დამდეგს კონსტანტინოპოლში გაზაფხულის შესანიშნავი დარი იდგა. ბოსფორიდან თბილი ნიავი ქროდა. ქალაქის ბაღებში ხეხილი

ყვაოდა. ცის ლაჟვარდში ფრინველების ჭიკჭიკი ისმოდა. ამ იდილიას არღვევდა ქალაქის ჩრდილოეთიდან გაუთავებელი გუგუნი უზარმაზარი არმიისა - ჯარისკაცების შეძახილები, ზარბაზნების გუგუნი, ცხენების თქარათქური. ურმების ჭრიალი.

4. იერიშის დაწყება

5 აპრილს კონსტანტინოპოლის კედლებთან თავი მოიყარა ოსმალეთის არმიამ სულთან მეჰმედ II-ის სარდლობით. ოსმალეთის არმიამ საბრძოლო პოზიციები დაიკავა. კონსტანტინოპოლის ალყა 53 დღე გაგრძელდა. ქალაქის ერთ დამცველზე მოდიოდა 10-15 თურქი. მიუხედავად მტრის აშკარა სიმრავლისა, ისინი გმირულად იბრძოდნენ და იგერიებდნენ ოსმალთა იერიშებს.

5 აპრილს სულთანმა, ისლამის წესის თანახმად, ქალაქში თეთრი დროშით გაგზავნა პარლამენტიორები. ქალაქის მოსახლეობისადმი გაგზავნილ მიმართვაში ნათქვამი იყო, რომ მაჰმადიანური კანონის მიხედვით, სულთანი ქალაქის მცხოვრებლებს შეუნარჩუნებდა ქონებასა და სიცოცხლეს, თუ ისინი ნებაყოფლობით დანებდებოდნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში არ იქნებოდა არავითარი დანდობა. მაგრამ კონსტანტინოპოლელებმა არ ისურვეს ელალატათ იმპერატორისათვის. მას შემდეგ, რაც ეს ფორმალობა შესრულებულ იქნა და ზარბაზნებმა დაიკავეს საბრძოლო პოზიცია, 6 აპრილიდან დაიწყო ქალაქის კედლების საშინელი დაბომბვა. ოსმალებმა ზარბაზნების მთავარი ცეცხლი მიმართეს ადრიანოპოლის კარის რაიონში. სწორედ მის მახლობლად იმყოფებოდა სულთნის ბანაკი და ამ მიმართულებიდან აპირებდა იგი ქალაქის წინააღმდეგ მთავარი იერიშის მიტანას.

ადრიანოპოლის კარის მახლობლად მდებარე კედლები სერიოზულად იქნა დაზიანებული, მაგრამ ქალაქის დამცველებმა ისარგებლეს ღამის სიბნელით და აღადგინეს ისინი. მაშინ სულთანმა გადაწყვიტა, ზარბაზნების უფრო მეტი რაოდენობისათვის მოეყარა თავი და დაეწყო ახალი იერიში. 11 აპრილს მეჰმედმა ადრიანოპოლის კართან თავი მოუყარა მთელ თავის არტილერიას.

12 აპრილს ოსმალებმა ახალი ძალით აამოქმედეს თავიანთი ზარბაზნები. ამან შემზარავი შთაბეჭდილება მოახდინა ქალაქის მცხოვრებლებზე. ურბანის დიდი ზარბაზანი ისროდა დღეში მხოლოდ შვიდჯერ. მის გამართვას რამდენიმე საათს უნდებოდნენ. სულ ოსმალთა ზარბაზნები დღეში ისროდნენ 100 ჭურვს. ანგრევდნენ ქალაქის კედლებს, აგებულს V საუკუნეში. სატყორცნი იარაღები ისროდნენ ათასობით ისარს. ქალაქის დამცველები იბრძოდნენ დღე და ღამე. მათ ეკავათ ამაღლებული ტერასა გალავნის ორ კედელს შუა. დიდი ზარბაზანი გასკდა და დაჭრა ურბანი, მაგრამ სულთნის ბრძანებით, მალე ახალი ზარბაზანი ჩამოასხეს. დამცველები გმირულად იბრძოდნენ, იშველიებდნენ ქვებს, ისრებს, შუბებს, ადუღებულ ფისს. მთელი დღის განმავლობაში

გრძელდებოდა უშედეგო შეტევა. 12 აპრილს ოსმალებმა ზღვიდანაც მიიტანეს იერიში და შეეცადნენ გაერღვიათ რკინის ჯაჭვი და შეჭრილიყვნენ ოქროს ყურეში, მაგრამ ცხარე ბრძოლების შედეგად ოსმალები აქედანაც უკუგდებულ იქნენ. მათ დიდი ზარალი განიცადეს.

18 აპრილს ოსმალები შეტევაზე გადავიდნენ ქალაქის კედლების იმ რაიონში, სადაც იბრძოდნენ ჯუსტინიანეს რაზმები. იერიში დაიწყო მზის ჩასვლის შემდეგ. მაშხალების შუქზე, დაფდაფებისა და დუდუკების ხმაურით, კედელთან ცეცხლის დანთებით ოსმალები ცდილობდნენ პანიკა შეეტანათ დამცველთა რიგებში და ქალაქში შეჭრილიყვნენ, მაგრამ ამაოდ.

15 აპრილს გენუის სამი გემი, რომის პაპის მიერ დაქირავებული და დატვირთული, იარაღითა და სურსათ-სანოვაგით კუნძულ ხიოსიდან კონსტანტინოპოლისაკენ გაემართა. სრუტესთან მათ შეუერთდა იმპერატორის დიდი სატვირთო გემი, ხორბლით დატვირთული, რომელიც ბიზანტიელებმა სიცილიაში შეისყიდეს. დარდანელს არავინ დარაჯობდა, რადგან ოსმალეთის მთელი ფლოტი თავმოყრილი იყო კონსტანტინოპოლთან. გემები სწრაფად შევიდნენ მარმარილოს ზღვაში. 20 აპრილს გემები ქალაქს უახლოვდებოდნენ. ამ დროს ოსმალებმა ისინი შეამჩნიეს. სულთანმა უბრძანა ოსმალეთის ფლოტის სარდალს ბალთოღლუს ხელთ ეგდოთ გემები და თუ ვერ შეძლებდნენ - ჩაებირათ ისინი და, რაც მთავარია, არავითარ შემთხვევაში არ შეეშვათ კონსტანტინოპოლში. ოსმალეთის გემებმა მათ რკალი შემოარტყეს. თვით სულთანი თვალყურს ადევნებდა ამ ბრძოლას ნაპირიდან და ისე გაცხარდა, რომ ცხენითაც კი შეიჭრა ზღვაში. ამ საზღვაო ჭიდილს თვალყურს ადევნებდა, აგრეთვე, კონსტანტინოპოლის მოსახლეობაც. გენუელები უფრო დახელოვნებული და გამოცდილი მეზღვაურები იყვნენ, ამავე დროს მათი გემების ნაპირები უფრო მაღალი იყო და ოსმალებმა ვერ შეძლეს მათი აბორდაჟზე აყვანა. ცხარე ბრძოლის შედეგად მათ შეძლეს გაერღვიათ რკალი და ოთხივე გემი ოქროს ყურეში შევიდა. მთელი ქალაქი ზეიმობდა ამ გამარჯვებას.

განრისხებულმა სულთანმა ბრძანა სიკვდილით დაესაჯათ ფლოტის სარდალი ბალთოღლუ.

მეჰმედ II-მ გადაწყვიტა, რადაც არ უნდა დაჯდომოდა, ხელთ ეგდო ოქროს ყურე და შიგ თავისი გემები შეეყვანა. მას შემდეგ, რაც ზღვიდან იერიში მარცხით დამთავრდა, მან განიზრახა გემები ბოსფორიდან ხმელეთით ოქროს ყურეში გადაეტანა. ამ მიზნით აქ თავი მოუყარა ათასობით დურგლებსა და მუშებს. მათ სასწრაფოდ მორებისაგან გააკეთეს იატაკი, მოასხეს ზეთი და ბაგირების დახმარებით ერთი ღამის განმავლობაში 70 გემი გადაიტანეს. 23 აპრილს ბერძნებმა იხილეს "ახალი ქსერქსეს" გემები ოქროს ყურეში. საკვირველია, რომ გალათაში მცხოვრებმა გენუელებმა (გალათა ოქროს ყურის ნაპირთან ჩრდილოეთით ბორცვზე მდებარეობს) დროზე "ვერ შეამჩნიეს" ოსმალთა ეს საქმიანობა და არ აცნობეს ქალაქის დამცველებს.

[illegible] ვითარების გამო, საჭიროდ მიჩნეულ იქნა თათბირი, რომელსაც ესწრებოდნენ ლათინელი და ბერძენი კაპიტნები. მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება – მოესპოთ ოსმალთა გემები. გენუელი კაპიტნის კოკის წინადადებით, ღამით შეუმჩნევლად უნდა წაეკიდებინათ ცეცხლი ოქროს ყურეში მყოფი სულთნის გემებისათვის. სამწუხაროდ, მოღალატე გენუელებმა ეს გეგმა სულთანს შეატყობინეს. სულთანმა არ დააყოვნა მოქმედება, დაუშინა ყუმბარები კოკის გემს და ჩაძირა იგი. ამის გამო ვენეციელებსა და გენუელებს შორის ატყდა ჩხუბი და მხოლოდ იმპერატორ კონსტანტინეს ჩარევამ იხსნა ისინი სისხლის ღვრისაგან.

ოსმალების მიერ ოქროს ყურის დაკავებამ გაართულა კონსტანტინოპოლის დაცვა. ნავსადგურის აღების შემდეგ, მეჰმედის ბრძანებით, ოქროს ყურის ზედა ნაწილში აგებულ იქნა პონტონის ხიდი - ჯარების გადასაყვანად.

მეჰმედ II გადაწყვიტა ქალაქის აღება არა ზღვიდან, როგორც ეს განახორციელეს ჯვაროსნებმა 1204 წელს, არამედ ხმელეთიდან. სულთნის ეს განზრახვა გამართლებული იყო იმით, რომ იმ დროისათვის თურქეთის ფლოტი არ გამოირჩეოდა ხომალდების ხარისხითა და მეთაურების გამოცდილებით. ოსმალების ცალკეულმა თავდასხმებმა ქალაქზე წარმატებები არ იქონია. მეჰმედის არმიაში მოხდა ზოგი ცვლილება: მწყობრიდან გამოსული დიდი ზარბაზანი შეიცვალა ახლით, უნგრეთის ელჩმა მათ ასწავლა მიზანში ზუსტი ტყორცნა. გამოჩნდნენ საინჟინრო საქმის მცოდნენიც. თურქები იყენებდნენ ტყავით შემოკრულ ხის კოშკებს. ერთ-ერთი მათგანი გალავნის კედელზე უფრო მაღალი იყო; დამაგრებული ჰქონდა ბაგირის ხიდი, რომლითაც შეიძლებოდა გალავანზე ასვლა და ძლიერი ტარანით კედლის გარღვევა. მაგრამ მიუხედავად ამ სიახლეებისა, მათი მორიგი ცდა ქალაქის აღებისა მარცხით დამთავრდა. ღამით თურქები გაიქცნენ, გმირმა დამცველებმა კოშკი დაწვეს და კედელი გაამაგრეს.

ჯერ კიდევ 26 იანვარს, კონსტანტინეს დავალებით, ვენეციის ბაილომ მინოტომ გაგზავნა ვენეციაში წერილი ქალაქისათვის დახმარების აღმოსაჩენად. ამ თხოვნის შესრულებას ვენეცია არ ჩქარობდა. წერილის მიღებიდან (19 თებერვალი) მხოლოდ ორი თვის შემდეგ ეს ფლოტი 7 მაისს გამოვიდა ვენეციიიდან გენერალ-კაპიტნის ლორედანის სარდლობით. ფაქტობრივად, ეს "დახმარება" ვენეციელთა ორჭოფული პოლიტიკის აშკარა გამოვლენა იყო. ფლოტს მიცემული ჰქონდა ინსტრუქცია მისულიყო კ. ტენედოსთან და იქ დარჩენილიყო 20 მაისამდე. აქ მას უნდა შეეკრიბა ცნობები თურქეთის ფლოტის შესახებ. ამასობაში მას შეუერთდებოდნენ სხვა გალერები და კრიტისის გემები და მხოლოდ ამის შემდეგ ფლოტი უნდა დაძრულიყო დარდანელისაკენ. ლორედანს უნდა გამოეჩინა სიფრთხილე, არ აჰყოლოდა ოსმალთა შესაძლო პროვოკაციებს, ვიდრე არ ჩავიდოდა კონსტანტინოპოლში, სადაც იგი დაემორჩილებოდა იმპერატორის განკარგულებებს. ვენეციის ვერაგობას ისიც

ბრძოლა კონსტანტინოპოლისათვის

ადასტურებდა, რომ ლორედანთან ერთად გამოემგზავრა ელჩი ბართოლემეო მარჩელო, რომელიც უნდა ჩასულიყო პირდაპირ სულთანთან და დაერწმუნებინა იგი თავისი რესპუბლიკის კეთილგანწყობილებაში. ლორედანს მიუთითეს, რომ მისი მისია მდგომარეობს ლევანტიდან მომავალი ვენეციელების სავაჭრო გემების და ვენეციის კანონიერი ინტერესების დაცვაში. ლორედანის მისია უფრო დიპლომატიური იყო, ვიდრე სამხედრო: მას უნდა დაეყოლიებინა სულთანი დათანხმებოდა იმპერატორთან ზავს, ხოლო იმპერატორი დაერწმუნებინა, რომ მისთვის ერთადერთი გამოსავალია მიიღოს ზავის მეტ-ნაკლებად ხელსაყრელი პირობები. მაგრამ თუ მეპმედი ამას არ დათანხმდებოდა, ელჩს უნდა გამოეჩინა სიფრთხილე და ყველაფერი ეცნობებინა სენატისათვის.

საკვირველი ინერტულობა და პასიურობა გამოიჩინა რომის პაპმა, მან მხოლოდ 5 ივლისს (გავიხსენოთ, რომ კონსტანტინოპოლი აღებულ იქნა 29 მაისს) მიმართა სენატს თხოვნით - მიეცათ მისთვის ხუთი გალერა კონსტანტინოპოლის დასახმარებლად.

ქრისტიანთა შორის ძლიერდებოდა სასოწარკვეთილება, ოსმალთა ბანაკშიც ძლიერდებოდა უკმაყოფილება. ბრძოლები დედაქალაქის მისადგომებთან უკვე

შვიდი კვირა გრძელდებოდა. თურქეთის არმიამ, აღჭურვილმა შესანიშნავი ტექნიკით, ბევრს ვერაფერს მიაღწია. ორივე ბანაკი - ბიზანტიელებიცა და თურქებიც - მძიმე პირობებში აღმოჩნდნენ. ნათელი იყო, რომ ალყაშემორტყმულნი დაიქანცნენ, განიცდიდნენ ცოცხალი რესურსებისა და სურსათსანოვაგის ნაკლებობას; ქალაქის გალავანი საგრძნობლად იყო დაზიანებული, მაგრამ აქამდე ვერც ერთმა თურქმა ვერ შეაღწია. არსებობდა კიდევ დასავლეთიდან დახმარების შესაძლებლობა. გავრცელდა ხმები, რომ ვენეციელთა ფლოტი გამოვიდა და მიაღწია ხიოსს. ჯერ კიდევ იყო იმედი უნგრელთა შემოტევის საშიშროებისა. სულთანთან გამოცხადდა იანოშ ჰუნიადისგან გაგზავნილი ელჩობა, რომელმაც მოახსენა, რომ ჰუნიადი აღარ არის უნგრეთის რეგენტი და შეთანხმება სამწლიანი ზავის შესახებ ითვლება გაუქმებულად.

თავის მხრივ, თურქეთის ჯარმა საბრძოლო სულისკვეთება თითქმის დაკარგა. ფლოტმა განიცადა რამდენიმე სამარცხვინო დამარცხება. ჯარმა ვერ მიაღწია ვერც ერთ გამარჯვებას, ეცემოდა სულთნის პრესტიჟიც. სულთნის კარზე მოსული ვეზირი ჰალილი და მისი მეგობრები კვლავ უარყოფითად იყვნენ განწყობილი ამ ამბებისადმი. ყოველივე ამის გამო, სულთანმა უკანასკნელად შესთავაზა კონსტანტინეს ზავი, მისთვის სასურველი პირობის დაკმაყოფილებით. ამ მიზნით მან გაგზავნა გამაჰმადიანებული ბერძენი ისმაილი, რომელსაც სულთანმა უბოძა სინოპი. ბერძნებმა თავისი მხრიდან გაგზავნეს კაცი სულთანთან, რომლის სახელი უცნობია. სულთანმა საკმაოდ კარგად მიიღო იგი და გაატანა მას წერილი, სადაც ალყის მოხსნის შედეგად იგი თხოულობდა ყოველწლიურ ხარკს 100 ათასი ოქროს ფულის რაოდენობით; ან თუ მოსახლეობა დატოვებდა ქალაქს, წაიღებდა მთელ მოძრავ ქონებას. სულთანი იძლეოდა პირობას, რომ არავის არ მიაყენებდნენ ზიანს. თურქულ წყაროებში დაცულია ცნობა, რომ იმპერატორმა შესთავაზა სულთანს გადაეცა მისთვის ყველაფერი, რასაც იგი ფლობდა, გარდა ქალაქისა. ამაზე კი სულთანმა უპასუხა: ერთადერთი არჩევანი, რომელიც შეიძლება ჰქონდეთ ბერძნებს, ესაა ქალაქის ჩაბარება ან სიკვდილი, ან მაჰმადიანობის მიღება.

5. ᲛᲔᲡᲘᲐᲚᲘᲡᲘᲡ ᲛᲘᲛᲐᲠ ᲙᲝᲜᲡᲢᲐᲜᲢᲘᲜᲝᲞᲝᲚᲘᲡ ᲓᲐᲞᲧᲠᲝᲑᲐ ᲓᲐ ᲘᲡᲗᲝᲠᲘᲣᲚᲘ ᲛᲜᲘᲨᲕᲜᲔᲚᲝᲑᲐ

26 მაისს მეჰმედმა მოიწვია საბჭო. ჰალილ ფაშამ მოითხოვა ალყის მოხსნა. მან განაცხადა, რომ იგი ყოველთვის იყო ომის წინააღმდეგი და მისმა მსვლელობამ დაამტკიცა, რომ თურქებმა ვერაფერს მიაღწიეს, განიცადეს სამარცხვინო დამარცხებები. ბიზანტიას შეიძლება დახმარება აღმოუჩინონ დასავლეთის სახელმწიფოებმა: ვენეციამ უკვე გამოაგზავნა ფლოტი. ჰალილს საუკეთესო გამოსავლად მიაჩნდა ზავის შეთავაზება იმპერატორისათვის, მისთვის მისაღები პირობებით. როგორც ჩანს, მისმა სიტყვებმა შთაბეჭდილება

მოახდინეს დამსწრეებზე. გამოცდილი სახელმწიფო მოღვაწის აზრი დაუპირისპირდა მეტად ახალგაზრდა, 21 წლის სულთნის პატივმოყვარე ზრახვებს. შემდეგ სიტყვა აიღო ჰალილის მოწინააღმდეგე ზაგანოს ფაშამ. მან გააქარწყლა ჰალილის სიტყვები. მისი აზრით, დასავლეთის სახელმწიფოების დახმარება არარეალური იყო. მან მოიშველია ალექსანდრე მაკედონელის მაგალითი, რომელმაც სულ ახალგაზრდამ დაიპყრო მსოფლიო. ფაშას მხარი დაუჭირეს ახალგაზრდა მხედართმთავრებმა, რამაც ძალზე გაახარა მეჰმედი და მან გასცა განკარგულება - დაეწყოთ მზადება შეტევისათვის.

მეჰმედი ემზადებოდა შეტევისათვის. მისი ბრძანებით ქალაქის ირგვლივ დაანოეს კოცონები, რამაც მძიმე შთაბეჭდილება მოახდინა ქალაქის მოსახლეობაზე. დამცველები სასწრაფოდ ამაგრებდნენ კედლებს, განსაკუთრებით ადრიანოპოლის კართან, სადაც ოსმალთა მხრიდან იდგნენ ჯარის რჩეული ნაწილები და ზარბაზნების დიდი რაოდენობა. სულთანმა გადაწყვიტა იერიში დაეწყო 29 მაისს. შეტევის დაწყების წინ მან შემოუარა თავის ჯარს. ჰპირდებოდა ბრძოლაში დაცემულთ სამოთხის ნეტარებას, ხოლო ცოცხლებს - კონსტანტინოპოლის მოსახლეობას, ძვირფას საჩუქრებს და სხვა.

28 მაისს კონსტანტინემ მოიწვია ყველა მხედართმთავარი და ურჩევდა მათ გამოეჩინათ ბრძოლაში სიმტკიცე, დაეცვათ წმინდა ქალაქი, სამშობლო, სარწმუნოება და თავიანთი ოჯახები. ყოველი მამაკაცი, რომელსაც შეეძლო იარაღის ტარება, სასწრაფოდ დადგა თავის პოსტზე. მთელი მოსახლეობა - ქალები, მოხუცები, ბავშვები - როგორც შეეძლო ეხმარებოდა ქალაქის დამცველებს.

29 მაისს, ღამის 2 საათზე, ოსმალები შეტევაზე გადაეიდნენ. ხმელეთიდან და ზღვიდან უშენდნენ ყუმბარებს ქალაქის გალავანს, მეზღვაურების სპეციალური კიბეებით ადიოდნენ კედლებზე, ზაგანოს ფაშამ პონტონის ხიდით გადაიყვანა ჯარი ოქროს ყურეში. დამცველები თავდადებით იბრძოდნენ, საათობით გრძელდებოდა სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა. ოსმალთა პირველი რაზმები განადგურებულ იქნა. სულთანი იძულებული იყო ბრძოლაში ჩაება რეზერვები. ოსმალებს იერიში იერიშზე მიჰქონდათ. დამცველთა რიგები თხელდებოდა. ქალაქის დამცველთა მდგომარეობა უიმედო ალმოჩნდა მას შემდეგ, რაც დაჭრილმა ჯუსტინიანემ, რომელიც მანამდე ენერგიულად და დიდი წარმატებით ხელმძღვანელობდა დაცვას, მიუხედავად იმპერატორის თხოვნისა, მიატოვა თავისი პოსტი და გაემართა გალათაში. მას გაჰყვა მრავალი გენუელი. ჯუსტინიანეს და მისი მომხრეების წასვლამ ქალაქის დამცველებს თავზარი დასცა და მათი რიგები შედრკა. ამით ოსმალებმა ისარგებლეს და ერთი რაზმი ქალაქის კედელზე ავიდა. საერთო პანიკით შეპყრობილი დამცველების დაუდევრობით (თუ ღალატით) ღია დარჩათ კერკოპორტას კარი. ოსმალებმაც არ დააყოვნეს და აქედან შეიჭრნენ. ქალაქის დამცველები განაგრძობდნენ უთანასწორო, გმირულ ბრძოლას. დამცველთა უმრავლესობა ბრძოლის ველზე დაილუპა, მათ

შორის ბიზანტიის იმპერატორი კონსტანტინე XI. ქალაქის აღების შემდეგ ბრძოლაში დაღუპული იმპერატორი ძლივს იცნეს მრავალ დახოცილთა შორის.

სულთანი მეჰმედ II მრავალრიცხოვანი ამალით საზეიმო ვითარებაში ადრიანოპოლის კარით კონსტანტინოპოლში შევიდა, წმინდა სოფიოს ტაძრისაკენ გაემართა და შიგ შევიდა. "მისი ბრძანებისამებრ მოლამ ამბიონითგან, საიდანაც მუდამ საქრისტიანო ლოცვა ისმოდა, მაჰმადიანთა მრწამსი წარმოთქვა, ხოლო თვით "ურჯულო" სულთანი მკრეხელი თავმომწონებით საკურთხეველში შევიდა და დაწესებული ლოცვა შეასრულა". ამიერიდან წმინდა სოფიოს ტაძარი მეჩეთად იქნა გადაქცეული.

იმპერატორ კონსტანტინეს მოკვეთილი თავი მიართვეს სულთანს. მეჰმედის ბრძანებით, იგი მოათავსეს თვალსაჩინო ადგილას, რათა ბიზანტიელები დარწმუნებულიყვნენ თავიანთი იმპერატორის დაღუპვაში. შემდეგ კონსტანტინეს მოკვეთილი თავი გაუგზავნეს სხვადასხვა მუსლიმ მთავრებს, რათა მათთვის ცხადი ყოფილიყო სულთნის გამარჯვება. კონსტანტინოპოლის აღების აღსანიშნავად მეჰმედ II-ს შეარქვეს ფათიჰი (დამპყრობელი).

კონსტანტინოპოლის ქუჩებსა და სახლებში გამარჯვებისაგან თავბრუდახვეული, სისხლისაგან მთვრალი თურქები დაერივნენ ქალაქის მოსახლეობას, დაუნდობლად ხოცავდნენ ქალებს, ბავშვებს, კაცებს, სხვებს მიერეკებოდნენ მონობაში.

29 მაისის საღამოსათვის, წერს დუკა, მთელი კონსტანტინოპოლი უდაბნოს დაემსგავსა: ქალაქში არ ისმოდა არც ადამიანის ხმა, არც საქონლის ბღავილი, არც ფრინველის ჭიკჭიკი.

სულ კონსტანტინოპოლიდან გაყვანილ იქნა 60.000-მდე ტყვე. დაუნდობლად ძარცვავდნენ ქალაქს. დუკას ცნობით, თურქები - ყველანი, მეჯინიბეებიცა და პურის მცხობელებიც კი - ხოცავდნენ, ძარცვავდნენ და მიათრევდნენ ნადავლს. სამი დღის შემდეგ სულთანმა გადარჩენილ მოსახლეობას უბრძანა პატიება და მოუწოდა ლტოლვილთ დაბრუნებულიყვნენ ქალაქში; ჰპირდებოდა მათ უშიშროებას და ურჩევდა განეგრძოთ თავიანთი საქმიანობა. სულთნის ეს გადაწყვეტილება ნაკარნახევი იყო არა ჰუმანური მოტივით, არამედ მას სურდა აღედგინა ქალაქში ნორმალური ცხოვრება, დაებრუნებინა ახალი დედაქალაქისათვის წარსული სიდიადე. დაცარიელებულ ქალაქში, მოსახლეობის გაზრდის მიზნით, მან ჩაასახლა ბერძნები ეგეოსის კუნძულებიდან, მორეასა და შავიზღვისპირეთიდან, სომხები - ბურსადან და თურქები - აკრადან.

მეჰმედ II-სათვის ნათელი იყო, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქალაქის განვითარებისათვის ვაჭრობას და ამ საქმეში რა წვლილი მიუძღოდა ბერძენ ხელოსნებსა და ვაჭრებს. ამიტომ მან უცვლელად დატოვა ბიზანტიის იმპერიაში მოქმედი ყველა კანონი ვაჭრობა-ხელოსნობის შესახებ.

ოსმალების მიერ კონსტანტინოპოლის დაპყრობამ თავზარი დასცა ქრისტიანულ სამყაროს.

ოსმალთა ხელში მნიშვნელოვანი სამხედრო-სტრატეგიული ქალაქისა და ევროპასა და აზიას შორის სავაჭრო-სატრანსპორტო ცენტრის გადასვლამ საგრძნობლად შემატა მათ ძლიერება, რის გამოც მკვეთრად გაზარდა ბალკანეთის, ცენტრალური, სამხრეთ-დასავლეთ ევროპისა და შავი ზღვისპირა ქვეყნების დაპყრობის საშიშროება.

ბიზანტიის იმპერიის დაცემის შედეგად დამთავრდა კაცობრიობის საზოგადოების განვითარების ისტორიის გარკვეული პერიოდი და დაიწყო ევროპისა და აზიის მრავალი ხალხის ისტორიაში ახალი ეტაპი, განპირობებული ოსმალთა ბატონობით.

ოსმალების მიერ კონსტანტინოპოლის დაპყრობა მოასწავებდა ბიზანტიის იმპერიის მოსპობას და ოსმალეთის გადაქცევას ერთ-ერთ ძლევამოსილ სახელმწიფოდ. მაგრამ კონსტანტინოპოლის დაცემის ისტორიული შედეგი მხოლოდ ამით არ ამოიწურება: ამის შედეგად შეიქმნა განსაკუთრებით ხელსაყრელი პირობები ოსმალეთის შემდგომი ექსპანსიისათვის. ამასთანავე კონსტანტინოპოლის დაპყრობამ გადამწყვეტი როლი შეასრულა თურქ-ოსმალთა სახელმწიფოს იმპერიად ჩამოყალიბების საქმეში.

როგორც ითქვა, კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ მეჰმედ II-ს ამ გამარჯვების აღსანიშნავად ფათიჰი (დამპყრობელი) შეარქვეს. 1457 წელს სულთანმა დედაქალაქი ადრიანოპოლიდან იქ გადაიტანა და ამიერიდან მას ისტანბულს (სტამბოლს) უწოდებენ. უძველესი ქალაქის ისტორიაში დაიწყო ახალი ეპოქა.

თავი V
ოსმალეთის იმპერიად ჩამოყალიბება

1. ოსმალთა პირველი ნაბიჯები შავი ზღვის რეგიონში ბაბატონების მიზნით

კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ მეჰმედ II-მ თავის ერთ-ერთ ამოცანად დაისახა დაემორჩილებინა შავიზღვისპირა ქვეყნები და ხელთ ეგდო ვაჭრობა შავ ზღვაზე. მაგრამ ამ დიდი ამოცანის გადაჭრა ერთბაშად, ხელის ერთი მოსმით არ შეიძლებოდა, იგი თანდათანობით უნდა განხორციელებულიყო.

XIII საუკუნემდე შავ ზღვაზე ბიზანტია ბატონობდა და მთელი ვაჭრობა არსებითად ბერძნების ხელთ იმყოფებოდა. შავი ზღვა ჩაკეტილი იყო არაშავიზღვისპირა ქვეყნებისათვის.

ჯვაროსანთა ლაშქრობებისა და ბიზანტიის დასუსტების შედეგად შავ ზღვაზე თანდათანობით ვითარება იცვლება. 1169 წელს გენუელებმა, ხოლო შემდგომ ვენეციელებმა სავაჭრო უბნები ჩაიბარეს კონსტანტინოპოლში. იმავე წელს გენუელებმა უფლება მიიღეს თავიანთი გემებით შესულიყვნენ და ევაჭრათ შავ ზღვაზე. 1261 წელს გენუელებმა ნებართვა მოიპოვეს უბაჟოდ ევაჭრათ იმპერიის მთელ ტერიტორიაზე, ხოლო 1267 წელს მათ კონცესია უბოძეს კონსტანტინოპოლის პირდაპირ, ოქროს ყურის ჩრდილოეთ ნაპირზე გალათაში (პერაში). გენუელებმა აქ დააარსეს თავისი სავაჭრო ფაქტორია, გარშემო გალავანი შემოარტყეს და იგი, ფაქტობრივად, დამოუკიდებელი ქალაქი გახდა. გალათას განაგებდა პოდესტა (კომისარი), რომელსაც გენუის რესპუბლიკის მთავრობა ნიშნავდა. მალე გალათა ვაჭრობის მნიშვნელოვანი ცენტრი გახდა. აქედან გენუელებმა თანდათანობით თავიანთი სავაჭრო ფაქტორიები გახსნეს შავი ზღვის ქალაქებსა და დასახლებულ პუნქტებში. გენუელებს არ ჩამორჩნენ ვენეციელებიც და შავ ზღვაზე ვაჭრობა გააჩაღეს. მათ შორის დაიწყო მწვავე სავაჭრო კონკურენცია. მალე გენუელებმა შავ ზღვაზე გაბატონებული მდგომარეობა მოიპოვეს. მათი მთავარი სავაჭრო ცენტრი გახდა კაფა (ყირიმში). აქ იმყოფებოდა გენუელების კონსული, რომელსაც ემორჩილებოდა შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე სავაჭრო ფაქტორიები. შავიზღვისპირეთის თითქმის ყოველ რეგიონში გენუელებს თავიანთი სავაჭრო კოლონიები ჰქონდათ გახსნილი.

XIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში გენუელმა ვაჭრებმა საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროზე სოხუმში (სებასტოპოლისი), ბათუმში, ბიჭვინთაში, ახალ ათონში, გაგრაში, გონიოში, გუდაუთაში და სხვ. თავიანთი სავაჭრო ფაქტორიები დააარსეს და აქტიური სავაჭრო ურთიერთობა გაბეს ქართველებთან.

შავ ზღვაზე ვაჭრობა წარმოებდა არა მარტო შავიზღვისპირა ქვეყნებს შორის, არამედ აქ გადიოდა მნიშვნელოვანი საერთაშორისო სავაჭრო გზები აღმოსავლეთსა და დასავლეთს, ჩრდილოეთსა და სამხრეთის ქვეყნებს შორის.

შავიზღვისპირა ქალაქებში ვაჭრები ჩამოდიოდნენ ჩინეთიდან, ინდოეთიდან, შუა აზიიიდან, ირანიდან, აღმოსავლეთ ამიერკავკასიიდან, რუსეთიდან, სირიიდან, ეგვიპტიდან, აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებიდან და სხვა. გაცხოველებულ ვაჭრობას ეწეოდნენ ქალაქები: კაფა (ფეოდოსია), ტრაპიზონი, აზოვი (ტანა), სოგდეა (სუდაკი), სოხუმი, აკერმანი (მონკასტრო) და სხვა.

გენუელ და ვენეციელ ვაჭრებს შავი ზღვის ქალაქებში სხვადასხვა ქვეყნებიდან ჩამოჰქონდათ საქონელი, აგრეთვე, ადგილობრივ პროდუქციას ყიდულობდნენ და თავიანთი გემებით გაჰქონდათ ნავაჭრი იტალიასა და დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში. თავის მხრივ, იტალიელ ვაჭრებს დიდი რაოდენობით შეჰქონდათ თავიანთი სამრეწველო საქონელი, ნაწილი ადგილზე იყიდებოდა, ხოლო დანარჩენი გაჰქონდათ შორეულ ქვეყნებში.

შავი ზღვის რეგიონიდან იტალიის ქალაქებსა და დასავლეთ ევროპაში გაჰქონდათ აბრეშუმი, ბეწვეული, ხმელი თევზი, ხიზილალა, მარცვლეული, ბრინჯი, თაფლი, ცვილი, ზეითუნი, ზეითუნის ზეთი, ერბო, ქონი, ტყავი, ხილი, გემების საშენი ხე-ტყე და სხვა. სავაჭრო ექსპორტის ერთ-ერთი მთავარი საგანი იყო "ცოცხალი საქონელი", მონები. იტალიის ქალაქებიდან აქ შემოჰქონდათ ტილო, ხალიჩები, აბრეშუმისა და შალის ქსოვილები და სხვა ნაწარმი. აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან აქ მოჰქონდათ ძვირფასი ქვები, მარგალიტი, სანელებლები, აბრეშუმი, ხავერდი, ბამბის ნაწარმი, საღებავები, სამკურნალო ნივთიერებები და სხვა. დიდი მოთხოვნილება იყო რუსეთიდან ჩამოტანილ ბეწვეულზე, ვერცხლისწყალზე და სხვა.

XIII-XV საუკუნის პირველ ნახევარში გენუელები და ვენეციელები გაცხოველებულ ვაჭრობას ეწეოდნენ შავ ზღვაზე, რის შედეგადაც დიდი შემოსავალი ჰქონდათ. ასეთი იყო ვითარება ამ რეგიონში ოსმალეთის გაბატონებამდე.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1452 წლის ზაფხულში, სულთნის ბრძანებით, ბოსფორის სრუტის ევროპულ სანაპიროზე აგებულ იქნა ციხე-სიმაგრე რუმელი-ჰისარი. ამასთანავე მეჰმედ II გამოსცა დადგენილება, რომ ყოველი გემი, რომელიც სრუტეში შევიდოდა, ვალდებული იყო შეჩერებულიყო, გაევლო საბაჟო შემოწმება და გადაეხადა ბაჟი. წინააღმდეგობის გაწევის შემთხვევაში გემი ჩაძირული იქნებოდა. ამ გადაწყვეტილების გასაძლიერებლად სულთანმა ბრძანება გასცა - ბოსფორის სანაპიროზე განელაგებინათ ზარბაზნები. იმავე წლის ნოემბერში შავი ზღვიდან მომავალმა ვენეციის ორმა გემმა უარი თქვა დამორჩილებოდა სულთნის დადგენილებას. მათ ზარბაზნები დაუშინეს, მაგრამ გემებმა შეძლეს უვნებლად გასულიყვნენ სრუტიდან.

ორი კვირის შემდეგ სრუტეში გამოჩნდა ვენეციის მესამე გემი და მანაც სცადა ხელიდან გასხლტომოდა ოსმალებს, მაგრამ ზარბაზნების ცეცხლით გემი ჩაძირულ იქნა, ხოლო მისი შემადგენლობა დაპატიმრებული. სულთნის ბრძანებით, მათ თავები მოჰკვეთეს, გემის კაპიტანი კი სარზე ჩამოაცვეს და გზაზე საჩვენებლად დატოვეს.

მართალია, სულთნის ეს ღონისძიება მიზნად ისახავდა ალყაშემორტყმული კონსტანტინოპოლის ბლოკირებას, მაგრამ არავინ იცოდა, ბიზანტიის დედაქალაქის დაპყრობის შემთხვევაში, ვითარება როგორ წარიმართებოდა.

როდესაც ვენეციასა და გენუაში ცნობილი გახდა ეს ფაქტები, ამან დიდი შეშფოთება გამოიწვია. მათ აწუხებდათ არა მარტო ის, რომ კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემთხვევაში ისინი დაკარგავდნენ თავიანთ სავაჭრო პრივილეგიებს, რომლებიც მათ ჰქონდათ ბიზანტიის დედაქალაქში, არამედ ამას არ მოჰყოლოდა სრუტეებზე ნაოსნობის შეზღუდვა და შავი ზღვის სავაჭრო კოლონიების დაკარგვა.

განსაკუთრებით შეშფოთებული იყვნენ გენუელები, რომელთაც ეშინოდათ, არ დაეკარგათ ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი სავაჭრო ქალაქი - ნავსადგური პერა, კონსტანტინოპოლთან მდებარე.

გენუის რესპუბლიკის სენატმა ქალაქ გალათას (პერას) პოდესტას (კომისარს) გაუგზავნა ბრძანება, რომ შექმნილ რთულ ვითარებაში თურქების მიმართ გაეტარებინა ისეთი პოლიტიკა, რომელსაც იგი ჩათვლიდა საჭიროდ, ხოლო კონსტანტინოპოლის დაცემის შემთხვევაში უნდა მიეღო ყოველგვარი ზომები აქ კოლონიის შესანარჩუნებლად. სწორედ ამით აიხსნება პერას მოსახლეობის ორჭოფული პოლიტიკა კონსტანტინოპოლის ალყის დროს.

კონსტანტინოპოლის დაპყრობისთანავე სულთანმა მეჰმედ II-მ უბრძანა ზაგანოს ფაშას წასულიყო გალათაში და არ მიეცა საშუალება გენუელებისათვის გემები გაეყვანათ ნავსადგურიდან; ქალაქის მცხოვრებნი უნდა დარჩენილიყვნენ თავიანთ ადგილებზე და მათ ეკრძალებოდათ გემებში ჩასხდომა და ქალაქის მიტოვება.

კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ გალათაში პანიკა დაიწყო. მოსახლეობის ნაწილმა ქალაქი მიატოვა და გემებით თავს უშველა. გალათას პოდესტამ ანჯელო ლომელინომ, როგორც კი შეიტყო კონსტანტინოპოლის დაპყრობის ამბავი, ოსმალთა ჯარის მოსალოდნელი შეტევისაგან თავის დაღწევის მიზნით, დაუყოვნებლივ გაგზავნა სულთანთან თავისი ორი წარმომადგენელი. მათ სულთანს მიულოცეს გამარჯვება, მიართვეს ქალაქის გასაღები და სთხოვეს დაემტკიცებინა ქალაქისათვის ის პრივილეგიები და შეღავათები, რომლებიც მას ჰქონდა ბიზანტიელების დროს. წარმომადგენლების მისვლამ სულთნის უკმაყოფილება გამოიწვია. მეჰმედი განრისხებული იყო იმის გამო, რომ პერა დატოვა მრავალმა გემმა, აგრეთვე, მოსახლეობის ორჭოფული პოლიტიკით. ამ მისიის ჩაშლის შემდეგ კოლონიის მესვეურებს ფარ-ხმალი არ დაუყრიათ და მეჰმედთან კვლავ გაგზავნეს თავიანთი წარმომადგენლები. ეს მისია ამჯერად შედეგიანი აღმოჩნდა. ზაგანოს ფაშამ პერას წარმომადგენლებს გადასცა სულთნის ფირმანი (ფიქრობენ, რომ იგი შედგენილი იყო 30 მაისს ან ივნისის პირველ რიცხვებში), რომლის საფუძველზედაც ქალაქი უნდა გადასულიყო ოსმალთა ხელში. ამ ფირმანით სულთანი ჰპირდებოდა პერას მოსახლეობას,

ალეგორია ზეგნის

რომ ქალაქი არ იქნებოდა დანგრეული და მისი მოსახლეობა აყრილ-აწიოკებული, მცხოვრებლები შეინარჩუნებდნენ თავიანთ დუქნებს, წისქვილებს, ბაღ-ვენახებს, გემებს, მაგრამ ვალდებული იყვნენ ჩაებარებინათ იარაღი, დაენგრიათ წმინდა ჯვრის კოშკი და ნაწილობრივ ქალაქის გალავანი. ციხის კედლები შენარჩუნებული უნდა ყოფილიყო მხოლოდ ზღვის სანაპიროზე. არავინ ახლებდა ხელს მათ ცოლებსა და ბავშვებს. ვაჟებს არ წაიყვანდნენ იენიჩარებად. მათ ეძლეოდათ უფლება ესარგებლათ თავიანთი ეკლესიებით, მაგრამ ეკრძალებოდათ ზარების რეკვა, ახალი ეკლესიების აგება. არც ერთი თურქი არ იცხოვრებდა მათ შორის, გარდა თურქი მოხელეებისა. მათ უფლება ჰქონდათ ევაჭრათ სულთნის სამფლობელოებში, როგორც ზღვით, ისე ხმელეთით. გენუის მოქალაქეებს ასევე თავისუფლად შეეძლოთ შესულიყვნენ გალათაში. გალათაში მცხოვრები გენუელები თავისუფლდებოდნენ სპეციალური გადასახადებისაგან, მაგრამ კოლონიის ყოველ მამაკაცს უნდა გადაეხადა სულადი გადასახადი (ჯიზიე). გენუელებს შეეძლოთ შეენარჩუნებინათ თავიანთი საეკლესიო წესები, მაგრამ სხვა მხრივ უნდა დამორჩილებოდნენ სულთნის კანონებს. მათ უნდა ამოერჩიათ თავიანთი უხუცესი ან მამასახლისი, რომელიც მეთვალყურეობას გაუწევდა ვაჭრობას და დაამყარებდა კონტაქტს ოსმალეთის ხელისუფლებასთან.

სულთნის ფირმანის გამოქვეყნების შემდეგ ზაგანოს ფაშა თავისი ჯარით შევიდა პერაში და მის გამგებლად დაინიშნა ოსმალო მოხელე. ქალაქი გენუელთა გამგებლობიდან ოსმალთა მმართველობაში გადავიდა. 3 ივნისს გალათას ეწვია მეჰმედ II. გალათა სტატუსით დაემსგავსა იმ ქალაქებს, რომლებიც ნებაყოფლობით დანებდნენ მუსლიმებს.

კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ, 1453 წლის ზაფხულის ბოლოს, მეჰმედ II ადრიანოპოლში დაბრუნდა. აქ მასთან გამოცხადდნენ მეზობელი ქვეყნების ელჩები ძვირფასი საჩუქრებით და სულთანს მორჩილება გამოუცხადეს.

პერას დაკავებამ და შავი ზღვის სრუტეებზე ოსმალეთის გაბატონებამ დიდი შეშფოთება გამოიწვია იტალიის საეკლესიო ქალაქებში, რომელთაც მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონდათ შავიზღვისპირა ქვეყნებთან. განსაკუთრებით შეშფოთებული იყვნენ გენუელი ვაჭრები, რომლებსაც მანამდე გაბატონებული მდგომარეობა ეკავათ აქ. გამოჩენილი თურქი მოგზაურის ევლია ჩელების ცნობით, გენუელთა ხელთ იმყოფებოდა შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე შვიდას სამოცი - შვიდას სამოცდაათი ციხე-ქალაქი.

გენუელებს ესმოდათ, რომ კონსტანტინოპოლის დაპყრობა, რასაც მოჰყვა პერას დაცემა, გამოიწვევდა შავ ზღვაზე მთელი მათი კოლონიების დაკარგვას.

გენუის რესპუბლიკა ამ დროს დასუსტებული იყო მეფე ალფონს არაგონელთან ომებით და ოსმალეთის წინააღმდეგ რაიმე სამხედრო აქციების მოწყობაზე ლაპარაკიც კი არ შეიძლებოდა. საჭირო იყო დიპლომატიური ნაბიჯის გადადგმა. გენუის დოჟმა და ქალაქის დიდებულებმა მიმართეს წმინდა გიორგის ბანკს თხოვნით - აღმოეჩინა ფინანსური დახმარება სულთანთან საზეიმო ელჩობის გაგზავნის მიზნით.

გენუაში იმედოვნებდნენ, რომ ისინი შეძლებდნენ არა მარტო კაფას გადარჩენას, არამედ შეინარჩუნებდნენ გალათასაც კი. მაგრამ, როდესაც ეს ელჩობა სულთანთან გამგზავრებას აპირებდა, გენუის რესპუბლიკამ შეიტყო ჯერ კონსტანტინოპოლის, შემდეგ კი პერას დაცემა და გადაწყვიტა, რომ ასეთ ვითარებაში არავითარი აზრი არ ჰქონდა სულთანთან ჩასვლას.

შავი ზღვის გენუელთა კოლონიების მდგომარეობა უარესდებოდა. მეზღვაურებს არ სურდათ შავი ზღვის სრუტეებით ნაოსნობა, ხოლო ვაჭრებს სრუტეებზე ბაჟის გადახდა. კაფაში ორი წლის განმავლობაში (1453 წლიდან 1455 წლის ზაფხულამდე) არც ერთი გემი არ ჩასულა არც გენუიდან და არც პერადან.

გენუის რესპუბლიკის მთავრობის ფინანსური მდგომარეობა საეალალო იყო. შავი ზღვის კოლონიების მმართველობა და განსაკუთრებით მათი დაცვა დიდ ხარჯებს მოითხოვდა. ქალაქის ზოგიერთი გამოცდილი მოქალაქის რჩევით, სენატმა წინადადებით მიმართა წმინდა გიორგის ბანკის მესვეურებს, რათა შავ ზღვაზე მათი კოლონიების მმართველობისა და ფლობის უფლება გადასცემოდა ბანკს.

1453 წლის 10 ნოემბერს სენატმა ამ წინადადებით მიმართა ბანკს. ბანკის მესვეურებმა გადაწყვიტეს, რომ ჯერ კიდევ შეიძლებოდა საკმაო სიმდიდრის დაგროვება შავი ზღვის კოლონიების ექსპლუატაციის ხარჯზე და მიიღეს ეს წინადადება.

1453 წლის 12 ნოემბერს გენუის სენატმა მიიღო დადგენილება, რომლის ძალით წმინდა გიორგის ბანკმა სრულ საკუთრებად მიიღო შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე გენუელთა დასახლება. საბოლოო აქტი ამ კოლონიების გაფორმების შესახებ დამტკიცებულ იქნა 15 ნოემბერს. ბანკის მფლობელობაში გადავიდა კაფა, მიმდებარე მიწებით, სოფლებით, ციხე-სიმაგრეებით, ნავსადგურებით. ბანკმა მიიღო, აგრეთვე, საბაჟო გადასახადების აკრეფის უფლება კაფასა და სხვა ნავსადგურებში. ბანკის ხელთ აღმოჩნდა იურიდიული ძალაუფლება შავი ზღვის რეგიონში მყოფ გენუელთა კოლონიებზე.

ამასობაში მეჰმედ II შავიზღვისპირა ქვეყნების წინააღმდეგ ლაშქრობისათვის ემზადებოდა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, იგი აპირებდა ტრაპიზონზე თავდასხმას, მაგრამ შემდეგ შეცვალა თავისი გადაწყვეტილება.

შავიზღვისპირა ქვეყნებს შორის ერთ-ერთ რეალურ სამხედრო ძალას ყირიმის სახანო წარმოადგენდა[3].

ყირიმის ხანის დამორჩილება ამ ეტაპზე სულთნის გეგმებში არ შედიოდა. პირიქით, სულთანმა გადაწყვიტა ერთმორწმუნე ყირიმის ხანი თავისი ინტერესების სასარგებლოდ გამოეყენებინა და მისი დახმარებით ხელთ ეგდო ქალაქი კაფა, გენუელების მთავარი საყრდენი შავ ზღვაზე.

ამ მიზნით მეჰმედ II-მ ურთიერთობა დაამყარა ყირიმის ხანთან ჰაჯი გირეისთან, რომელიც, თავის მხრივ, დაინტერესებული იყო, რომ ყირიმის სანაპიროზე მდებარე იტალიელთა სავაჭრო კოლონიები თავისი ხელისუფლებისათვის დაემორჩილებინა და ამით გაეზარდა შემოსავალი. სწორედ ამ ნიადაგზე მოხდა სულთნისა და ყირიმის ხანის დაახლოება.

1454 წლის დამდეგს მეჰმედ II-სა და ყირიმის ხანს ჰაჯი გირეის შორის დაიდო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვითაც ოსმალები გენუელების წინააღმდეგ კაფაზე იერიშს ზღვიდან მიიტანდნენ, ხოლო ყირიმის ხანი კი - ხმელეთიდან.

ჩანს, სულთანი არ დაკმაყოფილდა მხოლოდ კაფაზე იერიშის მიტანით. მან გადაწყვიტა გაეფართოებინა თავისი მოქმედების ასპარეზი. ადრიანოპოლში სულთანთან არ გამოცხადებულან საქართველოსა და მოლდავეთის წარმომადგენლები და მისთვის მორჩილება არ გამოუცხადებიათ. მეჰმედ II-მ გადაწყვიტა მათი დასჯა და მორჩილებაში მოყვანა. ამასთანავე ამ ქვეყნების საზღვაო სანაპიროებზე განლაგებული იყო გენუელთა სავაჭრო ფაქტორიები. მათზე თავდასხმით სულთანი ორ მიზანს აღწევდა: დაიმორჩილებდა როგორც ამ ქვეყნების გამგებლებს, ისე გენუელთა სავაჭრო ფაქტორიებსაც.

1454 წლის ზაფხულის დამდეგს ოსმალეთის დიდი ფლოტი, რომელიც 56 გემისაგან შედგებოდა, ბოსფორიდან გავიდა, ჯერ მონკასტროსაკენ (აკერმანი) გაემართა, იერიში მიიტანა ქალაქზე, რომლის მოსახლეობამ ენერგიული წინააღმდეგობა გაუწია, შემდეგ აღმოსავლეთისაკენ, კავკასიის სანაპიროსაკენ აიღო გეზი, სოხუმს (სებასტოპოლისს) თავს დაესხა და გაძარცვა. სოხუმიდან ოსმალეთის ფლოტი ყირიმისაკენ გაემართა, 11 ივლისს ღუზა კაფას ნავსადგურის მახლობლად ჩაუშვა და ელოდებოდა ყირიმის ხანის ლაშქრის მოსვლას. 16 ივლისს ყირიმის ხანი 6.000-იანი ლაშქრით მოვიდა და კაფას

---

[3] 1223 წელს თათარ-მონღოლებმა ყირიმი დაიპყრეს და იქ შეიჭრნენ და დასახლდნენ. XIII-XIV საუკუნეთა მიჯნაზე იქ შეიქმნა ნახევრად დამოუკიდებელი საგამგებლო, რომლის რეზიდენცია სოლხატში იმყოფებოდა. 1443 წელს ყირიმი გამოეყო ოქროს ურდოს და დამოუკიდებელი სახანო გახდა, რომელსაც გირეები განაგებდნენ. ყირიმის ხანის ცხენოსანი ლაშქარი საკმაოდ მრისხანე ძალას წარმოადგენდა. ყირიმელი ხანები გამუდმებით თავს ესხმოდნენ მეზობელ ხალხებს და მოსვენებას არ აძლევდნენ მათ. ხანების შემოსავლის ძირითადი წყარო ალაფი იყო.

ხმელეთიდან ალყა შემოარტყა. ქალაქი კარგად იყო გამაგრებული და მიუხედავად არა ერთი იერიშისა, მისი აღება ვერ შეძლეს. გენუელებს არსაიდან დახმარების იმედი არ ჰქონდათ და შექმნილ ვითარებაში გენუის კონსულმა ამჯობინა დაზავებოდა მტერს და მოლაპარაკება დაეწყო. დაიდო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვითაც კაფას კონსული ვალდებული იყო ყოველწლიურად ყირიმის ხანის სასარგებლოდ გადაეხადა 600 სომი (რომელიც შეესატყვისება 1.600 დუკატს ან 13.140 ლირას).

მეჰმედ II უკმაყოფილო იყო საზღვაო ლაშქრობის შედეგებით. მან ბოსფორის სრუტე ჩაკეტა. გენუელები არც კი ცდილობდნენ საზღვაო გზით დაკავშირებოდნენ შავ ზღვაზე მდებარე თავის კოლონიებს. თავიანთ წარმომადგენლებს კაფაში სახმელეთო გზით გზავნიდნენ. ამ დროს კაფას შიმშილი ემუქრებოდა, 1455 წელი მოუსავლიანი იყო. კაფას მცხოვრებნი მოითხოვდნენ დახმარებას სურსათ-სანოვაგის სახით, რომელიც უნდა მოეწოდებინათ მათთვის ან საზღვაო გზით (ეს კი ნაკლებად რეალური იყო), ან ხმელეთიდან უნგრეთისა და პოლონეთის გავლით.

გენუიდან, კაფისათვის დახმარების აღმოჩენის მიზნით, გაიგზავნა 2 გემი 800 ჯარისკაცით. კაფაში ამის შესახებ არაფერი იცოდნენ.

შექმნილ ვითარებაში კაფის კონსულმა გადაწყვიტა დაეწყო სულთანთან მოლაპარაკება და ამ მიზნით მას ელჩი გაუგზავნა. მეჰმედ II ამ დროს ადრიანოპოლში იმყოფებოდა. მოლაპარაკების შედეგად დადებულ იქნა შეთანხმება. ხელშეკრულებით კაფა ვალდებული იყო ყოველწლიურად სულთნისათვის გადაეხადა 3.000 ვენეციური დუკატი როგორც ხარკი (ხარაჯა). ქალაქი სამასტრა, რომელიც გენუელებს ეკუთვნოდა, ოსმალთა მფლობელობაში გადადიოდა.

ამრიგად, გენუელთა მთავარი სავაჭრო ფაქტორია შავ ზღვაზე ოსმალეთის მოხარკე გახდა და მათი პოზიციები ამ რეგიონში მნიშვნელოვნად დასუსტდა, ხოლო ოსმალეთისა - გაძლიერდა.

2. ოსმალთა შემდგომი ექსპანსია ბალკანეთის ქვეყნებში

კონსტანტინოპოლის დაპყრობამ ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა ბალკანეთში ოსმალთა შემდგომ ექსპანსიას. ოსმალთა პირველი დარტყმა მიმართული იყო სერბიის წინააღმდეგ.

1456 წლის 27 ივლისს ბელგრადთან იანოშ ჰუნიადის სარდლობით შეკრებილმა ლაშქარმა, რომელშიც მონაწილეობას იღებდნენ უნგრელების, ჩეხებისა და გერმანელების სახალხო რაზმები, სასტიკი დამარცხება აგემა მეჰმედ II-ის ჯარს. ამ მარცხის შემდეგ მეჰმედ II იძულებული გახდა, მოეხსნა ალყა და უკან გაბრუნებულიყო. ბელგრადთან წარუმატებლობამ შეაჩერა ათეული წლებით ოსმალთა წინსვლა უნგრეთის მიმართულებით. მაგრამ ამ გამარ-

ჯვებამ ვერ შეძლო არსებითად შეეცვალა ბალკანეთში მოვლენების საერთო მსვლელობა.

1459 წელს ოსმალებმა ხელთ იგდეს მთელი სერბია. ქვეყანა გადაიქცა ოსმალეთის სახელმწიფოს ერთ-ერთ პროვინციად (საფაშო). 200 ათასი სერბი გაყიდეს მონობაში, ხოლო მათ მიწებზე თურქები ჩაასახლეს.

მოლდავეთმა 1456 წელს სცნო ოსმალეთის სუზერენიტეტი, ხოლო ვალახეთმა - 1476 წელს. თუმცა დუნაისპირა სამთავროებმა შეინარჩუნეს საკუთარი მთავრის არჩევის უფლება.

სკანდერბეგი

კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ მორეაში განაგრძობდა არსებობას პატარა ბერძნული სახელმწიფო. 1458-1463 წლებში ოსმალებმა ბალკანეთში ხელთ იგდეს ბიზანტიის სამფლობელოები და ისინიც კი, რომლებიც იმყოფებოდა ვენეციელთა ხელთ.

1460 წელს ოსმალებმა დაიმორჩილეს მორეა, ხოლო 1463 წელს - ბოსნია.

ოსმალო დამპყრობლებს განსაკუთრებით მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს ალბანელებმა და ჩერნოგორიელებმა.

ალბანელი ხალხის ბრძოლას ოსმალთა წინააღმდეგ სათავეში ჩაუდგა გიორგი კასტრიოტი, ცნობილი სკანდერბეგის სახელით. გიორგი კასტრიოტი იყო ქალაქ ციხე-სიმაგრე კროის მფლობელის შვილი. ახალგაზრდობაში იგი მოიტაცეს და თურქეთში ტყვედ გაყიდეს. იქ მან მიიღო ისლამი და ჩაირიცხა არმიის რიგებში. მამაცობისათვის იგი დაინიშნა სანჯაყბეგად. მაგრამ სკანდერბეგს არ გაუწყვეტია კავშირი ალბანელ პატრიოტებთან. 1443 წელს იგი იმყოფებოდა ოსმალთა არმიის რიგებში, რომელიც მიემართებოდა იანოშ ჰუნიადის წინააღმდეგ საბრძოლველად. სკანდერბეგი თავის თანამოაზრეებთან ერთად გაიქცა, მოხერხებით ხელთ იგდო თავისი მშობლიური ქალაქი კროი და სათავეში ჩაუდგა ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლას.

24 წლის განმავლობაში, სიკვდილამდე (1467) იგი წარმატებით იგერიებდა ოსმალთა შეტევებს და საგრძნობი დამარცხებები აგემა მათ. სკანდერბეგის სიკვდილის შემდეგ, მებრძოლ ალბანელ ფეოდალებსა და ტომის ბელადებს შორის თავი იჩინა განხეთქილებამ, რამაც დაასუსტა მებრძოლთა ძალები. მიუხედავად ამისა, სკანდერბეგის გარდა[illegible]ებიდან მხოლოდ 12 წლის გასელის შემდეგ (1479) ოსმალებმა დიდი [illegible]ერპლის გაღების შედეგად შეძლეს ალბანეთის დიდი ნაწილის დამორჩილ[illegible]

სულთნის ჯარები სასტიკ წინააღმ[illegible]ას წააწყდნენ აგრეთვე ჩერნოგორიაში. 1477 წელს ოსმალებმა ალყა შე[illegible]რტყეს ციხე-სიმაგრე სკუტარს (შკოდერი) და მრავალჯერ მიიტანეს იერი[illegible]ალგრამ უშედეგოდ. რამდენიმე თვის ალყის შემდეგ შკოდერის გარნიზონმა, [illegible]ლიც შედგებოდა ჩერნოგორიელების, ალბანელებისა და ვენეციელებისაგ[illegible]ტოვა ქალაქი, მთელი თავისი სამხედრო აღჭურვილობით. ეს იყო ძალ'ხე [illegible]შვიათი შემთხვევა, როდესაც თურქების მიერ ალყაშემორტყმული ქალაქის დამცველებმა შეინარჩუნეს არა მარტო ღირსება და პატივი, არამედ სიცოცხლეც.

ოსმალთა დაპყრობებმა ბალკანეთსა და ეგეოსის ზღვის კუნძულების რეგიონში გამოიწვია ვენეციასთან შეჯახება. ამ დროს ვენეციის რესპუბლიკას გაბატონებული მდგომარეობა ეკავა ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ ნაწილში. ოსმალთა ექსპანსია საფრთხეს უქმნიდა მის ინტერესებს ამ რეგიონში. ამის გამო დაიწყო ომი ოსმალეთსა და ვენეციას შორის, რომელიც შესვენებებით 16 წელი გაგრძელდა - 1463 წლიდან 1479 წლამდე და დამთავრდა ვენეციის დამარცხებით. 1479 წლის 26 იანვარს კონსტანტინოპოლში დაიდო ზავი. საზავო ხელშეკრულების მიხედვით, ვენეციამ ოსმალეთს დაუთმო კუნძულები ეგეოსის ზღვაში, მაგრამ შეინარჩუნა - კრიტოსი და კორფუ, აგრეთვე ზოგიერთი სამფლობელო ბალკანეთში. ვენეციას უნდა გადაეხადა ოსმალეთის სასარგებლოდ ერთდროულად 100 ათასი დუკატი და ყოველწლიურად - 10 ათასი დუკატი. ამის სანაცვლოდ ვენეციის რესპუბლიკამ შეინარჩუნა და გაიფართოვა სავაჭრო პრივილეგიები და შეღავათები, რომელიც მეჰმედ II-მ უბოძა ჯერ კიდევ 1453 წელს ვენეციელ ვაჭრებს.

1479 წელს ვენეციაში ჩავიდა მეჰმედ II-ის ელჩი სამხედრო კავშირის დადების მიზნით. ვენეციას უნდა აეღო ვალდებულება დახმარება აღმოეჩინა ფლოტით 100 გალერის რაოდენობით, თუ ოსმალეთის სამფლობელოებს ხმელთაშუა ზღვის რაიონში დაემუქრებოდა საფრთხე. თავის მხრივ, მეჰმედ II ანალოგიურ სიტუაციაში დახმარებას ჰპირდებოდა ვენეციას 100 ათასიანი ცხენოსანი არმიის გაგზავნით.

ბალკანეთსა და ეგეოსის ზღვაზე პოზიციების განმტკიცებისა და ვენეციასთან ზავის დადების შემდეგ მეჰმედ II შეუდგა იტალიაზე თავდასხმისათვის მზადებას.

3. ტრაპიზონის საკეისროს დაპყრობა

1204 წელს დაარსებულ იქნა ტრაპიზონის სამეფო და ამ საქმეში გარკვეული წვლილი შეიტანა თამარ მეფემ. ქართველები აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ მის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, თუმცა საკეისროს არსებობის ბოლო ეტაპზე მათი როლი საგრძნობლად იყო შემცირებული.

ტრაპიზონის საკეისრო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სახელმწიფო იყო შავი ზღვის რეგიონსა და მცირე აზიაში. მის ძირითად ბირთვს წარმოადგენდა პონტოს ოლქი, რომელიც გადაჭიმული იყო შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან - მდინარე ჭოროხიდან, ბათუმიდან სინოპამდე.

ორნახევარი საუკუნის არსებობის მანძილზე ტრაპიზონის იმპერიის ისტორია აღსავსეა მეტად მძაფრი მოვლენებით. ამ პატარა სახელმწიფომ გაუძლო სელჩუკებთან ბრძოლას, შეძლო გამკლავებოდა მონღოლ-თათართა შემოსევებს. მოწმე იყო თემურლენგის ურდოების მოსვლისა მახლობელ აღმოსავლეთში და სხვა. თავისი ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, ტრაპიზონის იმპერია იყო შუამავალი აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის ვაჭრობის საქმეში. მის ტერიტორიაზე დაარსებულ იქნა იტალიელთა სავაჭრო ფაქტორიები, რომლებიც გაცხოველებულ ვაჭრობას ეწეოდნენ აღმოსავლეთსა და დასავლეთთან.

ტრაპიზონის სახელმწიფო დიდ როლს თამაშობდა ევროპის ქვეყნების სატრანზიტო ვაჭრობაში ირანთან, ინდოეთთან, ჩინეთთან. ამ ვაჭრობისაგან მას ჰქონდა დიდი შემოსავალი. XV საუკუნის დამდეგისათვის მისი შემოსავალი 700 ათას დუკატს შეადგენდა და უტოლდებოდა ინგლისის მეფის შემოსავალს. XV საუკუნის შუა წლებისათვის, როდესაც ოსმალეთმა უშუალო საფრთხე შეუქმნა ტრაპიზონის სახელმწიფოს, იგი ძალზე დასუსტებული იყო.

კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ სულთანს განზრახული ჰქონდა ტრაპიზონის სამეფოს მოსპობაც. იგი სათანადო სამზადისს შეუდგა, მაგრამ მალე გადაიფიქრა. ამ დროს მეჰმედ II-ს უფრო მნიშვნელოვანი საქმეები ჰქონდა ევროპაში და მან მთელი ყურადღება იქითკენ გადაიტანა. ამის გამო ოსმალთა საფრთხე ტრაპიზონის მიმართ დროებით შენელდა.

1456 წლის გაზაფხულზე შეიხ გუნეიდინ რაფიზ თურქმენი ტრაპიზონის იმპერიის სამფლობელოებში შეიჭრა, აღჩაკალა აიღო, მის წინააღმდეგ გაგზავნილი ლაშქარი დაამარცხა, ტრაპიზონს ალყა შემოარტყა, მაგრამ ქალაქი კარგად იყო გამაგრებული და მან იგი ვერ აიღო. ამ დროს მის წინააღმდეგ გაემართა რუმის ბეგლარბეგი ჰიზის ბეი. გუნეიდინმა ოსმალებთან ბრძოლას თავი აარიდა, ტრაპიზონს ალყა მოხსნა და უზუნ ჰასანთან წავიდა.

ტრაპიზონის იმპერატორმა იოანემ ამ "სამსახურისათვის" ოსმალეთის სასარგებლოდ ყოველწლიურად 2.000 ოქროს (ხარაჯას) გადახდა იკისრა და ოსმალეთის მფარველობის ქვეშ შევიდა.

ერთი წლის შემდეგ, როდესაც მეჰმედ II სერბიიდან დედაქალაქში დაბრუნ-
და, იმპერატორმა იოანემ თავისი ძმა დავითი სტამბოლში გაგზავნა. სულთანი
არ იყო კმაყოფილი ტრაპიზონთან დადებული შეთანხმებით. მან დავითს
მოსთხოვა, რომ საკეისროს მისთვის ყოველწლიურად 3.000 ოქრო გადაეხადა.

ამრიგად, ერთდროულად ტრაპიზონის სამეფო ორ ცეცხლს შორის აღმოჩნ-
და: სამხრეთ-დასავლეთიდან მას აყ-ყოინლუს (თეთრბატკნიანთა) სახელმწიფო
დაემუქრა, ხოლო დასავლეთიდან - ოსმალეთი. მდგომარეობა მეტად მძიმე იყო.

სწორედ ამ დროს მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებში ჩამოვიდა რომის
პაპის ლეგატი ლუდოვიკო ბოლონიელი. მას პაპისაგან დავალებული ჰქონდა
აღმოსავლეთის ქვეყნების მონაწილეობით შეედგინა კოალიცია ოსმალეთის
წინააღმდეგ საბრძოლველად. ლუდოვიკო ბოლონიელი ტრაპიზონში ჩავიდა.
ტრაპიზონის სამეფო კარზე რომის პაპის გეგმას დადებითად შეხვდნენ. ჩანს,
ტრაპიზონის მეფემ ითავა მცირე აზიის მაჰმადიანური ქვეყნების გაერთიანება
ოსმალთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. მათ შორის ყველაზე რეალურ ძალას
უზუნ ჰასანის თეთრბატკნიანთა (აყ-ყოინლუს) სახელმწიფო წარმოადგენდა.

იოანემ გადაწყვიტა უზუნ ჰასანთან დაახლოებისა და მისი ანტიოსმალურ
კოალიციაში ჩაბმის მიზნით მისთვის მეთხოვებინა თავისი ულამაზესი ქა-
ლიშვილი დესპინე (კატერინა). ამ საქმის მოსაგვარებლად იოანემ თავისი ძმა
დავითი უზუნ ჰასანთან გაგზავნა. თავის მხრივ, უზუნ ჰასანი დაინტერესებუ-
ლი იყო ტრაპიზონის სამეფოსთან დაახლოებით, რითაც მას საშუალება
ეძლეოდა მიეღო შავ ზღვაზე თავისუფალი გასასვლელი, რომელსაც მისი
სახელმწიფოს ვაჭრობისათვის ძალზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. უზუნ
ჰასანმა სიამოვნებით მიიღო ტრაპიზონის კეისრის იოანეს წინადადება და
ცოლად შეირთო მისი ქალიშვილი. ამ ქორწინების შემდეგ უზუნ ჰასანი
ტრაპიზონს თავის სამზითვო ქვეყნადაც კი თვლიდა. უზუნ ჰასანი, თეთრბატ-
კნიანთა სახელმწიფოს გამგებელი, დაინტერესებული იყო აგრეთვე ოსმალეთის
წინააღმდეგ კოალიციის შექმნით, რადგანაც მას ოსმალეთი თავის ძირითად
მეტოქედ მიაჩნდა. უზუნ ჰასანი ასევე ხელს უწყობდა მცირე აზიის სამთავროე-
ბის ბრძოლას ოსმალეთისაგან დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად. მეჰმედ
II-ის მიერ დამარცხებული ბეგები ხშირად თავშესაფარს თეთრბატკნიანთა
სახელმწიფოში პოულობდნენ.

ერთი სიტყვით, ამ დროს მცირე აზიაში მეტად ხელსაყრელი პირობები იყო
ანტიოსმალური კოალიციის შესადგენად.

1458 წელს გარდაიცვალა იოანე IV. მისი ვაჟი ალექსი ოთხი წლის იყო
და იმპერატორი გახდა იოანეს ძმა დავითი. იგი კიდევ უფრო ენერგიულად
შეუდგა ოსმალეთის წინააღმდეგ კავშირის ორგანიზაციას. 1459 წლის გაზაფ-
ხულზე დავითის აქტიური მონაწილეობით შეიქმნა ანტიოსმალური კოალიცია,
რომელშიც შევიდნენ ტრაპიზონის მეფე დავითი, აყ-ყოინლუს გამგებელი უზუნ
ჰასანი, ყარამანიისა და სინოპის გამგებლები და მცირე სომხეთის მთავარი. ამ

კოალიციას შეუერთდნენ საქართველოს მეფე-მთავრები.

1459 წლის მიწურულს აღმოსავლეთის ქვეყნების ელჩობა, ლუდოვიკო ბოლონიელის მეთაურობით, დასავლეთ ევროპაში გაემგზავრა.

ტრაპიზონის იმპერატორი დავით კომნენი იმდენად იყო დარწმუნებული ანტიოსმალური კოალიციის წარმატებაში, რომ განიზრახა შეეწყვიტა ოსმალეთისათვის ხარკის მიწოდება, რომელსაც მისი ძმა იოანე IV სულთანს 1456 წლიდან უხდიდა. კიდევ უფრო მეტი: დავითმა მოსთხოვა თავის მოკავშირეს უზუნ ჰასანს მხარი დაეჭირა ამ საკითხში და სულთანთან ამ მიზნით სპეციალური ელჩობა გაეგზავნა. ბიზანტიელი ისტორიკოსი ლაონიკე ხალკოკონდილე გადმოგვცემს: "დავით მეფემ სთხოვა ჰასანს შუამდგომლობა მეჰმედ მეფის წინაშე, რომ ტრაპიზონს აღარ ეძლია მისთვის ხარკი, მაგრამ უფრო მეტად, რომ მეჰმედ მეფეს ჰასანისათვის წყალობა არ მოეკლო". დავითის ასეთი ნაბიჯი მოუფიქრებელი და მცდარი იყო, რამაც კიდევ უფრო დააჩქარა სულთნის გამოსვლა ტრაპიზონის სახელმწიფოს წინააღმდეგ.

უზუნ ჰასანმა სიამოვნებით მიიღო დავითის ეს წინადადება. კიდევ უფრო მეტი: მან თავის მხრივაც პრეტენზიები წამოუყენა სულთანს. 1460 წელს ამ მიზნით უზუნ ჰასანმა სტამბოლში მეჰმედ II-სთან გაგზავნა მურადი, თავისი ძმისშვილი. ბიზანტიელი მემატიანე ამ ელჩობის შესახებ მოგვითხრობს: "კომნელთაგან და უზუნ ჰასანისაგან... ელჩები გაიგზავნენ (მეჰმედთან) და მოითხოვდა (უზუნ ჰასანი) მისგან რაღაც უმნიშვნელო რამეებს და ეუბნებოდა, რომ მას მისი მართებს ხარკი 60 წლისაზე მეტი, წლიური 1.000 ჩული, მისი ცხენების გადასაფარებელი, 1.000 ხალიჩა და 1.000 დოლბანდი, როგორც დაწესებული იყო და ყოველწლიურად უხდიდა ამის (მეჰმედის) პაპა იმის (უზუნ ჰასანის) პაპას". უზუნ ჰასანის ელჩები ამითაც არ დაკმაყოფილებულან და "სთხოვეს აგრეთვე ისიც, რომ კოლხიდის (ტრაპიზონის - მ. ს.) ქვეყნის ხარკი მათთვის გადაეცა".

სულთანი აღშფოთებული იყო უზუნ ჰასანის ელჩების თავხედობით, მაგრამ თავი შეიკავა და წყნარად უპასუხა: "დამშვიდებული ბრძანდებოდეთ, მომავალ წელს ვიზრუნებ იმაზე და ვალს გადავიხდიო".

მეჰმედ II-სათვის ნათელი გახდა, რომ უზუნ ჰასანი და დავით მეფე მის წინააღმდეგ შეთანხმებით მოქმედებდნენ. ამასთანავე არ შეიძლებოდა მას არ სცოდნოდა, რომ დასავლეთ ევროპასა და მცირე აზიაში ანტიოსმალური კოალიცია იქმნებოდა. სულთანს საიდუმლო აგენტები ჰყავდა არა მარტო მეზობელ ქვეყნებში, არამედ ევროპაშიც, რომლებიც მას დაწერილებით ინფორმაციას აწვდიდნენ.

მეჰმედ II-მ გადაწყვიტა რადიკალური ზომები მიეღო მცირე აზიაში თავისი მოწინააღმდეგეების მიმართ და ლაშქრობისათვის სამზადისს შეუდგა.

1461 წლის გაზაფხულზე მეჰმედს მზად ჰყავდა მრავალათასიანი ლაშქარი და 200-მდე სხვადასხვა ტიპის გემი. ისინი სულთნის ბრძანებას ელოდნენ.

ამ ლაშქრობის მთავარი მიზანი ტრაპიზონის დაპყრობა იყო. ქალაქს ერტყა საკმაოდ კარგად გამაგრებული ციხე-გალავანი. ზღვიდან მთელი ძალებით იერიშის მიტანა შეუძლებელი იყო, რადგანაც ქალაქის ნავსადგური მცირე ზომის იყო და მრავალრიცხოვანი გემები შიგ ვერ დადგებოდნენ. ასევე მეტად ძნელი მისადგომი იყო ქალაქი ხმელეთიდანაც, მთა-გორებზე გამავალი დამრეცი გზების გამო. საჭირო იყო ქალაქის წინააღმდეგ ერთდროულად იერიშის მიტანა როგორც ზღვიდან, ისე ხმელეთიდან.

ტრაპიზონის დაპყრობამდე მიზანშეწონილი იყო სინოპის დამორჩილებაც, რომლის გამგებელი განუდგა სულთანს და ანტიოსმალურ კოალიციას შეუერთდა. მოსალოდნელი იყო, სინოპის გამგებელს ხელი შეეშალა ტრაპიზონისაკენ მიმავალი ფლოტისათვის. მაგრამ ყველაზე დიდი საშიშროება მაინც მოსალოდნელი იყო უზუნ ჰასანისაგან, რომელსაც ყველაზე ბრძოლისუნარიანი ლაშქარი ჰყავდა. არ იყო გამორიცხული, რომ ტრაპიზონზე ხმელეთიდან იერიშის დროს იგი თავს დასხმოდა ზურგიდან ოსმალთა ჯარს. საჭირო იყო უზუნ ჰასანის უვნებელყოფა.

ოსმალეთის ლაშქარი გემებით მცირე აზიის სანაპიროსაკენ გაემართა და მუდანიაში ჩავიდა. აქედან გეზი ბურსაზე აიღო; სულთანი ბურსასა და ბოლუზე გავლით ანკარაში ჩავიდა.

ოსმალეთის ფლოტი, გალიპოლის სანჯაყ ბეგისა და ქაფუდან ფაშას კასიმ ბეგის სარდლობით, ივნისის დამდეგს თავს დაესახა ქალაქ ამასტრას, გენუელთა კოლონიას შავი ზღვის სანაპიროზე და დაიპყრო იგი. იქიდან კი სინოპისაკენ გაემართა.

სინოპის გამგებელი ისმაილ ბეგი გამაჰმადიანებული ბერძენი იყო. მან სცადა თავი დაეღწია სულთნის რისხვისაგან. ისმაილმა მეჰმედ II-ს ძვირფასი საჩუქრები გაუგზავნა თავისი ვაჟის ხელით, რომელიც სულთანს წარუდგა და მორჩილება გამოუცხადა. მეჰმედმა სიამოვნებით მიიღო ძღვენი და დაავალა, რომ თავისი მამისათვის გადაეცა შემდეგი: "უთხარი მამაშენს, რომ მე სინოპი მსურს და თუ ამას უბრძოლველად მივიღებ, მაშინ სამაგიეროდ სიამოვნებით მივცემ მას ფილიპოპოლის მმართველობას. და თუ მამაშენს ეს არ უნდა, დაუყოვნებლივ მოვალო".

ისმაილი ჯერ კიდევ არ იყო სინოპში დაბრუნებული, როდესაც სულთანმა იქ თავისი ფლოტი გაგზავნა. ხოლო მას შემდეგ, რაც სულთანს აცნობეს სინოპში ფლოტის ჩასვლის ამბავი, თვითონაც ხმელეთით იქ გაემართა. ივნისის ბოლოს ოსმალეთის არმია და ფლოტი სინოპთან ერთმანეთს შეხვდნენ. ისმაილი შეშინდა და გამოვიდა ქალაქიდან, წინ მიეგება და მორჩილება გამოუცხადა სულთანს. სულთანმა ბრძანა, მთელი მისი ქონება და საგანძური ხელთ ეგდოთ. სულთანმა გადააყენა ისმაილი და სინოპის მმართველად დანიშნა თავისი ერთგული მოხელე.

სინოპის დამორჩილების შემდეგ მეჰმედ II უზუნ ჰასანის საფლობელოე-

ბისაკენ გაემართა. ოსმალეთის არმიამ გადალახა საზღვარი და მტრის ტერიტორიაზე შეიჭრა. ამ ლაშქრობის დროს ანატოლიის ჯარებს სათავეში ედგა აჰმედ ფაშა, ხოლო რუმელიის ჯარს - დიდი ვეზირი მაჰმუდ ფაშა. თოკატზე გავლით, ოსმალეთის არმიამ იეშილირმაღი გადალახა და კელკითთან დაბანაკდა.

უზუნ ჰასანი თვალყურს ადევნებდა მეჰმედ II-ის სამხედრო მოქმედებას. მას კარგად ესმოდა, რომ ტრაპიზონის წინააღმდეგ ლაშქრობამდე სულთანი შეეცდებოდა მის დამარცხებას და ზურგის უვნებელყოფას. უზუნ ჰასანმა დახმარებისათვის თავის მოკავშირეს ყარამანიის გამგებელს მიმართა, მაგრამ მან არაფერი მოიმოქმედა მის დასახმარებლად. როდესაც უზუნ ჰასანმა შეიტყო, რომ ოსმალეთის ჯარი მის სამფლობელოებში შეიჭრა, იქითკენ გაემართა. იგი თავისი ლაშქრით შემახის მხრიდან დაიძრა. ოსმალებმა ციხე-სიმაგრე კოინლუ-ჰისარს ალყა შემოარტყეს და ზარბაზნები დაუშინეს. სამი დღის ცხარე ბრძოლების შემდეგ ციხე აღებული იქნა. უზუნ ჰასანმა უკან დაიხია. ამის შემდეგ ოსმალეთის არმია ერზინჯანისაკენ გაემართა და მეოთხე დღეს ერზინჯანის ველზე დაბანაკდა, საიდანაც ლაშქარი არზრუმისაკენ აპირებდა წასვლას.

უზუნ ჰასანმა სულთანს დეპუტაცია გაუგზავნა, რომლის შემადგენლობაში იყვნენ მისი დედა სარა ხათუნი და ქურთთა ბეგი შეიხ ჰუსეინი. მათ სულთანს ძვირფასი საჩუქრები მიართვეს და ზავი შესთავაზეს.

სარა ხათუნის მოლაპარაკება მეჰმედ II-სთან წარმატებით დამთავრდა. ამ ორ ქვეყანას შორის ზავი დაიდო. უზუნ ჰასანმა პირობა დასდო, რომ არ აღმოუჩენდა არავითარ დახმარებას ტრაპიზონის სამეფოს. ამას კი სულთნისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. თავის მხრივ, სულთანი ვალდებულებას იღებდა, რომ არ დაესხმოდა თავს უზუნ ჰასანის სამფლობელოებს.

ზავის დადების შემდეგ სარა ხათუნი სამშობლოში არ დაბრუნებულა, სულთანთან დარჩა და მას თან ახლდა ტრაპიზონის ლაშქრობის დროს. მართალია, მეჰმედსა და უზუნ ჰასანს შორის ზავი დაიდო და მათ ერთმანეთს ერთგულება შეჰფიცეს, მაგრამ მეჰმედ II არ ენდობოდა უზუნ ჰასანს. მას ეშინოდა, ტრაპიზონისაკენ მიმავალ ოსმალეთის არმიას ზურგში მოულოდნელად თავს არ დასხმოდა უზუნ ჰასანის ლაშქარი. ამიტომ სულთანმა მძევლის სახით სარა ხათუნი დროებით თავისთან დაიტოვა.

უზუნ ჰასანთან ზავის დადების შემდეგ მეჰმედ II თავისი ლაშქრით პირდაპირ ტრაპიზონისაკენ გაემართა. ტრაპიზონისაკენ მიმავალი ოსმალეთის არმია გზაში დიდ სიძნელეებს განიცდიდა. ივლისის დასაწყიში ოსმალეთის ფლოტი ტრაპიზონში ჩავიდა და ქალაქის მახლობლად ოსმალებმა დესანტები გადასხეს. ოსმალებმა დაიწყეს ქალაქის გარეუბნის ძარცვა და ელოდებოდნენ ხმელეთიდან ძირითადი სამხედრო ნაწილების მოსვლას. აგვისტოს დამდეგს ტრაპიზონის კედლებთან გამოჩნდნენ ოსმალეთის მოწინავე სამხედრო შენაერთები დიდი ვეზირის მაჰმუდ ფაშას სარდლობით.

ცოტა ხნის შემდეგ სულეიმანი მოვიდა თავისი ლაშქრით და დაბანაკდა ტრაპიზონის მახლობლად.

ტრაპიზონი საკმაოდ კარგად გამაგრებული ციხე-ქალაქი იყო. სულთანმა იმპერატორ დავით კომნენს შესთავაზა, თუ იგი ჩაბარებდა ქალაქს უბრძოლველად, მაშინ მას და მისი ოჯახის წევრებს შეუნარჩუნებდა სიცოცხლეს და მას გადასცემდა სამმართველოდ რომელიმე ბერძნულ სამფლობელოს.

იმპერატორი მერყეობდა, მაგრამ მასზე, ერთის მხრივ, გავლენა მოახდინა ამირუცისის დაჟინებითმა სიტყვებმა, რომ წინააღმდეგობის გაწევა უაზროა, ხოლო, მეორეს მხრივ, სარა ხათუნის წერილმა, რომელშიც იგი პატიოსან სიტყვას იძლეოდა, რომ სულთანი მას და მისი ოჯახის წევრებს პატივით მოექცეოდა. დავითი დათანხმდა ქალაქის ჩაბარებას.

1461 წლის 15 აგვისტოს ოსმალეთის სულთანი ტრაპიზონში შევიდა. მომდევნო დღეებში ოსმალებმა დაიკავეს ტრაპიზონის სამეფოს დანარჩენი ტერიტორია მდინარე ჭოროხის შესართავამდე. ზოგიერთი ისტორიკოსი ოსმალების მიერ ტრაპიზონის დაპყრობას 1461 წლის 26 ოქტომბრით ათარიღებს, რაც არ უნდა იყოს სწორი.

ამრიგად, უკანასკნელმა ბერძნულმა სახელმწიფომ არსებობა შეწყვიტა.

იმპერატორი დავითი და მისი ოჯახის წევრები გაგზავნილ იქნენ სპეციალური გემით კონსტანტინოპოლში: "ხოლო ტრაპიზუნტის მეფე, - წერს ლაონიკე ხალკოკონდილე, - ჩასვა ხომალდში მისი ბავშვებით, ასულით და მისი ნათესავებით, ვინც კი იქ იყო, და უბრძანა გამგზავრებულიყვნენ ბიზანტიაში" (კონსტანტინოპოლში).

სულთანი ქალაქის მოსახლეობას მკაცრად მოექცა. ქალაქის წარჩინებულ და მდიდარ ოჯახებს ჩამოართვა მთელი ქონება და ყველანი ერთად გაგზავნა კონსტანტინოპოლში, სადაც ისინი უზრუნველყო საცხოვრებლითა და ფულით (ფულადი თანხა მაინცდამაინც უხვი არ იყო, იმდენი, რამდენიც საჭირო იყო ახალი ცხოვრების დაწყებისათვის). ასევე გადაასახლეს კონსტანტინოპოლში ხელოსნებიც, ხოლო ქალაქის დანარჩენი მოსახლეობა - კაცები და, აგრეთვე, მრავალი ქალი და ბავშვი მონებად აქციეს და გაინაწილეს სულთანმა და მისმა მოხელეებმა. ქალაქში მცირე რაოდენობით დარჩენილ ქრისტიანულ მოსახლეობას ჩამოართვეს სახლები და გარეუბანში მიუჩინეს ბინა. 800 ჭაბუკი წაიყვანეს და იენიჩართა კორპუსში ჩარიცხეს.

ტრაპიზონი უშუალოდ კონსტანტინოპოლს დაუქვემდებარეს და ჩაასახლეს მუსლიმური მოსახლეობა, ხოლო ციხე-სიმაგრეებში იენიჩართა გარნიზონი ჩააყენეს. ცოტა ხნის შემდეგ ტრაპიზონის სანჯაყი დააარსეს და იგი ოსმალეთის სულთნის უფლისწულების სამყოფელი გახდა.

დავითისა და მისი ოჯახის წევრების ცხოვრება ოსმალეთში დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1463 წელს გიორგი ამირიუცისმა სულთანს აცნობა, რომ ყოფილმა იმპერატორმა დავითმა წერილი მიიღო თავისი ძმისშვილისაგან -

უზუნ ჰასანის მეუღლისაგან (კატერინასაგან), რომელიც პატიჟებდა თავის ძმას ალექსის ან დავითის რომელიმე ვაჟიშვილს ჩასულიყვნენ მასთან სტუმრად. მეჰმედმა ეს ღალატად ჩათვალა. სულთანმა დავითს გამაჰმადიანება მოსთხოვა, მაგრამ მან უარყო ეს წინადადება. 1463 წლის 26 მაისს დავითი დააპატიმრეს და ადრიანოპოლის ციხეში მოათავსეს. 1 ნოემბერს, სულთნის ბრძანებით, დავითი, მისი ექვსი ვაჟი და ძმისშვილი ალექსი სიკვდილით დასაჯეს.

ტრაპიზონის სახელმწიფოს მოსპობა მძიმე დანაკარგი იყო არა მარტო ბერძნებისათვის, არამედ საერთოდ ქრისტიანული ქვეყნებისთვისაც.

ტრაპიზონის სამეფოს დაპყრობის შედეგად ოსმალეთი უშუალოდ მიადგა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ საზღვრებს. ამან კიდევ უფრო გაართულა საქართველოს ხმელითით თუ ზღვით ევროპასთან სავაჭრო და პოლიტიკური ურთიერთობა. ტრაპიზონის დაპყრობის შემდეგ ოსმალეთ-ირანის ურთიერთობაში დაისვა "გურჯისტანის საკითხი" და აქედან დაწყებული, საუკუნეთა მანძილზე, საქართველოს რუსეთთან შეერთებამდე არ მოხსნილა დღის წესრიგიდან.

ტრაპიზონის დაპყრობის შემდეგ სულთანმა თავისი მახვილი მიმართა ყარამანიის სამთავროს წინააღმდეგ. ამ დროს ყარამანიის ბეილიქი მოიცავდა მცირე აზიის საკმაოდ დიდ ტერიტორიას, ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროს ჩათვლით, და მისი მთავარი ქალაქი იყო კონია. მეჰმედ II-ის ბრძოლა ყარამანიის ბეგთან 12 წელი გაგრძელდა, იგი მიმდინარეობდა გარდამავალი უპირატესობით. 1471 წელს მეჰმედმა საბოლოოდ დაამარცხა ყარამანიის ბეგი და მისი სამთავრო ოსმალეთის სახელმწიფოს შეუერთა.

ყარამანიის ბეგის დამორჩილების შემდეგ მეჰმედ II გაემართა თავისი მთავარი მოწინააღმდეგის უზუნ ჰასანის წინააღმდეგ. იმ პერიოდში უზუნ ჰასანი ვენეციის მოკავშირე იყო, ხოლო ვენეცია ომს აწარმოებდა ოსმალეთთან. უზუნ ჰასნმა ვენეციისაგან მიიღო დახმარება თოფებისა და ზარბაზნების სახით, რომელთა დიდ ნაკლებობასაც განიცდიდა.

1472 წელს უზუნ ჰასანი შეტევაზე გადავიდა, შეიჭრა მცირე აზიის სილრმეში და მიაღწია ამასიას, ხოლო შავი ზღვის მიმართულებით დაიკავა ბაიბურთი და ერზინჯანი. 1473 წელს მეჰმედ II მრავალრიცხოვანი ლაშქრით უზუნ ჰასანის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაემართა. 1473 წლის 11 აგვისტოს თერჯანთან მოხდა დიდი ბრძოლა, რომელშიც უზუნ ჰასანი სასტიკად დამარცხდა. 1475 წელს მეჰმედ II-მ ახალი დამარცხება აგემა უზუნ ჰასანს და მისი სამფლობელოების დასავლეთი ნაწილი თავის სახელმწიფოს შეუერთა.

4. ყირიმის დამორჩილება და შავი ზღვის გადაქცევა "ოსმალეთის ტბად"

მიღწეული წარმატებების შემდეგ მეჰმედ II-ის წინაშე დადგა მორიგი ამოცანა - გაბატონება შავი ზღვისპირეთის ჩრდილოეთ რეგიონში. ამისათვის კი საჭირო იყო ყირიმის სახანოს დამორჩილება და იტალიელთა სავაჭრო კოლონიების გაუქმება.

1475 წელს ოსმალეთის ფლოტი, რომელიც 300-ზე მეტი გემისაგან შედგებოდა, ყირიმის სანაპიროს მიადგა. ოსმალებმა ხელთ იგდეს კაფა, სუდაკი, კერჩი, სხვა სანაპირო ქალაქები და ციხეები და გააუქმეს აქ არსებული გენუელთა სავაჭრო კოლონია. ყირიმის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სანაპირო ზოლი, კაფას (ფეოდოსია) ჩათვლით, შეუერთეს ოსმალეთის სახელმწიფოს. ამ ტერიტორიაზე დაარსებულ იქნა კაფის სანჯაყი, რომლის სანჯაყბეგი უშუალოდ დაემორჩილა სულთანს, ყირიმის ხანმა კი ასევე მორჩილება გამოუცხადა სულთანს.

ამის შემდეგ ოსმალებმა ხელთ იგდეს აზოვის ზღვის სანაპირო და ქალაქი აზოვი (ტანა). მათ ხელთ გადავიდა აგრეთვე მდინარე ყუბანის შესართავთან მდებარე ქალაქი კოპა. ამ რეგიონში მნიშვნელოვნად იქნა შეზღუდული გენუელ ვაჭართა საქმიანობა. რეგიონის მთელი ვაჭრობა ოსმალეთის კონტროლს დაექვემდებარა. ყირიმისა და აზოვის სანაპიროს დაპყრობით ოსმალეთმა შექმნა რუსეთისათვის სამხრეთისაკენ წინსვლის შემაკავებელი ბარიერი.

ყირიმის ხანი ოსმალეთის სულთნის ვასალი გახდა. ამიერიდან ყირიმის ხანს (გირეების დინასტიიდან) ტახტზე ასვლისას სულთანი ამტკიცებდა. ყირიმის ხანმა შეინარჩუნა თავისი სახელით ფულის მოჭრის უფლება და მოიპოვა შიდაპოლიტიკური ავტონომია. გარდა ამისა მას ჰქონდა უცხოეთის ქვეყნებთან ურთიერთობის უფლება. ყირიმის ხანის უფლისწულები სტამბოლში ცხოვრობდნენ და სულთანს ყოველთვის ჰქონდა შესაძლებლობა ურჩი ხანის გადაყენებისა და მის ნაცვლად თავისი სასურველი ხანის დასმისა.

ყირიმის ხანს ჰყავდა 20-30 ათასიანი ცხენოსანთა ლაშქარი, რომელიც იყო ოსმალეთის მთავარი დამრტყმელი ძალა - სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის, რუსეთისა და ჩრდილოეთ კავკასიის წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში. აღსანიშნავია, რომ ყირიმის ხანს თავისი მოხარკე ქვეყნები ჰყავდა. ასე, მაგალითად, რუსეთის მეფე ყირიმის ხანს უხდიდა ხარკს 1700 წლამდე. იყო შემთხვევები, როდესაც ყირიმის ხანები ცდილობდნენ დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკა გაეტარებინათ. ოსმალო სულთნები ყურადღებით ადევნებდნენ თვალყურს ყირიმის ხანის მოქმედებას. ამის შესახებ ინფორმაციის მიწოდება ევალებოდა კაფის სანჯაყბეგს. საჭირო შემთხვევაში კაფის სანჯაყბეგი სათანადო ზეწოლას ახდენდა ყირიმის ხანზე. ერთი სიტყვით, ყირიმის სახანო ნახევრად დამოუკიდებელი ქვეყანა იყო.

ყირიმის სახანო, გარდა თავისი სტრატეგიული მნიშვნელობისა, ოსმალეთისათვის სხვა მხრივაც იყო საჭირო. ეს ქვეყანა, განთქმული თავისი სოფლის მეურნეობით, სტამბოლს ამარაგებდა სხვადასხვა პროდუქტებით. კაფას "ქუჩუქ ისტანბულსაც" (პატარა სტამბოლს) უწოდებდნენ.

აზოვის ზღვისპირა რეგიონი განსაკუთრებით მდიდარი იყო თევზეულით, ხიზილალით და სტამბოლის მთავარი მომმარაგებელი იყო.

1484 წელს ოსამლებმა დაიპყრეს კილია და აკერმანი (მონკასტრო) და ხელთ იგდეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების შავ ზღვაზე გასასვლელი მნიშვნელოვანი სავაჭრო ნავსადგურები.

სულ რაღაც ნახევარი საუკუნის განმავლობაში გენუელთა სავაჭრო კოლონიები შავი ზღვის სანაპიროზე მოისპო ოსმალეთისა და მისი მოკავშირე ყირიმელი თათრების თავდასხმების შედეგად.

ამგვარად, XV საუკუნის დამლეგისათვის შავიზღვისპირეთი, საქართველოს სანაპიროს გამოკლებით, ოსმალთა ხელში გადავიდა და შავი ზღვა "ოსმალეთის ტბად" გადაიქცა. ამის შემდეგ ოსმალეთმა მასზე თავისი კონტროლი დააწესა. ზღვისპირა ქალაქები და მიმდებარე ტერიტორია აღწერეს, დავთრებში გაატარეს და სხვადასხვა კანონ-ნამეები შეადგინეს. გახსნეს საბაჟოები. ვაჭრობისა და ბაჟებისაგან მიღებული შემოსავალი სახელმწიფო ხაზინას დაუქვემდებარეს. ოსმალებმა შავ ზღვაზე შემოსვლისათვის ბაჟი დააწესეს. უცხოური გემების შესვლისათვის სპეციალური ნებართვა იყო საჭირო. უცხოეთის გემებს შავ ზღვაზე უნდა ემოგზაურათ ოსმალეთის დროშით. უმეტეს შემთხვევაში უცხოელი ვაჭრები იძულებული იყვნენ თავიანთი საქონელი თურქულ გემებზე გადაეტვირთათ და ისე ემოგზაურათ შავ ზღვაზე. მეჰმედ II-მ შეზღუდა ექსპორტი ისეთ საკვებ პროდუქტებზე, როგორიცაა მარცვლეული, თევზი, მარილი. სრუტეებზე ოსმალეთის კონტროლის დამყარების შედეგად თანდათანობით საერთაშორისო კომერციული ოპერაციები საგრძნობლად შემცირდა და იგი ადგილობრივ ვაჭრთა ხელში გადავიდა.

შავ ზღვაზე ვაჭრობის შედეგად სულთნის მთავრობას დიდი შემოსავალი ჰქონდა, იგი წელიწადში რამდენიმე მილიონ ახჩას შეადგენდა. ამ რეგიონის ვაჭრობა ოსმალეთის ეკონომიკის ერთ-ერთი წამყვანი დარგი იყო.

შავიზღვისპირეთის რეგიონს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმპერიის დედაქალაქის - სტამბოლის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებითა და ნედლეულით მომარაგების საქმეში.

შავ ზღვაზე ვაჭრობის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი დარგი იყო "ცოცხალი საქონლით", ტყვეებით ვაჭრობა, რადგანაც ოსმალეთში მასზე დიდი მოთხოვნილება იყო. ეს რეგიონი იყო "ცოცხალი საქონლის" მთავარი მიმწოდებელი.

ვაჭრობის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი დარგი იყო, აგრეთვე, თევზით ვაჭრობა. აზოვის ზღვაში და შავ ზღვაში ჩამავალ მდინარეებში (დუნაი,

დნესტრი, დნეპრი, დონი, ყუბანი) უხვად მოიპოვებოდა თევზი. ამ ადგილებში მოწყობილი იყო თევზის სარეწაოები და დიდი რაოდენობით იჭერდნენ ზუთხს, სიუას, ამარილებდნენ და ამზადებდნენ ხიზილალას, თევზის სხვა პროდუქტებს და გაჰქონდათ გასაყიდად არა მარტო სტამბოლსა და ოსმალეთის სხვა პროვინციებში, არამედ უცხოეთის ქვეყნებშიც: იტალიაში, რუსეთში და სხვ.

ამგვარად, შავ ზღვაზე მთელი ვაჭრობა ოსმალეთის კონტროლს დაექვემდებარა.

5. იტალიის დაპყრობის ცდა

ოსმალთა წარმატებებმა ბალკანეთში, ყირიმსა და მცირე აზიაში გააძლიერა მეჰმედ II-ის აგრესიული ზრახვები. იგი აღარ კმაყოფილდება მიღწეულით და აპირებდა ევროპის ახალი ქვეყნების დაპყრობას, კერძოდ - იტალიის, უნგრეთისა და გერმანიის.

1480 წელს ოსმალეთის 100 ათასიანი არმია 300 გემის თანხლებით გადასხმულ იქნა სამხრეთ იტალიაში. ოსმალებმა ალყა შემოარტყეს ქ. ოტრანტოს და ორი კვირის ბრძოლის შემდეგ აიღეს იგი. ოსმალებმა გაძარცვეს ქალაქი და მამაკაცების დიდი ნაწილი დახოცეს. 800 კაცი, რომლებმაც არ ისურვეს მიეღოთ ისლამი, სიკვდილით დასაჯეს, 800 - მონობაში წაასხეს. ოსმალების სისასტიკემ და დაუნდობლობამ, რაც მათ ჩაიდინეს ოტრანტოს მოსახლეობის მიმართ, შეაძრწუნა მთელი იტალია. ასეთ კრიტიკულ ვითარებაში ქვეყნის მთელი მოსახლეობა დაირაზმა დამპყრობლების წინააღმდეგ საბრძოლველად. მედგარი და თავდადებული ბრძოლის შედეგად იტალიელებმა შეძლეს ოკუპანტების გაძევება თავისი სამშობლოდან. ოთხი თვით ადრე, ვიდრე თურქები იტალიიდან იქნებოდნენ განდევნილი, 1481 წლის 3 მაისს გარდაიცვალა მეჰმედ II. იტალიაში ოსმალთა დამარცხების ერთ-ერთი მიზეზი იყო ამ დროს ოსმალეთში ტახტისათვის გამართული ბრძოლა.

მეჰმედ II-მ გარდაცვალებამდე სამი წლით ადრე, 1478 წელს, გამოსცა კანონი: "ვაჟიშვილს, რომელიც ტახტზე ავიდოდა, უფლება ჰქონდა დაეხოცა თავისი ძმები". ფაქტიურად, მეჰმედმა დააკანონა ის, რაც სინამდვილეში ხდებოდა. მაგალითად, თვით მეჰმედ II-მ ტახტზე ასვლისთანავე ბრძანა დაეხრჩოთ თავისი 8 თვის ძმა. ამ კანონმა კი არ შეანელა ძმებს შორის ბრძოლა ტახტისათვის, არამედ კიდევ უფრო გააძლიერა და გაამწვავა, რადგან ერთ-ერთი ძმის გამეფების შემდეგ, დანარჩენ ძმებს სიკვდილი ელოდა. თვით ამ კანონის ავტორი მეჰმედ II გახდა მსხვერპლი ძმებს შორის დაწყებული ბრძოლისა.

მეჰმედ II-ის სიკვდილი მთელმა ევროპამ აღიქვა როგორც ღმერთის წყალობა. განუწყვეტლივ ისმოდა ეკლესიის ზარების რეკვა და იმართებოდა სახალხო ზეიმები. ევროპა დიდ საფრთხეს გადაურჩა.

ოსმალეთის სულთნებს შორის მეჰმედ II ერთ-ერთი ყველაზე დიდი და გამოჩენილი პიროვნება იყო. მან მიიღო საკმაოდ კარგი განათლება. იცოდა არაბული, სპარსული, ბერძნული, ლათინური და ებრაული ენები. იცნობდა ისლამურ და ბერძნულ ლიტერატურას, ისტორიას. აინტერესებდა ასტრონომია, ფილოსოფია და მათემატიკა. მამამისმა მას შეასწავლა სახელმწიფოს მმართველობის რთული და მრავალი ნიუანსებით აღსავსე ხელოვნება.

მეჰმედს დესპოტური და შეუბრალებელი ხასიათი ჰქონდა, მას ადამიანის სიცოცხლე არაფრად უღირდა. ჩვენამდე მოაღწია ერთმა ასეთმა ამბავმა: ერთხელ, კარზე მიწვეულმა იტალიელმა მხატვარმა ბელინიმ მას უჩვენა სურათი, რომელზედაც დახატული იყო გამარჯვებული მეჰმედი. სურათზე იყო, აგრეთვე, მტრის მოკვეთილი თავი. სულთანი შეედავა მხატვარს მოკვეთილი თავის დახატვის სისწორეში და მიმართა ასეთ თვალსაჩინო ხერხს: იხმო კარისკაცი, იშიშვლა ხმალი, მოჰკვეთა მას თავი და შემდეგ უთხრა მხატვარს: "ხომ ხედავ, ასეთ შემთხვევაში კისრის კუნთები მოკლდებიან".

მეჰმედ II დიდ ყურადღებას უთმობდა სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობას, საქალაქო ცხოვრებას, ქვეყნის სამეურნეო მდგომარეობას. მისი თაოსნობითა და მითითებით შემუშავებულ და გამოცემულ იქნა მნიშვნელოვანი საკანონმდებლო აქტები. კერძოდ, მის სახელთანაა დაკავშირებული სამი საკანონმდებლო კოდექსი: პირველში (გამოიცა 1453-1456 წწ.) დადგენილია ოსმალეთის სახელმწიფოს ქვეშევრდომების ვალდებულება-მოვალეობანი, მეორეში (1477 წ.) - სახელმწიფოს სტრუქტურა და გაბატონებული კლასის სტატუსი, მესამეში (მეფობის ბოლო წლები) - მიწათმფლობელობა, საგადასახადო სისტემა და ეკონომიკური ურთიერთობანი.

მეჰმედ II-ის დროს შედგენილი კანონ-ნამეები ითვლება ოსმალეთის იმპერიის პირველ ოფიციალურ სახელმწიფო დოკუმენტებად, რომლებიც ძალაში დარჩა სულეიმან I-ის მიერ ახალი კანონების კოდექსის მიღებამდე.

მეჰმედ II-ის მეფობის დროს საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ოსმალეთის იმპერიის სოციალური და პოლიტიკური სტრუქტურა, რომელიც შემდგომში რთულდებოდა და სრულყოფილი ხდებოდა, მაგრამ არსებითად იგი რჩებოდა უცვლელი. მის დროს მოხდა, აგრეთვე, სახელმწიფოს შემდგომი ცენტრალიზაცია. მეჰმედ ფათიჰი იყო ოსმალეთის იმპერიის ფუძემდებელი და მისი მთავარი არქიტექტორი.

6. თიმარული სისტემა

მეჰმედ II-ის დროს სულთნის ხელისუფლების მთავარი დასაყრდენი გახდა ფეოდალური კლასის ის ფენა, რომელიც დაკავშირებული იყო თიმარულ სისტემასთან.

თიმარის ინსტიტუტის წარმოშობის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა თვალსაზრისია გამოთქმული. თიმარი ("timār") სპარსული სიტყვაა და ნიშნავს ზრუნვას, წყალობას, გასამრჯელოს.

ე. ჰამერი თიმარს უკავშირებდა VI საუკუნის სასანური ირანის სამხედროლენურ მიწისმფლობელობას.

მ. ბელენი აღნიშნავდა, რომ ისლამურ საზოგადოებაში პირველად სამხედროლენური ინსტიტუტები ჩამოყალიბდა სელჩუკი სულთნის ალფ-არსლანის დროს (1063-1072).

ევროპელ მეცნიერთა ერთი ნაწილი თიმარში ხედავს ბიზანტიურ გავლენას ოსმალურ ინსტიტუტებზე. მათი აზრით, თიმარი წარმოადგენს ბერძნულ "პრონიას ექვივალენტს".

თურქმა მეცნიერმა ფ. ქოფრულუმ უარყო თიმარის გაიგივება პრონიასთან. მისი აზრით, არსებობს გენეტიკური, მემკვიდრეობის ფაქტორი თურქულ სახელმწიფოებს შორის - ჰუნებიდან მოყოლებული ოსმალო თურქებით დამთავრებული. მისი შეხედულებით, თიმარული მიწისმფლობელობის სისტემა ოსმალურმა საზოგადოებამ მიიღო სელჩუკებისაგან. ფ. ქოფრულუ აღნიშნავდა, რომ სელჩუკურ პერიოდში ხშირად გვხვდება ტერმინი თიმარი, ზოგჯერ ვითარცა სინონიმი სიტყვებისა "ჯამაგირი", "სურსათ-სანოვაგე", "ფული", "იკტა". ფ. ქოფრულუს დაკვირვებით, XIV საუკუნის თურქულ-ოსმალურ ტექსტებში სიტყვები "იკტა" და "თიმარი", "ექმექისა" ("პური") და "დირლაქის" ("საჭმელი") სინონიმებია. ამის საფუძველზე ავტორი ასკვნის, რომ ტერმინმა "თიმარ" განიცადა ხანგრძლივი ევოლუცია და დაკონკრეტდა მხოლოდ ოსმალურ პერიოდში.

ფ. ქოფრულუმ დაადგინა აგრეთვე ის, რომ წინარე ოსმალური ხანის თურქულ წყაროებში გვხვდება ტერმინები "ხასი" და "ზაიმი". ოსმალურ ტერმინოლოგიაში - ზეამეთი ლენის პირობითი მფლობელი და "სიფაჰი" მისი ზოგადი სახელია.

ქოფრულუს ეს მოსაზრებები ეყრდნობოდა ოსმალური წყაროების ტექსტობრივ-ტერმინოლოგიურ ანალიზს და არ ითვალისწინებდა ქვეყნის სოციალურ - ეკონომიკურ და აგრარულ სტრუქტურას, რაც თურქი ისტორიკოსის კვლევის ნაკლად მიგვაჩნია. მაგრამ მიუხედავად ამისა, მისმა კონცეფციამ დიდი გავლენა მოახდინა თურქულ ისტორიულ აზროვნებაზე და ქოფრულუს მრავალი მომხრე და მიმდევარი აღმოუჩნდა.

პირველად მისი თეორია ეჭვის ქვეშ დააყენა თურქმა მეცნიერმა ზ. თოგანმა. იგი ამტკიცებდა, რომ სამხედრო ლენური სისტემა, რომლის ერთ-ერთი სახეობაა თიმარი, შეიქმნა მახლობელ აღმოსავლეთში მონღოლთა ბატონობის დროს. შემდეგში ოსმან თურანმა დეტალურად შეუდარა სელჩუკების ინსტიტუტები ოსმალურ თიმარულ სისტემას და გამოავლინა მათ შორის არსებული მნიშვნელოვანი განსხვავებანი.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, ფ. ქოფრულუს კონცეფციას მრავალი მომხრე ჰყავს.

თიმარის წარმოშობასთან დაკავშირებით საბჭოურ თურქოლოგებს გარკვეული თვალსაზრისი აქვთ გამოთქმული. ამ ინსტიტუტის ძირითადი შეფასება მოგვცა ვ. ბარტოლდმა. მას შესწავლილი აქვს შუა საუკუნეებში მახლობელი და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნების ლენური სისტემის თავისებურებანი. იგი წერდა, რომ ევროპაში მიწათმფლობელნი თვითონ ეწევიან მეურნეობას თავიანთ ნაკვეთებზე, ხოლო აღმოსავლეთში ლენად გაიცემა არა მიწა, არამედ შემოსავალი, რომელიც მიიღება მიწიდან. მუსლიმურ სამყაროში არ არსებობს ბატონყმური წყობილება და არ არის პიროვნული მეურნეობა ფეოდალის მიწაზე.

ამრიგად ვ. ბარტოლდმა გვიჩვენა ის ძირითადი განსხვავება, რომელიც არსებობდა მახლობელი აღმოსავლეთისა და ევროპის სახელმწიფოებს შორის სამხედრო-ლენური სისტემის საკითხში. ამას კი უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ევროპისა და აღმოსავლეთის ფეოდალიზმის თავისებურებების შესწავლის საქმეში.

საბჭოთა თურქოლოგიაში თიმარის წარმოშობის შესახებ მიღებული იყო ვ. გორდლევსკის ჰიპოთეზა. ვ. გორდლევსკი ძირითადად ეყრდნობა წყაროების ტერმინოლოგიურ ანალიზს, ამიტომ მისი დასკვნები ახლო დგას ფ. ქოფრულუს მიერ გამოთქმულ შეხედულებებთან.

ვ. გორდლევსკიმ თავის გამოკვლევას საფუძველად დაუდო იბნ ბიბის ქრონიკა, გადამუშავებული XV საუკუნის დამდეგს ოსმალო ავტორის ალი იაზიჯიოღლუს მიერ. მკვლევარმა ყურადღება მიაქცია იმას, რომ ამ ტექსტში ხშირად გვხვდება ტერმინები "თიმარი" და "ზეამეთი". ამასთან დაკავშირებით ვ. გორდლევსკი წერს: ორივე ტერმინმა ("თიმარი" და "ზეამეთი") ოსმალურ საზოგადოებაში, როგორც ჩანს, შეინარჩუნეს ის მნიშვნელობა, რომელიც მათ ჰქონდათ სელჩუკების ეპოქაში.

ვ. გორდლევსკი თვლიდა, რომ სელჩუკთა სამხედრო-ფეოდალურმა რეჟიმმა განიცადა მონღოლთა გავლენა, ხოლო მათი ინსტიტუტები ჩამოყალიბდა ჩინურის გავლენით. ამავე დროს ვ. გორდლევსკი აღიარებდა აგრეთვე მცირე აზიაში XIII-XV საუკუნეებში აგრარული ურთიერთობის ჩამოყალიბებაში როგორც მონღოლურ-ირანული, ისე სომხურ-არაბული, ბიზანტიური და დასავლეთ ევროპის ინსტიტუტების გავლენებს.

ამ თვალსაზრისს იზიარებს ა. შამსუტდინოვი. მისი მტკიცებით, თიმარების ბოძება ცნობილი იყო ოსმანის პრაქტიკაში, ხოლო მისი მემკვიდრეების დროს თიმარი გახდა მიწისმფლობელობის ძირითადი ფორმა XIV საუკუნეში. მკვლევარის თვალსაზრისით, თიმარის ინსტიტუტი არსებობდა უფრო ადრეც სელჩუკების დროს.

უკანასკნელ პერიოდში მნიშვნელოვნად გაფართოვდა XIII-XIV საუკუნეების თურქული წყაროების ბაზა. გამოქვეყნებულ იქნა XIV საუკუნის დამდეგის სპარსული წყარო, რომელიც შეიცავს მეტად საჭირო მასალას XIII საუკუნის მეორე ნახევრის მცირე აზიის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების შესასწავლად. გამოიცა იბნ ბიბის "სელჩუკ-ნამეს" სრული ტექსტი და სელჩუკების ისტორიის ანონიმური ქრონიკა, რომელიც დაწერილი იყო XIV საუკუნეში. ო. თურანმა მოიძია მრავალი საყურადღებო დოკუმენტი სელჩუკების ეპოქისა, რომელიც დაცულია თურქეთის არქივებში.

წყაროების მეცნიერული ანალიზის შედეგად მკვლევარებს საშუალება მიეცათ მრავალი საკითხის დაზუსტებისა. გამოირკვა, რომ ტერმინი "თიმარი" არ გვხვდება ტექსტებში, როდესაც საუბარია მიწისმფლობელობის სისტემის შესახებ, ანდა კონიის სასულთნოს სახელმწიფო მმართველობის შესახებ; სპარსულენოვან წყაროებში და, მათ შორის, იბნ ბიბისთან გვხვდება ტერმინი "იკტა", და რომ ტერმინი ზაიმი აღნიშნავს სუბაშის ან სამოხელეო აპარატის უმაღლეს მოხელეს და არა მიწის მფლობელს, როგორც ამას ადგილი აქვს ოსმანთა ეპოქაში.

კლოდ კაენის მართებული შენიშვნით, თეორიულად ეს დასაშვებია, მაგრამ დღემდე არავის წარმოუდგენია ამ ურთიერთობის დამამტკიცებელი დამაჯერებელი საბუთი.

60-იანი წლების დასაწყისში ბულგარელმა თურქოლოგმა ვერა მუტაფჩიევამ წამოაყენა თიმარის წარმოშობის ახალი ჰიპოთეზა. ავტორის ამოსავალია საზოგადოების განვითარებაში შინაგანი ფაქტორების პრიორიტეტი გარეგანზე. მისი აზრით, თიმარი უნდა განვიხილოდ როგორც ოსმალური საზოგადოების ფეოდალიზაციის გამოხატულება და ამ პროცესის განვითარების დონის მაჩვენებელი. ავტორმა გაიზიარა ა. ტვერიტინოვას დებულება თურქ-ოსმანთა საზოგადოებრივი განვითარების დაბალი დონის შესახებ დაპყრობითი ომების პერიოდში, მაგრამ შეედავა ა. ტვერიტინოვას, რომ თითქოს ლენების ბოძება დაიწყო თვით ოსმანმა.

ვ. მუტაფჩიევას მოსაზრებით, თიმარების ბოძება არ შეინიშნება ორხანის დროსაც. თიმარების ბოძების პრაქტიკას ვ. მუტაფჩიევა უკავშირებს მურად I-ის მმართველობის ხანას. ცნობილია, რომ 1375 წელს მან გამოსცა კანონი თიმარებისა და ზეამეთების შესახებ და მათი ბოძების წესი. საფიქრებელია, ამ კანონმდებლობას წინ უსწრებდა მურადის სხვა ღონისძიებები, რომლებმაც სათავე დაუდეს თიმარს.

ვ. მუტაფჩიევას აზრით, თიმარის წარმოქმნა XIV საუკუნის 70-იან წლებში კანონზომიერი მოვლენაა, რადგანაც ამ პერიოდში, დაპყრობის შედეგად ჩამოყალიბდა დიდი და ძლიერი სახელმწიფო, რომელშიც სწრაფად ვითარდებოდა ფეოდალიზაციის პროცესი. ამ პროცესის გამომხატველად ვ. მუტაფჩიევას მიაჩნია დაპყრობილი მიწების გადაქცევა სახელმწიფო საკუთრებად, ე. ი.

ახლად ჩამოყალიბებული ფეოდალური კლასის საკუთრებად. თიმარის განვითარებაში ვ. მუტაფჩიევა გამოყოფს სამ ეტაპს:

1. თიმარული სისტემის საფუძვლების თანდათანობითი ჩამოყალიბება - XV საუკუნის პირველი ნახევარი;

2. თიმარის საბოლოო ჩამოყალიბება და იურიდიული გაფორმება - XV საუკუნის მეორე ნახევარი;

3. თიმარული სისტემის რღვევა და კრიზისი - XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდან.

ვ. მუტაფჩიევას სხვაგვარად აქვს ახსნილი თიმარის არსიც. მისი აზრით, თიმარი არ არის ლენი. მრავალი თურქული დოკუმენტის შესწავლის შედეგად მკვლევარი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ თიმარი XIV-XV საუკუნეებში წარმოადგენს გადარიცხვას ცენტრალიზებული ფეოდალური რენტიდან. ამავე დროს თიმარიოტის მიერ მიღებული შემოსავალი არ იყო დაკავშირებული მის უფლებებთან რაიმე ტერიტორიაზე. თიმარს შეადგენდა გადასახადი გლეხთა მეურნეობებიდან. ეს იყო ინსტიტუტი, დამახასიათებელი ფეოდალური საზოგადოების ადრეული ეტაპისათვის, როდესაც ჯერ კიდევ იგრძნობოდა მომთაბარეების გავლენა. მხოლოდ XVI საუკუნიდან, განსაკუთრებით სულთან სულეიმან კანუნის მეფობის დროიდან, თიმარი იძენს მიწის ფლობის ხასიათს.

XIV-XV საუკუნის პირველ ნახევარში მცირე აზიაში არსებობდა მთელი რიგი თურქული ბეილიქები, რომელთა აგრარული ურთიერთობის შესწავლა მეტად მნიშვნელოვანია. ამ საკითხს მრავალი წელი მიუძღვნა თურქმა ისტორიკოსმა ი. უზუნჩარშილიმ. მისი დასკვნით, ამ ბეილიქებში არსებობდა მულქები, ვაკუფები და თიმარები. მიღებული იყო პრაქტიკა მიწაზე უფლების გაცემისა ვაკფის სახით, ხოლო მისგან შემოსავლის ნაწილის ბოძება - თიმარის სახით.

ი. უზუნჩარშილი ვერ ხედავს რაიმე განსხვავებას თიმარსა და იკტას შორის. ამიტომ ძნელია იმის თქმა, თუ რაოდენ ხშირად გვხვდება დოკუმენტებში ტერმინი "თიმარი".

ი. უზუნჩარშილის დაკვირვებით, თიმარი არსებობდა ანატოლიის სხვადასხვა ბეილიქებშიც.

ფრანგმა მეცნიერებმა ნიკოარა და ირენ ბელდიჩიანუმ გამოსცეს გამოკვლევა XVI საუკუნის ყარამანიის პროვინციის შესახებ. ყარამანიისათვის შედგენილი ოსმალური კანონ-ნამეებიდან ჩანს, რომ ოსმალებმა შეითვისეს ამ მხარეში მოქმედი კანონები და ტრადიციები. ტექსტი ცხადყოფს, რომ ყარამანიაში დაპყრობამდე არსებობდა თიმარის ინსტიტუტი. მკვლევართა დასკვნით, თიმარი არის დომენური დოტაცია ბენეფიციუმი. თიმარიოტი მოვალე იყო გამოეყვანა ჯარისკაცთა გარკვეული რიცხვი, შესაბამისად მის ხელთ არსებული მიწებისა. ავტორები ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ თიმარი არ იყო მფლობელის საკუთრება.

მ. მეიერის ვარაუდით, თიმარის წარმოშობა უკავშირდება მომთაბარე ტომებში ფეოდალური ურთიერთობის აღმოცენება-განვითარებას, რასაც ადგილი ჰქონდა XIV საუკუნესა და XV საუკუნის პირველ ნახევარში. მისი აღმოცენება თანხვდება მცირე აზიის ტერიტორიაზე მთელი რიგი დამოკიდებული საემიროების და, მათ შორის, ოსმანის ბეილიქის ჩამოყალიბებას.

კ. ჟუკოვის გამოკვლევით, XIV-XV საუკუნეებში ეგეოსის ემირატებში გავრცელებული იყო თიმარის ინსტიტუტი.

გენეტურად თიმარი მომდინარეობს სელჩუკური იკტას და ბიზანტიური პრონიისაგან. მაგრამ მათ შორის, შენიშნავს ს. ორეშკოვა, არსებობს მხოლოდ გენეტური კავშირი და საქმე გვაქვს ახალ მოვლენასთან. დასაბამითგანვე თიმარი იყო მემკვიდრეობითი. ამით იგი უახლოვდება ბიზანტიურ პრონიას, მაგრამ არ შეიძლება თიმარის გაიგივება პრონიასთანაც. ამის დამამტკიცებელია ის, რომ მათ განიცადეს სხვადასხვაგვარი ევოლუცია. პრონია იქცა ფეოდალურ საკუთრებად, ხოლო თიმარი არ წარმოადგენდა ფეოდალის საკუთრებას, ამ ტერმინის ჩვეულებრივი გაგებით. თიმარზე დაწესებული იყო სულთნის მკაცრი კონტროლი. ფაქტობრივად, ეს იყო სახელმწიფოს განკარგულებაში მყოფი მიწა, რომელიც ეძლეოდა გარკვეულ პირს სამხედრო სამსახურის გასამრჯელოდ.

რუსულ და საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში ოსმალურ ფეოდალურ სტრუქტურას უწოდებენ სამხედრო-ლენურს. ამ სახელწოდებაში გამოხატული იყო ოსმალეთის იმპერიის სამხედრო-ადმინისტრაციული და მიწათმფლობელობის სისტემების ერთიანობა. მაგრამ ჩვენი ცოდნის გაღრმავებასთან ერთად დადგინდა ოსმალეთის იმპერიის საზოგადოებრივი წყობის თავისებურება, რომელიც სცილდება ამ ტერმინს. ეს ბუნებრივია, რადგანაც ცნება სამხედრო-ლენური სისტემა წარმოიშვა ევროპაში და მოიცავდა ისტორიული სპეციფიკას, დამახასიათებელს ევროპული ფეოდალური ურთიერთობის გარკვეული ტიპისათვის. ამიტომ ტერმინი სამხედრო-ლენური სისტემა შეცვლილ იქნა ტერმინით თიმარული სისტემა, რომელიც თავისუფალია ევროპული სპეციფიკისაგან და გაცილებით უფრო ზუსტად ასახავს ოსმალეთის იმპერიის ფეოდალურ სტრუქტურას.

ოსმალეთში თიმარული სისტემა თანდათანობით ჩამოყალიბდა და საბოლოოდ დასრულდა სულთან სულეიმან კანუნის დროს.

ოსმალეთის სახელმწიფოში თიმარი მიწისმფლობელობის აღმნიშვნელი ზოგადი სახელი იყო. თუმცა დავიწროებული მნიშვნელობით თიმარი ბოძებული მიწის (ლენის) მცირე ერთეულს ნიშნავდა და ამ ნიშნით განსხვავდებოდა ზეამეთისაგან. თიმარული სისტემა გავრცელდა არა მთლიანად ოსმალეთის იმპერიის მთელს ტერიტორიაზე, არამედ მხოლოდ იქ, სადაც ოსმალებმა შეძლეს თავიანთი სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის, "ოსმალობის", დამყარება, ე. ი. იმ ქვეყნებში, რომლებიც ოსმალებმა აღწერეს და დავთრებში

გაატარეს.

თიმარების გაცემა ხდებოდა სახელმწიფო მიწის (arazi memlekei) ფონდიდან და წარმოადგენდა თიმარული სისტემის მატერიალურ ბაზას. სახელმწიფო მიწები მთავარი და წამყვანი კატეგორია იყო ოსმალურ მიწათმფლობელობის სისტემაში.

სულთანი თიმარებს ფეოდალებს უბოძებდა. თიმარის სიდიდე დამოკიდებული იყო სამსახურის ხარისხსა და მნიშვნელობაზე. იგი განისაზღვრებოდა არა მიწის ფართობით, არამედ წლიური შემოსავლის ოდენობით, გადაყვანილით ახჩებში. ოსმალეთის სახელმწიფო მიწების ერთ ნაწილს ხასი ეწოდებოდა. სულთნის კარის დიდმოხელეებს სამხედრო-ადმინისტრაციული სამსახურისათვის ხელფასის ("დირლიქი") ნაცვლად ხასი ეძლეოდათ. ხასებს უბოძებდნენ დიდ ვეზირს, ვეზირებს, ბეგლარბეგებს, სანჯაყბეგებს და სხვ. ხასი გაიცემოდა თანამდებობაზე და მემკვიდრეობით მამიდან შვილზე არ გადადიოდა. ხასის მფლობელის თანამდებობიდან გადაყენების შემთხვევაში, ხასი ისევ სახელმწიფო მიწების ფონდს უბრუნდებოდა.

სახასო მამულის წლიური შემოსავალი 100.000 ახჩას აღემატებოდა. დიდი ვეზირის ხასი 1.200.000 ახჩას შეადგენდა. ბეგლარბეგის ხასის წლიური შემოსავალი 400.000 ახჩაზე ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო, ხოლო სანჯაყბეგებისა - 200000-დან 400000 ახჩამდე.

ლენს, რომელიც წელიწადში 1.000 ახჩადან 19.999 ახჩამდე შემოსავალს იძლეოდა, თიმარი ეწოდებოდა, ხოლო 20.000 ახჩადან 99.999 ახჩა შემოსავლიან საკარგავს - ზეამეთი. თიმარის მფლობელს თიმარიოტი ეწოდებოდა. ხოლო ზეამეთისას - ზაიმი. თიმარებისა და ზეამეთების მფლობელები შეადგენდნენ ოსმალეთის სახელმწიფოს ფეოდალურ ლაშქარს.

თიმარიოტები და ზაიმები ვალდებული იყვნენ თავიანთ საკარგავებზე ეცხოვრათ და სულთნის ბრძანებისთანავე სალაშქროდ გამოსულიყვნენ და თან შეიარაღებულ მოლაშქრეთა (ჯებელები) დაწესებული რაოდენობა გამოეყვანათ. თიმარიოტს ყოველ 3.000 ახჩა შემოსავალზე ერთი შეიარაღებული (ჯებელი) უნდა გამოეყვანა, ზეამეთს კი ყოველ 5.000 ახჩაზე - ერთი შეიარაღებული მოლაშქრე.

ლაშქრობაში გამოსაყვან მეომართა რაოდენობა დამოკიდებული იყო თიმარის შემოსავალზე. სულეიმანის კანონმდებლობით ზუსტად იყო დადგენილი შემოსავლის მიხედვით ლაშქრობაში მონაწილეთა რაოდენობა.

სიფაჰიები (ფეოდალები) მხოლოდ ბრძოლებში იღებდნენ მონაწილეობას, ხოლო ყოველგვარი შავი სამუშაო, როგორიცაა სანგრების თხრა, ზარბაზნების ზიდვა და სურსათ-სანოვაგის მიწოდება, მათ მოვალეობას არ შეადგენდა.

თუ ფეოდალი ლაშქრობაში მონაწილეობას არ მიიღებდა და არ გამოიყვანდა მასზე დაწესებულ მეომართა რაოდენობას, მას თიმარი ჩამოერთმეოდა. ლაშქრობაში მონაწილე თიმარიოტების და მათ მიერ გამოსაყვან მეომართა

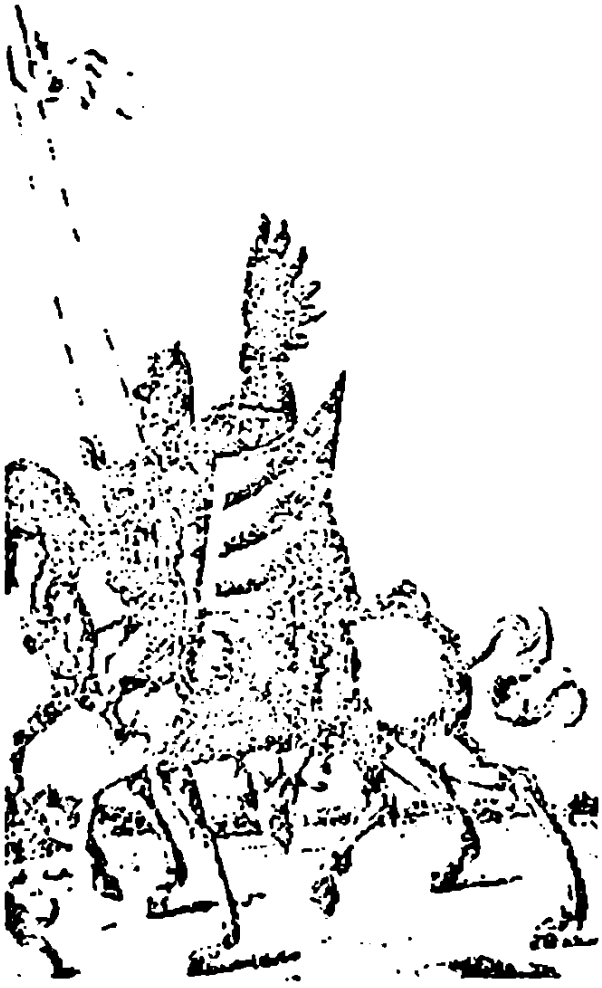

სიფალიები

ალრიცხვას აწარმოებდა იმ ეიალეთის ბეგლარბეგი, სადაც თიმარიოტი ცხოვრობდა. თუ თიმარიოტი ბრძოლაში თავს გამოიჩენდა, მას ასაჩუქრებდნენ: მტრის ერთი მოჭრილი თავისა და ერთი ტყვის მოყვანისათვის სიფაჰს თიმარის შემოსავლის ყოველ ათ ახჩაზე ერთი ახჩა ემატებოდა; 10-15 მოჭრილი თავისა და ტყვის მოყვანისათვის თიმარის მფლობელს ზეამეთს აძლევდნენ.

თიმარები და ზეამეთები მემკვიდრეობით გადადიოდა მამიდან შვილზე (მამაკაცის ხაზით), იმ შემთხვევაში, თუ ეს უკანასკნელი სულთნის წინაშე სამხედრო სამსახურს განაგრძობდა. სიფაჰის სიკვდილის შემთხვევაში ვაჟიშვილებს იმავე უფლებებით გადაეცემოდა თიმარი, მაგრამ განსხვავდებოდა ომში დაღუპულთა და სახლში გარდაცვლილთა თიმარის მემკვიდრეობით გადაცემის წესი. "რწმენისათვის დაღუპული მამის ვაჟს მეტი წილი მიეცემოდა". არ შეიძლებოდა თიმარის გაყიდვა, გასაჩუქრება და გასხვისება. იმ შემთხვევაში, თუ ვინმეს მემკვიდრე არ ჰყავდა, თიმარი ხელახლა სახელმწიფო ხაზინას გადაეცემოდა. ამგვარად მიწის მფლობელობა, ძირითადად, სამხედრო სამსახურით იყო გაპირობებული, ხოლო მიწათმფლობელი, როგორც წესი, მაჰმადიანი უნდა ყოფილიყო.

თიმარებისა და ზეამეთების გაცემა ასე სწარმოებდა: თიმარის პრეტენდენტს ორი ზაიმი და ათი თიმარიოტი დაუმოწმებდა, რომ იგი სიფაჰია (ფეოდალია) და ღირსია ფეოდალურ ლაშქარში იმსახუროს. ამის საფუძველზე ვილაიეთის ბეგლარბეგი სიფაჰის სპეციალურ დავთარში გაატარებდა. ამის შემდეგ სულთნის მთავრობა ბარათს გასცემდა. თიმარის ბოძების მთავარი პირობა იყო, რომ მისი მიმღები აუცილებლად უნდა ყოფილიყო ფეოდალი.

ოსმალეთში თიმარები, ზეამეთები და ხასები ორი ნაწილისაგან შედგებოდა: ხასა ჩიფთლიქი და ხისე.

ხასა ჩიფთლიქი იყო ფეოდალის პირად საკუთრებაში მყოფი მიწის ნაკვეთი, საკუთარი მეურნეობის მოსაწყობად. ხასა ჩიფთლიქი ფეოდალის დომენი იყო. ფეოდალის ხასა ჩიფთლიქი და გლეხის ჩიფთლიქი ზომით ერთი და იგივე იყო. მისი ფართობი შეადგენდა, მიწის ხარისხის მიხედვით, 60 დონუმიდან 150 დონუმამდე (ე. ი. დაახლოებით 6 ჰექტარიდან 15 ჰექტარამდე). ხასა ჩიფთლიქი შეიცავდა სახნავ-სათეს მიწას, ბაღ-ვენახებს და სხვა.

თუ ფეოდალს და მისი ოჯახის წევრებს არ სურდათ დაემუშავებინათ ხასა ჩიფთლიქი, მაშინ ეს მიწა უნდა გადაეცათ გლეხისათვის დასამუშავებლად, არა თაფუს უფლებით, ეს აკრძალული იყო კანონით, არამედ იჯარით. პირველ პერიოდში ფეოდალის ხასა ჩიფთლიქს ამუშავებდნენ გლეხები საბატონო ბეგარის საფუძველზე, რომელიც ოსმალეთში 7 დღეს შეადგენდა.

სულთან მეჰმედ ფათიჰის კანონმდებლობით, ფეოდალს არ ჰქონდა უფლება ერთ ჩიფთლიქზე მეტი მიწა ჰქონოდა. მას აგრეთვე არ შეეძლო დაეკავებინა გლეხის დაუმუშავებელი მიწის ნაკვეთი და თუ იგი გლეხის მიწას დაა-

მუშავებდა, მაშინ ღარიბების სასარგებლოდ უნდა გადაეხადა გადასახადი.

ფეოდალს შეეძლო თავისი მეურნეობა ეწარმოებინა მხოლოდ ხასა ჩიფთლიქზე. სულთნის მთავრობა არ იყო დაინტერესებული ხასა ჩიფთლიქის გადიდებით და ფეოდალს დაბრკოლებებს უქმნიდა, რომ ჩიფთლიქი მამულად არ გადაექცია.

ხისე (წილი) შეადგენდა თიმარის ან ზეამეთის მთავარ და განუყოფელ ნაწილს, რომლის შემოსავლიდანაც ფეოდალი ვალდებული იყო გამოეყვანა მეომარი მხედარი (ჯებელი). მას კილიჩსაც ("kilіç" - "ხმალი", "მახვილი") უწოდებდნენ. კილიჩი მინიმალური შემოსავლის შემცველი თიმარი ან ზეამეთი იყო, რომელთა დაყოფა აკრძალული იყო. ყოველ კილიჩზე ფეოდალს ერთი შეიარაღებული მხედარი (ჯებელი) უნდა გამოეყვანა. კილიჩის განმსაზღვრელი იყო წლიური შემოსავალი.

ოსმალეთის ევროპულ ნაწილში "კილიჩ თიმარად" ითვლებოდა ლენი, რომლის წლიური შემოსავალი 3.000 ახჩას უდრიდა, აზიურ ნაწილში - 5.000 ახჩას. მაგრამ იყო ისეთი კილიჩებიც, რომელთა წლიური შემოსავალი 1.000 ახჩას შეადგენდა.

თიმარები იყოფოდა ორ ჯგუფად: თეზქერეს მქონე და უთეზქერო. თეზქერე ეწოდებოდა ბეგლარბეგის მიერ თიმარის მფლობელად რეკომენდირებული პირის იმ საბუთს, რომელსაც პროვინციიდან სტამბოლში, დეფთერ-ხანეში გზავნიდნენ. თეზქერეს საფუძველზე სულთანი გასცემდა ბარათს თიმარის ან ზეამეთის ბოძების შესახებ. მცირე შემოსავლიანი თიმარების ბოძებისათვის ეს საჭირო არ იყო. უთეზქერო თიმარების გაცემა ბეგლარბეგს ევალებოდა, იგი დაუსვამდა თავის თუღრას და არ იყო საჭირო დედაქალაქიდან ბარათის მიღება. ასეთ თიმარს უთეზქერო ეწოდებოდა. ასე, მაგალითად, ანატოლიის ბეგლარბეგს უფლება ჰქონდა გაეცა ბარათი თიმარზე, რომლის შემოსავალი წელიწადში 3.000-დან 5.000-მდე ახჩას შეადგენდა, ხოლო რუმელიის ბეგლარბეგს - 5.000-6.000 ახჩამდე.

ცნობილია ისეთი თიმარებიც, რომლებიც რამდენიმე პირის (2, 3 ან 4) საზიარო მფლობელობაში იმყოფებოდნენ. მათ მუშთერექ თიმარი ეწოდებოდა.

ძველი კანონით დასაშვები იყო, რომ თუ მამას არ სურდა დაეყო თიმარი, მას შეეძლო ბარათი მიეცა თავისი ორი შვილისათვის. მაგრამ თუ ერთ-ერთი ძმა გარდაიცვლებოდა და მას შვილი არ დარჩებოდა, მაშინ მისი წილი ძმას გადაეცემოდა, ხოლო უცხოსათვის მისი წილის გადაცემა კანონით აკრძალული იყო. ერთი კილიჩ-თიმარი ორ კაცს მხოლოდ იმ შემთხვევაში ეძლეოდა, თუ ისინი ძმები იყვნენ და აუცილებელი იყო, რომ თიმარი მამის ყოფილიყო.

თუ სიფაჰი ფლობდა 2.000 ან 3.000 ახჩა შემოსავლიან თიმარს და გარდაცვალების შემდეგ მას ორი ვაჟიშვილი დარჩებოდა, მაშინ მისი თიმარი ორივეს გადაეცემოდა საზიაროდ, ერთობლივ მფლობელობაში; თუ სამი შვილი ჰყავდა, მაშინ ეს თიმარი მესამე შვილს არ ეძლეოდა. მას უნდა მოეთხოვა სხვა

თიმარი. მაგრამ თუ თიმარი დიდი შემოსავლიანი იყო, შეიძლებოდა მისი გადაცემა მესამე შვილზეც.

საზიარო მფლობელობაში მყოფი თიმარიოტები მორიგეობით იღებდნენ მონაწილეობას ლაშქრობაში.

საზიარო თიმარის მფლობელებს, რომლებსაც ლაშქრობაში მონაწილეობა მორიგეობით უნდა მიეღოთ, იმ შემთხვევაში, თუ ისინი ბრძანების მიღების შემდეგ არ გავიდოდნენ ლაშქრობაში და არ შეასრულებდნენ თავიანთი ვალდებულებებს, ჩამოერთმეოდათ თავიანთი წილი თიმარის შემოსავლისაგან.

არსებობდა აგრეთვე ისეთი კატეგორიის ლენები, რომელთაც "ბენევბეთ თიმარი" ეწოდებოდა. მას "მუნავებესაც" ეძახდნენ ("მორიგეობით სამსახური"). ასეთი თიმარები რამდენიმე პირს ეკუთვნოდა. მათი მფლობელები ლაშქრობაში მორიგეობით პირადად იღებდნენ მონაწილეობას და თიმარსაც ამის მიხედვით ჰქონდა შერქმეული სახელი. თუ რომელიმე მათგანი გარდაიცვლებოდა, მისი თიმარი შვილს გადაეცემოდა; თუ ვაჟი არ ჰყავდა ან მისი შვილი არ შეასრულებდა სამხედრო სამსახურს, მაშინ თიმარი სხვას გადაეცემოდა. თუ თიმარი წინაპართაგან თავისუფალი დარჩა, კანონით დაშვებული იყო მისი გადაცემა ძმისათვის. გარკვეულ შემთხვევაში "ბენევბეთ თიმარი" ზოგიერთებს კერძო (მულქი) საკუთრებაში ჰქონდათ ბოძებული. ასეთი თიმარები ანატოლიის ეიალეთებში გვხვდება. ესაა მულქის მსგავსი თიმარები, რომელთა მფლობელები ვალდებული იყვნენ, რომ ომის დროს შეიარაღებული მეომრები გამოეცანათ. მფლობელის გარდაცვალების შემთხვევაში იგივე უფლებები გადადიოდა ვაჟიშვილზე.

ოსმალეთში იყო თავისუფალი და არათავისუფალი ლენები. ხასები და ზეამეთები განეკუთვნებოდა თავისუფალ თიმარებს, მათი მფლობელები სარგებლობდნენ საგადასახადო, ადმინისტრაციული და ნაწილობრივ სასამართლო იმუნიტეტით. "თავისუფალი" ლენის მფლობელები მთლიანად იღებდნენ ე. წ. "თავისუფალ გადასახადებს" (ბად ჰავა, რესმი აღნამ, რესმი ჩივთ).

ამას გარდა, "თავისუფალი" ლენის მფლობელებს უფლება ჰქონდათ აეკრიფათ ზოგიერთი გადასახადი, რომელიც სახელმწიფოს ეკუთვნოდა: მაგალითად, ფული, აღებული უპატრონოდ დარჩენილი ქონების გაყიდვის შედეგად და სხვა.

"თავისუფალი" ლენის მფლობელების სასარგებლოდ იკრიბებოდა, აგრეთვე, ფეოდალური რენტის ნაწილი, აღებული "არათავისუფალი" ლენებიდან.

თიმარი არათავისუფალ ლენს წარმოადგენდა. მას არ გააჩნდა არც საგადასახადო და არც ადმინისტრაციული იმუნიტეტი. თიმარიოტი სარგებლობდა არა მთელი რენტით, არამედ მისი ძირითადი ნაწილით.

ლენური სისტემის დროს ფეოდალთა შორის ქონებრივმა განსხვავებამ, თიმარების დიფერენციაციამ, საგადასახადო, ადმინისტრაციული და ნაწილობრივ სასამართლო უფლებებს შორის არსებულმა განსხვავებამ ზოგიერთი

მეცნიერი მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ოსმალეთში არსებობდა ფეოდალური იერარქია.

მ. ბელენსა და ს. დენის ფეოდალური იერარქიის ნიშნად მიაჩნდათ ლენურ საკარგავებს (თიმარი, ზეამეთი და ხასი) შორის არსებული სხვაობა, მათი შემოსავლის სიდიდის მიხედვით.

თურქი ისტორიკოსი ფ. ქოფრულუ იერარქიაში გულისხმობს მუსლიმურ საზოგადოებაში სუსტისათვის მფარველობის აღმოჩენის საერთო პრინციპს.

იუგოსლაველი მეცნიერი ნ. ფილიპოვიჩი იერარქიის საკითხის განხილვისას კმაყოფილდება მხოლოდ ფეოდალებს შორის არსებული ქონებრივი განსხვავების აღნიშვნით და ფეოდალური კლასის იერარქიას აიგივებს ოსმალეთის საზოგადოების სტრუქტურასთან.

ბულგარელმა ისტორიკოსმა ვ. მუტაფჩიევამ დიდძალი პირველწყაროების ანალიზის საფუძველზე დაასაბუთა, რომ ოსმალეთში არსებობდა ფეოდალური იერარქია. მაგრამ ამ მოსაზრებას ყველა არ იზიარებს.

ოსმალეთში ფეოდალური იერარქიის შესწავლისას ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებას, რომ ოსმალეთში ხასები (ყველაზე დიდი შემოსავლის მქონე საკარგავები) მემკვიდრეობით არ გადადიოდა და დიდმოხელის თანამდებობიდან გადაყენების შემდეგ იგი მას ჩამოერთმეოდა და სახელმწიფოს უბრუნდებოდა. ოსმალეთში მემკვიდრეობით არ გადადიოდა არა მარტო მიწა თუ სხვა ქონება, არამედ არ არსებობდა არც მემკვიდრეობითი თანამდებობა, თანამდებობა ეძლეოდა მხოლოდ გარკვეულ დროით.

ო. გიგინეიშვილი სავსებით სამართლიანად წერს, რომ "ოსმალეთში, უფრო ზუსტად იმ ტერიტორიაზე, სადაც ოსმალური მიწისმფლობელობის წესი იყო გაბატონებული, არ არსებობდა არა მარტო მემკვიდრეობითი ფეოდალური არისტოკრატია, არამედ ქონების მემკვიდრეობის უფლებაც იმ სახით, როგორც ეს იყო ევროპის ქვეყნებში. ყველას მიმართ უმაღლესი სამოხელეო თანამდებობათა ჩათვლით, იქნებოდა ეს დიდი ვეზირი, ქაფუდან-ფაშა, რეის-ეფენდი თუ ვალი, სიკვდილის თუ თანამდებობიდან მოხსნის შემთხვევაში კონფისკაციების წესს იყენებდნენ და მათი ქონება ხაზინას მიჰქონდა".

მართალია, ოსმალეთში არსებობდა განსხვავება ფეოდალთა შორის როგორც ქონებრივი, ისე თანამდებობრივი (ასე, მაგალითად, დიდი ვეზირის ან რუმელიის ბეგლარბეგის წლიური შემოსავალი ერთ მილიონ აღჩას აღემატებოდა, ხოლო იყვნენ ისეთი ფეოდალებიც, რომელთა შემოსავალი 1.000 აბჩას შეადგენდა), მაგრამ ისიც ხომ ფაქტია, რომ ყოფილი მონა შეიძლებოდა გამხდარიყო დიდი ვეზირი, ბეგლარბეგი ან სხვა თანამდებობის მოხელე. ამასთანავე დიდ მოხელეს ასევე ადვილად შეიძლებოდა დაეკარგა არა მარტო თანამდებობა, არამედ მთელი თავისი ქონებაც. ამიტომ ოსმალეთში ფეოდალური იერარქიის არსებობის საკითხის განხილვის დროს ამ ფაქტსაც გვერდს ვერ აუვლით.

ევროპის ქვეყნებთან შედარებით, ოსმალეთში ფეოდალური იერარქიის არ-

სებობა მხოლოდ პირობითად შეიძლება მივიჩნიოთ.

ოსმალეთში არ არსებობდა ევროპული არისტოკრატიული კლასის მსგავსი რამ. იმპერიის ყველა ქვეშევრდომს, თუ ის მუსლიმი იყო, ჰქონდა უფლება დაეკავებინა სახელმწიფო თანამდებობა. ყოველი მონა, თუკი გამაჰმადიანდებოდა, შეიძლება დიდი ვეზირიც კი გამხდარიყო. ამას არაერთი ფაქტი ადასტურებს.

ოსმალეთის ამ თავისებურებას ყურადღება მიაქცია ფრანგმა მოგზაურმა ჟან ბატისტ ტავერნიემ. "იქ (ოსმალეთში), - წერს ჟ. ტავერნიე, - დიდებულები წარმოადგენენ სულთნის მონებს, რომლებიც ან ომის დროს ჩაიგდეს ტყვედ, ან საჩუყრად მიიღეს პროვინციის მმართველების ან ფაშებისაგან. აქ მოხელეთა ქონება და დოვლათი სიკვდილის შემდეგ უბრუნდება დიდ სენიორს (სულთანს), რომლისაგანაც მათ იგი სხვადასხვა დროს მიულიათ. მოხელეები, როგორც უკვე ვთქვით, ბავშვობაში მოიყვანეს სერალში, რათა აღეზარდათ და დაეწინაურებინათ, ხოლო იმის იმედი, რომ ქონებას შეიძენდნენ და თანამდებობას მემკვიდრეობით გადასცემდნენ თავიანთ შვილებს, მათ არასოდეს ჰქონიათ. ამ საკითხში ოსმანთა კარის პოლიტიკა იმაში მდგომარეობს, რომ ერთ რომელიმე გვარს არ მიეცეს აღზევებისა და გაძლიერების საშუალება, რათა არ მოახდინონ დაჯგუფება და იმპერატორის ტახტის შერყევა. ამიტომაა, რომ კეთილშობილება და გვარის სიძველე თურქეთში მხოლოდ ოსმანთა სახლის შესახებ ითქმის. იქ თანამდებობა ეძლევა მხოლოდ თავისი პირადი დამსახურებისა და ნიჭის მიხედვით, ყოველგვარი შთამომავლობისა და მემკვიდრეობის გარეშე. ისეც ხდება, რომ იმპერატორის მინისტრობას აღწევენ მწყემსის შვილები... ამ მოხელეებმა იციან, რომ ყოველგვარ სიკეთეს, ქონებასა და თანამდებობას ისინი უნდა უმადლოდნენ არა თავის დაბადებას, არამედ აღზრდასა და დიდ სენიორს".

7. ოსმალეთის საზოგადოებრივი წყობილება

ოსმალეთის საზოგადოება ძირითადად ორ ჯგუფად იყოფოდა: ასკერებად (საშხედრო-მეომარი), რომლებიც განთავისუფლებული იყვნენ ყოველგვარი გადასახადებისაგან და უშუალოდ არ მონაწილეობდნენ ეკონომიკურ ცხოვრებაში, და გადასახადების გადამხდელებად, რაიათებად (გლეხებად). ასეთი დანაწევრება იყო ოსმალური ფეოდალური საზოგადოების კლასებად დაყოფა: ასკერები შეადგენდნენ საზოგადოების გაბატონებულ კლასს, ე. ი. ფეოდალებს, ხოლო ექსპლუატირებული კლასი გლეხობა იყო.

ასკერები ორ ჯგუფად იყოფოდნენ: 1. "მახვილის ხალხი" და 2. "კალმის ხალხი". "მახვილის ხალხის" ძირითადი საქმიანობა იყო ომებში მონაწილეობა. "კალმის ხალხს" შეადგენდნენ ულემები, ყადიები, საფინანსო უწყების

მოხელეები და ყველა ის, ვინც სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობასა და სამოქალაქო საქმეებს განაგებდა. "კალმის ხალხი" თავისი სოციალური მდგომარეობით უთანასწორდებოდა ასკერთა ჯგუფს[4].

საზოგადოების ამგვარი დაყოფა დაკავშირებული იყო ოსმალეთის სახელმწიფოს სამხედრო-ლენურ, თიმარულ სისტემასთან. მხოლოდ "ასკერებს", ე. ი. ფეოდალებს შეეძლოთ მიეღოთ სულთნისაგან თიმარი.

თიმარიოტები და ზაიმები, გარდა სამხედრო მოვალეობისა, ასრულებდნენ აგრეთვე ზოგიერთ სამეურნეო-ორგანიზაციულ ფუნქციებს: მეთვალყურეობას უწევდნენ მიწის ფონდის მდგომარეობას, მიწის დამუშავებას, გლეხებისაგან გადასახადების მიღებას, გლეხების მიწების მემკვიდრეობით გადაცემასა და სხვა. ისინი არსებითად იყვნენ ადგილობრივი სახელმწიფო აპარატის მოხელეები.

ამავე დროს, სახელმწიფო თიმარიოტების მიერ ყველა მოვალეობის შესრულების შემდეგაც კი ინარჩუნებდა მათ ლენებზე კონტროლის უფლებას. ეს, უპირველეს ყოვლისა, ეხებოდა გადასახადების სფეროსა და თიმარის მემკვიდრეობის საკითხს. ყადიები თვალყურს ადევნებდნენ, რათა სიფაპიებს არ აეკრიფათ კანონით დაწესებული გადასახადების ნორმაზე მეტი.

მემკვიდრეობითი კანონის მიხედვით, შვილს მამის თიმარი მთლიანად კი არ გადაეცემოდა, არამედ მხოლოდ ე. წ. კილიჩ-თიმარი და კილიჩ-ზეამეთი, ე. ი. ლენის მინიმალური, გაუყოფელი ნაწილი; დანარჩენი ითვლებოდა არამემკვიდრეობით მიწად და კვლავ უბრუნდებოდა სახელმწიფო მიწების ფონდს. მაგრამ ამ წესს ხშირად არღვევდნენ.

მეჰმედ II-ის ხანაში სულთნის ხელისუფლების დასაყრდენი გახდა ფეოდალთა კლასის ის ფენა, რომელიც დაკავშირებული იყო თიმარულ სისტემასთან. თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურს თიმარულმა სისტემამ მიაღწია ოსმალების მიერ დაპყრობილ დასავლეთ ანატოლიასა და, განსაკუთრებით, რუმელიაში.

XIV-XVI საუკუნეებში თიმარებისა და ზეამეთების ბოძების საკანონმდებლო აქტები მუშავდებოდა და ზუსტდებოდა, ხოლო ეს პროცესი დასრულდა სულთან სულეიმან კანუნის ეპოქაში.

ოსმალეთში სახელმწიფო მიწების გარდა იყო სულთნისა და მისი სახლის წევრების მიწები (ხავასსი ჰუმაიუნ), მუსლიმური ეკლესიისა და რელიგიური დაწესებულებების მიწები - ვაკუფი ანუ ვაკფი, კერძო საკუთრებაში მყოფი

---

[4] ოსმალეთის საზოგადოების ასეთი დაყოფა მომდინარეობდა საერთო მუსლიმური საზოგადოების ოთხ ფენად დანაწილებიდან: 1. "მახვილის ხალხი", 2. "კალმის ხალხი", 3. ვაჭრები და ხელოსნები, 4. მიწათმოქმედნი (გლეხობა). ოსმალეთში ვაჭრები და ხელოსნები, სხვა მუსლიმური ქვეყნებისაგან განსხვავებით, იმყოფებოდნენ შედარებით დაქვეითებულ მდგომარეობაში და არ იყვნენ ცალკე ფენად გამოყოფილნი.

მიწები - მულქი.

არსებობდა , აგრეთვე , სათემო მფლობელობაში მყოფი მიწები და ე. წ. მკვდარი მიწები.

სასულთნო მიწები მის პირად განკარგულებაში იყო. სულთანს შეეძლო თავისი ხასის ბოძება დიდი მოხელისათვის, მუსლიმური ეკლესიისათვის შეწირვა, მზითვად გადაცემა და სხვ.

საეკლესიო მიწების (ვაკფი) ფონდს შეადგენდნენ სულთნებისა და ფეოდალების მიერ შეწირული მიწები. ეს იყო მუსლიმური ეკლესიისა და სასულიერო ფეოდალების შემოსავლის წყარო. სახელმწიფო ვაკფისაგან გადასახადს არ იღებდა. თანდათანობით მუსლიმური ეკლესიის ხელში აღმოჩნდა მიწების დიდი რაოდენობა და იგი იქცა ქვეყნის უდიდეს ორგანიზაციად.

კერძო მიწები (მულქი) ოსმალეთში შედარებით მცირე რაოდენობით გვხვდება. ასეთ მიწებს სულთანი ცალკეულ პირებს უბოძებდა სახელმწიფოს წინაშე დიდი დამსახურებისათვის. შეიძლებოდა მულქის გაყიდვა, ყიდვა, გასხვისება და ვაკფად შეწირვა.

ყველა ამ კატეგორიის მიწებზე ისხდნენ გლეხები, რომლებიც სოფლის მეურნეობას მისდევდნენ.

გლეხის საერთო აღმნიშვნელი სახელი აღმოსავლეთის ქვეყნებში და, კერძოდ, ოსმალეთში "რაიათი" იყო. არაბ. "რეაია" (მრ.; "რაიათი") სიტყვა-სიტყვით "ჯოგს" ნიშნავს. "რეაია" ან "რაიათი" ორგვარი მნიშვნელობით იხმარებოდა. ფართო გაგებით "რაიათი" აღნიშნავდა "ქვეშევრდომთ", რომელნიც არ ეკუთვნოდნენ პრივილეგირებულ წოდებას და ამიტომ გადასახადები უნდა ეხადათ. ვიწრო მნიშვნელობით "რაიათი" ნიშნავდა გლეხს, მიწისმოქმედს, გადასახადების გადამხდელს. ოსმალეთში რაიათად იწოდებოდნენ როგორც ქრისტიანი, ისე მუსლიმი გლეხებიც; XVIII საუკუნიდან ამ სიტყვის მნიშვნელობა შეიცვალა და იგი აღნიშნავდა ოსმალეთის სახელმწიფოს არამაჰმადიან (ქრისტიან, ებრაელ და სხვ.) გლეხს.

ამ ტერმინით აღინიშნებოდა არა მარტო გლეხები, არამედ ქალაქში მცხოვრები გადასახადების გადამხდელი მოსახლეობა - ხელოსნები, ვაჭრები. გადასახადების გადამხდელი მოსახლეობისაგან განსხვავებით, გადასახადების არაგადამხდელი მოსახლეობაც - ფეოდალები, სასულიერო პირები წარმოადგენდნენ გაბატონებულ კლასს "ბერაიას"

ოსმალეთში გლეხი უუფლებო მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ოსმალური კანონები მტკიცე ზღვარს დებდა გლეხსა (რეაია) და ფეოდალს (სიფაჰი) შორის. რეაია არ შეიძლებოდა გამხდარიყო ფეოდალი. "რაიათის შვილი არის რაიათი", ნათქვამია ოსმალურ კანონ-ნამეებში.

გლეხები სამხედრო ლაშქრობებში არ გაჰყავდათ. მათ ეკრძალებოდათ ცხენზე ჯდომა და იარაღის ტარება, უფლება არ ჰქონდათ მიეღოთ თიმარი. მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევაში, თუ რეაია ომში თავს გამოიჩენდა,

სულთნის ბრძანებით, იგი შეიძლებოდა მხედარი (ფეოდალი) გამხდარიყო და მიელო თიმარი.

გლეხის სარგებლობაში მყოფ მიწას ჩიფთლიქი ან ჩიფთი ეწოდებოდა ("ჩიფთ", < სპ. "ჯოფთ" - "წყვილი"). ჩიფთლიქს ამუშავებდნენ უღელი ხარის მეშვეობით.

გლეხის მიწის ნაკვეთი - ჩიფთლიქი წარმოადგენდა სამიწათმოქმედო მეურნეობას, მისთვის დამახასიათებელი წარმოების ყველა სახით: ყანა, ვენახი, ხეხილის ბაღი, ბოსტანი, საძოვარი, რაც განსაზღვრული იყო ადგილობრივი პირობებით.

კანონ-ნამეებიდან ირკვევა, რომ გლეხის მიწის ნაკვეთი შეიძლება ყოფილიყო ნახევარ ჩიფთზე მცირე, ნახევარი ჩიფთი, სრული ჩიფთი და აგრეთვე ჩიფთზე მეტიც.

ჩიფთლიქი იყო არა მარტო გლეხის მიწის ნაკვეთი, არამედ საგადასახადო ერთეულიც, რომლის გაწერის დროს მიწის ნაკვეთის ზომას განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა. ოსმალურ კანონ-ნამეებში ზუსტად იყო ფიქსირებული გლეხთა გადასახადები მათი მიწის ნაკვეთის შესაბამისად. ბასიანის კანონ-ნამეში ნათქვამია: "ვინც ფლობს სრულ ჩიფთს, იგი იხდის 50 ახჩას, ნახევარ ჩიფთს - 25 ახჩას, ექინლუ ბენაქს - 18 ახჩას, ხოლო ბენაქს - 12 ახჩას".

გლეხის ჩიფთლიქი მემკვიდრეობით გადადიოდა. როცა რაია გარდაიცვლებოდა, ჩიფთლიქი ვაჟს რჩებოდა. თუ მას ორი ვაჟი ჰყავდა და ორივე ცოლშვილიანი იყო, ჩიფთლიქი შუაზე იყოფოდა, მაგრამ ერთობლივ სარგებლობაში რჩებოდა. კატეგორიულად აკრძალული იყო ჩიფთლიქის დაყოფა-დაქუცმაცება მემკვიდრეებს შორის. ამასთან დაკავშირებით სელიმ I-ის კანონთა წიგნის სათანადო ადგილას გაკეთებული იყო შემდეგი მინაწერი: "ჩიფთლიქის დანაწილება არ შეიძლება, ებრძანათ ერთობლივად ფლობა".

თაფუ გაიღებოდა მაშინ, როცა მიწის ნაკვეთი ერთი მფლობელიდან, სხვადასხვა მიზეზის გამო, მეორის ხელში გადადიოდა. თაფუ იყო არა მარტო გადასახადი მიწის ნაკვეთით სარგებლობისათვის, არამედ გლეხთა ფეოდალური დამოკიდებულების პირობა. თაფუს გადახდის შემდეგ გლეხი ვალდებული იყო, დაემუშავებინა მიწა და ეხადა დაწესებული გადასახადები.

თაფუს გადასახდელი თანხის ოდენობა დამოკიდებული იყო მიწის ხარისხზე. სულთან სულეიმანის კანონთა წიგნის მიხედვით, ნაყოფიერი მიწებიდან თაფუ შეადგენდა 50 ახჩას, საშუალოდან - 40-30 ახჩას, ხოლო მცირე მიწიდან - 20-10 ახჩას.

ოსმალეთში მიწა მემკვიდრეობით გადადიოდა მხოლოდ ვაჟიშვილზე. მრავალ კანონ-ნამეში პირდაპირ იყო ნათქვამი: "თუ გარდაცვლილ რაიათს არ დარჩა ვაჟიშვილი და დარჩა ქალიშვილი და იგი მოითხოვს მამის მიწას, სიფაჰის ეკრძალება გადასცეს მიწა ქალიშვილს, დაე, ეს მიწა თაფუს საფუძველზე სხვას მიეცეს". მაგრამ ზოგჯერ იყო შემთხვევები, როდესაც მიწა ქალიშვილს

გადაეცემოდა თაფუს საფუძველზე. 1573-74 წლის გურჯისტანის კანონ-ნამეში ნათქვამია: "გარდაცვლილ რეაიას შვილი არა ჰყავს და თუ მას ქალი რჩება, (ეს მიწა) სხვას არ მიეცემა, ქალს გადაეცემა თაფუს წესით".

თუ გარდაცვალების შემდეგ გლეხს რამდენიმე ვაჟი დარჩებოდა, ისინი ერთობლივად ფლობდნენ მამის მიწას: თუ რომელიმე მათგანი მოინდომებდა თავისი წილის სხვისთვის გადაცემას, ძმებს შეეძლოთ არ მიეცათ ამის უფლება. ბასიანის კანონ-ნამეში ჩაწერილია: "თუ რომელიმე რეაია გარდაიცვლება და მას მრავალი შვილი დარჩება, ისინი შეთანხმებულად და ერთობლივად უნდა ამუშავებდნენ მამის მიწას. თუ მათგან ერთ-ერთი გარდაიცვლება და ვაჟიშვილები დარჩება, მისი წილი მის შვილებს გადაეცემა; თუ შვილი არ დარჩება, ძმის მიწა ძმას არ მიეცემა და მისი წილი უცხოს გადაეცემა, მაგრამ თუ ძმა, სხვების მსგავსად, გაიღებს (ახჩას), მაშინ მისი წილი ძმას გადაეცემა".

ოსმალეთში მიწის მემკვიდრეობის უფლებით მამაკაცები სარგებლობდნენ. "თუ რაია გარდაიცვლება, - ნათქვამია სულეიმან I-ის კანონმდებლობაში, - და მას დარჩება ვაჟი და ქალიშვილი, მთელი ჩიფთლიქი უნდა დარჩეს ვაჟიშვილს, ხოლო ქალიშვილს არა აქვს უფლება მოითხოვოს წილი". ზოგჯერ თუ გარდაცვლილის მეუღლე ქმრის მიწას დაამუშავებდა და სათანადო გადასახადებს გადაიხდიდა, მაშინ მას მიწას არ ჩამოართმევდნენ.

იმ შემთხვევაში, როცა რეაია გარდაიცვლებოდა და მას აღარც შვილები დარჩებოდა, აღარც ძმები, დები და მშობლები, მაშინ გარდაცვლილის ჩიფთლიქი ფეოდალს უბრუნდებოდა.

გლეხთა მიწის ნაკვეთს ეწოდებოდა, აგრეთვე, ბაშთინა. ბაშთინები გვხვდება ბალკანეთის ქვეყნებსა და ტრაპიზონის საფაშოში. ა. ტვერიტინოვას მოსაზრებით, გლეხთა მიწის ნაკვეთებს, რომლებიც მუსლიმთა ხელთ იყო, ჩიფთლიქი ეწოდებოდა, ხოლო ქრისტიანებზე (გიაურებზე) მიმაგრებულს - ბაშთინა. ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ა. ტვერიტინოვას ამ შეხედულებას. "გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრიდან" აშკარად ჩანს, რომ ამ დროს (1595 წ.) ახალციხის საფაშოს გლეხების აბსოლუტური უმრავლესობა ქრისტიანი იყო და ისინი ჩიფთლიქებს ფლობდნენ. ასევე ჩიფთლიქები ჰქონდათ ქრისტიან სომეხ გლეხებსაც. ეს კარგად ჩანს არზრუმის, ერზინკას, კამახისა და სომხებით დასახლებული სხვა ტერიტორიებისათვის შედგენილი კანონ-ნამეებიდან. ბალკანეთის ქვეყნებშიც ცნობილი არიან ჩიფთლიქის მფლობელი ქრისტიანი გლეხები. ამგვარად, ჩიფთლიქის მფლობელები იყვნენ როგორც მაჰმადიანი, ისე ქრისტიანი გლეხები.

მეჰმედ II ფათიჰის კანონმდებლობის მიხედვით, ფეოდალს უფლება ჰქონდა გლეხი მიწის ნაკვეთიდან ძალით გაეძევებინა. "თუ სიფაჰი (ფეოდალი) ძალით გააძევებს თავის რეაიას მიწიდან, რეაიასაგან (თავის მიწაზე) დაბრუნების შემთხვევაში თაფუ არ აიღება. ხოლო თუ რეაია თვითნებურად მიატოვებს

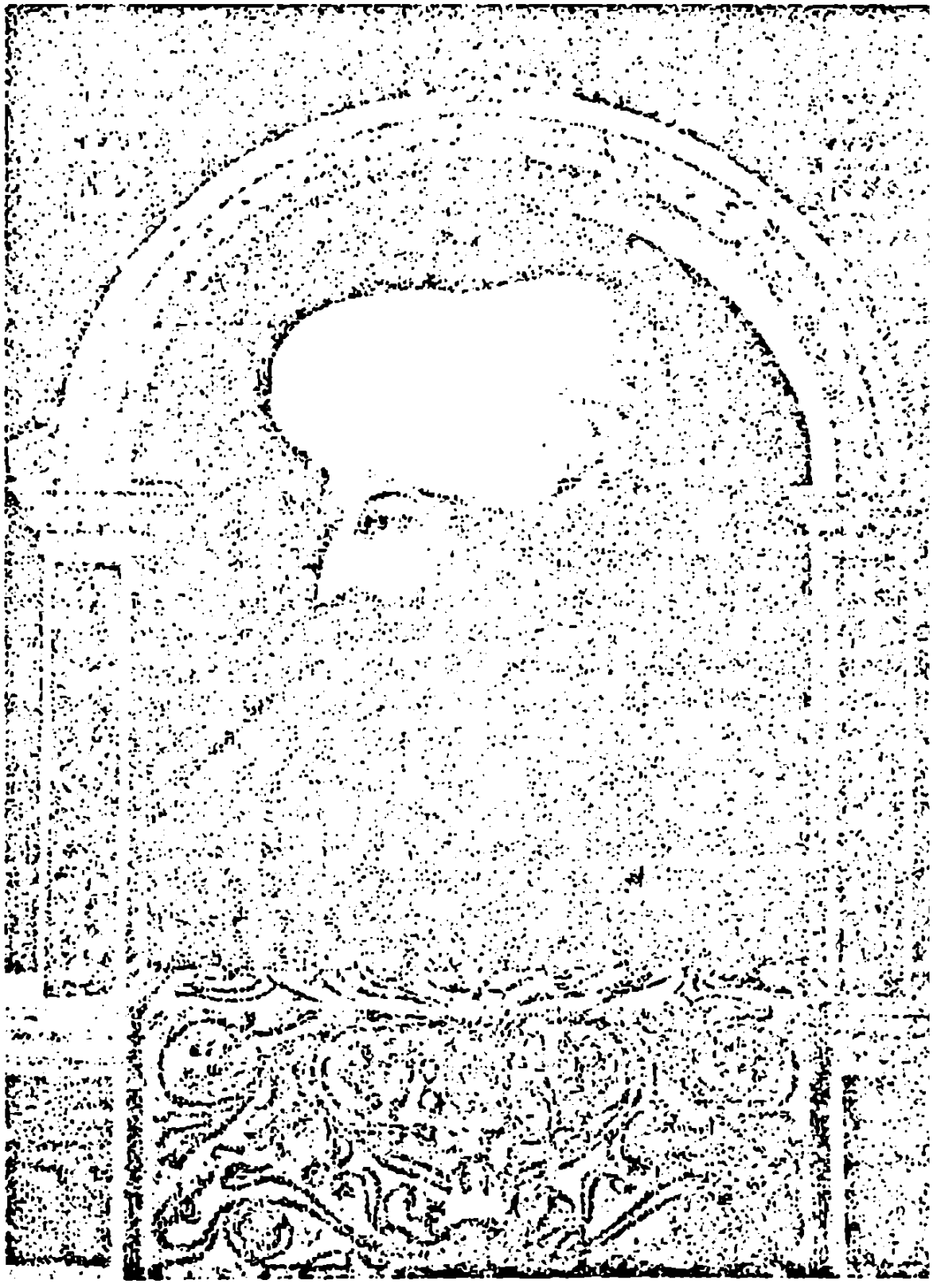

მეექვსე II ფათიმი

მიწას, ან ერთი წლის განმავლობაში დაუმუშავებელს დატოვებს მიწის ნაკვეთს, მაშინ სიფაჰის უფლება აქვს მოიმოქმედოს თავისი ნებასურვილის მიხედვით. რეაიას მიერ თვითნებურად მიტოვებული სახლი და მინდორი სუვარის ეკუთვნის, ხოლო თუ სუვარი მას გააგდებს, მაშინ სახლი რეაიას ეკუთვნის".

ოსმალური კანონმდებლობის მიხედვით, გლეხს მიწა (ჩიფთლიქი) ჩამოერთმეოდა, თუ იგი მიწას სამი წლის განმავლობაში დაუმუშავებელს დატოვებდა. ოსმალურ კანუნ-ნამეებში ჩაწერილია: "დაკანონებულია, რომ თუ რეაია სახნავ-სათესად გამოსადეგ მიწას სამ წელიწადს ზედიზედ უმიზეზოდ დაუმუშავებელს და ცარიელს დატოვებს, მას იგი ჩამოერთვას და გადაეცეს სხვას, თაფუს საფუძველზე".

ამრიგად გლეხთა სარგებლობაში მყოფი მიწის ნაკვეთი პირობით მფლობელობაში იმყოფებოდა და მისი ფლობის მთავარი პირობა იყო მიწის დამუშავება.

მუფთი აბუსუდი, რომელმაც XVI ს-ში სულთან სულეიმან კანუნის კანონთა კრებულის ცალკეული მუხლების განმარტებები დაგვიტოვა, გლეხთა მიწების შესახებ წერდა: რეაიას ხელთ მყოფი მიწები არ წარმოადგენს მათ საკუთრებას (მულქ). ესაა სახელმწიფო მიწები (არაზი მემლექეთ). ნაბრძანები იყო, რომ დაპყრობების დროს ეს მიწები არავის საკუთრებაში არ გადასულიყო, (გლეხებს) ევალებოდათ მათი დამუშავება და საშემოსავლო ხარაჯის გადახდა, მეათედის სახელწოდებით და აგრეთვე მიწის ხარაჯისა და რესმი ჩიფთის სახელით. რეაიას მოვალეობას შეადგენდა მიწის დამუშავება, დათესვა და აღნიშნული გადასახადების გადახდა მიღებული მოსავლიდან. მას მხოლოდ ამის შემდეგ ჰქონდა უფლება მოსავლის ნაწილი თავისთვის დაეტოვებინა. ამ მიწების გაყიდვა, გასაჩუქრება, გასხვისება, თავის საკუთრებად გადაქცევა და, აგრეთვე, ვაკუფად შეწირვა კატეგორიულად აკრძალული იყო.

გლეხთა უდიდესი ნაწილი გატარებული იყო დავთარში და მათ დავთრის რეაიები ან სარეესტრო რეაიები ეწოდებოდათ. მაგრამ გვხვდებიან აგრეთვე დავთრის გარეშე (ხარიჯიე დევთერი) მყოფი გლეხებიც, რომელთა უმრავლესობასაც შეადგენდნენ უმიწაწყლო გლეხები. სარეესტრო რეაიებად ითვლებოდნენ თიმარზე მიწერილი და ჩიფთლიქის მქონე გლეხები, ხოლო რეესტრგარეშედ კი ისინი, ვისაც მიწა არ გააჩნდათ და ფეოდალთან დროებით მუშაობდნენ.

ყოველი გლეხი გატარებული უნდა ყოფილიყო თითოეული სიფაჰის რეაიად. ზოგადი წესისაგან განსხვავებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში ჰქონდა ადგილი, როცა ორი ან მეტი სიფაჰი ერთდროულად ფლობდა რამდენიმე საკარგავს და ამდენად თითოეული მათგანი თანაბრად ავრცელებდა თავის ფეოდალურ უფლებას საერთო გლეხზე. სხვა შემთხვევაში, როცა გლეხი რეგისტრირებული იყო ორი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი საფაჰის რეაიად, გლეხი შუაზე უყოფდა მათ გადასახადებს. ზოგიერთი გლეხი არ იყო მიწერ-

ილი სიფაჰიზე, ასეთად ჩანს უმიწაწყლო გლეხი, რომლის გადასახდელს მოხელე ("მევკუფჩი") კრებდა.

აღმოსავლეთის ქვეყნებში და, კერძოდ, ოსმალეთში რეაია მიწერილი იყო სიფაჰიზე (ფეოდალზე), ხოლო გადასახადი - გლეხებზე. ფეოდალს შეეძლო მოეძებნა გაქცეული გლეხი და უკან დაებრუნებინა იგი. ძებნისა და უკან დაბრუნების ვადა, შეჰმედ II-ის დროს, 10 წელი იყო, ხოლო სულეიმან I-ის კანონმდებლობით იგი 15-20 წელიწადს შეადგენდა. ხოლო თუ გაქცეული რეაია ქალაქში დასახლდებოდა, 20 წლის შემდეგ მისი უკან გადასახლება აკრძალული იყო: თუ ფეოდალი ამ ხნის განმავლობაში გაქცეულ რეაიას ვერ იპოვნიდა, შემდეგ, კიდევაც რომ მოეძებნა იგი, დაბრუნების უფლება აღარ ჰქონდა და გლეხი თავისუფალი ხდებოდა.

იურიდიული თვალსაზრისით, საგადასახადო სისტემა ოსმალეთის იმპერიაში, ძირითადად, ორ ჯგუფად იყოფოდა: I. "რუსუმ-ი შერიე" - ე. წ. კანონიერი გადასახადები, რომლებიც შარიათის საფუძველზე იყო დაწესებული. ესაა უშრი (აშარი), ზექათი, ხარაჯა და ჯიზიე: ეს ოთხი კანონიერი გადასახადი თანდათანობით გაიზარდა და გადასახადების მთელი სისტემა შეიქმნა. მათ სხვადასხვა სახელწოდებები მიიღეს და სულ მთლიანად 80-ამდე გადასახადი გვხვდება. 2. "თექალიფ-ი ურფიე" - ადათ-წესებსა და ტრადიციებზე დამყარებული გადასახადები, რომელთაც კრეფდნენ სხვადასხვა ადგილებში და სხვადასხვა დროს. უმთავრესად ეს იყო ნატურალური გადასახადები, რომელთაც გლეხები ფეოდალს უხდიდნენ. ასეთ გადასახადთა რიცხვს ეკუთვნოდა აგრეთვე ავარიზი. ამ გადასახადს ომის დროს აწესებდნენ. "თექალიფ-ი ურფიეს" გადასახადების რიცხვმა 97-ს მიაღწია.

ერთი სიტყვით, მწარმოებელი კლასი - გლეხობა სხვადასხვა გადასახადებით იყო დაბეგრილი და მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ ოსმალეთში ხშირად ადგილი ჰქონდა გლეხთა აჯანყებებს.

8. ოსმალთა დაპყრობითი ომების თავისებურებანი

დაპყრობითი ომების დროს სულთნის მთავრობა მეტად მოქნილ პოლიტიკას ატარებდა.

ჰალილ ინალჯიკის დაკვირვებით, ოსმალთა დაპყრობითი ომების მსვლელობისას გამოიყოფა ორი ნათლად გამოკვეთილი ეტაპი. ოსმალები ჯერ ცდილობდნენ დაემყარებინათ რომელიმე სახის სუზერენიტეტი (ვასალური ურთიერთობა), შემდეგ კი ესწრაფოდნენ უშუალო კონტროლის დაწესებას ქვეყანაზე. ამ მიზნით, ისინი გადააყენებდნენ ხოლმე ვასალური ქვეყნების გამგებლებს, ადგილობრივი დინასტიების წარმომადგენლებს და თავიანთ მოხელეებს ნიშნავდნენ. ოსმალთა უშუალო კონტროლი, არსებითად, გულისხმობდა თიმარული სისტემის შემოღებას დაპყრობილ ქვეყანაში, რომელიც

დაფუძნებული იყო დავთრებში ქვეყნის მოსახლეობისა და რესურსების მეთოდურ აღრიცხვაზე.

ჰ. ინალჯიკის აზრით, დაპყრობილ ქვეყანაში თიმარული სისტემის შემოღება ყოველთვის არ გულისხმობდა ძველი სოციალურ-პოლიტიკური წყობილების ერთბაშად გარდაქმნას. სინამდვილეში ეს იყო შემრიგებლური შეთვისება ადგილობრივი პირობებისა და კლასებისა ოსმალურ ინსტიტუტებთან, თანდათანობითი ასიმილაციის მიზნით.

არსებითად, დაპყრობილი ქვეყნის აღწერა და მისი დავთრებში გატარება ადგილობრივი სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის გაუქმებას ნიშნავდა. ცხადია, ამას არ შეიძლება არ გამოეწვია დაპყრობილი მოსახლეობის დიდი წინააღმდეგობა. ასეთ ვითარებაში დამპყრობელი იძულებული იყო "თანდათანობითი ასიმილაციის" გზას დადგომოდა და ეს "შემრიგებლური შეთვისება" ნაკარნახევი იყო შექმნილი ვითარებით და არა ოსმალო სულთნების ლოიალური პოლიტიკით.

სულთნის მთავრობა, ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგობის დაძლევის მიზნით, იძულებული იყო ზოგ შემთხვევაში წასულიყო კომპრომისზე დაპყრობილი ქვეყნის გაბატონებული კლასის ერთი ნაწილის მიმართ და მისთვის შეენარჩუნებინა მიწები მთლიანად ან ნაწილობრივ, თიმარებისა და ზეამეთების სახით. ამისათვის კი საჭირო იყო ორი პირობა: მიწის მფლობელი უნდა ყოფილიყო სამხედრო (askeri) წარმოშობისა და მას უნდა დაემტკიცებინა სულთნისადმი ერთგულება.

აღმოსავლეთის ქვეყნებში და, კერძოდ, ოსმალეთში მიწის უზენაესი მესაკუთრე სულთანი იყო. ამიტომ დაპყრობილი ქვეყნის გაბატონებულ კლასს თავის მიწაზე მფლობელობის უფლება სულთნისაგან უნდა მიეღო სპეციალური ბარათით. ამისათვის კი, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, ორი პირობის შესრულება იყო საჭირო.

დაპყრობილი ქვეყნის ფეოდალები ინარჩუნებდნენ თავიანთ მიწებსა და სოციალურ მდგომარეობას, თუ ისინი ოსმალეთის სულთანს ლოიალობას გამოუცხადებდნენ და ოსმალეთის ლაშქარში ჩაეწერებოდნენ. ამასთან მეტად საყურადღებოა ის, რომ ოსმალეთის მთავრობა დაპყრობითი ომების პირველ ეტაპზე არ მოითხოვდა მათგან მაჰმადიანობის მიღებას. ამას კი უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ბალკანეთის ქვეყნების ფეოდალების თავის მხარეზე გადმოსაბირებლად და მოწინააღმდეგის ძალების გასათიშავად. ამის გამო იყო, რომ ბალკანეთის ქვეყნების ფეოდალების ნაწილი ოსმალეთის მხარეზე გადადიოდა, მის სამსახურში დგებოდა და უადვილებდა სულთანს ამ ქვეყნების დაპყრობა-დამორჩილებას.

XV საუკუნის თურქული წყაროებიდან ირკვევა, რომ ბალკანეთის ქვეყნების ზოგ რაიონში დაახლოებით თიმარიოტების ნახევარი ქრისტიანები იყვნენ: 1468 წელს ბრანიჩევის მხარეში 125 თიმარიოტიდან 62 ქრისტიანი იყო, 1431

წელს ალბანეთში 335 თიმარიოტიდან 60 ქრისტიანი იყო, ტირალას (თესალიაში) პროვინციაში 1455 წელს 182 თიმარიოტიდან 36 ქრისტიანი იყო. უეჭველია, რომ ეს შეფარდება ქრისტიანებსა და მაჰმადიან თიმარიოტებს შორის ამ რეგიონის დაპყრობის პირველი ეტაპისთვისაა დამახასიათებელი.

XV საუკუნიდან დაწყებული XVI საუკუნემდე ქრისტიანი ვოინუქები ბოსნიაში, სერბიაში, მაკედონიაში, ალბანეთში, თესალიასა და ბულგარეთში დიდი რაოდენობით შედიოდნენ ოსმალეთის ლაშქარში ასკერების (მეომრების) სტატუსით.

სულთნის დადგენილებებით, ქრისტიანი თიმარიოტები და ვოინუქები ოსმალთა სახელმწიფოში ხშირად ინარჩუნებდნენ მდგომარეობას, რომელიც შეესაბამებოდა მათ უწინდელ სოციალურ სტატუსს. მათ ოსმალები მაქსიმალურად უნარჩუნებდნენ მიწათმფლობელობის უფლებას თიმარებისა და ზეამეთების სახით და როდესაც ისინი მაჰმადიანდებოდნენ, მათ ეძლეოდათ ბეგის ტიტული. თიმარის ქრისტიანი მფლობელნი და მათი გამაჰმადიანებული ჩამომავალნი, თუმცა საერთოდ ინარჩუნებდნენ თავიანთ მემკვიდრეობას მამულზე, იძულებული იყვნენ უარი ეთქვათ თავიანთი მამულის ნაწილზე და ზოგიერთ განსაკუთრებულ ფეოდალურ უფლებაზე ახალი ოსმალური თიმარული რეჟიმის პირობებში. ამის შედეგად დიდმა ფეოდალურმა ოჯახებმა უდიდესი ზარალი განიცადეს და ამან გამოიწვია გარკვეული წინააღმდეგობანი ბალკანეთისა და აღმოსავლეთ ევროპის ოსმალურ სამფლობელოებში.

ოსმალეთის მთავრობის ეს პრივილეგიები ბალკანეთის ქვეყნების ფეოდალთა ერთი ნაწილის მიმართ არ აიხსნება ოსმალეთის მთავრობის "ლოიალური პოლიტიკით". ამ ლოიალობის (შემრიგებლობის) მიზეზი ის იყო, რომ ოსმალეთი მაქსიმალურად ცდილობდა დაპყრობილ რეგიონში თავისი პოზიციების განმტკიცებას. ამისათვის იგი მიმართავდა ამ ხერხსაც, რითაც თიშავდა ფეოდალთა რიგებს და გარკვეული შეღავათებისა და პრივილეგიების შენარჩუნების გზით იმხრობდა თავის მხარეზე მოწინააღმდეგის გაბატონებული კლასის ერთ ნაწილს. დამახასიათებელია, რომ ამ პრივილეგიებსა და შეღავათებს ოსმალეთის სულთანი სამარადისოდ არ იძლეოდა და დროთა განმავლობაში, დამორჩილებულ ქვეყანაში ძალაუფლების განმტკიცების შემდეგ, მათ თანდათანობით აუქმებდა. სწორედ ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ დიდებულთა ოჯახები ბალკანეთის ქვეყნებში ასიმილირებულ იქნენ ოსმალურ თიმარიოტთა მასებთან და გახდნენ მუსლიმები. უკვე XVI საუკუნეში ამ მხარეებში იშვიათად გვხვდება ქრისტიანი თიმარიოტები. უფრო მეტიც, პროფესორ ჰ. ინალჯიკის ცნობით, ამ საუკუნეში ქრისტიანი თიმარიოტების არსებობამ ხალხი შეაძრწუნა და გამოიწვია სპეციალური გამოძიების ჩატარება, რათა გამოერკვიათ მათი წარმომავლობა (ჩამომავლობა). ფაქტობრივად, ზოგი თიმარიოტის ქრისტიანული წარმოშობა მჟღავნდება მხოლოდ მათ მიერ იშვიათად ხმარებული გვარის მეშვეობით.

ანალოგიურ პოლიტიკას ოსმალები ახორციელებდნენ არა მარტო ბალკანეთის ქვეყნების მიმართ, არამედ ანატოლიაშიც. ადგილობრივმა ემირებმა და ფეოდალებმა, რომლებიც ოსმალთა სამსახურში ჩადგნენ, მიიღეს ბეგის ტიტული და დიდი თიმარები.

ოსმალეთის მთავრობა, რათა დაეძლია ქურთების წინააღმდეგობა, ქურთი ტომების ბელადებისა და ბეგების მიმართ დიდ დათმობებზე წავიდა. სულთანმა ტომის ბელადებს და ბეგებს თითქმის უცვლელად დაუტოვა მათ მფლობელობაში მყოფი მიწები, იურთლუკისა, ოჯაკლიკისა და ჰუქუმეთების სტატუსით, ხოლო ზოგიერთებს კი ტომის მოსახლეობის გადასახადების შემოსავალი თიმარებად უბოძა. ამრიგად, ოსმალებმა თიმარული სისტემა მიუსადაგეს აქ არსებულ მდგომარეობას.

ანატოლიაში თიმარული სისტემის დანერგვა ბალკანეთის ქვეყნებთან შედარებით უფრო უმტკივნეულოდ ტარდებოდა, რადგან ანატოლიის საამიროებს ბევრი რამ ჰქონდათ საერთო ოსმალურ სისტემასთან; მით უფრო, რომ აქ გაბატონებულ ფეოდალთა კლასის უმრავლესობა მაჰმადიანები იყვნენ.

სულთნის მთავრობა, ზოგ შემთხვევაში, კომპრომისზე მიდიოდა არა მარტო გაბატონებული კლასის, არამედ ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართაც, გარკვეული შეღავათების მინიჭების გზით. მაგალითად, ათავისუფლებდა მათ ზოგიერთი გადასახადებისაგან. თუმცა ასეთ პრივილეგიებს სამუდამოდ არ იძლეოდნენ და სულთნის ბრძანებით შეიძლებოდა მათი წართმევა. ზოგ განსაკუთრებულ შემთხვევაში მთელი ქალაქის მოსახლეობა თავისუფლდებოდა გადასახადებისაგან; ამით ოსმალეთის მთავრობა იმედოვნებდა მოსახლეობის ერთგულების მოპოვებას. მაგალითად, კონიისა და კაისერის სააღრიცხვო წიგნში აღნიშნული იყო, რომ აქ ქალაქების მოსახლეობა მთლიანად განთავისუფლებული იყო გადასახადებისაგან "იმ ერთგულებისათვის, რაც მათ გამოიჩინეს უზუნ ჰასანთან ბრძოლის დროს". ამ შეღავათების წყალობით, ოსმალებმა შეძლეს მნიშვნელოვან ქალაქებში ძალაუფლების განმტკიცება.

დაპყრობითი ომების პირველ ეტაპზე, როდესაც ოსმალები ჯერ კიდევ არ ერეოდნენ დაპყრობილი ქვეყნების საშინაო საქმეებში, ტოვებდნენ ადგილობრივ დინასტიებს, მოსახლეობას უნარჩუნებდნენ გარკვეულ პრივილეგიებსა და შეღავათებს. ყოველივე ამან ხელი შეუწყო ოსმალთა დაპყრობითი ომების წარმატებით მსვლელობას.

ბაიაზიდ I-ის დროიდან ოსმალო სულთნები იწყებენ ინკორპორაციის (ანექსიის) პოლიტიკის განხორციელებას, რამაც დიდი წინააღმდეგობა გამოიწვია არა მარტო ქვეყნის გარეთ, არამედ მის შიგნითაც. ბაიაზიდ I-ის ძალისმიერი პოლიტიკა, ქვეყნის უნიფიკაცია, რამაც ესოდენ ძლიერი რეაქცია გამოიწვია, იყო რეალური მიზეზი მისი დამხობისა 1402 წელს.

დაპყრობითი ომების მეორე ეტაპზე ოსმალები იწყებენ ქვეყნის აღწერას და დავთრებში გატარებას. ეს კი ნიშნავდა ადგილობრივი სოციალურ-ეკონომიკური

სისტემის გაუქმებას, ოსმალური საგადასახადო სისტემისა და მართვა-გამგებლობის შემოღებას, რაც იწვევდა ადგილობრივი მოსახლეობის შეუნელებელ წინააღმდეგობას.

ბაიაზიდის მემკვიდრეებმა სულეიმანმა, მეჰმედ I-მა და მურად II-მ განაახლეს ზომიერი პოლიტიკა დაპყრობილი ქვეყნების მიმართ, მაგრამ 1451 წელს, როდესაც ტახტზე ავიდა მეჰმედ II, დაპყრობითი პოლიტიკა კვლავ სახელმწიფო დონეზე იქნა აყვანილი.

დაპყრობილ ქვეყნებში ოსმალებმა შეძლეს, თათარ-მონღოლებისა და ანატოლიის საამიროებისაგან განსხვავებით, დაემყარებინათ არა მარტო სამხედრო-პოლიტიკური, არამედ აგრეთვე თავიანთი სოციალურ-ეკონომიკური ბატონობაც.

სულთნის მთავრობა, დაპყრობილ ქვეყნებში თავისი ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით, ხშირად იყენებდა კოლონიზაციისა და მოსახლეობის მასობრივად გადასახლების (sürgün) შემუშავებულ სისტემას. იგი დიდად იყო დაინტერესებული ოსმალთა დასახლებით დაპყრობილ ადგილებში. ოსმალურ წყაროებში ამის შესახებ არაერთი საყურადღებო ცნობა მოიპოვება. სულთნის მთავრობა მასობრივად ასახლებდა ოსმალურ მოსახლეობას ბალკანეთის ქვეყნებში, ხოლო ბალკანეთის მოსახლეობას - ანატოლიაში. ასეთსავე ღონისძიებას სულთანი მიმართავდა, აგრეთვე, თავისი იმპერიის აღმოსავლეთის ქვეყნების მიმართაც.

ამგვარი ღონისძიებების გატარებით ოსმალეთის მთავრობას სურდა, ერთის მხრივ, მოეხდინა დაპყრობილი ხალხების ასიმილაცია, ხოლო, მეორეს მხრივ, დაპყრობილ ქვეყნებში თურქული მოსახლეობის ჩასახლებით - აქ თავისი ძალაუფლების განმტკიცება.

ზოგიერთი მეცნიერი და, განსაკუთრებით, თურქი ისტორიკოსები ხშირად აყალბებენ ისტორიას, არასწორად აშუქებენ და აფასებენ ოსმალთა დაპყრობით ომებსა და მათ შედეგებს. ისინი წერენ, რომ ხალხის მასები არ უწევდნენ წინააღმდეგობას დამპყრობლებს, პირიქით თურქოფილობდნენ; თითქოს უბრალო ხალხის მდგომარეობა ოსმალთა ბატონობის დროს გაუმჯობესდა, შემცირდა გადასახადები, გაუქმებულ იქნა ბატონყმობაც კი, განვითარდა ვაჭრობა-ხელოსნობა, მოსპობილ იქნა შიდაფეოდალური ომები, რის გამოც ხალხის მასები ადვილად ეგუებოდნენ ეროვნული დამოუკიდებლობის დაკარგვას და სხვა.

9. ქვეყნის აღწერა და დავთრების შედგენა

ქვეყნის აღწერა და დავთრების შედგენა ოსმალებმა გადმოიღეს სელჩუკებისაგან, იმათ კი - არაბებისაგან, რომლებმაც ეს წესი შეითვისეს ძველი ცივილიზებული ხალხებისაგან. ოსმალებმა აღწერის სისტემა კიდევ უფრო სრულყოფილი გახადეს. არსად ქვეყნის აღწერას (tahrir) ისეთი დიდი ყურადღება არ ექცეოდა, როგორც ოსმალეთის იმპერიაში. ეს კი, უპირველეს ყოვლისა, დაკავშირებული იყო დაპყრობით ომებთან და დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობის გადასახადებით დაბეგვრასთან, რადგანაც ოსმალეთის სახელმწიფოს შემოსავლის ერთერთი ძირითადი წყარო იყო დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობისა და მათი რესურსების ექსპლუატაცია. ბუნებრივია, რომ საამისოდ მომარჯვებული იყო იმპერიის სახელმწიფო აპარატი.

ოსმალეთში აღწერა შეიძლება ყოფილიყო საერთო-საკადასტრო ოსმალეთის იმპერიის მთელი მიწებისა და ნაწილობრივი - ცალკეული პროვინციებისა (ვილაიეთებისა და სანჯაყებისა). აღწერა ტარდებოდა ყოველი სულთნის ზეობის დროს, ან 30-40 წელიწადში ერთხელ. ცალკეული პროვინციის აღწერას ჰქონდა მნიშვნელობა გარკვეული ტერიტორიული ერთეულისათვის. ასეთი აღწერის დროს გათვალისწინებული იყო იქ მომხდარი ცვლილებები, ტერიტორიული ზრდა, აკრება სხვადასხვა გადასახადებისა, ფეოდალური მიწების ახალი გადანაწილება სიფაჰიებს შორის და სხვა.

მეჰმედ II (1451-1481) ფათიჰის დროიდან ოსმალეთში საკადასტრო აღწერამ ფართო ხასიათი მიიღო. 1453 წელს კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ მოხდა მთელი იმპერიის საერთო აღწერა. ამ აღწერის შემდეგ შედგენილ იქნა დავთრები ევროპული და აზიური ნაწილის პროვინციებისათვის. როგორც ცნობილია, მეჰმედ II ფათიჰის დროს ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორია მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ევროპასა და აზიაში დაპყრობილ იქნა ახალ-ახალი ტერიტორიები. მაგრამ აღწერილ იქნა არა იმპერიის მთელი ტერიტორია, არამედ ის, რომელიც უშუალოდ ინკორპორირებული იყო ოსმალეთის სახელმწიფოს მიერ, ხოლო ვასალური და მოხარკე ქვეყნები და აგრეთვე სალიანეს მქონე ეიალეთები, საზღვარზე მდებარე ნახევრად დამოუკიდებელი საგამგებლოები (ჰუქუმეთები, რეისლიკები და სხვ.) აღწერის გარეშე დარჩნენ.

ქვეყნის აღწერა იყო ოსმალთა მმართველობის საფუძველი. ადგილზე აღირიცხებოდა ყველა რესურსი, რომლის გადასახადით დაბეგვრა შეიძლებოდა, და მონაცემები შეჰქონდათ სააღრიცხვო წიგნში, რომელსაც დავთარი ხაკანი (defteri Khakani), საიმპერიო დავთარი ეწოდებოდა. ამ დავთრების საშუალებით სამხედრო პირებს ეძლეოდათ ჯამაგირი. ეს დავთრები არა მარტო განსაზღვრავდნენ ცალკეული გლეხებისაგან ასაკრები გადასახადების რაოდენობას, არამედ ისინი გამოყენებული იყო როგორც ოფიციალური საბუთი იურიდიული წესების შემოღებისას.

ამ ღონისძიების გატარება, ე. ი. დავთრის შედგენა, დაკავშირებული იყო დაპყრობილ ქვეყანაში ოსმალური მართვა-გამგებლობისა და მისი საგადასახადო სისტემის შემოღებასთან, ე. ი. ოსმალური სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის დამყარებასთან.

აღწერის ჩასატარებლად და დავთრის შესადგენად სულთნის მთავრობის მიერ ინიშნებოდა სპეციალური კომისია. ამ კომისიაში შედიოდა ემინი და ქათიბი (მწერალი). ემინი იყო სულთნის რწმუნებული. იგი აწარმოებდა აღწერას და პასუხისმგებელი იყო მის ჩატარებაზე.

აღწერის ჩატარების შედეგად დგებოდა ორი სახის დავთარი: პირველი გვიჩვენებდა გადასახადებს მათი წყაროების დეტალური გარჩევით - დიდი დავთარი; მეორეში აღნიშნული იყო წლიური შემოსავლის განაწილება მხედართა შორის - პატარა, ანუ მცირე დავთარი. ამგვარი განაწილება საკუთრებით შეესაბამებოდა ოსმალეთის სახელმწიფოს ბუნებას. დიდ დავთარს, როგორც წესი, წამძღვარებული ჰქონდა კანუნ-ნამე (კანონთა წიგნი), რომელშიც ჩამოყალიბებული იყო აღწერილი ქვეყნის მოსახლეობის მოვალეობანი ოსმალური საგადასახადო სისტემის შემოღებასთან დაკავშირებით. მას შემდეგ, რაც შედგებოდა დავთრები, ისინი ეგზავნებოდა პორტას და მათ ამტკიცებდნენ სულთნის ბრძანებით და თუღრის დასმით. დავთრები ორ-ორ ცალად იწერებოდა. დამტკიცების შემდეგ ერთი ცალი რჩებოდა სტამბოლში, ხოლო მეორე იგზავნებოდა ადგილზე, იმ მხარის ადმინისტრაციულ ცენტრში, სადაც იგი იყო შედგენილი.

თუ აღწერა არ იყო ჩატარებული სწორად, დავთარი უქმდებოდა, ხოლო დამნაშავე ისჯებოდა. შემდეგ ინიშნებოდა ახალი კომისია, რათა ჩაეტარებინა რევიზია ან ხელახალი აღწერა.

XV-XVI საუკუნეებში ოსმალეთის იმპერიაში რეგულარულად ტარდებოდა ქვეყნის აღწერა და დავთრის შედგენა. ეს ღონისძიება უმთავრესად დაკავშირებული იყო დაპყრობილი ქვეყნების ინკორპორაციასთან, იქ ადგილობრივი წყობილების გაუქმებასთან, ოსმალური სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის დამყარებასთან. ქვეყნის აღწერა ოსმალეთში შეჩერდა მას შემდეგ, რაც ოსმალეთის სულთნებს აღარ ძალუძდათ დაპყრობითი ომების წარმოება და თავისი იმპერიის ტერიტორიის გაფართოება.

თავი VI
ოსმალეთი XV საუკუნის მიწურულს და XVI საუკუნის დამდეგს

1. ბაიაზიდ II-ის ბამეფება, უფლისწულ ჯემის ბრძოლა ტახტისათვის

მეჰმედ II-ის სიკვდილის შემდეგ უფლისწულებს შორის გაიმართა ბრძოლა ტახტისათვის. ბაიაზიდ II-ის (1481-1512) უმცროსი ძმა შეეცადა ხელთ ეგდო ხელისუფლება. იტალიური წყაროს ცნობით, უფლისწულ ჯემის დავალებით, მეჰმედ II-ის პირადმა ექიმმა მოწამლა და სიცოცხლეს გამოასალმა სულთანი. ტახტის მემკვიდრის ბაიაზიდის მომხრეებმა სასწრაფოდ მას მაცნე გაუგზავნეს (იგი ამ დროს ამასიის გამგებელი იყო) და მამის სიკვდილი აცნობეს. ბაიაზიდი დაუყოვნებლივ ჩავიდა სტამბოლში და 19 მაისს ტახტი დაიკავა. უფლისწულ ჯემს მხარს უჭერდა დიდი ვეზირი ყარამანლუ. მან სულთნის გარდაცვალებისთანავე საიდუმლოდ ჯემთან (იგი კონიის გამგებელი იყო) მაცნე გაგზავნა, მაგრამ მაცნე გზაში დააკავეს და ჯემმა დაგვიანებით შეიტყო სულთნის სიკვდილი. ამასობაში ჯემის მომხრე დიდი ვეზირი გადააყენეს და სიკვდილით დასაჯეს. უფლისწულმა ჯემმა გადაწყვიტა ძალით ტახტიდან ჩამოეგდო ბაიაზიდი და თვითონ გამეფებულიყო. მან სასწრაფოდ შეკრიბა ოთხათასიანი ლაშქარი, ბურსისაკენ გაემართა და, მცირე ბრძოლის შედეგად, 28 მაისს ბურსა აიღო. აქ მან თავი გამოაცხადა სულთნად და თავისი სახელით ფული მოჭრა: "ჯემი ძე სულთან მეჰმედ ხანისა."

20 ივნისს იენიშეჰირთან ბაიაზიდ II-სა და ჯემს შორის გაიმართა ბრძოლა, ჯემი დამარცხდა და ეგვიპტეში გაიქცა. ამ დროს ეგვიპტესა და ოსმალეთს შორის დაძაბული ურთიერთობა იყო. მამლუქთა სულთანმა არა მარტო შეიფარა ლტოლვილი ჯემი, არამედ დახმარება აღმოუჩინა მას ბაიაზიდის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

XIII-XV საუკუნეებში ეგვიპტის მამლუქთა სასულთნო ახლო აღმოსავლეთის ერთ-ერთი ძლიერი სახელმწიფო იყო. მის შემადგენლობაში, საკუთრივ ეგვიპტის გარდა, შედიოდა სუდანი, სირია, პალესტინა, არაბეთის ნახევარკუნძულის ნაწილი, წმინდა ქალაქებით მედინითა და მექით. მის სამფლობელოებზე გადიოდა მნიშვნელოვანი სავაჭრო-საქარავნო გზები, რომლითაც ევროპა აღმოსავლეთის ქვეყნებს უკავშირდებოდა. საშუამავლო-სატრანზიტო ვაჭრობის შედეგად ეგვიპტეს დიდი შემოსავალი ჰქონდა. XII საუკუნის ბოლოდან ეგვიპტის გამგებლებს მუსლიმურ სამყაროში წამყვანი ადგილი ეკავათ. მათი ტიტული "ისლამის სულთანი" შერწყმული იყო "იმამსა" და "ხალიფასთან". ისინი ხელმძღვანელობდნენ ჰაჯს, მფარველობდნენ წმინდა ქალაქებს. მათ ჰქონდათ განსაკუთრებული ტიტულიც "ხადიმ ალ-ჰარამეინ", ე. ი. ორივე წმინდა

ქალაქის მსახური. აღსანიშნავია ისიც, რომ ბაღდადის სახალიფოს დაცემის შემდეგ ეგვიპტეს თავი შეაფარეს აბასელთა დინასტიის შთამომავლებმა. ერთი სიტყვით, ეგვიპტის სულთნებს ისლამის სამყაროში წამყვანი ადგილი ეკავათ.

ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ეგვიპტესა და ოსმალეთს შორის არ იყო არც პოლიტიკურ-იდეოლოგიური და არც სავაჭრო-ეკონომიკური უთანხმოებანი. კონსტანტინოპოლის დაცემამდე ოსმალები ცნობდნენ მამლუქთა რელიგიურ-პოლიტიკურ პრიორიტეტს, ვითარცა მსოფლიო ისლამის ხელმძღვანელებისა და თვითონ მეორეხარისხოვანი როლით კმაყოფილდებოდნენ "სასაზღვრო ბეგებისა" და საერთო საზღვრების დამცველებისა. თავის მხრივ, მამლუქებიც მათ უყურებდნენ როგორც საერთო საქმის მონაწილეთ. ოსმალთა მიერ კონსტანტინოპოლის აღება კაიროში გაგებულ იქნა როგორც მთელი მუსლიმური ხალხების საერთო გამარჯვება. მაგრამ სწორედ ამ ფაქტმა - კონსტანტინოპოლის აღებამ - ძირფესვიანად შეცვალა მდგომარეობა. კაიროს გამგებლები მიხვდნენ, რომ მათ მეზობლად შეიქმნა ძლიერი მუსლიმური სახელმწიფო, რომელიც დასახული მიზნის მისაღწევად შეუდრეკელად მიიწევდა წინ და არავის ზოგავდა. მალე მამლუქებისათვის ნათელი გახდა, რომ ოსმალები ცდილობდნენ, მათი იმპერიის ახალი დედაქალაქი სტამბოლი გამხდარიყო მსოფლიო ისლამის წამყვანი ცენტრი. თუ აქამდე ოსმალთა სულთნები ატარებდნენ თავმდაბალ ტიტულს "ღაზი" (სჯულისათვის მებრძოლი) და მიმოწერაში მამლუქთა სულთნები მათ უწოდებდნენ "ემირს" ან "ხონთქარს", ახლა მეჰმედ II-მ, პირველმა ოსმალთა საგვარეულოდან, მიიღო "სულთნის" ტიტული და მოისურვა გათანაბრებოდა ეგვიპტის სულთანს. ეს კი იმის მანიშნებელი იყო, რომ მეჰმედმა აიღო ახალი პოლიტიკური კურსი და დაისახა ამოცანა მსოფლიო ბატონობისა. იგი თავის თავს მიიჩნევდა რომის მემკვიდრედ.

ამიერიდან ურთიერთობა მამლუქებსა და ოსმალებს შორის მკვეთრად გაუარესდა და დაიძაბა. ბრძოლა მუსლიმურ სამყაროში პირველობისათვის იყო ძირითადი მიზეზი მათ შორის უკმაყოფილების ჩამოვარდნისა, რომლის პირველ გამოვლენად შეიძლება მივიჩნიოთ 1463 წლის დიპლომატიური კონფლიქტი, როდესაც ოსმალეთის ელჩმა არ მოისურვა პირქვე დამხობოდა ეგვიპტის მბრძანებლის წინაშე. ოსმალეთ-ეგვიპტის წინააღმდეგობა გამწვავდა მას შემდეგ, რაც მეჰმედ II ანატოლიის დაპყრობას შეუდგა. XV საუკუნის 70-იან წლებში ყარამანიის საამიროს ანექსიამ დიდად შეაშფოთა მამლუქთა სულთანი. ორივე დედაქალაქი - კაიროცა და სტამბოლიც სიამოვნებით აძლევენ თავშესაფარს მოწინააღმდეგე ქვეყნებიდან პოლიტიკურ ლტოლვილებს.

1482 წელს, ეგვიპტის სულთნის დახმარებით, ჯემი თავისი ლაშქრით ანატოლიაში შეიჭრა, მაგრამ კონიასთან ბრძოლაში დამარცხდა და კუნძულ როდოსს შეაფარა თავი.

ეგვიპტე სარგებლობს ოსმალეთში შექმნილი რთული მდგომარეობით და 1484 წელს იკავებს რამაზანოღლუს ბეილიქს ანატოლიაში; 1484 წელს ეგვიპტის ელჩმა მოითხოვა, რომ ბაიაზიდ II-ს ეცნო ანატოლია-სირიის მომიჯნავე მიწები მამლუქების გავლენის სფეროდ, რაც გახდა ეგვიპტე-ოსმალეთის ომის მიზეზი. 1485-1491 წლებში მიმდინარეობდა ეგვიპტე-ოსმალეთის ომი. ოსმალეთმა მოაწყო ლაშქრობა ქალაქების ალექსანდრეპოლისა და ალეპოს დაკავების მიზნით, მაგრამ ეგვიპტეს მხარი დაუჭირეს ვენეციამ და საფრანგეთმა, რომელთაც ეშინოდათ სირიასა და ეგვიპტეში მამლუქების მიერ ბოძებული სავაჭრო პრივილეგიების დაკარგვისა. ამის გამო ოსმალეთმა ვერ შეძლო რამაზანოღლუსა და ზულყადარის სამფლობელოების დამორჩილება. ოსმალეთმა არათუ არ დაუშვა ყარამანიისა და სხვა საემიროების აღდგენა ანატოლიაში, არამედ 1491 წლის ზავით, ფაქტობრივად, აღდგენილ იქნა ომამდელი მდგომარეობა.

როდოსზე მყოფი ჯემი გულხელდაკრეფილი არ იჯდა. იგი, როდოსელი რაინდების რჩევით, საფრანგეთში გაემგზავრა და თხოვა დახმარება საფრანგეთის მეფეს. 1489 წელს ჯემი საფრანგეთიდან იტალიაში ჩავიდა, მიაღწია რომს. ამ მოგზაურობის დროს ჯემი დახმარებას თხოულობდა ხსენებული ქვეყნების გამგებლებს ბაიაზიდ II-ის წინააღმდეგ ბრძოლისათვის.

1495 წელს საფრანგეთის მეფემ კარლოს VIII-მ მოაწყო ლაშქრობა იტალიაში და დაიკავა რომი. აქ მან პალეოლოგების სახლის შთამომავლის ანდრეასაგან მიიღო ბიზანტიის იმპერატორის ტიტული. ეს აქტი მიმართული იყო ოსმალეთის წინააღმდეგ, რადგან ბაიაზიდ II თავის თავს აცხადებდა "აზიისა და ევროპის იმპერატორად," საფრანგეთის მეფეს სურდა იტალიაში ლაშქრობისათვის მიეცა ანტიოსმალური ელფერი და რომის აღების შემდეგ მან მოთხოვა რომის პაპს, გადაეცა მისთვის ჯემი. რომის პაპი და ნეაპოლის მეფე დიდად იყვნენ შეშფოთებული კარლოს VIII-ის წარმატებებით იტალიაში. გაერთიანდნენ საფრანგეთის მეფის წინააღმდეგ და დახმარება სთხოვეს ბაიაზიდ II-ს. ამან საბოლოოდ გადაწყვიტა ჯემის ბედიღბალი. რომის პაპმა ალექსანდრე VI-მ ბაიაზიდ II-ს ელჩი გაუგზავნა და შეუთვალა: ან ყოველწლიურად ჯემის შენახვისათვის მას უნდა გადაეხადა 40 ათასი ოქროს დუკატი, ანდა ერთდროულად - 300 ათასი დუკატი, რის სანაცვლოდაც სულთანს მიჰგვრიდნენ მეამბოხე უფლისწულის ცხედარს. სულთანმა მეორე წინადადება მიიღო. 1495 წლის 25 თებერვალს, რომის პაპის ბრძანებით, ჯემი მოწამლეს. 1499 წელს ჯემის ცხედარი ბურსაში ჩაასვენეს და სპეციალურად აგებულ მეჩეთში დაკრძალეს.

დინასტიურმა ბრძოლამ და შიდაპოლიტიკური მდგომარეობის გაუარესებამ შეასუსტა ოსმალთა დაპყობითი ომები ევროპასა და აზიაში. ამის გამო ბაიაზიდ II-მ "მშვიდობისმოყვარე" სულთნის სახელი დაიმსახურა. მაკიაველიმ მას "უწყინარი სულთანი" უწოდა, რომლის მმართველობა ევროპისათვის

"სანატრელი ხანა" იყო. ამ პერიოდში ოსმალთა დაპყრობითი ომების მასშტაბები, წინარე ხანასთან შედარებით, უფრო შეზღუდული იყო. 1483 წელს ოსმალებმა საბოლოოდ დაიმორჩილეს ჰერცოგოვინა, 1484 წლის ზაფხულში დაიპყრეს ქალაქები კილია და აკერმანი (მონკასტრო) შავი ზღვის ჩრდილოდასავლეთ სანაპიროზე. ამ დროისათვის მთელი შავი ზღვის სანაპირო რეგიონი, საქართველოს სანაპიროს გამოკლებით, ოსმალთა ხელთ იმყოფებოდა და შავი ზღვა გადაიქცა "ოსმალეთის ტბად".

XV საუკუნის 90-იან წლებში უნგრეთი, ავსტრია, პოლონეთი და ევროპის სხვა ქვეყნები განუწყვეტლივ განიცდიდნენ ოსმალთა თავდასხმებს. ისინი ანადგურებდნენ და ცეცხლს უკიდებდნენ ქალაქებსა და სოფლებს, ხოლო მოსახლეობას მონებად ჰყიდდნენ.

ბაიაზიდის გააქტიურებას ისტორიკოსები ხსნიან ჯემის მოწამვლით (1495), რამაც სულთანს საშუალება მისცა გაეძლიერებინა შეტევა ევროპის ქვეყნების წინააღმდეგ.

1499 წელს ბაიაზიდ II-მ ომი გააჩაღა ვენეციის წინააღმდეგ. ამ ომში ოსმალეთმა მოიპოვა პირველი დიდი საზღვაო გამარჯვება ვენეციის ფლოტზე, ლეპანტოსთან - კორინთის ყურეში. მიუხედავად იმისა, რომ ვენეციას მხარი დაუჭირა უნგრეთმა, ხოლო საფრანგეთისა და ესპანეთის ხომალდები იბრძოდნენ ვენეციის მხარეზე, ვენეციამ მაინც ვერ სძლია ოსმალეთის სახმელეთო და საზღვაო ძალებს. მაგრამ ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ მიუხედავად მიღწეული წარმატებისა, ამ ომმა ოსმალეთს სასურველი შედეგი არ მოუტანა. 1502 წელს მათ შორის დაიდო ზავი, რომლითაც ოსმალეთმა ვერ მიიღო ტერიტორიული თუ სხვა სახის უპირატესობანი.

2. ურთიერთობების დამყარება სხვადასხვა სახელმწიფოებთან, პირველი დიპლომატიური კონტაქტები რუსეთთან

ოსმალეთის სახელმწიფოს სამხედრო პოტენციალის ზრდა აიძულებდა ევროპის სახელმწიფოებს მასთან დაემყარებინათ მშვიდობიანი ურთიერთობა. ამ მხრივ პირველობა გენუისა და ვენეციის რესპუბლიკებს ეკუთვნოდა. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ მათ ჰქონდათ დიდი სავაჭრო ინტერესები ოსმალეთის იმპერიაში. კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ ოსმალეთთან დადებული ხელსაყრელი ხელშეკრულების ძალით მათ ვაჭრებს მიეცათ შეღავათები ოსმალეთის ტერიტორიაზე ვაჭრობის საქმეში. ოსმალეთს ევროპაში ურთიერთობა ჰქონდა უნგრეთთან, ავსტრიასთან, პოლონეთთან, იტალიის სახელმწიფოებთან და აგრეთვე რუსეთთან, ხოლო აღმოსავლეთში ირანსა და მამლუქთა ეგვიპტესთან. თავის მეზობელ სახელმწიფოებთან ოსმალეთი მტრულ ურთიერთობაში იმყოფებოდა, ხშირად აწყობდა მათზე თავდასხმებს და დიდ ზარალს აყენებდა. იმ

სახელმწიფოებსაც კი, რომლებიც ოსმალეთისაგან შორს მდებარეობდნენ, ეშინოდათ მისი და ცდილობდნენ მასთან კარგი ურთიერთობა დაემყარებინათ. ამ მიზნით სტამბოლში ხშირად ჩადიოდნენ სხვადასხვა სახელმწიფოების ელჩები. თავის მხრივ, სულთნის მთავრობა ცდილობდა გამოეყენებინა ევროპის სახელმწიფოებს შორის არსებული წინააღმდეგობა თავისი ინტერესების სასარგებლოდ. ოსმალეთის მთავრობა კარგად იყო ინფორმირებული არა მარტო თავისი მეზობელი ქვეყნების, არამედ შორეული სახელმწიფოების მდგომარეობის შესახებ.

სასაზღვრო ქვეყნის გამგებლებს ევალებოდათ მიეწოდებინათ ინფორმაცია მეზობელი ქვეყნების შესახებ. ამავე დროს ოსმალეთს ჰყავდა ჯაშუშები საზღვარგარეთის თითქმის ყველა ქვეყანაში. ოსმალეთს ინფორმაციას აწვდიდნენ იქ მოქმედი მისი აგენტები.

სულთნის მთავრობა სლავურ სახელმწიფოებთან ურთიერთობისას იყენებდა სერბულ ენას, ზოგჯერ კი იმ სახელმწიფოს ენას, ვისთანაც ჰქონდა ურთიერთობა, ხოლო დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან - ბერძნულს, აზიის სახელმწიფოებთან - ოსმალურსა და სპარსულს.

ყირიმისა და მდინარე დონის შესართავის დაპყრობის შემდეგ ოსმალეთი აღმოჩნდა უშუალოდ რუსეთის მეზობლად. აწარმოებდა რა ომებს დასავლეთსა და აღმოსავლეთში, ოსმალეთი მიისწრაფოდა დაემყარებინა კეთილმეზობლური ურთიერთობა რუსეთთან.

პირველი დიპლომატიური კონტაქტები ოსმალეთსა და მოსკოვის სამეფოს შორის იწყება ჯერ კიდევ მეჰმედ ფათიჰის დროს, მაგრამ XV საუკუნის 90-იან წლებამდე ეს ურთიერთობა წარმოებდა ყირიმის ხანის შუამავლობით. XV საუკუნის დამლევს, ოსმალეთის ინიციატივით, დამყარდა დიპლომატიური ურთიერთობა რუსეთთან. ოსმალეთის სულთნები დაინტერესებულნი იყვნენ კარგი ურთიერთობა ჰქონოდათ მოსკოვის სახელმწიფოსთან, რადგან კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ ევროპის სახელმწიფოები ცდილობდნენ რუსეთი ჩაებათ ანტიოსმალურ კოალიციებში. თავის მხრივ, მოსკოვის სახელმწიფო დაინტერესებული იყო მშვიდობიანი ურთიერთობა ჰქონოდა ოსმალეთის სახელმწიფოსთან და მის ვასალ ყირიმის ხანთან. რუსეთი მიზნად ისახავდა და თავის მთავარ ამოცანად მიიჩნევდა რუსული მიწების დაბრუნებას, რომლებიც მიიტაცა პოლონეთ-ლიტვის სახელმწიფომ. ცხადია, უსაფრთხოებას სამხრეთ საზღვარზე მოსკოვისათვის მეტად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. გარდა ამისა, კარგი ურთიერთობა საჭირო იყო ყირიმსა და შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნებთან შეუფერხებელი ვაჭრობისათვის. ამის მიუხედავად, ოსმალები და ყირიმელები ავიწროებდნენ რუს ვაჭრებს და ამიტომ ივანე III-მ აუკრძალა მათ ჩასულიყვნენ აზოვში, კაფაში და სხვა ქალაქებში.

უნგრეთის მეფესთან მატიაშთან ვიზიტის შემდეგ, სამშობლოში მიმავალი რუსეთის ელჩი ფედორ კურიცინი ოსმალებმა ბელგრადში დააკავეს. ამ ელჩის განთავისუფლებისათვის შუამავლობა იკისრეს უნგრეთის მეფემ და ყირიმის

ყვავები

ხანმა. კურიცინმა ივანე III-ს მოახსენა, რომ ყირიმის ხანის ინფორმაციით ოსმალეთის სულთანს სურვილი აქვს "მეგობრობა და ძმობა" ჰქონდეს ივანე III-სთან და რუსი ვაჭრები იხილოს თავის სამფლობელოებში, კერძოდ, კაფასა და აზოვში. ივანე III-მ წერილი გაუგზავნა ყირიმის ხანს მენგლი გირეის და აცნობა, რომ სურვილი აქვს მეგობრული ურთიერთობა დაამყაროს სულთანთან. ივანე III-მ მიიღო პასუხი: "სულთანი არ იქნება წინააღმდეგი ასეთი ურთიერთობის დამყარებისა".

მოსკოვის სახელმწიფოსა და ოსმალეთს შორის უშუალო დიპლომატიური კავშირის დამყარების თარიღად ითვლება 1492 წელი, როდესაც ივანე III-მ, ყირიმის ხანის მეშვეობით, სიგელი გაუგზავნა ოსმალეთის სულთან ბაიაზიდ II-ს. მასში გამოთქმული იყო უკმაყოფილება იმის გამო, რომ აზოვის ფაშა ავიწროებდა რუს ვაჭრებს და აიძულებდა მათ ჩამოტანილი საქონელი გაეყიდათ ნახევარ ფასად. ასეთ პირობებში, ნათქვამია სიგელში, მოსკოვი აღარ გაგზავნის თავის ვაჭრებს ოსმალეთის სულთნის სამფლობელოებში.

ამის საპასუხოდ ბაიაზიდ II-მ 1493 წელს ივანე III-სთან გაგზავნა ელჩობა, მაგრამ მან მოსკოვამდე ვერ მიაღწია, რადგან დაკავებულ იქნა ლიტვის მთავრის მიერ, რომელიც არ იყო დაინტერესებული რუსეთ-ოსმალეთის დაახლოებით.

პირველი კონტაქტი მოსკოვის სახელმწიფოსთან დამყარდა 1497 წელს მიხეილ პლეშჩევის სტამბოლში ელჩობის შედეგად. რუსეთის დიპლომატიის წინაშე დასმული იყო ამოცანა მიეღწიათ იმისათვის, რომ რუს ვაჭრებს მოეპოვებინათ ოსმალეთის ტერიტორიაზე, კერძოდ, აზოვსა და კაფაში თავისუფლად და შეუფერხებლად ვაჭრობის უფლება. პლეშჩევი ჩავიდა სტამბოლში, მას ამაყად ეჭირა თავი და უარი თქვა ვეზირის მიერ მის საპატივსაცემოდ გამართულ სადილზე, ტრადიციულ საჩუქრებზე (ხალათსა და საელჩოს ხარჯების ფულზე), რამაც სულთნის უკმაყოფილება გამოიწვია. მიუხედავად ამისა, ბაიაზად II-მ ორი წერილი გაუგზავნა ივანე III-ს, აცნობა თავისი სურვილი მასთან მეგობრული ურთიერთობის დამყარებისა და ელჩობის გაცვლისა. აგრეთვე სულთანი იძლეოდა დაპირებას, რომ შეწყდებოდა თავდასხმები ოსმალეთში ჩასულ რუს ვაჭრებზე.

1499 წელს სტამბოლში გაიგზავნა მეორე ელჩობა ალექსი გოლოხვასტოვის მეთაურობით, რომლის მთავარი მიზანი იყო რუსი ვაჭრებისათვის ხელსაყრელი პირობების მოპოვება. ერთი წლის შემდეგ გოლოხვასტოვი სამშობლოში დაბრუნდა. მან ჩამოიტანა ბაიაზად II-ის წერილი რუსეთის მეფისათვის გადასაცემად, რომელშიც სულთანი კვლავ იმეორებდა სურვილს, რომ მათ შორის დამყარებულიყო მშვიდობიანი და მეგობრული ურთიერთობა. ამავე დროს ჰპირდებოდა, რომ რუს ვაჭრებს თურქეთის ტერიტორიაზე მიანიჭებდა თავისუფლად ვაჭრობის უფლებას. ამრიგად, ოსმალეთ-რუსეთის ურთიერთობის ჩამოყალიბების პერიოდში ორივე მხარე დაინტერესებული იყო ერთმანეთთან მეგობრული ურთიერთობის დამყარებით.

3. ბაიაზიდ II და სეფიანთა ირანი

XVI საუკუნის დამდეგს ირანში გარკვეული პოლიტიკური ცვლილება მოხდა. 1502 წელს შეიქმნა ირანის სეფიანთა სახელმწიფო. მისი დამაარსებელი იყო ისმაილ I (1502-1524), არდებილის შეიხის სეფი ედ-დინის (1252-1334) შთამომავალი. არდებილის ფეოდალური სამფლობელოს სათავეში შეიხები იდგნენ, რომლებიც თავიანთ ხელში აერთიანებდნენ როგორც საერო, ისე სასულიერო ხელისუფლებას. არდებილის ფეოდალური სამთავროს გაძლიერება XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაიწყო. XV საუკუნის მიწურულს, შიდაფეოდალური ბრძოლის შედეგად, აყ-ყოინლუს სახელმწიფო ორად გაიყო უზუნ ჰასანის შვილებს შორის. მიუხედავად ამისა, უფლისწულებს შორის ბრძოლა არ ცხრებოდა. ამან გაუადვილა ისმაილს აყ-ყოინლუს სახელმწიფოს განადგურება. ისმაილმა ბოლო მოუღო ანარქიას, თურქმანი უფლისწულები ამოხოცა და 1502 წელს თავი შაჰინშაჰად გამოაცხადა. სეფიანთა სახელმწიფოს შექმნაში აქტიურად მონაწილეობდა შვიდი ყიზილბაშური ტომი. ამიტომ სეფიანთა სახელმწიფოს ყიზილბაშების (წითელთავიანების) სახელმწიფოსაც უწოდებდნენ, რადგან ისმაილის მომხრე თურქმანული ტომები წითელზოლიან თავსაბურავებს ატარებდნენ. ყიზილბაშები შიიტები იყვნენ. შაჰ ისმაილმა შიიტობა სახელმწიფო რელიგიად გამოაცხადა. ყიზილბაშებისა და სხვა თურქული ტომების გავლენა ირანის სახელმწიფოს პოლიტიკურ ცხოვრებაზე პირველ ხანებში მეტად ძლიერი იყო. შაჰის ხელისუფლების დასაყრდენს ყიზილბაშთა ეს ტომები წარმოადგენდა. ხოლო საკუთრივ ირანელები კი, ფაქტობრივად, აღარ მონაწილეობდნენ ქვეყნის მართვა-გამგებლობაში.

ოსმალეთი თავდაპირველად მხარს უჭერდა შიიტ ყიზილბაშებს მხოლოდ იმის გამო, რომ ისინი თეთრბატკნიან თურქმანთა დამამარცხებელ ძალად მიაჩნდა.

1504 წელს ბაიაზიდ II-მ გაგზავნა ელჩობა შაჰ ისმაილთან, გამარჯვება მიულოცა აყ-ყოინლუს წინააღმდეგ ბრძოლაში და გამოთქვა სურვილი მასთან დაემყარებინა მეგობრული ურთიერთობა. მაგრამ ბაიაზიდის ამ ნაბიჯმა ვერ შეაფერხა ყიზილბაშების წინსვლა დასავლეთის მიმართულებით. არდებილის შეიხების მურიდები წარმოადგენდნენ იდეოლოგიურ დასაყრდენს - ორთოდოქსალური ისლამის (სუნიტობის) წინააღმდეგ ბრძოლაში. მათ დამყარებული ჰქონდათ მჭიდრო ურთიერთობა მცირე აზიაში ოსმალეთის ტერიტორიაზე მოსახლე ყიზილბაშებთან. მათმა რელიგიურმა პროპაგანდამ ხელი შეუწყო ყიზილბაშთა წარმატებებს დასავლეთის მიმართულებით. 1507 წელს ყიზილბაშებმა ხელთ იგდეს სომხეთი, ქურთისტანი, დიარბექირი, 1508 წელს დაიკავეს ბაღდადი და არაბეთის ერაყი. ამ ომების დროს ხორციელდებოდა მასობრივი რეპრესიები სუნიტებისა და ქრისტიანების წინააღმდეგ. ანადგურებდნენ და წვავდნენ მათ წმინდა სალოცავებს. მრავალი სუნიტური მეჩეთი გადაკეთებულ

იქნა შიიტურად. სიკვდილით დასაჯეს მრავალი გამოჩენილი სუნიტი ულემი. ძალით ნერგავდნენ შიიზმს. ბაღდადსა და სხვა ქალაქებში ასახლებდნენ სპარსელებს. შაჰ ისმაილის ბრძანებით, დაიწყო მეშვიდე შიიტი იმამის მუსა ალ-ქაზემის მავზოლეუმის მშენებლობა, რომელიც ითვლებოდა სეფიანთა წინაპრად. ყიზილბაშებს ურიგებდნენ საუკეთესო მიწებსა და საძოვრებს. მათი ემირები გახდნენ ქვეყნის ბატონ-პატრონები. ირანის შაჰის ამგვარმა პოლიტიკამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია ოსმალეთში. ამას დაემატა ის, რომ ბაიაზიდის სულთნობის ბოლო წლებში მცირე აზიაში დაიწყო გლეხებისა და მომთაბარე ტომების აჯანყება შიიზმისა და შაჰ ისმაილის მხარდაჭერის ლოზუნგით. აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა ყიზილბაში ჰასან-ოღლუ, თექელუს ტომიდან, რომელმაც თავის თავს უწოდა შაჰ-ყულუ ("შაჰის მონა").

ბაიაზიდ II-მ აჯანყებულთა წინააღმდეგ საბრძოლველად გაგზავნა დიდი ვეზირი მურად ფაშა, რომელიც მათთან ბრძოლაში დაიღუპა. ამან ბაიაზიდის ავტორიტეტი ძალზე შეარყია.

ოსმალეთის სახელმწიფო მოღვაწეები ბაიაზიდ II-ს ბრალს სდებდნენ იმაში, რომ მან ყიზილბაშები წააქეზა, ხოლო აყ-ყოინლუს კი დახმარება არ აღმოუჩინა. ბაიაზიდის ვარაუდი, რომ ყიზილბაშები და აყ-ყოინლუს თურქმანები ერთმანეთთან ბრძოლაში დასუსტდებოდნენ და ამით ოსმალეთი ისარგებლებდა, არ გამართლდა. აღმოსავლეთში სეფიანთა ირანი ძლიერ სახელმწიფოდ იქცა. ამის გამო ბაიაზიდის მიმართ უკმაყოფილება კიდევ უფრო გაძლიერდა და ეს იყო მისი ტახტიდან ჩამოგდების ერთ-ერთი მიზეზი.

4. უფლისწულ სელიმის ბრძოლა ტახტისათვის

უფლისწული სელიმი ტრაპიზონის გამგებლობის დროს აქტიურ საქმიანობას ეწეოდა და ამზადებდა ნიადაგს ტახტის ხელში ჩაგდების მიზნით. მან იქ ყოფნისას მოაწყო რამდენიმე მარბიელი ლაშქრობა მეზობელი ქვეყნების წინააღმდეგ. ასე, მაგალითად, 1509 წელს მან ილაშქრა დასავლეთ საქართველოში, დაარბია, გაძარცვა ქუთაისი და გელათი. მისმა ასეთმა პოლიტიკამ იენიჩარების მხრიდან მოწონება დაიმსახურა.

1510 წლის დამდეგისათვის უფლისწულმა სელიმმა გადაწყვიტა, რომ დრო მეტად ხელსაყრელია და დაიწყო ბრძოლა ტახტის ხელში ჩასაგდებად. ტახტი უფროს ძმას აჰმედს ეკუთვნოდა. მოხუცი ბაიაზიდი მის კანდიდატურას უჭერდა მხარს და იგი ამასიის გამგებლად დანიშნა, რომელიც სტამბოლთან ახლოს მდებარეობდა, ხოლო სელიმი - ტრაპიზონისა. ეს ქალაქი კი ძალზე დაშორებული იყო დედაქალაქიდან. სულთნის სიკვდილის შემთხვევაში სელიმი ვერ დაასწრებდა აჰმედს ტახტის დაკავებას. ამის გამო სელიმი დაჟინებით მოითხოვდა ბაიაზიდისაგან დაენიშნა იგი რუმელიის (ევროპული ნაწილი) რომელიმე პროვინციის გამგებლად, რაზედაც სულთანი არ თანხმდებოდა.

კიდევ მეტი, აჰმედის რჩევით ბაიაზიდმა სელიმის შვილი სულეიმანი (შემდგომ სულეიმან I) დანიშნა კაფის (ყირიმში) სანჯაყბეგად და ჩამოაშორა დედაქალაქს.

1510 წელს სელიმი შეუდგა თავისი გეგმის განხორციელებას. სელიმს იმედი ჰქონდა, რომ ამ საქმეში მას დახმარებას აღმოუჩენდნენ ყირიმის ხანი და ბაიაზიდის პოლიტიკით უკმაყოფილო იენიჩარები. 1510 წლის გაზაფხულზე სელიმი, თავისი შვილის მონახულების საბაბით, კაფაში ჩავიდა. 1510 წლის დამლევს ბაიაზიდ II-მ ყირიმის ხანს გაუგზავნა წერილი, რომელშიც თხოვდა მას ეცნობებინა სელიმისათვის, რომ დაუყოვნებლივ დაბრუნებულიყო ტრაპიზონში. სელიმმა დაბრუნებაზე კატეგორიული უარი განაცხადა.

სელიმ I

1511 წელს სელიმი ლაშქრით ყირიმიდან რუმელიისაკენ გაემართა. მისი ჯარის ძირითადი ნაწილი ყირიმის ხანის მებრძოლებისაგან შედგებოდა. მაგრამ სელიმმა ვერ მიაღწია წარმატებას და იძულებული გახდა უკან დაბრუნებულიყო. ყირიმის ხანი ცდილობდა ბაიაზიდის შეცდომაში შეყვანას, რაც მეტად სასარგებლო იყო სელიმისათვის და არწმუნებდა მოხუც სულთანს, რომ სელიმის ჩასვლა რუმელიაში გამოწვეული იყო შიშით, რომ აჰმედს არ დაეკავებინა მთელი ანატოლია. 1512 წლის იანვარში ბაიაზიდი დათანხმდა, რომ სელიმს დაეკავებინა რუმელიის რომელიმე პროვინციის გამგებლობა. სელიმი 3 ათასიანი ლაშქრით რუმელიისაკენ დაიძრა. სტამბოლში იენიჩარებმა აჯანყება დაიწყეს. რუმელიიდან სელიმი დედაქალაქისაკენ გაემართა. 1512 წლის 25 აპრილს, იენიჩარების დახმარებით, სელიმმა ტახტიდან ჩამოაგდო ბაიაზიდ II და ხელთ იგდო ძალაუფლება. მან თავისი შვილი სულეიმანი კაფიდან სასწრაფოდ სტამბოლში გამოიძახა და ჩაბარა სახელმწიფო საქმეები. თვითონ კი, ყირიმის ხანის დახმარებით, აჰმედის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაემართა. აჰმედი დამარცხდა და ბრძოლაში დაიღუპა. სელიმის ბრძანებით, დახოცეს მისი სამი ძმა და ათი ძმისშვილი. ბაიაზიდი, რომელიც დედაქალაქიდან პროვინციაში მიემგზავრებოდა, გზაში მოწამლეს და სიცოცხლეს გამოასალმეს. ყოველივე ამის გამო სელიმ I-ს უწოდეს "მრისხანე" (იავუზი).

5. ოსმალეთ-ირანის ომის დაწყება

სელიმ I-ის (1512-1520) დროს განსაკუთრებით ძლიერდება ოსმალეთის შეტევა სეფიანთა ირანის, ამიერკავკასიისა და არაბული ქვეყნების წინააღმდეგ.

ამ დროიდან იწყება ოსმალეთსა და სეფიანთა ირანს შორის ხანგრძლივი ბრძოლა ახლო აღმოსავლეთში ბატონობისათვის. ოსმალეთი, ისევე როგორც ირანი, დაჟინებით ცდილობდა ამ ქვეყნებში გაბატონებას. ოსმალეთი განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო ამიერკავკასიის მდიდარი ქვეყნების დაპყრობით და იმ სავაჭრო-სატრანზიტო გზების ხელში ჩაგდებით, რომლებიც ამ რეგიონზე გადიოდა. ოსმალეთის ამ მისწრაფებას, თავის მხრივ, წინ ეღობებოდა ირანი, რომელიც აგრეთვე ცდილობდა ამ ქვეყნებში გაბატონებას.

სელიმი ტახტზე ასვლისთანავე შეუდგა ირანის წინააღმდეგ ომის სამზადისს. ირანთან ომის დაწყებამდე სელიმ I-მა მთელი რიგი სამხედრო-პოლიტიკური ღონისძიებანი განახორციელა. უპირველეს ყოვლისა, მან ზავი და სამშვიდობო ხელშეკრულებები დადო ევროპის სახელმწიფოებთან: რუსეთთან, უნგრეთთან, მოლდავეთსა და ვალახეთთან. ამგვარად, ევროპის ზოგიერთ ქვეყანასთან დროებით შეწყვეტილ იქნა საომარი ოპერაციები, ზოგიერთთან კი პოლიტიკურ-დიპლომატიური ურთიერთობა მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა.

ირანთან ომში წარმატების თვალსაზრისით ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო, აგრეთვე, აღმოსავლეთ ანატოლიაში მცხოვრები შიიტების მასობრივი ჟლეტა. 1513 წლის განმავლობაში გაწყვეტილ იქნა 40.000 კაცი. დახოცილთა ოჯახები და ყველა საეჭვო პირი გადასახლებულ იქნენ იმპერიის ევროპულ სამფლობელოებში. ამ ღონისძიებით სელიმ I-მა თავიდან აიცილა ყიზილბაშთა აჯანყების საფრთხე მცირე აზიაში.

1514 წლის გაზაფხულზე ედირნეში შეიკრიბა საგანგებო დივანი, რომელზედაც ყოველი მუსლიმის საღვთო მოვალეობად გამოცხადდა ომი ყიზილბაშებთან. ვეზირები, სელიმის უახლოესი მრჩევლები, ირანთან ომს თვლიდნენ მეტად საშიშ საქმედ. მათი აზრით, ეს გამოიწვევდა დიდ მსხვერპლსა და ზარალს. მაგრამ სულთანმა თავისი გაიტანა და გადაწყდა ირანთან ომის დაწყება.

1514 წლის 20 აპრილს სელიმ I-მა დატოვა სტამბოლი და ირანის წინააღმდეგ სალაშქროდ გაემგზავრა. ანატოლიაზე გავლით სულთანი სივასში ჩავიდა. მან თავისი ლაშქრის ერთი ნაწილი, 40.000 ჯარისკაცის რაოდენობით, მცირე აზიაში დატოვა იმ შემთხვევისათვის, თუ დაიწყებოდა შიიტების აჯანყება, ანდა ეგვიპტის ლაშქარი მოულოდნელად თავს დაესხმოდა ოსმალთა სამფლობელოებს ამ რეგიონში. სურსათ-სანოვაგე და საბრძოლო აღჭურვილობა უნდა გაეგზავნათ ოსმალეთის ევროპული ნაწილიდან და დასავლეთი ოლქებიდან ზღვით ტრაპიზონამდე, ხოლო შემდეგ საქარავნო გზით საომრად გამზადებულ ლაშქარში მიეტანათ.

ოსმალეთის ლაშქარი გაცილებით აღემატებოდა ყიზილბაშებისას არა მარტო რიცხობრივად, არამედ შეიარაღებითაც. ოსმალებს დიდი უპირატესობა ჰქონდათ ზარბაზნების რაოდენობაში. შაჰ ისმაილ I ითვალისწინებდა ოსმალთა უპირატესობას და ომის თავდაცვით საშუალებებს იყენებდა. ყიზილბაშთა ლაშქარი, შაჰ ისმაილის მითითებით, ახორციელებდა უკანდახევის სტრატეგიულ მანევრს. უკან დახევისას ყიზილბაშები ანადგურებდნენ გზებს, ხიდებს, სპობდნენ სურსათ-სანოვაგის მარაგს და სხვა. შაჰ ისმაილი ატარებდა "გადაბუგული მიწის" ტაქტიკას, ცდილობდა შეეტყუებინა ოსმალეთის ლაშქარი ქვეყნის სიღრმეში, დაექსაქსა, დაესუსტებინა და გაენადგურებინა იგი.

ოსმალეთის ლაშქარი გზაში დიდ სიძნელეებს აწყდებოდა და ამიტომ წინ ძალიან ნელა მიიწევდა. იგრძნობოდა სურსათ-სანოვაგის ნაკლებობა. მართალია, სელიმის ლაშქარმა მიიღო ტრაპიზონიდან გამოგზავნილი სურსათ-სანოვაგე და მდგომარეობა ოდნავ გაუმჯობესდა, მაგრამ ეს არ იყო საკმარისი. ყიზილბაშთა ტაქტიკურმა ხერხმა ომი გაახანგრძლივა. მოჩვენებითი წარმატების მიუხედავად, ომს ბოლო არ უჩანდა. ამან ოსმალთა ლაშქრის საბრძოლო განწყობილებაზე უარყოფითი გავლენა მოახდინა. უკმაყოფილებამ თავი იჩინა იენიჩართა რიგებში. მით უფრო, რომ სურსათ-სანოვაგის მარაგი იწურებოდა. უკმაყოფილონი იყვნენ აგრეთვე სელიმ I-ის უახლოესი პირები - დიდი ვეზირი და მრჩევლები. ბოლოს მათ ყარამანიის ბეგლარბეგს ჰამად ფაშას, რომელიც სელიმ I-ის ბავშვობის მეგობარი იყო, დაავალეს ეთქვა სულთნისათვის, თუ რა მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა ოსმალთა ჯარი და ერჩია შეეწყვიტა ლაშქრობა. განრისხებულმა სელიმმა სიკვდილით დასაჯა ჰამად ფაშა და უბრძანა ლაშქარს გაეგრძელებინა გზა.

ასეთი იყო ოსმალეთის ლაშქრის მდგომარეობა, როდესაც სულთანთან გამოცხადდა სამცხე-საათაბაგოს წარმომადგენელი. სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთის მოხარკე ქვეყანა იყო და მას ევალებოდა ომის დროს მოემარაგებინა ოსმალეთის ლაშქარი სურსათ-სანოვაგით.

1514 წლის 10 აგვისტოს სოგმენში სულთანმა მიიღო სამცხე-საათაბაგოს გამგებლის მზეჭაბუკის ელჩი, რომელმაც თან ჩაიტანა სურსათ-სანოვაგე: თაფლი, ერბო და ორი ათასი ცხვარი.

ზოგი ცნობის მიხედვით, ათაბაგმა სულთანს გაუგზავნა 800 ხარი და 4.000 ცხვარი.

მზეჭაბუკის ელჩმა სელიმს ჩააბარა აგრეთვე შაჰ ისმაილის ძმის ჰადის ოღლუს ორი შვილი. ეს ირანელი უფლისწულები შაჰს გაექცნენ და ახალციხის ათაბაგს შეაფარეს თავი. სელიმი მეტად ნასიამოვნები დარჩა ამ სამსახურით. მან თავისი ელჩი გაგზავნა მზეჭაბუკთან, მადლობა შეუთვალა და საპატიო ხალათი უბოძა.

სოგმენიდან სელიმ I ირანის დედაქალაქისაკენ გაემართა. როდესაც ოსმალთა ლაშქარმა შეიტყო, რომ სელიმი თავრიზისაკენ მიიწევს, ჯარში კვლავ

სტალინგრადის ფრონტიდან ბრძოლა

უკმაყოფილება დაიწყო. იენიჩარებმა თოფები ძირს დაუშვეს და მათზე წაღები წამოაცვეს, რაც იმის ნიშანი იყო, რომ ისინი ერთ ნაბიჯსაც კი აღარ გადადგამდნენ. ლაშქარმა სულთანს წინადადება მისცა ირანთან ზავი დაედო და სამშობლოში დაბრუნებულიყო. სელიმმა დაპირებებითა და მუქარით აიძულა ლაშქარი გაეგრძელებინა გზა. ამ დროს სელიმს მოუვიდა ცნობა, რომ შაჰი მზად იყო მასთან საბრძოლველად. სულთანი ჩალდირანის ველისაკენ გაემართა.

1514 წლის 23 აგვისტოს ჩალდირანის ველზე მოხდა დიდი ბრძოლა ოსმალეთისა და ირანის ლაშქარს შორის. ბრძოლა ოსმალეთის გამარჯვებით დამთავრდა. ოსმალთა წარმატება განაპირობა ზარბაზნების აშკარა უპირატესობამ. ამ გამარჯვების შემდეგ სულთანი ირანის დედაქალაქისაკენ გაემართა. 1514 წლის 6 სექტემბერს ოსმალეთის ლაშქარი თავრიზში შევიდა და ქალაქი გაძარცვა. 15 სექტემბერს სელიმი იძულებული შეიქნა დაეტოვებინა თავრიზი და უკან გაბრუნებულიყო.

ირანის გადაბუგულ მიწა-წყალზე ოსმალებს დიდხანს გაჩერება არ შეეძლოთ. ამასთან სელიმს ეშინოდა, რომ მისი ლაშქრის მძიმე მდგომარეობით ისარგებლებდა ეგვიპტის სულთანი და ოსმალეთს თავს დაესხმოდა. სელიმის ცდა, დაზავებოდა შაჰს, უშედეგო აღმოჩნდა. ასეთ ვითარებაში სელიმს სხვა არაფერი დარჩენოდა, გარდა იმისა, რომ ირანიდან უკან გამობრუნებულიყო. სელიმის ლაშქარი გზაში სურსათ-სანოვაგის დიდ ნაკლებობას განიცდიდა, რადგან მას უხდებოდა ყიზილბაშებისაგან გადაბუგული ადგილების გავლა. ოსმალთა ლაშქარს თავს ესხმოდნენ პარტიზანული რაზმები და დიდ ზარალს აყენებდნენ მას.

სექტემბრის ბოლოს ოსმალეთის ლაშქარი ერევანში ჩავიდა. სელიმმა წერილი მისწერა ათაბაგს და მოსთხოვა გაეგზავნა მისთვის სურსათ-სანოვაგე. მზეჭაბუკი აყოვნებდა სურსათ-სანოვაგის მიწოდებას. 4 ოქტომბერს სელიმი ყარსში ჩავიდა, მაგრამ მზეჭაბუკისაგან არავითარი ამბავი არ მოსვლია. სულთანმა სასწრაფოდ საგანგებო დივანი მოიწვია, სადაც მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება სამცხეში გაელაშქრათ და ქვეყანა სასტიკად აეოხრებინათ. ყარსიდან საათაბაგო ახლოს მდებარეობდა. სელიმის ლაშქარი საათაბაგოსაკენ გაემართა. სამი დღის მგზავრობის შემდეგ სელიმთან გამოცხადდა ათაბაგის ელჩი. მან აცნობა სულთანს, რომ სურსათ-სანოვაგეს ოსმალეთის არმიას მიაწვდიდნენ, როცა იგი ჩობანის ხიდთან ჩავიდოდა. ამასთანავე მზეჭაბუკის ელჩმა სელიმს გადასცა ისპირის ციხის გასაღები. ამით მზეჭაბუკს სურდა დაეშოშმინებია სელიმის რისხვა სურსათ-სანოვაგის დაგვიანებით მიწოდების გამო. ამ დროიდან მოყოლებული, ისპირი და მისი რაიონი ოსმალეთის იმპერიას შეუერთეს, ხოლო რაც შეეხება სურსათ-სანოვაგეს, 19 ოქტომბერს ჩობანის ხიდთან ოსმალეთის ბანაკში 3.000 ცხვარი ჩაიყვანეს.

შაჰ ისმაილმა გადაწყვიტა ოსმალეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად ანტიოსმალური კოალიცია შეედგინა, სადაც საქართველოს გარდა, შევიდა ეგვიპ-

ტის სულთანი, ალბისტანის და მარაშის გამგებლები. მოკავშირეები შეთანხმდნენ დახმარება აღმოეჩინათ ერთმანეთისათვის, თუ მათ თავს დაესხმოდა სულთანი. ამ კოალიციის შედგენის საქმეში ქართველი პოლიტიკური მესვეურები აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ.

ჩანს, სელიმ I-ისათვის ცნობილი გახდა ეს და მან გადაწყვიტა ზომები მიელო ანტიოსმალური კოალიციის მონაწილეების წინააღმდეგ. 1515 წელს სელიმმა გაილაშქრა ალბისტანისა და მარაშის წინააღმდეგ, დაიპყრო ეს სამთავროები და ოსმალეთის იმპერიას შეუერთა. ამის შემდეგ სელიმმა დააპირა საქართველოს წინააღმდეგაც გაელაშქრა.

1515 წლის აგვისტოს ბოლოს, ოსმალეთის დივანის გადაწყვეტილებით, დიდვეზირ სინან ფაშას ზემო ქვეყნებში (მდ. მტკვრისა და არაქსის, ტიგროსისა და ევფრატის სათავეები) წასვლა და საქართველოს დაპყრობა ებრძანა. ამასთან დაკავშირებით, ალი ბეგის სახელზე სულთან სელიმის ბრძანებაც გამოვიდა, მაგრამ ეს ლაშქრობა არ შედგა სხვადასხვა მიზეზის გამო.

ირანთან ომის შედეგად ოსმალეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაში შევიდა დასავლეთ სომხეთის ნაწილი, დასავლეთ ქურთისტანი და მესოპოტამიის ჩრდილოეთი ნაწილი ქ. მოსულამდე. ოსმალთა მიერ დაპყრობილ იქნა ქალაქები დიარბექირი, ბაიბურთი, მარდინი, ერზინჯანი, ქემახა და სხვ. დაპყრობილ ტერიტორიაზე ოსმალებმა დაიწყეს სანჯაყების დაარსება და თავიანთი წესების შემოღება. ირანის წინააღმდეგ ომში მოპოვებულმა გამარჯვებებმა წაახალისა სელიმ I და მან გადაწყვიტა დაეწყო ომი მამლუქთა ეგვიპტის წინააღმდეგ.

6. სელიმ I-ის ლაშქრობა სირიასა და ეგვიპტეში

1516 წლის დამდეგიდან სელიმ I შეუდგა ეგვიპტის წინააღმდეგ ომის სამზადისს.

1514 წლის მაისში, როდესაც სელიმ I-მა გადაწყვიტა დაეწყო ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ, მან კაიროში გაგზავნა ელჩობა და შესთავაზა ეგვიპტის სულთანს კავშირი ისმაილის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მამლუქებმა უარყვეს ეს წინადადება და დაელოდნენ მოვლენათა შემდგომ განვითარებას. 1514 წლის ივნისის თვეში მამლუქთა სამხედრო საბჭომ მიიღო გადაწყვეტილება ალეპოში გაეგზავნათ მეთვალყურეთა ლაშქარი, რომელსაც არაფერი გაუკეთებია, გარდა იმისა, რომ ორივე მხარეს ალიზიანებდა.

ეგვიპტის ორჭოფულმა პოლიტიკამ ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა სელიმს თავისი გეგმების განხორციელების საქმეში.

სელიმის მიერ ჩალდირანის ველზე ყიზილბაშების განადგურება მოულოდნელი იყო მამლუქებისათვის. სეფიანთა დამარცხებამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა კაიროში. ეგვიპტის გამგებლები არ მალავდნენ თავიანთ გულისწყრომას შიიტური ირანის დაცემის გამო.

1515 წლის გაზაფხულზე კაიროში მოვიდა პირველი ცნობა ოსმალთა სამხედრო სამზადისის შესახებ. ოსმალეთის არმია და ფლოტი ემზადებოდა ეგვიპტის წინააღმდეგ სალაშქროდ. სტამბოლში საღვთო ომის განწყობილება სუფევდა. ეგვიპტის წინააღმდეგ ომი განიხილებოდა როგორც ყოველი მუსლიმის აუცილებელი მოვალეობა. ოსმალო ულემებმა გამოსცეს სამი ფეთვა, რომლებშიც ასაბუთებდნენ ომის რელიგიურ და განმათავისუფლებელ ხასიათს. ერთ-ერთ ფეთვაში მამლუქებს უწოდებდნენ ისლამის მოღალატეებს, რომლებმაც დახმარება ალმოუჩინეს ურჯულოებს (მხედველობაში ჰყავდათ ირანელები). "ვინც ეხმარება ურჯულოებს, თვითონაა ურჯულო", - განაცხადა სტამბოლის დიდმა მუფთიმ. ლაშქრობის მიზნად გამოცხადებულ იქნა დაჩაგრული ხალხების განთავისუფლება და, აგრეთვე, მუსლიმთა დაცვა გარეშე მტრებისაგან.

1515 წლის თებერვალში ოსმალები თავს დაესხნენ ალბისტანს. მაისისათვის მათ გაანადგურეს ზულყადარის გამგებლის ალა ად-დოულეს ჯარები, რომელიც მამლუქთა პროტექტორატის ქვეშ იმყოფებოდა, ხოლო მისი მოკვეთილი თავი კაიროში გაგზავნეს. ეს იყო აშკარა გამოწვევა და, ფაქტიურად, ომის გამოცხადება. მაგრამ მამლუქები ამას არ წამოეგენ და ყველაფერი გააკეთეს, რათა კონფლიქტი მოლაპარაკების გზით მოეგვარებინათ. მამლუქ ხელმძღვანელთა შორის უთანხმოება სუფევდა, რაც მძიმე გავლენას ახდენდა არმიასა და ქვეყნის მორალურ-პოლიტიკურ კლიმატზე.

მამლუქთა ბეგებს შორის ძლიერი იყო მთავრობის საწინააღმდეგო განწყობილება. არმია უკმაყოფილო იყო მოხუცი სულთან კანსუჰ ალ-ღურით. ჯარისკაცებს აშკარად არ სურდათ ომი. ისინი აცხადებდნენ, რომ მზად არიან ებრძოლონ ევროპელ გიაურებს, ვიდრე არაბ მუსლიმებს.

თავის მხრივ, სელიმ I-მა დიპლომატიური ნაბიჯი გადადგა ეგვიპტის სულთნის სიფხიზლის მოდუნების მიზნით. მან 1516 წელს კაიროში გაგზავნა ელჩობა, რომელსაც უნდა განეხილა ეგვიპტეში შაქრის შესყიდვის საკითხი.

სელიმმა ეგვიპტის წინააღმდეგ ეკონომიკური სანქციებიც მიიღო: მან აკრძალა ოსმალეთის ტერიტორიაზე გავლით ირანის საქონლის ტრანზიტი ეგვიპტესა და ევროპაში. ამის გამო განსაკუთრებით დიდად ზარალდებოდნენ ვაჭრები, რომელთაც ევროპაში გაჰქონდათ აბრეშუმი. 1515 წლის დასაწყისიდან სელიმმა კონტროლი დააწესა ეგვიპტიდან ირანში მიმავალ საქონელზე, კიდევ უფრო გაამკაცრა კონტროლი სატრანზიტო საქონელზედაც.

1515 წლის აპრილში ეგვიპტის სულთანმა კანსუჰ ალ-ღურიმ დაიწყო ომისათვის მზადება. 3 ოქტომბერს გამოცხადდა მობილიზაცია. ისევე როგორც ოსმალები, მამლუქებიც ცდილობდნენ ომისათვის რელიგიური ხასიათის მიცემას. ეგვიპტის სულთანი ყოველნაირად ცდილობდა გაეჭიანურებინა საომარი მოქმედების დაწყება. იგი სალაშქროდ გამოსვლის შემდეგაც არ კარგავდა იმედს, რომ მშვიდობიანად მოაგვარებდა კონფლიქტს. თავის მხრივ, ოსმალეთის დიპლომატია ყოველნაირად უწყობდა ხელს ამ იმედს. 1516 წლის

გაზაფხულზე ეგვიპტის სულთანმა გადაწყვიტა მიელო ზომები ოსმალეთის აგრესიისაგან თავდაცვის მიზნით. 1516 წლის 17 მაისს მან დატოვა კაირო და თავისი ლაშქრით სირიისაკენ გაემართა.

სელიმს კარგად ესმოდა, რომ ეგვიპტის მამლუქებთან ომი დიდ სიძნელეებთან იყო დაკავშირებული. მართალია, მამლუქთა არმიას დაკარგული ჰქონდა თავისი ოდინდელი ძლიერება, მაგრამ იგი ჯერ კიდევ საშიშ ძალას წარმოადგენდა. სელიმს განსაკუთრებით აფიქრებდა ის, რომ ეგვიპტის წინააღმდეგ ლაშქრობის დროს ირანი ზურგში არ დასხმოდა ოსმალეთის არმიას. იგი ცდილობდა დაერწმუნებია ეგვიპტის სულთანი მისდამი კეთილგანწყობილ ურთიერთობაში და აცხადებდა, რომ მისი ერთადერთი მიზანია "ურჯულო შიიტების" დამარცხება.

ალეპოში მყოფ ეგვიპტის სულთანთან სელიმმა ელჩები და წერილი გაგზავნა, რომელშიც წერდა: "შენ მამა ხარ ჩემი და მე გთხოვ ილოცო ჩემთვის, მაგრამ ნუ ჩადგები ჩემსა და შაჰ ისმაილს შორის". ელჩები არწმუნებდნენ კანსუჰ ალ-ღურის, რომ სელიმს მხოლოდ სპარსეთთან ჰქონდა განზრახული ომი და რომ იგი მზად იყო დაეთმო ეგვიპტისათვის ალა ად-დოულეს ყოფილი სამფლობელოები. სელიმის ელჩები ასეთმა მშვიდობისმოყვარულმა განწყობილებამ ეგვიპტის სულთანი გაათამამა და მან კატეგორიულად მოსთხოვა ოსმალეთს დაებრუნებინა ალა ად-დოულეს სამფლობელოები მისი შვილისათვის და შეეწყვიტა მტრული საქმიანობა ირანის წინააღმდეგ.

ლაპარაკი მშვიდობასა და მეგობრობაზე სელიმის მხრივ მხოლოდ თვალთმაქცობა იყო, ეგვიპტის სულთნის შეცდომაში შეყვანის მიზნით. წახალისებულმა კანსუჰ ალ-ღურიმ სელიმს ელჩობა გაუგზავნა და თავისი მოთხოვნები განუმეორა. განრისხებულმა სელიმმა მამლუქთა ელჩის ამალის წევრები სიკვდილით დასაჯა. ეს კი აშკარად ომის მაუწყებელი იყო.

1516 წლის 5 აგვისტოს ოსმალეთის ჯარებმა გადალახეს სირიის საზღვარი და იქ შეიჭრნენ.

სირია ამ დროს ეგვიპტის შემადგენლობაში შედიოდა. მისი დაპყრობის შემთხვევაში სელიმი არა მარტო დიდად გაიფართოებდა თავის სამფლობელოებს, არამედ ხელთ იგდებდა მეტად მნიშვნელოვან სავაჭრო-სატრანზიტო გზას, რომელიც სირიაზე გადიოდა. ამით კიდევ უფრო მეტად გაუარესდებოდა ირანის მდგომარეობა, რადგანაც, როგორც ზემოთ ითქვა, სულთანმა ირანს გადაუკეტა ევროპაში მიმავალი სავაჭრო გზა.

1516 წლის 24 აგვისტოს ალეპოს ჩრდილოეთით, დაბიკის ველზე მოხდა ბრძოლა ოსმალეთისა და ეგვიპტის ჯარებს შორის, რომელიც სელიმის გამარჯვებით დამთავრდა. 75 წლის მოხუცებულმა კანსუჰ ალ-ღურიმ ეს დამარცხება ვერ გადაიტანა და გარდაიცვალა. 1516 წლის 28 აგვისტოს სელიმ I თავისი ლაშქრით ალეპოში შევიდა, ხოლო 9 ოქტომბერს აღებულ იქნა დამასკო. სირიისა და პალესტინის მოსახლეობა, რომელიც შეეიწროებუ-

ლი იყო მამლუქთა ბატონობით, ხშირ შემთხვევაში დახმარებას უწევდა ოსმალებს. დამასკოს აღების შემდეგ, სულ მალე, მთელი სირია და პალესტინა ოსმალთა ხელთ აღმოჩნდა.

სირიისა და პალესტინის მოსახლეობა სელიმ I-ს ხედებოდა როგორც განმათავისუფლებელს მამლუქთა ბატონობისაგან და ამის გამო ოსმალებმა, ფაქტიურად, უბრძოლველად დაიკავეს ეს ქვეყნები. 1516 წლის ნოემბრის ბოლოს ოსმალეთის არმიამ დაამთავრა სირიისა და პალესტინის ოკუპაცია. ძალის გამოყენება ოსმალებს დასჭირდათ მხოლოდ ქალაქების ღაზისა და იერუსალიმის აღების დროს. დაკავებულ ქალაქებში თურქთა გარნიზონები იქნა ჩაყენებული. დამასკოში ყოფნის დროს სელიმი შეუდგა თიმარული სისტემისა და ოსმალური ადმინისტრაციის შემოღებას, რაზედაც უნდა დამყარებულიყო ოსმალთა ბატონობა. ადგილობრივი მოსახლეობა მალე მიხვდა, რომ ოსმალები ისეთივე დამპყრობლები იყვნენ, როგორც მამლუქები.

ეგვიპტის ახალმა სულთანმა თუმანბეიმ სცადა შეეჩერებინა ოსმალთა წინსვლა ეგვიპტის მიმართულებით. 1516 წლის 25 დეკემბერს ბეისანთან (პალესტინა) მოხდა ბრძოლა ოსმალეთისა და ეგვიპტის ლაშქარს შორის, რომელიც ოსმალთა გამარჯვებით დამთავრდა. ამის შემდეგ ოსმალები შეიჭრენ ეგვიპტეში და 26 იანვარს კაირო აიღეს. რამდენიმე დღის შემდეგ, ღამით, თუმანბეი თავისი მებრძოლებით შეიჭრა კაიროში. დაიწყო ქუჩებში ბრძოლა, რომელშიც დაიღუპა ქალაქის 50 ათასი მცხოვრები. სელიმმა სძლია მოწინააღმდეგეს. გამარჯვებულმა სელიმმა ბრძანა, რომ 800 მამლუქისათვის მოეკვეთათ თავი. თუმანბეი ორი კვირის განმავლობაში ცდილობდა წინააღმდეგობა გაეწია ოსმალთათვის, მაგრამ ამაოდ. ღალატის მეშვეობით თუმანბეი დაატყვევეს და 13 აპრილს, სელიმის ბრძანებით, კაიროს კარიბჭის თაღზე ჩამოახრჩეს ეგვიპტის უკანასკნელი მამლუქი სულთანი.

ეგვიპტის დედაქალაქში, კაიროში, ცხოვრობდა ბაღდადის აბასელთა ხალიფების შთამომავალი, რომელიც 1258 წელს, მონღოლთა მიერ აბასელთა სახალიფოს დამხობის შემდეგ, ეგვიპტეში დამკვიდრდა. ისტორიოგრაფიაში გავრცელებულია შეხედულება, რომ თითქოს აბასელთა ხალიფების შთამომავალმა ნებაყოფლობით გადასცა სელიმს ხალიფობა და ამიერიდან მან სულთნის ტიტულს დაუმატა ხალიფას "ალაჰის ნაცვლის" ანუ "დედამიწაზე ღმერთის ჩრდილის" ტიტული. ეს მოსაზრება უარყოფილია რიგი ორიენტალისტების (ვ. ბარტოლდი, ვ. გორდლევსკი, ა. ტვერიტინოვა) მიერ.

კაიროში ყოფნის დროს სელიმ I-ს ეახლა ჰიჯაზის (დასავლეთ არაბეთის) ემირის ელჩობა. ჰიჯაზის შემადგენლობაში შედიოდა ყველა მუსლიმისათვის წმინდა ქალაქები - მედინა და მექა. ელჩმა დაარწმუნა სელიმი, რომ მას აღიარებენ ყველა მუსლიმთა ხალიფად. ჰიჯაზი შეიდოდა ოსმალეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაში, მაგრამ შეინარჩუნებდა ავტონომიას საშინაო საქმეებში და მისი ემირი (ჰაშიმიტების დინასტიიდან) - მემკვიდრეობით

უფლებას. ეგვიპტეს ევალებოდა ყოველწლიურად გაეგზავნა სურსათ-სანოვაგე წმინდა ქალაქებისათვის - მექასა და მედინასათვის.

ეგვიპტე შეავიდა ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში. მას განაგებდა სულთნის მიერ დანიშნული ფაშა. მისი ერთ-ერთი მთავარი მოვალეობა იყო ყოველწლიურად 100 ათასი დინარის გადასახადის (ხარკის) აკრეფა და სტამბოლში გაგზავნა. მამლუქმა ბეგებმა შეინარჩუნეს ერთგვარი ავტონომია. ეგვიპტის ქალაქებში იენიჩართა გარნიზონები ჩააყენეს. ამრიგად, ეგვიპტეში თავიდანვე შეიქმნა ორხელისუფლებიანობა. ერთის მხრივ, ეგვიპტეს მართავდა სტამბოლიდან გამოგზავნილი ვალი (ფაშა), ხოლო, მეორეს მხრივ, არსებობდა ადგილობრივი წარმომადგენლობითი დივანი (მამლუქთა ბეგების საბჭო). ამით სულთნის მთავრობამ შექმნა თავისი დასაყრდენი ეგვიპტის ფეოდალურ წრეებში.

ამავე პერიოდში ოსმალებმა დაიმორჩილეს, აგრეთვე, სამფლობელოები ჩრდილოეთ აფრიკაში. 1516 წელს ხმელთაშუა ზღვაზე ოსმალო მეკობრეებმა ხელთ იგდეს მნიშვნელოვანი ნავსადგური ალჟირი და მიმდებარე ტერიტორია. 1518 წელს მათმა მეთურმა ჰაირედინ ბარბაროსამ სცნო ოსმალეთის სულთნის უმაღლესი ხელისუფლება და სელიმ I-მა მას უბოძა ალჟირის ბეგლარბეგის ტიტული.

1517 წლის აგვისტოს დამლეკს სელიმმა დატოვა კაირო. ოქრო-ვერცხლითა და სხვა განძეულობით დატვირთული აქლემები და სახედრები დედაქალაქში გაგზავნა, თან გააყოლა ათასობით შესანიშნავი ხელოსანი.

ეგვიპტიდან სელიმი სირიისაკენ გაემართა, 1517 წლის 7 ოქტომბერს ჩავიდა დამასკოში და საზამთროდ იქ დაბანაკდა. ჯერ კიდევ 1517 წლის სექტემბერში, კაიროდან გამგზავრებამდე, სელიმს განზრახული ჰქონდა მომავალი წლის გაზაფხულზე დაეწყო ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ.

1518 წლის თებერვალში დამასკოში ჩავიდა შაჰის ელჩი და სელიმს ზავი შესთავაზა. სულთანმა შაჰის წინადადება უარყო და ელჩი დააპატიმრა. 22 თებერვალს სელიმი დამასკოდან ალეპოში გაემგზავრა და 5 მარტს იქ ჩავიდა. ალეპოში სელიმი დარჩა ორ თვეს. სულთანს გადაწყვეტილი ჰქონდა მდ. ევფრატის ნაპირებიდან დაეწყო მეორე ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ და სათანადო მზადებას შეუდგა, მაგრამ იენიჩარები გამოვიდნენ ამის წინააღმდეგ და სელიმი იძულებული გახდა თავის განზრახვაზე უარი ეთქვა. 6 მაისს სელიმმა დატოვა ალეპო და 25 ივნისს სტამბოლში დაბრუნდა.

სელიმ I-ის დაპყრობითი ომების შედეგად ოსმალეთს შეუერთდა დასავლეთ სომხეთი, ქურთისტანი, სირია, ლიბანი, პალესტინა, ეგვიპტე, ალჟირი. ოსმალეთს დაემორჩილა, აგრეთვე, მუსლიმთა წმინდა ქალაქები მექა და მედინა. სელიმის დროს ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორია თითქმის ორჯერ გაიზარდა. ამიერიდან ოსმალეთი ფლობდა ტერიტორიებს არა მარტო ევროპასა და აზიაში, არამედ აფრიკაშიც. სელიმი შიშის ზარს სცემდა იმდროინდელ

სახელმწიფოთა მეფე-გამგებლებს. მაგრამ სელიმი არ კმაყოფილდებოდა მიღწეულით და ახალი დიდი ომის სამზადისში იყო. არავინ იცოდა, თუ ვის წინააღმდეგ მიმართავდა მახვილს სელიმი. პოლიტიკური აგენტები ყურადღებით ადევნებდნენ თვალყურს სელიმის სამხედრო სამზადისს და სურდათ გამოეცნოთ მისი მომავალი საომარი გეგმები.

თავი VII
ოსმალეთის იმპერია ძლიერების ხანაში

I. უნგრეთის დაპყრობა

1520 წლის 21 სექტემბერს 50 წლის ასაკში მოულოდნელად გარდაიცვალა სელიმ I და ტახტზე ავიდა მისი შვილი სულეიმან I (1520-1566). მისი მეფობის წლებში ოსმალეთის იმპერიამ მიაღწია თავისი ძლევამოსილების ზენიტს. სულეიმანს თურქებმა კანონმდებელი უწოდეს, ხოლო ევროპელებმა - ბრწყინვალე.

სულეიმან I

XVI საუკუნის დამდეგისათვის ოსმალეთის სახელმწიფომ მტკიცედ მოიკიდა ფეხი ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, რომელიც გახდა პლაცდარმი ევროპაში ოსმალთა შემდგომი წინსვლისა. სელიმ I, ძირითადად, დაკავებული იყო ირანისა და ეგვიპტის წინააღმდეგ ლაშქრობებით და მან ერთგვარად შეასუსტა ყურადღება ევროპის მიმართ. სულეიმანმა განიზრახა განეახლებინა შეტევა ევროპის სახელმწიფოების წინააღმდეგ და გაეფართოვებინა იმპერიის სამფლობელოები.

სულეიმანმა, უპირველეს ყოვლისა, გადაწყვიტა დაეწყო ომი უნგრეთის წინააღმდეგ. უნგრეთის ხელში ჩაგდებით ოსმალებს გზა ეხსნებოდათ ცენტრალური ევროპისაკენ. ამას გარდა, უნგრეთის დაპყრობით ოსმალეთს შესაძლებლობა ეძლეოდა თავისი კონტროლი დაემყარებინა მდ. დუნაიზე, ევროპის ამ უმნიშვნელოვანეს საეჭრო მაგისტრალზე. 1521 წელს ოსმალეთმა უნგრეთის წინააღმდეგ ომი დაიწყო. მან აიღო უნგრეთის სახელმწიფოში შემავალი ქალაქი ბელგრადი, მაგრამ უნგრეთზე საბოლოოდ

გამარჯვების მისაღწევად მას ესაჭიროებოდა თავისი ზურგის უშიშროების უზრუნველყოფა. სახელდობრ, საჭირო იყო კუნძულ როდოსის და დოდეკანესის კუნძულების ხელში ჩაგდება, საიდანაც ოსმალეთის გემებს გამუდმებით თავს ესხმოდნენ და ძარცვავდნენ. ოსმალეთისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ინტენსიურ კონტაქტს ეგვიპტესა და სხვა არაბულ ქვეყნებთან, კ. როდოსი კი დიდ დაბრკოლებებს უქმნიდა ოსმალებს. ამ დროს როდოსი ეკუთვნოდა იონიტ რაინდებს. როდოსის ორდენის დიდმა მაგისტრმა დახმარებისათვის მიმართა თავის მფარველს ფრანცისკო I-ს, მაგრამ საფრანგეთის მეფემ ყურად არ იღო როდოსელი რაინდების თხოვნა. საფრანგეთის მეფემ უპასუხოდ დატოვა აგრეთვე რომის პაპის მოწოდება როდოსისათვის დახმარების აღმოჩენის შესახებ.

ბელგრადის აღების შემდეგ სულეიმან I-მა დროებით შეაჩერა სამხედრო ოპერაციები უნგრეთში. 300 გემისაგან შემდგარი ოსმალეთის ფლოტი გაემართა როდოსისაკენ. 1522 წლის ივლისის ბოლოს ოსმალეთის 100 ათასიანი ლაშქარი გადასხეს კუნძულზე. როდოსელები მტერს მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ. დიდი მსხვერპლის ფასად ოსმალებმა შეძლეს დეკემბრის ბოლოს კუნძულის დაპყრობა. ამავე დროს ოსმალებმა ეგეოსის ზღვაზე ხელთ იგდეს დოდეკანესის კუნძულები. ამ აქციების შედეგად ოსმალეთმა მნიშვნელოვნად განიმტკიცა თავისი საკუთრ ფლოტის უსაფრთხოება ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ რეგიონში.

1526 წლის გაზაფხულზე, საშინაო საქმეების მოგვარების შემდეგ, სულეიმანი გაემართა 100 ათასიანი ლაშქრით და 300 ზარბაზნით უნგრეთის წინააღმდეგ სალაშქროდ. გადამწყვეტი ბრძოლა უნგრეთისათვის მოხდა 1526 წლის 29 აგვისტოს ქალაქ მოხაჩთან, მდ. დუნაის მარცხენა ნაპირზე. უნგრეთის მეფე ლაიოშ II არ დაელოდა მის დასახმარებლად წამოსული მთავრის იანოშ ზაპოლიას ლაშქარს და ბრძოლა გაუმართა ოსმალებს. თითქმის მთელი უნგრეთის არმია განადგურებულ იქნა, დაიღუპა თვით უნგრეთის მეფე. მოხაჩი გაძარცულ-გადამწვარ იქნა. მოხაჩთან გამარჯვების შემდეგ უნგრეთის დედაქალაქისაკენ გზა გახსნილი იყო. ამ ბრძოლიდან ორი კვირის გასვლის შემდეგ ოსმალეთის ჯარმა დაიკავა ქალაქი ბუდა, რომელიც უბრძოლველად დანებდა მას. სულეიმანმა უნგრეთის მეფედ დასვა იანოშ ზაპოლია, რომელმაც თავისი თავი სულთნის ვასალად გამოაცხადა.

სულეიმანის უნგრეთიდან გამგზავრების შემდეგ იანოშ ზაპოლიასა და უნგრელი ფეოდალების იმ ნაწილს შორის, რომელიც ავსტრიის ორიენტაციის მომხრე იყო, დაიწყო ბრძოლა სამეფო გვირგვინისათვის. ავსტრიის ერცჰერცოგმა ფერდინანდ I-მა (იგი ავსტრიის იმპერატორის კარლოს V-ის უმცროსი ძმა იყო) ხელთ იგდო ქ. ბუდა. იანოშმა დახმარებისათვის მიმართა სულეიმანს. ამას მოჰყვა სულეიმანის ახალი ლაშქრობა უნგრეთში.

ამ დროს სულეიმანი დაკავებული იყო მცირე აზიის საქმეებით, სადაც ოსმალების წინააღმდეგ გამოსვლებს ჰქონდა ადგილი. მცირე აზიაში დამსჯე-

ლი ოპერაციების ჩატარების შემდეგ სულეიმანი შეუდგა ავსტრიის წინააღმდეგ ლაშქრობისათვის სამზადისს.

2. ომი ავსტრიასთან და ვენის პირველი გარემოცვა

ოსმალეთის ექსპანსია ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში კიდევ უფრო გაძლიერდა მოხაჩის კატასტროფის შემდეგ. ამას ხელს უწყობდა აგრეთვე ევროპის სახელმწიფოებს შორის არსებული წინააღმდეგობანი. მოიპოვეს რა გამარჯვება მოხაჩთან, ოსმალებმა სწრაფად წაიწიეს წინ და საფრთხე შეუქმნეს უშუალოდ ჰაბსბურგთა იმპერიის დედაქალაქს ვენას.

1528 წლის თებერვალში სულეიმან I-მა იანოშ ზაპოლიასთან დადო სამოკავშირეო ხელშეკრულება, რომლითაც იანოში აღიარებდა თავის თავს სულთნის ვასალად, ხოლო სულთანი ჰპირდებოდა მას დახმარებას ფერდინანდის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ცხადია, ფერდინანდის ზურგს უკან იდგა იმპერატორი კარლოს V და იანოშ ზაპოლიას ხელისუფლების მხარდასაჭერად და ფერდინანდის დასამარცხებლად საჭირო იყო ავსტრიის წინააღმდეგ გალაშქრება.

1529 წლის მაისში სულეიმანმა დატოვა სტამბოლი და 200 ათასიანი არმიით ვენისაკენ გაემართა. სექტემბერში ოსმალეთის არმია ვენის კედლებს მიადგა.

28 სექტემბერს ოსმალებმა ვენას ალყა შემოარტყეს. ქალაქის დამცველები გმირულად იბრძოდნენ და ოსმალებმა მისი აღება ვერ შეძლეს. ‘ხასარი ახლოვდებოდა, ამიტომ 14 ოქტომბერს სულეიმანი იძულებული შეიქნა ვენისათვის ალყა მოეხსნა და უკან დაბრუნებულიყო. ეს იყო ოსმალების დიდი დამარცხება. ამრიგად, ვენა, ავსტრია და მთელი ევროპა გადაურჩა ოსმალეთის საფრთხეს. ამ დროიდან სულ უფრო მეტად ძლიერდება ევროპის ქვეყნების წინააღმდეგობა ოსმალეთის მიმართ.

ვენასთან გამარჯვების მიუხედავად, ფერდინანდს არ გააჩნდა ძალები, რომ გაეგრძელებინა შეტევა და აღარ ბუდა. მას გარედან დახმარების იმედი არ ჰქონდა. ამიტომ ავსტრია ცდილობდა მოლაპარაკების გზით მოეგვარებინა კონფლიქტი ოსმალეთთან, მაგრამ სულეიმანი გადაჭრით წინააღმდეგი იყო ეცნო ფერდინანდი უნგრეთის მეფედ. ფერდინანდი ცდილობდა ძალით გამაგრებულიყო უნგრეთში. ამან აიძულა სულთანი ახალი ლაშქრობა მოეწყო უნგრეთში.

1532 წლის აპრილში ოსმალეთის არმია დაიძრა ვენისაკენ არა ბუდის გზით, არამედ დუნაისპირეთიდან. 5 აგვისტოს ოსმალეთის არმის მიადგა ციხესიმაგრე კესეგს. ორგზის იერიშის შემდეგ ოსმალებმა მაინც ვერ შეძლეს მისი აღება. ამჯერად სულთანმა ხელი აიღო ახალ ლაშქრობაზე ვენის წინააღმდეგ და სტამბოლში დაბრუნდა. ამის გარდა, 1532 წელს რომის საღვთო იმპერიისა და ესპანეთის ფლოტმა საგრძნობი ზარალი მიაყენა ოსმალეთის ფლოტს

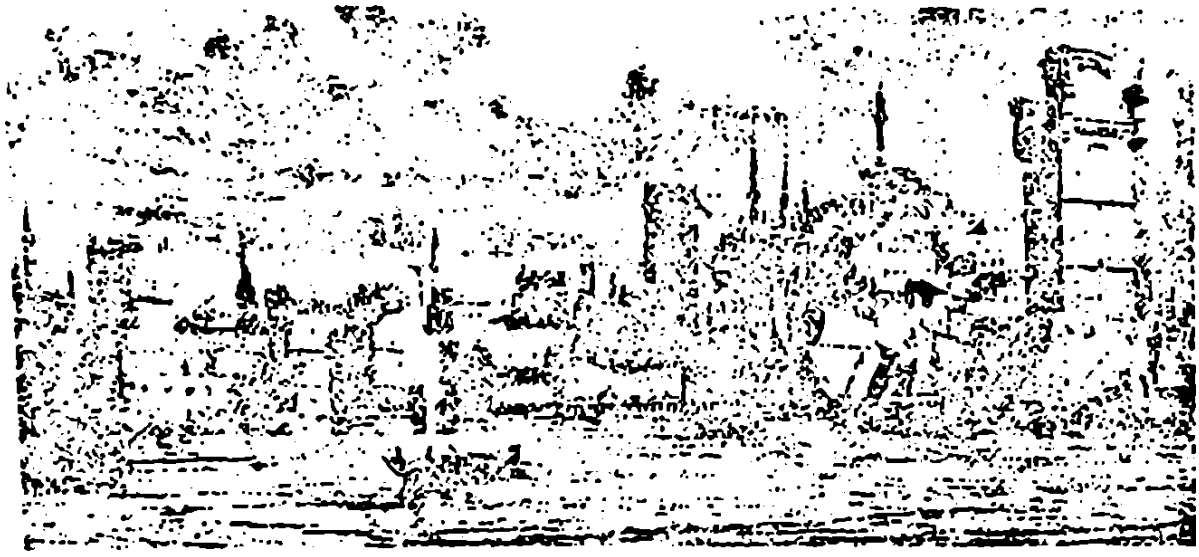

რიდოსი

რიდოსელი რაინდი

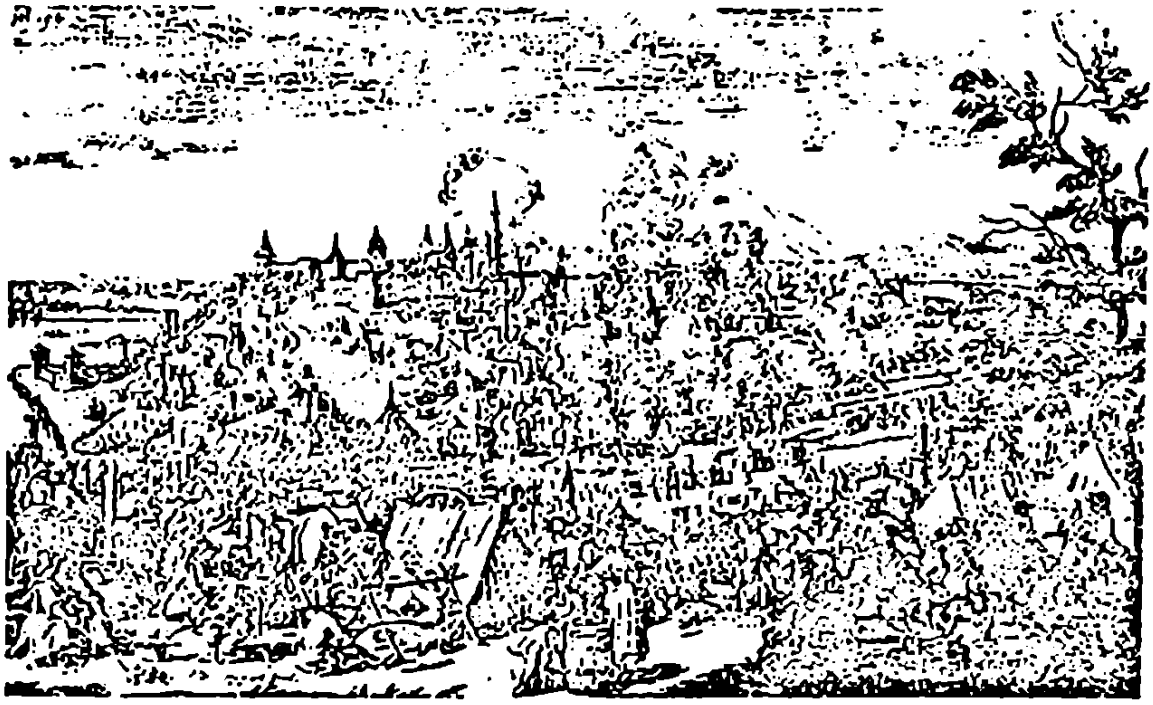

ბელგრადის ალყა

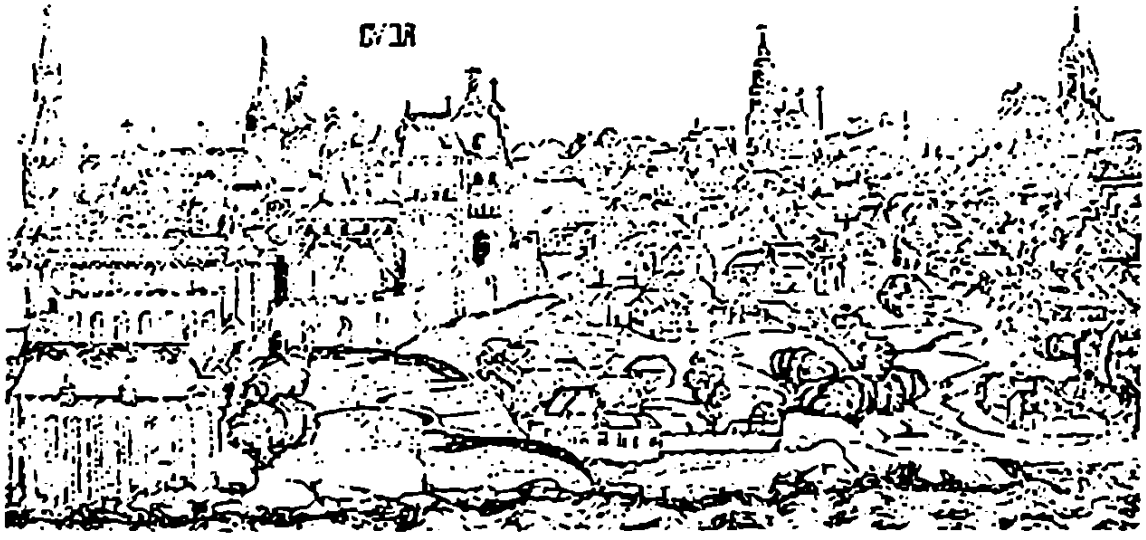

ბუდა (ბუდაპეშტი)

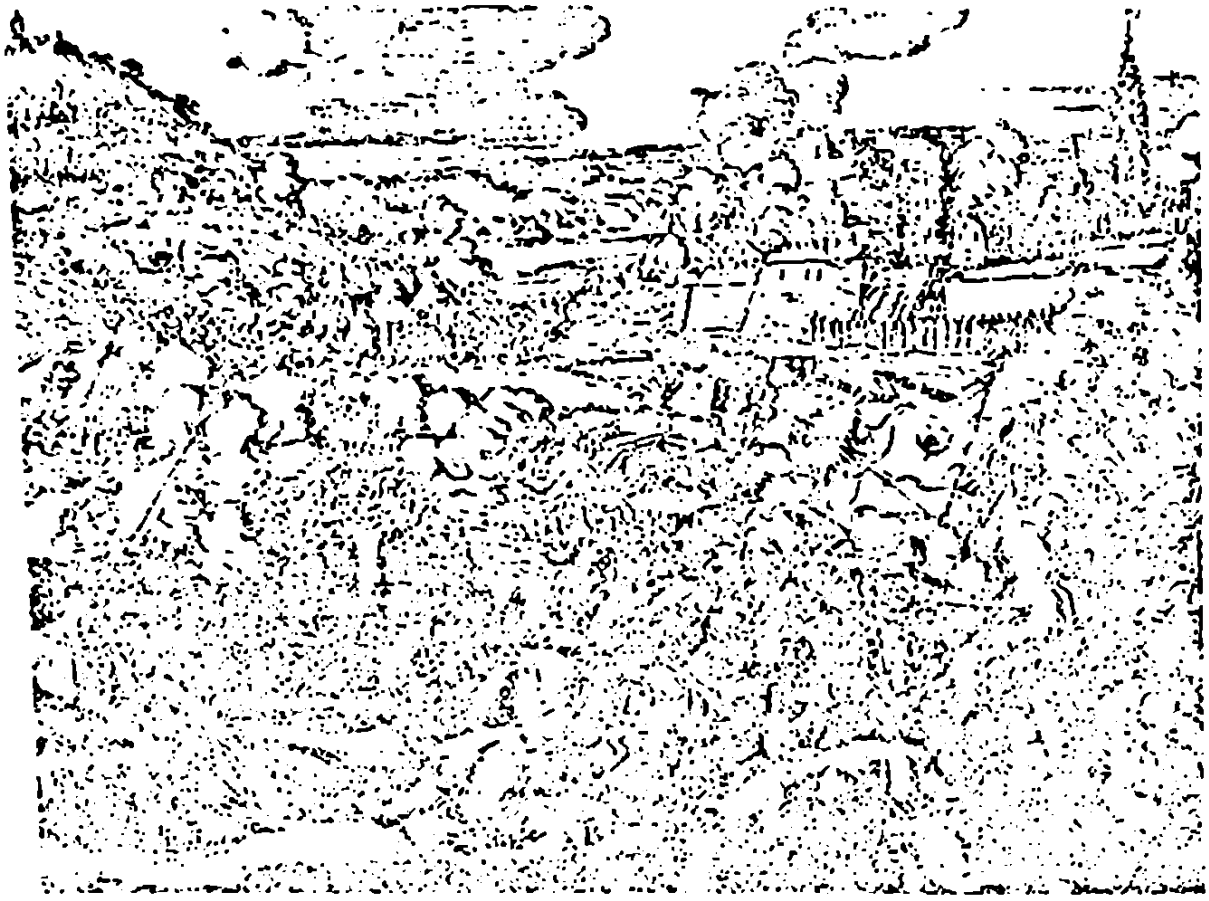

ვენის გარემოცვა

ხმელთაშუა ზღვაზე და ხელთ იგდო რამდენიმე ნავსადგური მორეაში. ასეთ ვითარებაში სულთანი წავიდა დათმობაზე და დათანხმდა დაედო ზავი ავსტრიასთან. 1533 წლის 22 ივნისს სტამბოლში ოსმალეთსა და ავსტრიას შორის დაიდო ზავი, რომლის მიხედვითაც ფერდინანდმა და იანოშ ზაპოლიამ შეინარჩუნეს თავ-თავისი ტერიტორიები, რომლებსაც ისინი ფლობდნენ ხელშეკრულების დადების დროისათვის. ხელშეკრულების მიხედვით, დასავლეთი და ჩრდილო-დასავლეთი უნგრეთი გადავიდა ავსტრიის ხელში. ავსტრია ვალდებული იყო ყოველწლიურად ეხადა ხარკი სულთნის სასარგებლოდ და არ დასხმოდა თავს აღმოსავლეთ უნგრეთს, რომლის მეფეც სულთნის ვასალი გახდა. ამ ხელშეკრულებით, ფაქტობრივად, მოხდა უნგრეთის დანაწილება ოსმალეთსა და ავსტრიას შორის. ზავი დაიდო გაურკვეველი ვადით. უნგრეთისათვის ბრძოლაში ვერც ერთმა მხარემ უპირატესობას ვერ მიაღწია. ამიტომ ახალი ომი უნგრეთის ხელში ჩაგდებისათვის დროის საკითხი იყო.

ვენის წარუმატებელი ალყის შემდეგ ოსმალეთი თანდათანობით იწყებს თავისი შეტევის მიმართულების შეცვლას. ვენა დარჩა ყველაზე უკიდურეს წერტილად ოსმალეთის წინსვლისა ევროპის მიმართულებით.

3. სულეიმანის პირველი ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ

ევროპაში ოსმალთა დაპყრობათა შესაძლებლობანი თანდათანობით მცირდებოდა. ავსტრიასთან ზავის დადების შემდეგ ოსმალეთი ირანის წინააღმდეგ ომის სამზადისს შეუდგა. ახლა ოსმალეთს საშუალება ეძლეოდა მთელი ძალები ირანის წინააღმდეგ მიემართა.

1533 წლის 21 სექტემბერს ოსმალეთის დიდმა ვეზირმა იბრაჰიმ ფაშამ სტამბოლი დატოვა და ირანის წინააღმდეგ სალაშქროდ გაემართა. ოსმალეთის ლაშქარი, კონიაზე გავლით, ალეპოს მივიდა და საზამთროდ იქ დაბანაკდა.

1534 წლის ზაფხულში ოსმალები იწყებენ შეტევას სომხეთის წინააღმდეგ, მთელ რიგ ქალაქებს იპყრობენ, მათ შორის ვანს, ავნიკს, ახლათს, არზრუმს, ყარსსა და სხვ. სომხეთზე გავლით, ოსმალეთის ლაშქარი ირანშიც შეიჭრა და 13 ივნისს თავრიზი დაიკავა, ხოლო შემდგომ კი - მთელი სამხრეთ აზერბაიჯანი.

ამ დროს ოსმალეთის ლაშქარს სათავეში ჩაუდგა სულეიმანი და მან ბაღდადის წინააღმდეგ გაილაშქრა.

1534 წლის 23 ნოემბერს ოსმალებმა ბაღდადი აიღეს, შემდეგ კი - ცენტრალური ერაყის სხვა ქალაქები. სულეიმან I რამდენიმე თვეს დარჩა ბაღდადში. ოსმალებმა დაპყრობილი ქვეყნები სანჯაყებად დაპყვეს და იქ ოსმალური მართვა-გამგებლობა შემოიღეს. მათ აქ ოსმალური მიწათმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის წესები დანერგეს: თიმარები და ზეამეთები თურქ სიფაჰიებსა და ჯარისკაცებს დაურიგეს.

დაპყრობილ ციხე-ქალაქებში ოსმალთა ჯარის ნაწილები ჩააყენეს, მათ შორის იენიჩარები. ათასობით თურქი ჩაასახლეს იქ და დაიწყო მხარის კოლონიზაცია, ოსმალური წესების შემოღება.

ამ ომის დროს ოსმალებმა დაიპყრეს დასავლეთ სომხეთის ნაწილი და აქ დააარსეს არზრუმის საფაშო (საბეგლარბეგო), რომელიც გახდა ერთ-ერთი მთავარი ფორპოსტი ირანსა და საქართველოზე თავდასასხმელად.

სულეიმანი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა მოპოვებულ გამარჯვებას, განსაკუთრებით კი ბაღდადის დაპყრობას, რომელიც იყო მუსლიმური სამყაროს ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ქალაქი. სულეიმანმა ამ გამარჯვების შესახებ აცნობა ევროპის რიგ სახელმწიფოებს და მის ტიტულში იხსენიებოდა ბაღდადიც. ამიერიდან სულეიმანი იწოდებოდა: "ორი კონტინენტისა და ორი ზღვის მფლობელად, მექისა და მედინის მფარველად, სტამბოლის, ედირნეს, ბურსას, კაიროს, დამასკოს, ალეპოს, ბელგრადისა და ბაღდადის მფლობელად."

სულთანი დიდად იყო დაინტერესებული არაბეთის ერაყით მისი უაღრესად დიდი სავაჭრო-სატრანზიტო მნიშვნელობის გამო. სატრანზიტო ვაჭრობის შედეგად გაიზარდა არაბეთის ერაყის მთავარი ქალაქის, ბაღდადის, მნიშვნელობა, რომელიც ამავე დროს იყო მთელი მუსლიმური სამყაროს მნიშვნელოვანი

ცენტრი. ინდოეთიდან მომავალი საქონელი სპარსეთის ყურიდან, ბასრასა და ისფაჰანზე გავლით, ბაღდადში ჩაჰქონდათ, შემდეგ ალეპოს გავლით, ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროსა და მცირე აზიაში გაჰქონდათ, შემდეგ კი - ევროპაში.

1538 წელს სტამბოლში ჩავიდა ბასრის ემირის ელჩობა სულთნისადმი თხოვნით, შესულიყო ბასრის საემირო ოსმალეთის მფარველობის ქვეშ. სულეიმანმა სიამოვნებით დააკმაყოფილა მისი თხოვნა. ამავე პერიოდში ოსმალეთის მფარველობის ქვეშ მოისურვეს გადასვლა აგრეთვე ლურისტანის, ხუზისტანის, ბაჰრეინის, ელკატიფისა და ქვემო ევფრატის ემირებმა. ყველა ისინი გახდნენ ოსმალეთის ვასალები. ყოველივე ამის შედეგად მნიშვნელოვნად გაიზარდა ოსმალეთის გავლენა მესოპოტამიასა და სპარსეთის ყურის რეგიონში.

4. ომის განახლება ევროპის სახელმწიფოებთან

XVI საუკუნის 30-იან წლებში, ირანთან ომში გარკვეული წარმატების მიღწევის შემდეგ, სულეიმანმა განაახლა სამხედრო ოპერაციები ევროპაში. ვენის პირველი გარემოცვიდან დაწყებული, ოსმალეთს უკვე აღარ შეეძლო ერთდროულად ორ ფრონტზე - აღმოსავლეთსა და დასავლეთში - ომის წარმოება. ირანთან ომის შეწყვეტა ნიშნავდა ევროპაში საომარი ოპერაციების განახლებას და პირუკუ.

1540-1547 წლებში ოსმალეთი ომს აწარმოებდა უნგრეთში. 1541 წელს ოსმალეთის ჯარმა დაიკავა ბუდინი, ხოლო 1543 წელს - ციხე-სიმაგრე ესტრეგომი. ბუდაში ჩააყენეს იენიჩართა გარნიზონი. ოსმალებმა დაკავებულ ტერიტორიაზე დააარსეს ბუდინის საფაშო და თავიანთი მმართველობა შემოიღეს. ოსმალო ფეოდალებს დაურიგეს თიმარები. ამ დროისათვის იანოშ ზაპოლია უკვე გარდაცვლილი იყო.

1547 წელს სტამბოლში დაიდო სამშვიდობო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვითაც უნგრეთის სამეფო დაიყო სამ ნაწილად: დასავლეთი და ჩრდილოეთი უნგრეთს დარჩა ჰაბსბურგების ხელისუფლების ქვეშ, ცენტრალური უნგრეთი (ბუდინის საფაშო) - ოსმალეთს, ხოლო აღმოსავლეთ უნგრეთი და ტრანსილვანია ოსმალეთის ვასალურ ქვეყნად გამოცხადდა. ამავე დროს ფერდინანდი ვალდებული იყო ყოველწლიურად ოსმალეთის სასარგებლოდ გადაეხადა ხარკი 30 ათასი ოქრო.

ტრანსილვანიისათვის ბრძოლა იყო ძირითადი მიზეზი ოსმალეთ-ავსტრიის ომებისა 1551-1562 და 1566-1568 წლებში. ამ დროს ოსმალებმა ხელთ იგდეს მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქები: 1552 წელს - თემიშვარი, 1556 წელს - ეგრი და 1566 წელს - სიგეტვარი. მედგარი წინააღმდეგობა დამპყრობლებს გაუწია ციხე-სიმაგრე ერლაუმ. 38 დღის ალყის შემდეგ, ოსმალებმა უარი თქვეს მის აღებაზე. ამ ომების შედეგად მნიშვნელოვნად შეიცვალა საზღვარი ოსმალეთის სამფლობელოსა და ჰაბსბურგებს შორის უნგრეთის მიწა-წყალზე. მართალია,

მთელი XVII საუკუნის მანძილზე ბრძოლა ოსმალეთსა და ავსტრიას შორის გრძელდებოდა, მაგრამ უნგრეთის მდგომარეობა არსებითად არ შეცვლილა.

ოსმალეთის მიერ უნგრეთის მიწა-წყლის დაპყრობამ გარკვეული გავლენა მოახდინა რუმინეთზეც. 1538 წელს სულეიმანმა მოაწყო ლაშქრობა მოლდავეთში, მასში ოსმალეთის ჯართან ერთად ყირიმის ხანიც იღებდა მონაწილეობას. ერთობლივი ლაშქარი შეიჭრა მოლდავეთში. ქვეყანა გაძარცვეს და დაარბიეს. პეტრო რარეში გაიქცა ტრანსილვანიაში. მის ადგილზე სულთანმა დასვა მისი ძმა სტეფანე. მან ვალდებულება აიღო - გაეგზავნა ხარკი სტამბოლში. ოსმალთა აგრესია ამით არ დამთავრებულა. დუნაისა და დნესტრის შესართავებთან სულეიმანმა გაამაგრა ციხეები - კილია და აკერმანი და იქ დაარსა სანჯაყი, რომლის შემადგენლობაშიც შეიდნენ დნესტრსა და პრუტს შორის მდებარე ტერიტორიები, ე. წ. ბესარაბია. ამგვარად, ოსმალები აღმოჩნდნენ უკრაინის საზღვრებთან.

5. სულეიმანის მეორე ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ

1547 წელს ავსტრია-უნგრეთთან ზავის დადების შემდეგ სულთანი ირანის წინააღმდეგ ომის სამზადისს შეუდგა.

სულეიმანს კარგად ესმოდა, რომ ირანთან ომის განახლება გამოიწვევდა მისი მოკავშირის საფრანგეთის უკმაყოფილებას. ამიტომ თავისი მოკავშირის დამშვიდების მიზნით მან ირანთან ომის დაწყების წინ დაიბარა საფრანგეთის ელჩი სტამბოლში დ'არამონი და მას განუცხადა: 1547 წლის ზავი ჰაბსბურგების იმპერიასთან გულისხმობს, აგრეთვე, მშვიდობიანობის შენარჩუნებას იმპერატორსა და საფრანგეთს შორის და თუ კარლოს V დაარღვევს ზავს, მაშინ სულეიმანი გადასინჯავს თავის დამოკიდებულებას ჰაბსბურგების მიმართ.

საფრანგეთი არ იყო დაინტერესებული ოსმალეთ-ირანის ომის განახლებით, რადგან ამით ისარგებლებდა კარლოს V და მის წინააღმდეგ გამოვიდოდა. იმ ეპოქაში ოსმალეთი თავისი ძლიერების ზენიტში იმყოფებოდა და საფრანგეთს არ შეეძლო მასზე ზემოქმედება მოეხდინა. ასეთ სიტუაციაში საფრანგეთი ცდილობდა დახმარებოდა ოსმალეთს, რათა მას სწრაფად დაემთავრებინა ომი ირანთან. აღსანიშნავია, რომ საფრანგეთის მეფის თხოვნით მისი ელჩი სტამბოლში დ'არამონი თან ახლდა სულთანს ირანის წინააღმდეგ ლაშქრობაში და სამხედრო მრჩეველის როლს ასრულებდა.

1548 წელს სულეიმანმა ახალი დიდი ლაშქრობა დაიწყო ირანის წინააღმდეგ. ამ მიზნით 1548 წლის 29 მარტს სულეიმანმა დატოვა სტამბოლი და ირანის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაემგზავრა. ოსმალთა ლაშქარი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო. საფრანგეთის ელჩის ცნობით, რომელიც სულთანს თან ახლდა ამ ლაშქრობაში, ოსმალეთის არმია 300.000 კაცსა და 300 ზარბაზანს ითვლიდა, ხოლო კონსტანტინოპოლში მყოფი რომის პაპის მისიო-

ნერის ცნობით კი, ოსმალეთის არმია 200.000 კაცისაგან შედგებოდა. რა თქმა უნდა, ოსმალთა ლაშქრის რიცხვი გადაჭარბებული ჩანს, მაგრამ, ცხადია, რომ იგი მტრისათვის საკმაოდ მრისხანე ძალას წარმოადგენდა.

სულეიმანის ლაშქარი კონიასა და სივასზე გავლით ამასიაში ჩავიდა, იქიდან კი არზრუმისაკენ გაემართა და 25 ივნისს იქ დაბანაკდა. ამ დროს არზრუმში სულთანთან ჩავიდა საფრანგეთის ელჩი დ'არამონი თავისი ამალით. 26 ივნისს ოსმალეთის ლაშქარი ჰასან-კალაში ჩავიდა.

ჰასან-კალადან ოსმალეთის ლაშქარმა გეზი აზერბაიჯანისაკენ აიღო. შაჰ თამაზი, ისევე როგორც წინათ, ოსმალეთთან ომის დროს, ახლაც ახორციელებდა უკან დახევის სტრატეგიულ მანევრს. სპარსელები უკან დახევისას აპარტახებდნენ და აუკაცრიელებდნენ ყველა იმ ქვეყანას, რომელიც ომის უშუალო ან შესაძლო ასპარეზი გახდებოდა. ოსმალთა სამხედრო უპირატესობა აიძულებდა ირანელებს ყველაფერი მოესპოთ იმ გზაზე, სადაც ოსმალებს უნდა გაევლოთ. პირადად შაჰს ომის წარმოების მხოლოდ ეს გზა - გაპარტახებული ზონის შექმნა - მიაჩნდა ეფექტურ საშუალებად, სხვა ყველაფერს იგი სისულელედ და უსაფუძვლოდ მიიჩნევდა. შაჰი ასე მსჯელობდა: მეტი საშუალება არ არსებობს გარდა იმისა, რომ სადაც კი ხონთქრის ოლქს ხელში მოვიგდებთ, ერთ დღეს ერთ ადგილზე არ გავჩერდეთ და ის ქვეყნები ისე გავაუდაბუროთ და გავავერანოთ, რომ ათი დღის საკალზე სიცოცხლის ნიშანწყალი არ ეტყობოდეს, რათა მათი მიმოსვლა აღიკვეთოს.

ასეთი პოლიტიკის წყალობით, ოსმალეთის ლაშქრის მდგომარეობა დღითიდღე უარესდებოდა. ოსმალეთის ლაშქარი რაც უფრო მეტად მიიწევდა წინ ირანის საზღვრებისაკენ, მათ უფრო მეტად განიცდიდა სურსათ-სანოვაგის ნაკლებობას.

27 ივლისს ოსმალეთის ლაშქარი უბრძოლველად ირანის დედაქალაქ თავრიზში შევიდა. ოსმალებს ქალაქი დაცარიელებული დახვდა. ქალაქიდან 100 მილის მანძილზე სიცოცხლის ნასახი არ ჩანდა. ოსმალეთის ლაშქრის მდგომარეობა მძიმე იყო. მას აკლდა სურსათ-სანოვაგე, ფურაჟი. ჯარისკაცებში ავადმყოფობა გავრცელდა. ასეთ ვითარებაში სულთანს არ შეეძლო მტერს დადევნებოდა, რომელმაც კასპიის სანაპიროზე მდებარე მთებს შეაფარა თავი. თავრიზში ხუთი დღის ყოფნის შემდეგ სულეიმანი იძულებული შეიქნა ქალაქი დაეტოვებინა და თავისი ლაშქრით უკან გამობრუნებულიყო.

14 აგვისტოს ოსმალეთის ლაშქარი ქ. ვანის მახლობლად დაბანაკდა. ვანი საკმაოდ კარგად გამაგრებული ციხე-ქალაქი იყო, რომელსაც 2.000 ყიზილბაში იცავდა. მეორე დღეს ოსმალებმა ქალაქს ალყა შემოარტყეს და მას ზარბაზნები დაუშინეს. საფრანგეთის ელჩის დ'არამონის რჩევით ოსმალებმა ცეცხლის მიმართულება შეცვალეს და მალე ციხის კედლის გარღვევა შეძლეს. 25 აგვისტოს ოსმალებმა ქ. ვანი აიღეს. დ'არამონის სამხედრო კონსულტაცია კიდევ ერთხელ ცხადყოფს საფრანგეთის დაინტერესებას ოსმალეთის

გამარჯვებაში. ოსმალეთის ლაშქრის ერთი ნაწილი, რომელსაც ალკას მირზა (ოსმალეთის მხარეზე გადასული შაჰ თამაზის ძმა) სარდლობდა, ირანის სილრმეში შეიჭრა და ქაშანამდე და ყუმამდე მიაღწია.

სექტემბერში შაჰ თამაზის ლაშქარი კონტრშეტევაზე გადავიდა, სომხეთში შეიჭრა და ზოგიერთი ადგილი - ადილჯაუზი მუში და ახლათი დაარბია. სულეიმანმა ირანელების წინააღმდეგ გაგზავნა მეორე ვეზირი აჰმედ ფაშა, რომელმაც სპარსელები დაამარცხა და განდევნა.

ნოემბერში ოსმალეთის ლაშქარი საზამთროდ დიარბექირსა და ალეპოში დაბანაკდა. 26 ნოემბერს სულთანი ალეპოში ჩავიდა.

1549 წლის გაზაფხულიდან ოსმალებმა ახალი ძალით გააჩაღეს ომი სპარსელების წინააღმდეგ. სულეიმანმა უპირველეს ყოვლისა გადაწყვიტა სამცხე-საათაბაგოს წინააღმდეგ გაელაშქრა და დაეპყრო იგი.

1549 წლის 25 აგვისტოს ოსმალთა 40-ათასიანი ლაშქარი, რომელშიაც მონაწილეობდნენ იენიჩარები, საქართველოსაკენ დაიძრა. ამ ლაშქრობას სარდლობდა მეორე ვეზირი აჰმედ ფაშა. მასში მონაწილეობდნენ აგრეთვე არზრუმის, ყარამანიის, ზულყადრიისა და სივასის ბეგლარბეგები.

სექტემბრის დასაწყისში ოსმალთა ლაშქარი აზრუმში ჩავიდა, აქ საჭირო სურსათ-სანოვაგით მომარაგდა და 10 სექტემბერს სამცხე-საათაბაგოსაკენ გაემართა.

ქართველები მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ ოსმალებს, თუმცა ოსმალთა ლაშქარი რიცხობრივადაც ჭარბობდა ქართველებს და შეუდარებლად უკეთ იყო აღჭურვილი.

13 სექტემბერს ოსმალებმა ალყა შემოარტყეს თორთუმის ციხე-სიმაგრეს. თორთუმი ერთ-ერთი ყველაზე მაგარი ციხე-სიმაგრე იყო სამცხე-საათაბაგოში. ოსმალებმა მას ზარბაზნები დაუშინეს. დღე და ღამე ზარბაზნების ცეცხლი არ ცხრებოდა. 20 სექტემბერს "დიდი ბრძოლით აღებულ იქნა თორთუმის ციხე".

ოსმალებმა ამ ლაშქრობის შედეგად, სამცხე-საათაბაგოში, გარდა თორთუმისა, შემდეგი ციხეები და ადგილები დაიპყრეს: ნიხახი, ახჩაყალა, ამირახორი, ფანასკერტი, მეორე ახჩაყალა, თალხისა, ლივანა, დადელის მხარე და სხვ. იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობით: "ხსენებულ მხარეში დატოვებული იქნა თხუთმეტი ციხე, დანარჩენები მიწასთან იქნა გასწორებული. შემდეგ თორთუმი, თალხისი, ახჩაყალა და ლივანას ხევი განსაზღვრული იქნა როგორც ერთი სასანჯაყო ადგილი. იგი ებოძა ერთ-ერთ ბეგს".

სულთან სულეიმანი საფრანგეთის მეფე ჰენრიხ II-სადმი გაგზავნილ წერილში ამ ლაშქრობასთან დაკავშირებით წერს: "მოკლედ, მტრისაგან დაპყრობილი 35 ციხიდან 14 მოთხრილ იქნა, დანარჩენ 21 ციხეში ჩაყენებულ იქნა გარნიზონი და სამხედრო მმართველი". ქვეყანა ორგანიზებულ იქნა საბეგლარბეგოდ და დაიყო 4 სანჯაყად და მთლიანად იგი შეერთებულ იქნა იმპერიასთან.

1549 წლის 1 დეკემბერს სულეიმანმა ანალოგიური შინაარსის წერილი ("ფეთჰ-ნამე" - "გამარჯვებათა წიგნი") გაუგზავნა ფერდინანდსაც.

თუ სულთნის მიერ საფრანგეთის მეფისადმი გაგზავნილი წერილი გამოიწვევდა მის კმაყოფილებასა და სიხარულს, სრულიად საწინააღმდეგო რეაქცია ექნებოდა მასზე უნგრეთის მეფეს. ცხადია, ეს ნაბიჯი მიზნად ისახავდა ფერდინანდის დაშინებას.

აღმოსავლეთის ფრონტზე მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ სულეიმანი კვლავ ევროპის საქმეებით დაინტერესდა.

საერთაშორისო ვითარება ევროპაში ოსმალეთის სასარგებლოდ ვითარდებოდა. 1551 წლის მიწურულისათვის კარლოს V იძულებული იყო გერმანიაში ებრძოლა პროტესტანტების წინააღმდეგ. სულთნის მოკავშირე საფრანგეთის მეფე ჰენრიხ II ელზასში შეიჭრა და სტრასბურგამდე მივიდა. სულეიმან I-მა პროტესტანტებს მანიფესტით მიმართა, რომელშიც იგი აუწყებდა, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა მის კავშირს საფრანგეთთან და მის განზრახვას დაეწყო ლაშქრობა ჰაბსბურგების წინააღმდეგ. 1549 წელს ირანთან ლაშქრობის დამთავრების შემდეგ კიდევ უფრო განმტკიცდა ოსმალეთ-საფრანგეთის ურთიერთობა, 1553 წლის 1 თებერვალს სულეიმან I-სა და ჰენრიხ II-ს შორის დაიდო სამოკავშირეო ხელშეკრულება კარლოს V წინააღმდეგ საზღვაო ომის შესახებ. ხელშეკრულებით სულთანი ვალდებულებას იღებდა გადაეცა საფრანგეთისათვის თავისი ფლოტი ორი წლით, რისთვისაც საფრანგეთის მეფეს უნდა გადაეხადა სულთნისათვის 300 ათასი ოქროს ლივრი.

1551 წლიდან ოსმალეთმა ომი განაახლა ავსტრიასთან. 1552 წლის ზაფხულში ოსმალეთის არმიამ დუნაი გადალახა. სულეიმანმა გადაწყვიტა გაეუქმებინა ჰაბსბურგების ხელისუფლება ტრანსილვანიაში და აღედგინა თავისი ძალაუფლება დუნაისპირეთის შუა წელში. ოსმალთა ლაშქრობაში მონაწილეობას იღებდა ყირიმის ხანი თავისი ლაშქრით.

6. სულეიმანის მესამე ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ

ირანისა და საქართველოს პოლიტიკურმა მესვეურებმა გადაწყვიტეს ესარგებლათ ოსმალების ევროპაში ბრძოლით და მის წინააღმდეგ ომი განეახლებინათ. თურქი ისტორიკოსი ი. უზუნჩარშილი წერს: "როცა ოსმალეთი ევროპისა და ხმელთაშუა ზღვის საქმეებით იყო დაკავებული, ისინი შეტევაზე გადმოვიდნენ".

ირანის შაჰმა ქართველებთან ერთად დაიწყო საომარი ოპერაციები ოსმალების წინააღმდეგ. 1553 წელს ირანელებმა გარკვეულ წარმატებებს მიაღწიეს და ოსმალებს ბევრი ციხე-ქალაქი წაართვეს. ირანელთა წარმატებებმა საფრთხის წინაშე დააყენა ოსმალეთის გავლენა ქვეყნის ამ რეგიონში. სულეიმანი ადრიანოპოლში იმყოფებოდა, როდესაც მან იმპერიის აღმოსავლეთ საზღვარზე ქართველებისა და ირანელების თავდასხმის ამბავი შეიტყო. სულ-

თანი სასწრაფოდ დედაქალაქში დაბრუნდა და საგანგებო ზომები მიიღო. სულეიმანმა გადაწყვიტა ირანის წინააღმდეგ ახლი ლაშქრობა მოეწყო და პირადად ჩასდგომოდა მას სათავეში.

1553 წლის 28 აგვისტოს სულეიმანმა სტამბოლი დატოვა და ირანის წინააღმდეგ სალაშქროდ გაემგზავრა. 8 ნოემბერს სულთანი ალეპოში ჩავიდა. ზამთრის მოახლოების გამო, მან ლაშქრობა მომავალი წლის გაზაფხულისათვის გადადო და ზამთარი იქ გაატარა.

ამავე დროს სულთანმა გადაწყვიტა ირანისათვის ჩრდილოეთიდანაც დაერტყა და ამ მიზნით ჩრდილოეთ კავკასიის გზა გამოეყენებინა. 1553 წელს სულთან სულეიმანმა კაზიმ-მირზა, შირვანის გამგებელთა გვარიდან, ოსმალთა ლაშქრითურთ, კაფასა და დარუბანდის გავლით, შირვანში გაგზავნა. კაზიმ-მირზას რაზმში იყვნენ იენიჩარები და მხედრები, ხოლო მისი რაზმის საერთო რაოდენობა, რომელიც მონაწილეობას ღებულობდა შირვანში გამართულ ბრძოლებში, ითვლიდა 10.000 თურქს, იენიჩარსა და შირვანელს.

ჩრილოეთ კავკასიის გზით სულთანი აგრეთვე უკავშირდება შუა აზიის გამგებლებს და ცდილობს გამოიყენოს ისინი ირანის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

1554 წლის 9 აპრილს სულეიმანმა დატოვა ალეპო და დიარბექირისაკენ გაემართა, სადაც 12 მაისს ჩავიდა. 15 მაისს სულთანმა სამხედრო საბჭო მოიწვია, რომელზედაც განხილულ იქნა ირანთან ომის წარმოების გეგმა. 20 მაისს სულთანმა დიარბექირი დატოვა და ივლისის დამდეგს არზრუმში ჩავიდა, ხოლო იქიდან ოსმალეთის ლაშქარი ირანის საზღვრისაკენ გაემართა.

ოსმალეთის ლაშქარი სწრაფად მიიწევდა წინ. ირანელები, ფაქტობრივად, არავითარ წინააღმდეგობას არ უწევდნენ მტერს, უკან იხევდნენ და გზადაგზა ანადგურებდნენ ყველაფერს.

18 ივლისს ოსმალთა ლაშქარმა ერევანი აიღო. ერევანი და მისი მიდამოები ოსმალებმა საშინლად გაძარცვეს და მიწასთან გაასწორეს. 14 ივლისს ოსმალთა ლაშქარი მდ. არფაჩაისთან მივიდა, შემდგომ მან მდ. არაქსი გადალახა და ყარაბახში შეიჭრა, აქედან - ნახიჭევანში, რომელიც 28 ივლისს აიღო. როდესაც სულეიმანი ნახიჭევანში ჩავიდა, იგი მთლიანად დაცარიელებული იყო, ყველაფერი წაელოთ და მხოლოდ სახლები დარჩენილიყო და ისიც უმეტესაც დანგრეული. რისი წაღება და განადგურება ირანელებმა ვერ მოასწრეს, იმას ოსმალები მისდგნენ. ოსმალები კიდევ უფრო სასტიკად მოიქცნენ: ქალაქები თუ სოფლები სასტიკად ააოხრეს და მიწასთან გაასწორეს.

მართალია, სულეიმანმა ირანის წინააღმდეგ ომში გარკვეულ გამარჯვებებს მიაღწია და ხელთ იგდო ირანის სამფლობელოების დიდი ნაწილი, მაგრამ ეს მხოლოდ მისი ტაქტიკური წარმატება იყო, რადგან მან ვერ შეძლო ირანის მთავარი სამხედრო ძალების განადგურება.

ნახიჭევანში ყოფნისას, ოსმალეთის ლაშქრის რიგები დღითიდღე მცირდებოდა, რადგან ჯარისკაცებს შორის გაჩნდა ავადმყოფობა და მწვავედ იგრძნობოდა სურსათ-სანოვაგის, ფურაჟის და სხვათა ნაკლებობა, ზამთარი კი კარზე იყო მომდგარი. ასეთ ვითარებაში სულთანმა გადაწყვიტა უკან დაბრუნებულიყო თავის ქვეყანაში. სწორედ ამ დროს სულეიმანს აცნობეს, რომ შაჰ თამაზის შვილი, ისმაილი, ქართველების დიდი რაზმით თავს დაესხა ოსმალთა დამხმარე რაზმს, რომელსაც 3.000 აქლემზე დატვირთული სურსათ-სანოვაგე მოჰქონდა სულთნის ლაშქრისათვის, და გაანადგურა იგი. ეს იყო მეტად შემაშფოთებელი ცნობა ოსმალებისათვის, რადგან ისინი ველარ აღიდგენდნენ შიმშილისაგან გამოფიტულ ძალებს. ამ ამბის გაგებისას, სულთანი ისეთმა რისხვამ შეიპყრო, რომ მან დააპირა მიებრუნებინა უკან რაზმები და პირდაპირ წასულიყო ქართველთა ქვეყნისაკენ. სულეიმანს არაფერი აკავებდა, გარდა მოახლოებული ზამთრისა, რომელიც ამ მხარეში, ჩვეულებრივ, ძალიან მკაცრია. ასე, რომ მან უმჯობესად ჩათვალა გამოსაზამთრებლად ანატოლიაში დაბრუნება, ხოლო ქართველებზე შურისძიება მომავალი წლისათვის გადადო.

ნახიჭევანიდან სულთანმა ლაშქარი ლორესაკენ დაძრა, სადაც შაჰ თამაზი იყო გამაგრებული. ლორეს მიდამოებიც მან ცეცხლითა და მახვილით გაანადგურა. მიუხედავად ამისა, სულეიმანმა ვერ შეძლო შაჰის დამარცხება და უკან გაბრუნდა.

შაჰ თამაზი ლორეში გამაგრდა. შაჰმა არა მარტო თავდაცვის მიზნით მიაშურა ლორეს, არამედ იმიტომ, რომ სამხრეთიდან ქართლში შემოსავლელი გზა ჩაეკეტა. ქართლში შაჰის მოქმედება მჭიდროდ იყო დაკავშირებული სულთნის საბრძოლო ოპერაციებთან. მას შემდეგ, რაც სულეიმანმა დატოვა განჯა-ყარაბახი და სომხეთის გავლით არზრუმისაკენ გაემართა, შაჰ თამაზი კონტრშეტევაზე გადავიდა.

შაჰ თამაზმა შაჰვერდი ბასიანში გაგზავნა, რომელიც მან სულთნის მისვლამდე დაარბია. სპარსელებმა დალაშქრეს აგრეთვე დად ელის მხარე და დიდძალი ნადავლი იგდეს ხელთ. შაჰმა ლაშქარი გაგზავნა აგრეთვე ოლთისისაკენ. სპარსელები იქ შეებრძოლენ სინან-ბეგს. მრავალი თურქი მოკლეს, ხოლო სინან-ბეგი დაატყვევეს და შაჰ თამაზთან გაგზავნეს.

შაჰ თამაზი ლორედან დაიძრა და ლუარსაბის წინააღმდეგ საბრძოლველად საბარათიანოში შემოვიდა. იქიდან შაჰი ქართლში გადმოვიდა და გორი აიღო, შემდეგ ატენის ციხეს ალყა შემოარტყა და მოღალატე ქართველების დახმარებით იგი ხელთ იგდო. ატენის ციხის აღების შემდეგ შაჰმა ლუარსაბის დედა და მრავალი ქართველი აზნაური დაატყვევა. ლუარსაბ მეფემ იმერეთს შეაფარა თავი. იმერეთში შესვლა შაჰმა ვერ გაბედა და ლტოლვილი მეფე გადაურჩა შაჰის ძალადობას.

ყოველივე ეს კიდევ ერთხელ ადასტურებს, თუ რაოდენ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა შაჰი ქართლსა და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ოსმალებთან

ბრძოლაში და როგორ ცდილობდა იგი საქართველოს ამ ნაწილში თავისი გავლენის გაძლიერებას ოსმალეთთან საზავო მოლაპარაკების წინ. შაჰს კარგად ესმოდა, რომ საზავო მოლაპარაკების დროს საქართველოს საკითხი უმნიშვნელოვანესთაგანი იქნებოდა და მისი გადაწყვეტა ხელს შეუწყობდა საზავო მოლაპარაკების წარმატებით დამთავრებას.

სექტემბრის დამდეგს სულთანი არზრუმში ჩავიდა. 3 სექტემბერს სულთანს აცნობეს საქართველოში შაჰის ლაშქრობის ამბავი. სულეიმანმა სასწრაფოდ შეკრიბა დიდძალი ჯარი; გამოიყო 4.000 იენიჩარი, რუმელიის, ანატოლიისა და ყარამანიის საბეგლარბეგოების ლაშქარი და მის სარდლად დაინიშნა დიდი ვეზირი აჰმედ ფაშა.

9 სექტემბერს, როდესაც ოსმალეთის ლაშქარმა ოლთისს მიაღწია, აჰმედ ფაშამ შეიტყო, რომ სპარსელებმა ოსმალებთან ბრძოლას თავი აარიდეს და უკან გაბრუნდნენ.

21 სექტემბერს აჰმედ ფაშას ლაშქარი არზრუმში დაბრუნდა და სულთნის ჯარს შეუერთდა.

ამ დროს სულეიმანთან შაჰ თამაზის ელჩი მივიდა და მას ზავი სთხოვა.

შაჰის ელჩმა შთააგონა სულთანს, როგორც მუსლიმს, არ ჩადენა ბოროტება სხვა მუსლიმთა მიმართ, რადგან ეს მათი რჯულის საწინააღმდეგო იქნებოდა. მან ეს ისე მოხდენილად უთხრა სპარსულად, რომელიც სულთანმა შესანიშნავად იცოდა, რომ სულთანს ცრემლები მოადგა თვალებზე. თავისი სიტყვის ბოლოს იგი შეევედრა სულეიმანს დაედო ზავი შაჰ თამაზთან. ეს ვედრება იყო ისეთი მხურვალე, რომ სულეიმანი შეიპყრო სურვილმა იგი შეესრულებინა. მოხუცმა კაცმა (სპარსეთის ელჩმა) უთხრა, რომ აქ მოსვლამდე იგი იყო შაჰ თამაზთან და შეიტყო, რომ სპარსეთის მეფეს სურდა ზავის დადება, თუკი სპარსეთის ავტორიტეტი არ შეილახებოდა. მაგრამ სულთანს ოსმალეთის პრესტიჟის შენარჩუნებისათვის საჭიროდ მიაჩნდა ხელშეკრულებაში რამდენიმე მუხლის შეტანა, რომლითაც შაჰის ავტორიტეტი შელახული იქნებოდა. ბოლოს, შეთანხმდნენ, რომ ზავი დაიდებოდა იმ პირობით, რომ თითოეული მონარქი დაბრუნდებოდა იმ სამფლობელოებში, რომლებსაც ისინი ფლობდნენ ლაშქრობის დასაწყისში, ისე რომ ზავით დაქვემდებარებული და ხარკის გადამხდელი ქვეყანა ხელყოფილი არ იქნებოდა მეორის მიერ. ამრიგად, სულეიმანმა პირობა მისცა მოხუც სპარსელს, რომ არც ამჟამად და არც ზავის დადების შემდეგ ქართველებს არაკითარ ზიანს არ მიაყენებდა.

ამ ცნობიდან ჩვენთვის განსაკუთრებით საყურადღებოა ის, რომ ირანის ელჩმა, სულეიმანთან საზავო მოლაპარაკებისას, მას პირობა ჩამორთვა, რომ იგი არავითარ ზიანს არ მიაყენებდა ქართველებს.

შაჰი საქართველოს განიხილავდა, როგორც სპარსეთის მოხარკე ქვეყანას და ოსმალეთის ჩარევას ამ ქვეყნის საქმეებში დაუშვებლად თვლიდა. ამრიგად, საქართველოს საკითხი ირან-ოსმალეთის ურთიერთობაში მეტად მწვავედ იყო

დასმული. ერთის მხრივ, ირანი და ოსმალეთი შეიარაღებული ძალებით თავს ესხმიან მას და არბევენ საქართველოს ქალაქებსა და ციხეებს, ხოლო, მეორეს მხრივ, ორივე მებრძოლი ქვეყნის მეთაურები ცდილობენ დიპლომატიურ შესაძლებლობათა გამოყენებას საქართველოში თავისი გავლენის გასაძლიერებლად. "როდესაც სულეიმანმა და სპარსეთის ელჩმა საზავო მოლაპარაკებისას გარკვეულ შეთანხმებას მიაღწიეს, მოხუცი სპარსელი დაპირდა, რომ ერთი თვის შემდეგ შაჰ თამაზი გაგზავნიდა სულთანთან ელჩს, ზავის დადების რწმუნებით".

28 სექტემბერს სულეიმანმა დატოვა არზრუმი და ქ. ამასიისაკენ გაემართა, სადაც 30 ოქტომბერს ჩავიდა და ზამთარი იქ გაატარა.

ამრიგად, სულეიმანსა და ირანის შაჰის ელჩს შორის მიღწეული იქნა ჯენტლმენური (ზეპირი) შეთანხმება, რომ ოსმალეთი არ განაახლებდა ომს ირანის წინააღმდეგ და შაჰი გაგზავნიდა სულთანთან თავის წარმომადგენელს საზავო ხელშეკრულების დადების მიზნით.

7. 1555 წლის ამასიის ზავი

სულთნის ამ ნაბიჯმა დააფიქრა სპარსელები, მათ დაებადათ ეჭვი, რომ ამასიაში დაბანაკებას მოყვებოდა საომარი მოქმედების განახლება გაზაფხულზე. ამ ეჭვს შემდეგი საფუძველი ჰქონდა: ჩვეულებრივ, როდესაც სულთანი საომარი მოქმედების შემდეგ დედაქალაქში არ ბრუნდებოდა და დასაზამთრებლად ანატოლიის რომელიმე ქალაქში რჩებოდა, ასეთ შემთხვევაში, მომავალი წლის გაზაფხულისათვის იგი აახლებდა საომარ მოქმედებას. ასე მოხდა, მაგალითად, 1534-1535 და 1548-1549 წლების ირანის წინააღმდეგ წარმოებულ ომებში.

ამავე დროს, შაჰ თამაზის ლაშქრობამ ქართლში ლუარსაბ მეფის წინააღმდეგ და სამცხე-საათაბაგოში მდგომ ოსმალთა გარნიზონებზე სპარსელთა თავდასხმამ კიდევ უფრო გაამწვავა ირან-ოსმალეთის ურთიერთობა. ამიტომ მოსალოდნელი იყო, რომ მომავალი წლის გაზაფხულისათვის სულთანი განაახლებდა საომარ ოპერაციებს ირანის წინააღმდეგ და ამ ომში მთავარი საკითხი, ისევე როგორც 1549 წელს, საქართველო იქნებოდა. ამას თუ დავუმატებთ იმასაც, რომ შაჰ თამაზისაგან ლტოლვილმა ქართლის მეფემ იმერეთს შეაფარა თავი და იმერეთის მეფემ ბაგრატ III-მ, ირანის შაჰის მუქარის გამო, დახმარებისათვის სულთან სულეიმანს მიმართა, მაშინ სპარსელებს ეს ეჭვი კიდევ უფრო რეალურად უნდა ჩვენებოდა. ამიტომ ირანის შაჰის კარზე არ ჩქარობდნენ სულეიმანთან ელჩის გაგზავნას და სცადეს არაოფიციალური მოლაპარაკების გზით (უფრო დაბალ დონეზე) წინასწარ მოესინჯათ ნიადაგი ამ საკითხის გამოსარკვევად.

ამასთან დაკავშირებით მოიპოვება მეტად საყურადღებო დოკუმენტი. ესაა შაჰ თამაზის დიდმოხელეების სევინდუქ ბეგისა და უსტალჯუ შაჰ-ყულუ ბენ ჰამზას მიერ გავლენიანი თურქი მოხელის, არზრუმის ბეგლარბეგის აიას

ფაშასადმი გაგზავნილი წერილი.

მართალია, ეს წერილი დათარიღებული არ არის, მაგრამ მისი შინაარსის მიხედვით ლ. ფეკეტე ვარაუდობს, რომ იგი დაწერილი უნდა იყოს 1554 წლის აგვისტოს შემდეგ.

ჩვენი დაკვირვებით, ეს წერილი შედგენილი უნდა იყოს ოდნავ უფრო გვიან, სულეიმანის ამასიაში ჩასვლის, ე. ი. 1554 წლის 30 ოქტომბრის, შემდეგ, რადგან წერილში საუბარია, რომ სულეიმანი ამასიაში დასაზამთრებლად ჩავიდა.

სევინდუქ ბეგისა და უსტაჯლუ შაჰ-ყულუ ბენ ჰამზას წერილი არ წარმოადგენს ამბების ჩვეულებრივ თხრობას ან თავაზიან მოკითხვას. ესაა სერიოზულ ტონში დაწერილი დიპლომატიური ნოტა, რომლის მიზანი იყო ომის (1554-1555) ერთ-ერთ გადამწყვეტ ეტაპზე შეექმნა სამშვიდობო განწყობილება ჯერ კიდევ გაურკვეველი საკითხების გადასაწყვეტად. წერილის ძირითად არსს შეადგენს საქართველოს საკითხი. ხოლო მეორეხარისხოვანი პრობლემა, ე. ი. გაქცეული თავადების საქმე, წარმოადგენს საქართველოს საკითხის დაქვემდებარებულ ნაწილს.

წერილში საუბარია 1554 წლის ზაფხულში შაჰ თამაზის ლაშქრობის შესახებ ქართლში ლუარსაბ მეფის წინააღმდეგ. წერილის ავტორები მოითხოვენ მოისპოს ისეთი ვითარება, რომელიც ქართლისა და იმერეთის მეფეებს საშუალებას აძლევს ისარგებლონ ორი მეტოქე მუსლიმური სახელმწიფოს უთანხმოებითა და წინააღმდეგობით და ჩამოაგდონ შუღლი მაჰმადიან სახელმწიფოთა შორის. ისინი უმტკიცებენ ოსმალებს, რომ ქართველები "ისლამის მტრები არიან" და რომ მათ გამო მუსლიმმა ხალხებმა "არ უნდა დახოცონ ერთმანეთი".

1555 წლის მარტში ამასიაში ჩავიდა ირანის შაჰის ელჩი ფერუჰ-ზადე ბეგი, რომელსაც შაჰისაგან მიცემული ჰქონდა ოსმალეთთან ზავის დადების რწმუნება. აქვე ჩამოვიდა საფრანგეთის ელჩი მ. კოდინიაკი. იგი აპირებდა ხელი შეეწყო ოსმალეთ-ირანის დაზავებისათვის, რადგან ამის შედეგად საფრანგეთი ოსმალეთისაგან მიიღებდა დახმარებას 1553 წლის ხელშეკრულების საფუძველზე.

სტამბოლში მყოფ უნგრელ დიპლომატებს კარგად ესმოდათ, რომ ოსმალეთ-ირანის სამშვიდობო ხელშეკრულების დადების შემთხვევაში კარგავდნენ შესაძლებლობას, დაზავებოდნენ ოსმალეთს. ამიტომ ისინი ურჩევდნენ ფერდინანდს, წასულიყო კომპრომისზე სულთნის მიმართ და ამ გზით ცდილობდნენ საგრძნობლად დაეჩქარებინათ ოსმალეთ-უნგრეთის დაზავება.

1555 წლის 20 იანვარს სტამბოლში ჩავიდა ა. ბუსბეკი, ფერდინანდის ელჩი. მან ჩაიტანა ახალი ინსტრუქციები, რომლებიც არ აკმაყოფილებდნენ არც ერთ მხარეს. მათი არსი იმაში მდგომარეობდა, რომ ყოველგვარი გზით შეენარჩუნებინათ ტრანსილვანია და დაედოთ ზავი ოსმალეთთან. ამასიაში

სულთანს აცნობეს ფერდინანდის ახალი წინადადება. სულთანმა ბრძანა, რომ დაუყოვნებლივ გამოეგზავნათ მასთან უნგრეთის მეფის ელჩი.

7 აპრილს ა. ბუსბეკი, ა. ვარანჩიჩი და ფ. ზაი ამასიაში ჩავიდნენ. ამასიაში ჩასვლის უმალვე უნგრელი დიპლომატები მიიღო დიდმა ვეზირმა აპმედ ფაშამ, შემდეგ სულთანმა. ბუსბეკის ცნობით, სულთანს ჰქონდა უკმაყოფილო და მკაცრი გამომეტყველება. მისასალმებელი სიტყვის შემდეგ, როდესაც ბუსბეკმა ჰკითხა სულთანს, ცნობს თუ არა ფერდინანდის უფლებას ტრანსილვანიაზე, სულთნის სახე კიდევ უფრო პირქუში შეიქნა და მან გესლიანი ტონით დასძინა: "კარგი", "კარგი". ამით დამთავრდა აუდიენცია.

უნგრელი დიპლომატები შეხვდნენ მრავალ გავლენიან პირს, რომელთაც დაპირდნენ გასამრჯელოს ოქროთი, თუ ისინი მოახდენდნენ გავლენას სულთანზე და მიაღწევდნენ საწადელს, მაგრამ ეს ცდები უშედეგოდ დამთავრდა.

ამასიაში უნგრელი დიპლომატები შეხვდნენ საქართველოს სამეფოს წარმომადგენელს, მაგრამ ისინი არ მიუთითებენ, თუ საქართველოს რომელი სამეფოდან იყო იგი და რა იყო მისი იქ ყოფნის მიზანი. ოსმალეთ-ირანის ზავის დადებასთან დაკავშირებით ამასიაში გაიმართა მწვავე დიპლომატიური ჭიდილი საფრანგეთისა და უნგრეთის წარმომადგენლებს შორის. საფრანგეთის ელჩი კოდინიაკი, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, დაინტერესებული იყო ოსმალეთისა და ირანის დაზავებით, ხოლო უნგრელი დიპლომატები, პირიქით. საფრანგეთის ელჩმა გარკვეული წვლილი შეიტანა ოსმალეთ-ირანის დაზავების საქმეში. ირანთან ომის ამ ეტაპზე სულთან სულეიმანს მობეზრდა ძნელი, წარუმატებელი ლაშქრობანი ირანის წინააღმდეგ, რომელიც მოითხოვდა დიდ მატერიალურ რესურსებს. იგი სიამოვნებით იხსენებდა ევროპაში მოპოვებულ გამარჯვებებს და მან გადაწყვიტა ბოლო მოეღო ამ ომისათვის. სულთნის კარზე აღმოსავლეთის პოლიტიკამ დაკარგა აქტუალობა და "გურჯისტანის საკითხი" აღარ წარმოადგენდა მნიშვნელოვან "სახელმწიფო საკითხს".

1555 წლის 29 მაისს ამასიაში ოსმალეთსა და ირანს შორის დაიდო ზავი.

ამასიის ზავით დამთავრდა ოსმალეთ-ირანის პირველი ომი, რომელიც თითქმის ნახევარი საუკუნის განმავლობაში მიმდინარეობდა. ამ ზავში აისახა ომის პოლიტიკური და სამხედრო შედეგები ახლო აღმოსავლეთსა და ამიერკავკასიაში.

ამასიის საზავო ხელშეკრულებით ოსმალეთმა და ირანმა ახლო აღმოსავლეთისა და ამიერკავკასიის ქვეყნები ურთიერთ შორის გაინაწილეს. საქართველო და სომხეთი ორად იქნა გაყოფილი. დასავლეთ სომხეთი ერგო ოსმალეთს, ხოლო აღმოსავლეთ სომხეთი - ირანს. ასევე დასავლეთ საქართველო და სამცხე-საათაბაგოს დასავლეთი ნაწილი ერგო ოსმალეთს, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველო (ქართლ-კახეთი) და აღმოსავლეთ მესხეთი, ახალციხის ჩათვლით, - ირანს. აზერბაიჯანი ირანს დარჩა, ხოლო არაბეთის ერაყი, ქალაქ ბაღდადითურთ, - ოსმალეთს.

ავსტრიისა და უნგრეთის წარმომადგენლები ბოლო წუთამდე ცდილობდნენ ჩაეშალათ მოლაპარაკება. ისინი არწმუნებდნენ დიდ და გავლენიან ოსმალო მოხელეებს, წარემართათ სულთანი იმ მიმართულებით, რომ დადებულიყო ოსმალეთ-უნგრეთის საზავო ხელშეკრულება. ეჭვს გარეშეა, რომ ფერდინანდის არაშორსმჭვრეტელი პოლიტიკა მისი ქვეყნისათვის საბედისწერო აღმოჩნდა და თავისი სიჯიუტით მან საწინააღმდეგო შედეგს მიაღწია. სულთანმა ამჯობინა ზავი დაედო ირანთან, რათა თავისუფალი მოქმედების საშუალება ჰქონოდა უნგრეთში. უნგრეთის წარმომადგენლებმა, მიუხედავად ყოველგვარი მცდელობისა და აგრეთვე ძვირფასი საჩუქრებისა და ხარკის მიცემისა, რომელსაც ტრანსილვანიის გამო იხდიდნენ, შეძლეს მიეღწიათ მხოლოდ ექვსთვიანი ზავისათვის.

ოსმალეთ-ირანის ომმა დროებით ჩამოაშორა სულეიმანის ყურადღება ევროპის საქმეებისაგან. ამასიის ზავის დადების შემდეგ კი ევროპაში კვლავ გაძლიერდა ოსმალეთის საფრთხე.

ზავის დადებისთანავე, 1555 წლის 31 მაისს, სულეიმანმა ფერდინანდს გაუგზავნა წერილი, რომლითაც მოითხოვდა იანოშ ჟიგმონდის აღდგენას მემკვიდრეობით უფლებებში. ფერდინანდი იძულებული გახდა დაეკმაყოფილებინა სულთნის მოთხოვნა და უარი ეთქვა ტრანსილვანიის სამთაეროს გამგებლობაზე. 1556 წლის 22 ოქტომბერს იანოშ ჟიგმონდი საზეიმო ვითარებაში დაბრუნდა ტრანსილვანიაში.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ჯერ კიდევ 1553 წელს სულეიმანსა და საფრანგეთის მეფეს შორის დაიდო სამოკავშირეო ხელშეკრულება საზღვაო ომის შესახებ იმპერატორ კარლოს V-ის წინააღმდეგ. ხელშეკრულებით სულთანი იღებდა ვალდებულებას აღმოეჩინა დახმარება საფრანგეთისათვის თავისი ფლოტით კარლოს V-ის წინააღმდეგ საბრძოლველად, რისთვისაც საფრანგეთის მეფეს უნდა გადაეხადა 300 ათასი ოქროს ლივრი.

მაგრამ სულთანი ამ ვალდებულების შესრულებისაგან თავს იკავებდა ირანთან ომის გამო. ამასიის ზავის დადებისთანავე, 1555 წლის 26 ივნისს, სულეიმანმა ოსმალეთის ფლოტი გაგზავნა ხმელთაშუა ზღვაში საფრანგეთისათვის დახმარების აღმოჩენის მიზნით.

8. ოსმალთა დაპყრობები აფრიკაში

სელიმ I-ის დროს, ეგვიპტისა და ჰიჯაზის დაპყრობის შემდეგ, ოსმალეთის სახელმწიფო ხაზინამ ბევრი მნიშვნელოვანი შემოსავალი იმ საჯაჭრო გზებიდან, რომლებიც გადიოდა ეგვიპტის ხმელთაშუა ზღვის ნავსადგურებიდან და სუეცის ყელის რეგიონიდან, წითელი ზღვით - ინდოეთისაკენ. 1529 წელს სულეიმანმა სცადა გაეყვანა სუეცის არხი, რათა უშუალო უმოკლესი საზღვაო გზით დაკავშირებოდა ინდოეთს. არხი იმ ადგილას უნდა გაყვანილიყო, სადაც

785 წლამდე არსებული არხი მოქმედებდა, რომელიც ხალიფა ალ-მანსურის ბრძანებით მიწით ამოავსეს. სუეცის არხის სამუშაოები დაწყებული იყო, მაგრამ მალე შეჩერებულ იქნა. სულეიმანმა გადაწყვიტა მნიშვნელოვნად გაეზარდა წითელ ზღვაზე განლაგებული თავისი ფლოტი და ამით წინ აღდგომოდა პორტუგალიელებს.

პორტუგალიელები, რომლებმაც ფეხი მოიკიდეს ინდოეთის დასავლეთ სანაპიროს რიგ პუნქტებში, ყოველნაირად ხელს უშლიდნენ წითელი ზღვით ვაჭრობას, რის შედეგად ოსმალეთის სახელმწიფო განიცდიდა საგრძნობ ზარალს.

1535 წელს სულეიმანმა ისარგებლა გუჯარეთის სულთნის მიმართვით აღმოეჩინა მისთვის დახმარება პორტუგალიელების წინააღმდეგ ბრძოლაში. სულეიმანი შეუდგა მზადებას ინდოეთში ექსპედიციის გასაგზავნად. სასწრაფოდ დაიწყეს გემების მშენებლობა. ამ მიზნით გემთმშენებლობის სპეციალისტები მოწვეული იყვნენ იტალიიდან.

1538 წლის 13 ივნისს ოსმალეთის ფლოტი, შემდგარი 76 სამხედრო და 100 სატრანსპორტო გემისაგან და 20 ათასი ჯარისკაცისაგან, გავიდა სუეციდან და ადენისაკენ გაემართა. ოსმალებმა ხელთ იგდეს ადენი, იქიდან გაემართნენ ინდოეთისაკენ და ღუზა ჩაუშვეს კ. დიუზე. ამ დროისათვის გუჯარეთის სულთანი, რომელიც სულეიმანს დახმარებას თხოვდა, ცოცხალი აღარ იყო. იგი დაიღუპა პორტუგალიელებთან ბრძოლაში, ხოლო ახალი სულთანი კი პორტუგალიელების მიერ იყო დასმული. 20 დღის ალყის შემდეგ ოსმალებმა ვერ შეძლეს კ. დიუს აღება და უკან გაბრუნდნენ. გზაზე ოსმალთა ჯარები გადასხმულ იქნა ნავსადგურ მოკაში და შეუდგნენ იემენის დაპყრობას და 1539 წელს დაარსებულ იქნა იემენის ეიალეთი. ამგვარად, ინდოეთის ექსპედიციის ერთ-ერთი შედეგი იყო იემენის დაპყრობა.

ოსმალეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაში ალჟირის შესვლის შემდეგ, მისმა გამგებელმა ჰაირედინ ბარბაროსამ კიდევ უფრო გააძლიერა თავდასხმები სავაჭრო გემებზე. თანდათანობით ჰაირედინ ბარბაროსა იმდენად გაძლიერდა, რომ აღარ კმაყოფილდებოდა მხოლოდ მეკობრეობით და შეუდგა ხმელთაშუა ზღვაზე მდებარე კუნძულების დაპყრობას.

1537-1539 წლებში ოსმალეთის ფლოტმა, ჰაირედინ ბარბაროსას სარდლობით, დაარბია და ხარკი დაადო ადრიატიკის ზღვაზე მდებარე 20-ზე მეტ კუნძულს, რომელიც ეკუთვნოდა ვენეციას. ოსმალებმა აგრეთვე დაარბიეს და გაძარცვეს დალმაციის ქალაქები და სოფლები. 1535-1540 წლების ომის შედეგად, ოსმალებმა ხელთ იგდეს დალმაციის ზოგიერთი ქალაქი და ვენეციელები იძულებული გახდნენ გადაეხადათ სულთნისათვის დიდი ფულადი კონტრიბუცია.

1547-1554 წლებში ოსმალებსა და პორტუგალიელების შორის ხშირად ხდებოდა შეტაკებები, ოსმალები თავს ესხმოდნენ არბევდნენ და ძარცვავდნენ პორტუგალიელების სავაჭრო ფაქტორიებს. 1552 წელს 30 გემისაგან შემდ-

გარი ოსმალეთის ესკადრა გაემართა სუეციდან ომანის ნაპირებისაკენ. ორი კვირის ალყის შემდეგ ოსმალებმა ხელთ იგდეს მასკატი, პორტუგალიელების ერთ-ერთი მთავარი სიმაგრე. მაგრამ 1554 წლის აგვისტოში მასკატის მახლობლად პორტუგალიელებმა განადგურეს ოსმალეთის ესკადრა. ამით დამთავრდა ამ რეგიონში ოსმალთა თარეში.

1555 წელს ოსმალები შეიჭრენ სუდანში და 1557 წლისათვის მათ შეძლეს ამ ქვეყნის დამორჩილება; შემდეგ ოსმალებმა მოახდინეს წითელი ზღვის აფრიკის სანაპიროს ოკუპაცია.

1558-1559 წლებში ოსმალებმა რამდენჯერმე მოაწყეს თავდასხმა ეთიოპიის მიწა-წყალზე და თავიანთი კონტროლი დაამყარეს ჩრდილოეთ ერიტრეაზე. 1572-1589 წლებში წარმოებდა ოსმალეთ-ეთიოპიის ომი, რომელიც გარდამავალი უპირატესობით მიმდინარეობდა და რომელმაც არ მოუტანა ოსმალეთს ახალი ტერიტორიული გაფართოება.

XVI საუკუნის 30-იანი წლებიდან იწყება ბრძოლა ტუნისის ხელში ჩაგდებისათვის. 1534 წლის ზაფხულში ოსმალეთის ესკადრა, რომელიც 80 გემისა და 8 ათასი მებრძოლისაგან შედგებოდა, ჰაირედინ ბარბაროსას სარდლობით მიადგა ქალაქ ტუნისს და მცირე შეტაკების შემდეგ ქალაქი აღებულ იქნა. ტუნისის სხვა ქალაქები უბრძოლველად დანებდნენ ოსმალებს. ოსმალებმა ტუნისის რიგ ქალაქებში თავიანთი გარნიზონები ჩააყენეს. ადგილობრივი მოსახლეობა თანდათანობით იწყებს ბრძოლას ოკუპანტების წინააღმდეგ. ამავე დროს მათ წინააღმდეგ გამოვიდნენ ბედუინთა ტომები, მაგრამ ოსმალებმა შეძლეს მათი დამორჩილება და მათაც აღიარეს ოსმალთა ხელისუფლება.

სწორედ ამ დროს ტუნისის საქმეებში ჩაერია კარლოს V. მან გაგზავნა ტუნისის ნაპირებისაკენ 400 გემი და 30-ათასიანი არმია. 1535 წლის ივლისში კარლოს V-მ დაამარცხა თურქები და 21 ივლისს დაიკავა ტუნისი. ესპანელებმა სასტიკად გაძარცვეს ქალაქი და ათასობით ტუნისელი მონობაში გაყიდეს. დედაქალაქის აღების შემდეგ ესპანელებმა დაიკავეს ჩრდილო-აღმოსავლეთ ტუნისი და მათ შორის ქალაქი ბიზერტა. კარლოს V-ის მიერ ტუნისის დაპყრობა იყო მისი სამხედრო დიდების ზენიტი. მას ადარებენ სციპიონ აფრიკელის სამხედრო წარმატებებს. მისმა გამარჯვებამ ტუნისში დიდი გამოძახილი ჰპოვა დასავლეთ ევროპაში. ჰაფსიდის სულთანმა აღიარა თავისი თავი ესპანეთის მეფის ვასალად და იკისრა ყოველწლიურად ეხადა 12 ათასი დუკატი. 1535 წლის 15 აგვისტოს კარლოს V-მ დატოვა ტუნისი, მაგრამ ესპანეთსა და ოსმალეთს შორის ბრძოლა გრძელდებოდა. 1550 წელს ოსმალებმა ხელთ იგდეს ქალაქი ტრიპოლი ლიბიაში, მალე მთელი ტრიპოლიტანია მათ ხელში გადავიდა და შეიქმნა საფრთხე ოსმალთა ბატონობის აღდგენისა ტუნისში.

9. 1536 წლის საფრანგეთ-ოსმალეთის პირველი კაპიტულაცია

სულეიმან I ევროპაში ჰეგემონობისათვის ომს აწარმოებდა საღვთო რომის იმპერატორის კარლოს V-ის წინააღმდეგ. იმპერატორს ებრძოდა აგრეთვე საფრანგეთი. საერთო მტერთან - კარლოს V-სთან ბრძოლის ნიადაგზე მოხდა საფრანგეთ-ოსმალეთის დაახლოება. მაგრამ საფრანგეთს სამხედრო მიზნების გარდა ამოძრავებდა სავაჭრო-ეკონომიკური ინტერესებიც. ოსმალეთის იმპერიის ბუნებრივი რესურსები და მისი ბაზრის ხელში ჩაგდება მეტად ხელსაყრელი იყო ფრანგი ვაჭრებისათვის.

საფრანგეთ-ოსმალეთის დაახლოება დაიწყო 1508 წლიდან, როდესაც ბაიზიდ II-მ საფრანგეთის კომერსანტებს ოსმალეთის ტერიტორიაზე თავისუფლად ვაჭრობის ფირმანი უბოძა.

სელიმ I-მა 1517 წელს და სულეიმანმა 1528 წელს დაადასტურეს წინანდელი სულთნების მიერ ფრანგი ვაჭრებისათვის ბოძებული შეღავათები.

1525 წელს, როდესაც საფრანგეთის მეფე ფრანცისკო I კარლოს V-ის წინააღმდეგ ბრძოლაში დამარცხდა და იმპერატორს ტყვედ ჩაუვარდა, მან სულეიმანს ელჩი გაუგზავნა და დახმარება სთხოვა, მაგრამ ელჩმა სტამბოლში ჩასვლა ვერ შეძლო, ის დააკავეს.

1534 წელს საფრანგეთის მეფემ ფრანცისკო I-მა სულეიმანთან გაგზავნა ელჩი ჟან დე ლაფორე. მას დავალებული ჰქონდა დაედო კავშირი სულთანთან კარლოს V-ის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამავე დროს დე ლაფორეს უნდა ეთხოვა სულთნისათვის ფინანსური დახმარება - ერთი მილიონი ოქროს ლივრის ოდენობით, ხოლო ფრანგი ვაჭრებისათვის მიენიჭებინათ გარკვეული პრივილეგიები და შეღავათები ოსმალეთის ტერიტორიაზე ვაჭრობის საქმეში. მოლაპარაკება წარმატებით დამთავრდა. დე ლაფორემ მიიღო ყველაფერი, რაც სურდა, გარდა ფულისა.

1536 წელს საფრანგეთსა და ოსმალეთს შორის დაიდო ხელშეკრულება "მშვიდობის, მეგობრობისა და ვაჭრობის" შესახებ. ამ ხელშეკრულებამ შემდგომ მიიღო "კაპიტულაციის" სახელწოდება (ლათინურად "capitula" ნიშნავს ხელშეკრულების მუხლს, პარაგრაფს, აქედან მომდინარეობს ფრანგული "capitulation"). ხელშეკრულება შედგებოდა მუხლებისაგან, ე. ი. კაპიტულაციებისაგან. საფრანგეთსა და ოსმალეთს შორის დადებული ხელშეკრულება (კაპიტულაცია) შემდგომში გახდა ნიმუში ამ ტიპის ხელშეკრულებისა, რომელსაც სულთანი უბოძებდა ევროპის სახელმწიფოებს.

ოსმალეთს, უპირველეს ყოვლისა, აინტერესებდა ამ ხელშეკრულების საიდუმლო ნაწილი, რომელსაც მისთვის უნდა უზრუნველეყო საფრანგეთის დახმარება კარლოს V-ის წინააღმდეგ ომში. საფრანგეთი, თავის მხრივ, უაღრესად იყო დაინტერესებული ოსმალეთის შეტევით ავსტრიაზე, რაც ავს-

ტრიასა და ესპანეთს აიძულებდა შეესუსტებინათ თავიანთი ძალები საფრანგეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

1536 წლის ხელშეკრულება საფრანგეთისათვის მეტად ხელსაყრელი იყო სავაჭრო-ეკონომიკური თვალსაზრისით. მან საფრანგეთს საშუალება მისცა ოსმალეთის მთელი ვაჭრობა ევროპის ქვეყნებთან თავის მონოპოლიად გაეხადა. ხელშეკრულებით ფრანგ ვაჭრებს ოსმალეთის ტერიტორიაზე ეძლეოდათ სხვადასხვა პრივილეგიები და საგაჭრო შეღავათები. მაგალითად, ფრანგი ვაჭრები გადაიხდიდნენ იმდენსავე საბაჟო გადასახადს, რამდენსაც იხდიდნენ თურქი ქვეშევრდომები. მეტად მნიშვნელოვანი იყო ის მუხლიც, რომ ფრანგი ვაჭრები არ დაექვემდებარებოდნენ მუსლიმურ სასამართლოს და მათ მიმართ სარჩელს საფრანგეთის კონსული განიხილავდა. კონსტანტინოპოლსა და კაიროში უნდა გახსნილიყო საფრანგეთის საკონსულოები, რომლებიც დაიცავდნენ ფრანგი ვაჭრების ინტერესებს. ევროპის ვაჭრებს უფლება მიეცათ საფრანგეთის დროშის ქვეშ ემოგზაურათ და ევაჭრათ ოსმალეთის ტერიტორიაზე.

პირველი კაპიტულაციის მნიშვნელობა განისაზღვრება არა მარტო ფრანგებისათვის შექმნილი განსაკუთრებული რეჟიმით, არამედ საზოგადოდ უცხო სახელმწიფოს პროტექტორატის იდეითაც, რომელსაც იგი შეიცავდა. იმ დროს კაპიტულაცია ჯერ კიდევ არ ატარებდა არათანასწორი ხელშეკრულების ხასიათს. იგი გამომდინარეობდა სულთნის სუვერენული ნება-სურვილისაგან და მას ნებისმიერ დროს შეეძლო მისი გაუქმება. არსებითად, საგაჭრო პრივილეგიები უცხოელებისათვის იმ პერიოდში, როდესაც არ არსებობდა საბაჟო პროტექციონიზმი, არ ეწინააღმდეგებოდა ოსმალეთის იმპერიის სახელმწიფო ინტერესებს. იმ დროს თურქები ვაჭრობას არაპრესტიჟულ პროფესიად თვლიდნენ. ოსმალეთში ვაჭართა უმრავლესობას შეადგენდნენ ბერძნები, ებრაელები, სომხები და სხვ.

დროთა განმავლობაში, როდესაც კაპიტულაციები გადაიქცა მუდმივ ვალდებულებებად, ევროპელებმა ოსმალეთში შექმნეს მეტად აუტანელი და დამამცირებელი "კაპიტულაციების რეჟიმი", რომელიც აბრკოლებდა ადგილობრივი სახალხო მეურნეობის განვითარებას, დაბალი საიმპორტო ბაჟებით, უცხოელთა პირადი ექსტერიტორიალობით, საკონსულო სასამართლოებითა და სხვ. ერთი სიტყვით, კაპიტულაციები დროთა განმავლობაში გადაიქცა ოსმალეთის ეკონომიკური დაკაბალების იარაღად.

გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოება: ევროპის სახელმწიფოებთან ხელშეკრულების დადების დროს ოსმალეთი გამოდიოდა როგორც თანასწორი მხარე, ზოგჯერ კი კარნახობდა თავის პირობებს. ოსმალო სულთნები, რომლებიც ევროპელებს კაპიტულაციებს უბოძებდნენ, ამას მიიჩნევდნენ უდიდეს წყალობად თავისი მეგობრული დამოკიდებულებისა ევროპის ამა თუ იმ მონარქისადმი. და, რა თქმა უნდა, არც ერთ სულთანს და ოსმალეთის სახელმწიფო მოღვაწეს იმ დროს აზრადაც არ მოსდიოდა, რომ ეს მათი ქმედება, კაპიტულა-

ციების ბოძება, დროთა განმავლობაში გადაიქცეოდა ოსმალეთის სახელმწიფოს დაკაბალების ერთ-ერთ მთავარ ბერკეტად.

10. სულეიმან I და მისი საკანონმდებლო საქმიანობა

1566 წელს უნგრეთში მორიგი ლაშქრობის დროს სულეიმანი 73 წლის ასაკში მოულოდნელად გარდაიცვალა. იგი იყო გამოჩენილი პიროვნება, დიდი მხედართმთავარი და პოლიტიკოსი. პირადად ხელმძღვანელობდა სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკას და სათავეში ედგა მრავალრიცხოვან ლაშქრობებს. მისი უშუალო მონაწილეობით შემუშავებულ იქნა სხვადასხვა კანონმდებლობანი. მის დროს აღმავლობას მიაღწია ოსმალეთის კულტურამ. სულეიმანი მფარველობდა პოეტებს, მწერლებს, მხატვრებს, ხუროთმოძღვრებს, თვითონაც წერდა ლექსებს, იცოდა აღმოსავლური ენები. მისი მეფობის ხანაში ოსმალეთმა მიაღწია თავისი პოლიტიკური და ეკონომიკური ძლიერების ზენიტს. ამასთანავე სულეიმანს ჰქონდა დესპოტისათვის დამახასიათებელი ყველა თვისება: დაუყოვნებლივ სპობდა ყველას, ვისაც კი ეჭვის თვალით შეხედავდა. მისი ბრძანებით მოკლულ იქნა მისი შვილი ბაიაზიდი, მის თვალწინ მოკლეს მისი საყვარელი შვილი მუსტაფა, ორივენი სულეიმანის ცოლის როქსოლანას მსხვერპლნი შეიქნენ. როქსოლანა ცდილობდა გზიდან ჩამოცილებინა ყველა ის, ვინც ხელს შეუშლიდა მისი შვილის სელიმის გამეფებას. სულეიმანის ბრძანებით, სიკვდილით იქნა დასჯილი, აგრეთვე, დიდი ვეზირი იბრაჰიმ ფაშა, რომელსაც სულთანმა მიანიჭა დიდი უფლებები, ხოლო შემდგომ მასში დაინახა საშიში კონკურენტი. რაც დრო გადიოდა, სულეიმანი უფრო ნაკლებად ენდობოდა თავის ახლობლებს. პირადი დაცვის მიზნით მან შექმნა სასახლის ახალი დაცვა - ბოსტანჯიების სახით, რადგან აღარ ენდობოდა იენიჩარებს.

სულეიმანი ეწეოდა საკანონმდებლო საქმიანობას. 1566 წელს მის მიერ გამოცემული ყველა კანონი მუჰამედ ჩელებიმ შეკრიბა და ცალკე კრებულად გამოსცა "სულეიმანის კანონთა წიგნის" სახელწოდებით. ეს იყო ოსმალეთის სამხედრო-ფეოდალური სახელმწიფოს კოდექსი. სულეიმანის მიერ შემუშავებულ კანონმდებლობებში დადგენილია ოსმალური მიწათმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის წესები, ფეოდალთა და გლეხთა უფლება-მოვალეობანი და სხვ. მაგალითად, სულეიმანის კოდექსში დადგენილია ჩიფთლიქის (საკომლოს) ფართობი, მიწის ხარისხის შესაბამისად. კანონი უკრძალავდა ლენის მფლობელ სიფაჰიებს თავისი ხასა ჩიფთლიქის ფართობი გაეზარდათ გლეხთა მიწის ხარჯზე. კოდექსის მიხედვით, ფეოდალის ხასა ჩიფთლიქის ფართობი არ უნდა ყოფილიყო გლეხის ჩიფთლიქზე მეტი.

1530 წლის სულთნის ბრძანების მიხედვით, ბეგლარბეგებს ჩამოერთვათ თიმარის გაცემის უფლება. ამიერიდან ბერათს სულთნის კარი იძლეოდა, გამონაკლისს შეადგენდა მხოლოდ მცირე თიმარები, რომელთა შემოსავალი

3.000 ახჩას არ აღემატებოდა. სულეიმანის მიერ გაუქმებულ იქნა ის კანონმდებლობები, რომელთა მიხედვითაც წინარე პერიოდში მოსახლეობის დიდი ნაწილი სარგებლობდა გარკვეული პრივილეგიებითა და შეღავათებით.

სულეიმანის დროს შემუშავებულ იქნა ცალკეული სანჯაყების (პროვინციების) კანუნ-ნამეები, მათში ძირითად კანონდებლობებთან ერთად შეტანილი იყო ცალკეული პროვინციებისათვის დამახასიათებელი ადგილობრივი თავისებურებანი.

სულეიმანის დროს ოსმალეთში ძალზე მომრავლდა მოიჯარე გლეხების - "ორთაქჩიების" რაოდენობა, ე. ი. იმ გლეხებისა, რომელთაც არ გააჩნდათ საკუთარი მიწის ნაკვეთი და იჯარით იღებდნენ ფეოდალისაგან მიწას დასამუშავებლად. სულეიმანის კანონმდებლობით, ასეთი კატეგორიის გლეხებისათვის მიწათსარგებლობასთან დაკავშირებით სათანადო მუხლები იყო შემუშავებული.

ფეოდალების მიერ გლეხების მიმაგრება მიწაზე ასახულია სულეიმანის კოდექსში. ფეოდალებს უფლება ჰქონდათ ძალით დაებრუნებინათ გაქცეული გლეხები თავიანთ სამფლობელოებში. კერძოდ, სულეიმანის კანონმდებლობით, ფეოდალებს უფლება ჰქონდათ დაებრუნებინათ გაქცეული გლეხები, თუ ეს უკანასკნელნი ახალ ადგილზე ცხოვრობდნენ 15 წელზე ნაკლებს, ხოლო ქალაქში - 20 წელზე ნაკლებს. ეს დადგენილება არ ვრცელდებოდა სტამბოლში დამკვიდრებულ გლეხებზე.

სულეიმანის დროს დამყარდა მჭიდრო კავშირი სულთნის ხელისუფლებასა და სასულიერო წოდებას შორის. შეიხ ულ-ისლამ აბუსუდის მიერ გამოცემულ ფეთვაში, შარიათის ნორმების საფუძველზე დასაბუთებულია იმპერიის მთავარი ფეოდალური ინსტიტუტების არსებობის კანონიერება.

სულეიმანის მიერ შემუშავებული კანონმდებლობა მოქმედებდა საუკუნეთა განმავლობაში და მხოლოდ XIX საუკუნეში თანზიმათის რეფორმების დროს მოხდა მასში დამატებითი ცვლილებების შეტანა.

11. ოსმალეთის შეიარაღებული ძალები, ინვენტართა კორპუსი

ოსმალეთის შეირაღებული ძალები ორი ძირითადი ნაწილისაგან შედგებოდა:

1. ფეოდალური ლაშქარი, რომელიც მხოლოდ ომის შემთხვევაში იკრიბებოდა. მოლაშქრეებს ლენის მფლობელები ინახავდნენ, წერთნიდნენ და მათვე გამოყავდათ სალაშქროდ. ლაშქარი ბეგლარბეგისა და სანჯაყბეგის დროშის ქვეშ იბრძოდა. მოლაშქრეები მხედრები, ცხენოსნები იყვნენ. სულეიმანის დროს ფეოდალური ლაშქრის რაოდენობამ მიაღწია 130 ათასს. აქედან 80 ათასი გამოჰყავდათ რუმელიიდან, ხოლო აზიის სამფლობელოებიდან - 50 ათასი.

2. სულთნის ჯაჰაგირზე მყოფი მუდმივი ჯარი. ეს ჯარი სულთნის კმაყოფაზე იმყოფებოდა, ამიტომ ჯარისკაცები სულთნის შვილებად, მის ყმებად

ოსმალეთის ჯარის აღკაზმულობა

იუნიჩარები

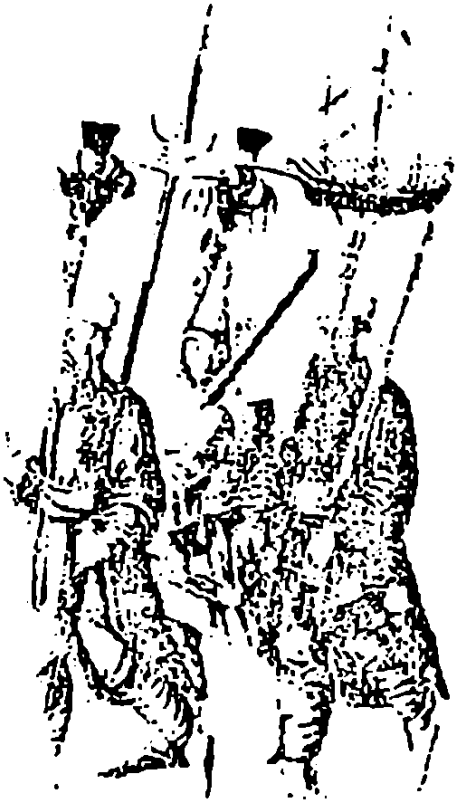

იუნიჩარები აღლუმის დროს

იუნიჩართა ალა და იუნიჩართა მეთაურები

ივნიჩართა ყოფა

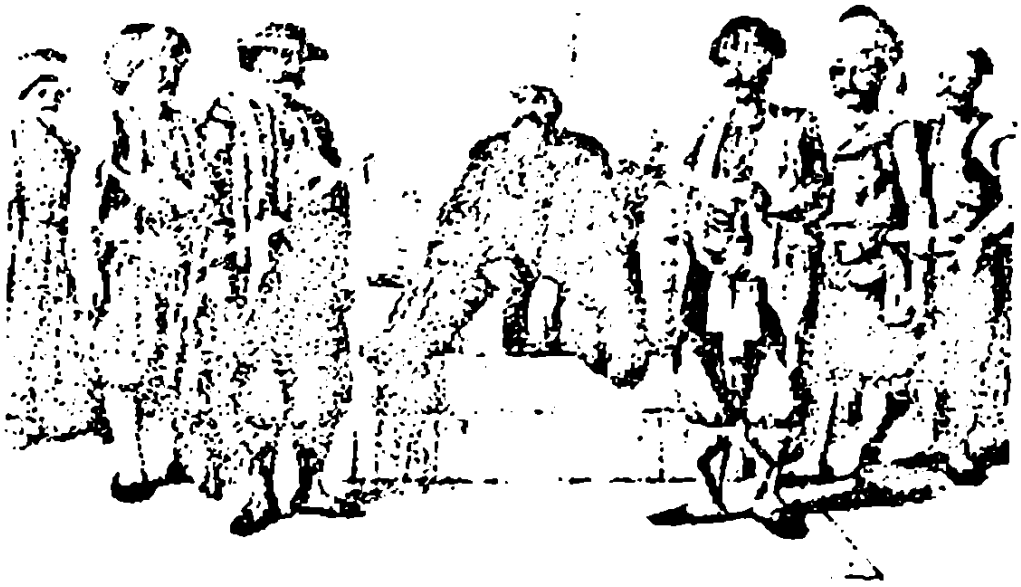

კაფუდან ფაშა და ფლოტის კაპიტნები

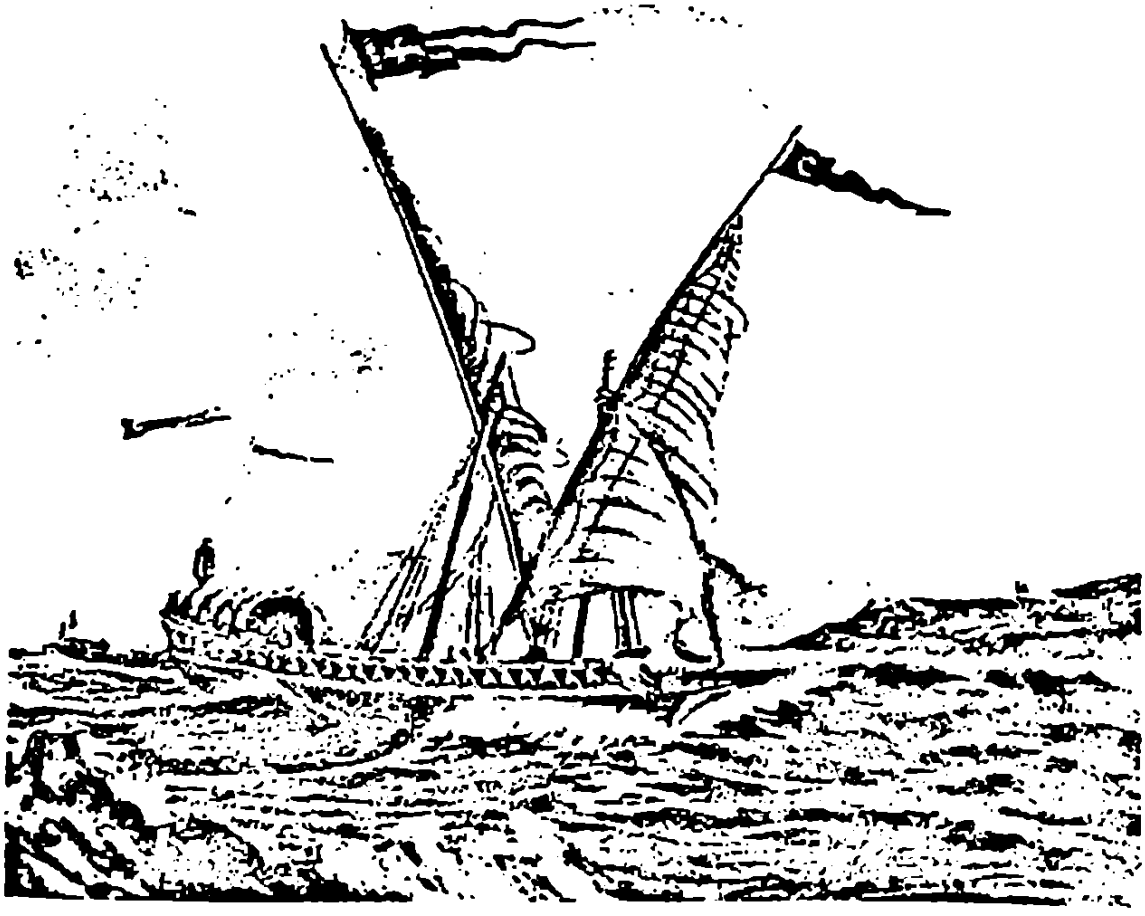

გემის სახელობა

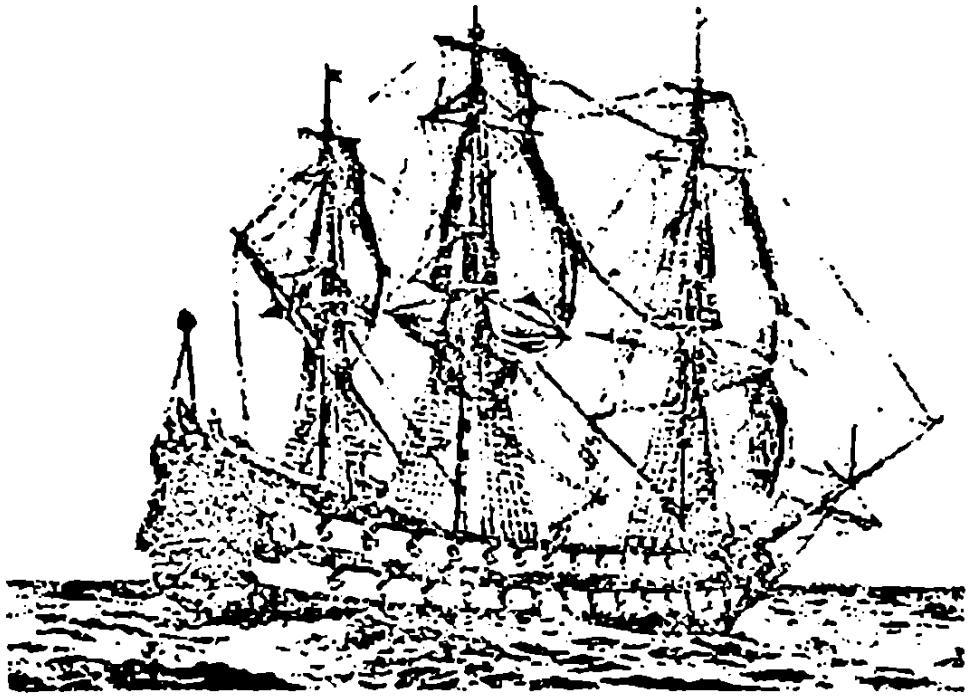

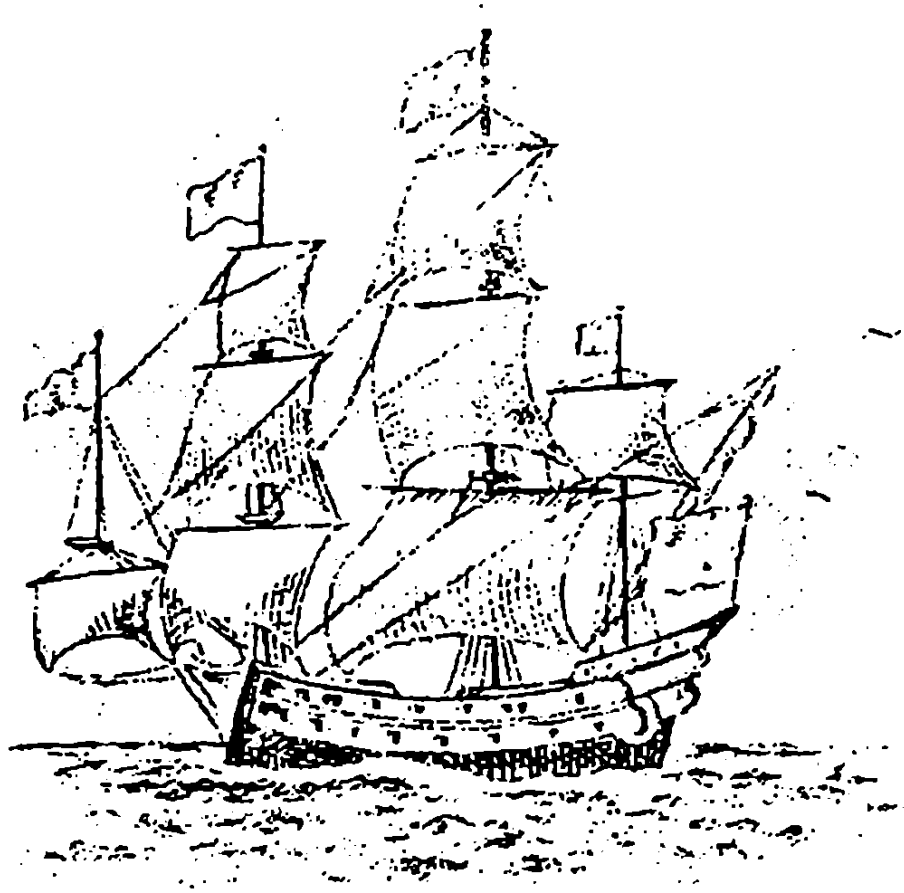

ითვლებოდნენ და მათ ქაფიკულუს ანუ სულთნის კარის მონების ჯარს უწოდებდნენ. ქაფიკულუს შემადგენლობაში რამდენიმე სახეობის ჯარი იყო. ამ კატეგორიას განეკუთვნებოდა იენიჩართა კორპუსი, თოფჩუები, სილაჰდარები, ჯებეჯიები და სხვ.

თოფჩუ - მეზარბაზნე ორ მთავარ კატეგორიად იყოფოდა: 1. თოფჩიხანეში მომუშავე, ზარბაზნების ჩამომსხმელი თოფჩიები. 2. თოფჩიები, რომლებიც ზარბაზნებს ისროდნენ. სულეიმანის დროს 1.204 თოფჩუ მსახურობდა, ხოლო ოსმალეთის არმია 300 ზარბაზანს ითვლიდა.

სილაჰდარები - რეგულარული ცხენოსანი ჯარის ნაწილი (ბოლუქი) - აღლუმის დროს უშუალოდ სულთანს მიჰყვებოდა, ლაშქრობისას წინ მიუძღოდა მას და გზას უკაფავდა. ეს ბოლუქი 260 ნაწილად იყოფოდა და თითო ნაწილში 20-30 კაცი იყო. სილაჰდარების მეთაური სილაჰდარბაში სულთნის დიდი ნდობით სარგებლობდა.

რეგულარული ჯარის შემდეგ კატეგორიას შეადგენდნენ ჯებეჯიები-მეაბჯრეები, რომელნიც ძირითად სამეურნეო საქმიანობას ეწეოდნენ, ზოგი იარაღს ამზადებდა, სხვები იცავდნენ ამ იარაღს. მათვე ევალებოდა იარაღის მიტანა ლაშქარში და მისი განაწილება. XVII საუკუნეში ჯებეჯიების რიცხვი 78 ათას კაცს შეადგენდა.

სამხედრო საკარგავების (ლენების) ხარჯზე შედგენილი იყო ოსმალეთის სამხედრო-საზღვაო ფლოტის დიდი ნაწილი. ოსმალეთის სამხედრო-საზღვაო ფლოტის სარდალი იყო ქაფუდან ფაშა. მის გამგებლობაში იყო აგრეთვე სავაჭრო ფლოტი. ქაფუდან ფაშას გამგებლობაში იმყოფებოდა ეგეოსის ზღვის სანაპიროზე დაარსებული ეიალეთი. ქაფუდან ფაშას ევალებოდა ეიალეთის შემოსავლის ხარჯზე აეგო სამხედრო ფლოტი და დამხმარე ხომალდები და საზღვაო ბრძოლებში მიეღო მონაწილეობა. ხოლო ამ ეიალეთის მხედრებს გემებზე მეზღვაურებად უნდა ემსახურათ. ოსმალეთის ფლოტი 300-ზე მეტ სამხედრო გემს ითვლიდა.

სულეიმანი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა იენიჩართა კორპუსს. იენიჩართა კორპუსი იყო რეგულარული, კარგად გაწვრთნილი და მუსლიმური ფანატიზმის სულისკვეთებით გამსჭვალული ქვეითი ჯარი. იგი დაარსდა მურად I-ის დროს 1361 წელს. მისი დაკომპლექტება თავდაპირველად ხდებოდა ტყვედ წაყვანილი ახალგაზრდებისაგან. შემდეგ ჩამოყალიბდა "დევშირმეს" ინსტიტუტი და დაიწყეს დაპყრობილი ქვეყნების ქრისტიანი ბიჭების ძალდატანებით წაყვანა. მათ მიაღებინებდნენ ისლამს და ფანატიკური სულისკვეთებით ზრდიდნენ. იენიჩართა კორპუსი სამი ძირითადი ნაწილისაგან შედგებოდა: 1. აღა ბოლუქლერი - 61 ორთასაგან (ასეული) შედგებოდა, ისინი უშუალოდ იენიჩართა აღას განკარგულებაში იმყოფებოდნენ; 2. ჯემაათ ორთალარი - ყველაზე ძველი სახეობა იყო და 101 ორთასაგან შედგებოდა; 3. სეკბანები - მეჰმედ II-ის დროს შეიქმნა და 34 ორთასაგან შედგებოდა. იენიჩართა კორპუსი

გახდა ძირითადი ძალა, რომელსაც ეყრდნობოდნენ სულთნები როგორც დაპყრობითი ომების დროს, ისე ქვეყნის შიგნით წესრიგის დასამყარებლად.

სულეიმანის დროს გამოიცა იენიჩართა კორპუსის წესდება. იენიჩართა რაოდენობა გაზრდილი იქნა 20 ათას ჯარისკაცამდე. იენიჩარები, დამოუკიდებლად იმისა, თუ რომელ რაზმს (ორთას) ეკუთვნოდნენ, დაჰყვეს სამ კატეგორიად (იენიჩართა კორპუსი შედგებოდა 196 ბოლუქისაგან). პირველ და ყველაზე მრავალრიცხოვან ჯგუფს ეკუთვნოდნენ იენიჩარები, რომლებიც იმყოფებოდნენ ნამდვილ სამხედრო სამსახურში. ისინი ღებულობდნენ 3-დან 7 ახჩამდე დღეში. მეორე კატეგორია შედგებოდა დამსახურებული ვეტერანებისაგან, რომლებიც დღეში ღებულობდნენ 9-დან 12 ახჩამდე. მესამე კატეგორია შედგებოდა ბრძოლაში დაჭრილი ინვალიდებისაგან (როგორც ჯარისკაცების, ისე მეთაურებისაგან), მათი ყოველდღიური ხელფასი უდრიდა 30-დან 20 ახჩამდე. მეორე და მესამე კატეგორიის იენიჩარებს უფლება ჰქონდათ ცოლი შეერთოთ და სამხედრო მოვალეობისაგან თავისუფალ დროს სხვადასხვა ხელობისათვის მოეკიდათ ხელი. სულეიმანამდე იენიჩარები, როგორც რელიგიური ძმობის "ბექთაშიების" წევრები, უქორწინობის პირობას იცავდნენ. იენიჩართა კარგმა მატერიალურმა მდგომარეობამ დიდად აამაღლა მათი ავტორიტეტი მოსახლეობის თვალში, ყველასათვის სასახელოდ გადაიქცა ამ პრივილეგირებულ და კარგ ხელფასიან კორპუსში მოხვედრა, ან მასთან დანათესავება. იენიჩარები, რომლებიც რაიმე ხელობას მისდევდნენ, გადასახადებისაგან თავისუფალი იყვნენ, მაგრამ ისინი ჰკარგავდნენ ომისადმი ხალისს. ამან დიდი როლი ითამაშა იენიჩარების ბრძოლისუნარიანობის დაქვეითებაში, რაც თანდათანობით ვლინდებოდა.

სულეიმან I-ის დროს ოსმალეთის შეიარაღებული ძალები 250 ათას კაცს ითვლიდა და ევროპაში სამხედრო თვალსაზრისით უძლიერესი იყო.

12. სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობა. დიკანი ჰუმაიუნი

ოსმალეთის სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობა და მისი სათანადო ინსტიტუტები ძირითადად ჩამოყალიბდა მეჰმედ II ფათიჰის დროს.

ოსმალეთის სახილმწიფო იყო თვითმპყრობელური სამხედრო-დესპოტური აბსოლუტური მონარქია, რომლის სათავეშიც სულთანი იდგა. სულთნის (მისი სხვა ტიტულებია - ხანი, ხაკანი, ფადიშაჰი, ხონთქარი) ძალაუფლება სრულიად შეუზღუდველი იყო. მას შეეძლო თავისი სურვილისამებრ არა მარტო დაენიშნა და გადაეყენებინა ესა თუ ის დიდმოხელე, არამედ სიკვდილითაც კი დაესაჯა იგი. სულთანი იყო არა მარტო უმაღლესი საერო ხელისუფალი, არამედ სასულიეროც - სუნიტთა რელიგიური მეთაური "მართლმორწმუნეთა ემირი", "ემირულ-მუმინინი", შემდგომში მან მიითვისა ხალიფას ტიტულიც.

სულთანი იყო, აგრეთვე, ისლამური ლაშქრის მხედართმთავარი, რომელიც მოწოდებული იყო ეწარმოებინა "საღვთო ომი ურჯულოთა წინააღმდეგ", დაემორჩილებინა ისინი და დაეპყრო მათი ქვეყნები. ამასთან დაკავშირებით ნიშანდობლივია წესი, რომელსაც ასრულებდა სულთანი ტახტზე ასვლისას კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ. ახალი სულთანი მიდიოდა ეიუბეს მეჩეთში, კონსტანტინოპოლის მახლობლად, ოქროს ყურის ნაპირზე და იქ სრულდებოდა წესი სულთნის წელზე "წმინდა მახვილის" შემორტყმისა. შემდეგ სულთანი გაიელიდა იენიჩართა ყაზარმების წინ და ამ დროს მშვილდოსან იენიჩართა ერთ-ერთი მეთაური მიაწვდიდა სულთანს შერბეთით სავსე თასს, იგი შესვამდა შერბეთს, გააესებდა ჯამს ოქროს მონეტებით და წარმოსთქვამდა ტრადიციულ ფრაზას: "ჩვენ კვლავ შევხვდებით ოქროს ვაშლის ქვეყანაში". ოქროს ვაშლი წარმოადგენდა ალეგორიას ქრისტიანი ქვეყნებისა, ე. ი. სულთანი ჰპირდებოდა თავის ჯარს ახალ ლაშქრობებს ქრისტიანი სახელმწიფოების წინააღმდეგ.

ოსმალეთის სახელმწიფოს ხელისუფლების გამტკიცების საქმეში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა უავგუსტოესის დივანს ანუ დივანი ჰუმაიუნს. ოსმალეთის სახელმწიფოში უმაღლესი ძალაუფლება სულთნის ხელთ იყო. იურიდიული უფლებები, ისევე როგორც სხვა სახელმწიფოებრივი პრეროგატივები, სულთანს ეკუთვნოდა. დედაქალაქში ფადიშაჰის სახელით ეს უფლება დიდი ვეზირის, ხოლო პროვინციებში - ბეგლარბეგების მეშვეობით ხორციელდებოდა.

სახელმწიფოს მნიშვნელოვანი საქმეების გადასაწყვეტად სულთანთან შეიქმნა დივანი ჰუმაიუნი (სახელმწიფო საბჭო), რომელიც კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ იმყოფებოდა თოფკაფის სასახლეში.

დასაწყისში დივანი ჰუმაიუნი სულთნის თავმჯდომარეობით იკრიბებოდა, ხოლო სულთან მეჰმედ II-ის დროიდან, მისი თავმჯდომარეობა დიდ ვეზირს გადაეცა. მართალია, მეჰმედ ფათიჰის დროიდან დივანის სხდომებს სულთანი აღარ ესწრებოდა, მაგრამ მას ყოველთვის შეეძლო მოესმინა სხდომებისათვის. დივანი ჰუმაიუნის დარბაზს კედელზე სპეციალურად ჰქონდა გაკეთებული პატარა სარკმელი (ხვრელი), რომელიც სულთნის ოთახში გადიოდა და მას თავისუფლად შეეძლო, როცა კი მოისურვებდა, თვალყური ედევნებინა სხდომების მსვლელობისათვის. დიდი ვეზირის სახელისუფლო სახელმწიფოს მთელი საქმეების პირველ ინსტანციას წარმოადგენდა. ვეზირის თანამდებობა ოსმალებმა სელჩუკებისაგან გადაიღეს. დასაწყისში იყო მხოლოდ ერთი ვეზირი, რომელიც სამოქალაქო საქმეებს განაგებდა. დროთა განმავლობაში ვეზირების რიცხვი გაიზარდა, მურად I-ის დროს სამი ვეზირი იყო, ხოლო მეჰმედ I-ის დროს - ხუთი.

ოსმალეთის შეირაღებული ძალების მთავარსარდალი იყო სულთანი, მაგრამ მას შემდეგ, რაც სულთნები აღარ იღებდნენ მონაწილეობას ომში, ჯარების მთავარსარდლობა დიდი ვეზირის ხელში გადავიდა. რადგან ომის დროს დიდი

ვეზირი, ჩვეულებრივ, ლაშქრის მთავარსარდალი იყო, მას ანიჭებდნენ სადრ-ი ექრემის, სადრ-ი აზამის ტიტულს. ომის დროს სადრ-ი აზამთან ერთად ფრონტზე მიემგზავრებოდა ყველა ვეზირი.

დიდი ვეზირის დედაქალაქიდან წასვლის შემდეგ მის მოვალეობას დროებით კაიმაკამი ასრულებდა. ოსმალეთისაგან განსხვავებით, სადაც ვეზირი იმავე დროს იყო ჯარის მთავარსარდალი, სეფიანთა სახელმწიფოში დიდი ვეზირის თანამდებობა წმინდა სამოქალაქო ხასიათისა იყო. ეს, უპირველეს ყოვლისა, აიხსნება იმით, რომ ოსმალეთის სახელმწიფო თავისი ბუნებით სამხედრო-ფეოდალურ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ოსმალეთის იმპერიაში სამოქალაქო და სამხედრო ადმინისტრაცია ერთი და იგივე პირის ხელთ იყო. პროვინციებში უმაღლესი ფუნქციების შემსრულებელნი, ე. ი. ბეგლარბეგი და სანჯაყბეგები, ერთნაირად იყოფდნენ ამ იერარქიას. დიდი ვეზირიც, ბუნებრივია, ითავსებდა ამ ფუნქციებს. ეს იერარქია იყო ძირითადი ბირთვი იმპერიისა.

მიუხედავად იმისა, რომ დიდი ვეზირი სარგებლობდა ფართო უფლებებითა და დიდი გავლენით, სულთანს, თავისი სურვილისამებრ, ყოველთვის შეეძლო მისი გადაყენება და სიკვდილით დასჯაც კი. ოსმალური წყაროების მიხედვით, სულთანი ექვს თუღას[5] ატარებდა. თუღათა რაოდენობა არ იყო დაკანონებული, მაგრამ არ შეიძლებოდა ფადიშაჰს შვიდ თუღაზე ნაკლები ჰქონოდა. ოთ ვეზირს ხუთი თუღა ჰქონდა ნაბოძები, ხოლო ვეზირებს კი სამი თუღა.

შეიხულ-ისლამი ოსმალეთის სახელმწიფო იერარქიაში დიდი ვეზირის შემდეგ მეორე პირს წარმოადგენდა. იგი იყო სულთნის მოადგილე სასულიერო დარგში და მისი მრჩეველი, რომლის აზრს ფადიშაჰი ანგარიშს უწევდა. ხონთქარი ფეხზე დგებოდა მხოლოდ შეიხულ-ისლამის მიღების დროს. შეიხულ-ისლამი სათავეში ედგა მუსლიმურ სამღვდელოებას. შეიხულ-ისლამის უშუალო ხელქვეითები იყვნენ პროვინციებში მომუშავე მუფთიები. შეიხულ-ისლამი იყო სტამბოლის დიდი მუფთი და მუფთიებს შორის უპირველესი. ის ნიშნავდა ეიალეთების მუფთიებს.

შეიხულ-ისლამი არ იყო დივანი ჰუმაიუნის წევრი და მას არ გააჩნდა სასამართლო ძალაუფლება. მის ფუნქციებში შედიოდა ფეთვის გამოცემის საშუალებით კანონის ძალაში შეყვანა და სულთნის ბრძანებულებების კანონიერების დამოწმება და კანონის ინტერპრეტაცია მუსლიმური რელიგიური დოგმების საფუძველზე.

---

[5] თული ოსმალეთში მაღალი თანამდებობის პირთათვის სახელმწიფოსაგან მინიჭებული ძალაუფლების ნიშანი იყო. იგი წარმოადგენდა კვერთხს, რომელსაც თავზე ეკეთა სპილენძის მოოქროვილი ბირთვი, ხანდახან ვერცხლის ნახევარმთვარე; იყო უბირთვო თულებიც. თული ბოლოვდებოდა ცხენის ძუის კონით. კანონი ზუსტად განსაზღვრავდა, თუ რომელ თანამდებობას ეკუთვნოდა თული და რამდენი და როგორი, ბირთვიანი თუ უბირთვო.

სტამბოლის დიდი მუფთი იყო არა მარტო რელიგიური, არამედ სამოქალაქო სამართლის კარგი მცოდნეც. იგი იყო იმპერიის ყველა მსაჯულთა საპატიო უფროსი და ყურანის განმმარტებელი, დიდად დაფასებული და პატივცემული მთელს იმპერიაში.

დივანი ჰუმაიუნში დიდი ვეზირის შემდეგ თავისი მდგომარეობით მეორე პირი იყო კაზიასკერი (უმაღლესი სამხედრო მოსამართლე). ეს თანამდებობა შემოღებულ იქნა მურად I-ის დროს. კაზიასკერი არჩევდა სასამართლო საქმეებს ჯარში და ადგენდა კანონებს შარიათის მიხედვით. იგი პასუხისმგებელი იყო სწავლა-განათლებისათვის, ნიშნავდა და ხსნიდა ყადიებს (მოსამართლეებს). მართლმსაჯულებისა და შარიათის საქმეები კაზიასკერის კომპეტენციას შეადგენდა. ოსმალეთის სულთნები დიდ ყურადღებას უთმობდნენ არმიაში დისციპლინის საქმეს და ამიტომ ცდილობდნენ კაზიასკერებისათვის შეექმნათ ავტორიტეტი. კაზიასკერებად ნიშნავდნენ ულემებს.

დივანი ჰუმაიუნში დასაწყისში ერთი კაზიასკერი იყო, მეჰმედ ფათიჰის დროს კი, 1480 წლიდან, - ორი. კაზიასკერები უშუალოდ მთავარ მუფთის ანუ შეიხულ-ისლამს ექვემდებარებოდნენ. რუმელიის (ოსმალეთის ევროპული ნაწილი) სასამართლო საქმეებს რუმელიის კაზიასკერი არჩევდა, ანატოლიაში კი - ანატოლიის კაზიასკერი. თავისი თანამდებობით რუმელიის კაზიასკერი აღემატებოდა ანატოლიის კაზიასკერს. დივანი ჰუმაიუნში კაზიასკერები დიდი ვეზირის გვერდით ისხდნენ.

სახელმწიფოს იერარქიაში კაზიასკერის შემდეგ ბაშდეფთერდარი იდგა. იგი სახელმწიფოს მთელ საფინანსო საქმეებს განაგებდა. ოსმალეთის სახელმწიფოში ამ უწყებას პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან სახელმწიფოს შემოსავლის ძირითად წყაროს დაპყრობილი და საკუთარი ხალხების ძარცვა წარმოადგენდა. XVII საუკუნის დამდეგის ცნობილი თურქი მოღვაწის კოჩი ბეი გორიჯელის აზრით, "პირველი, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, - ეს სახელმწიფო ხაზინაა".

დასაწყისში ერთი დეფთერდარი იყო, შემდგომში მათი რიცხვი სამამდე გაიზარდა. ესენი იყვნენ: ბაშდეფთერდარი (მთავარი დეფთერდარი), რუმელიისა და ანატოლიის დეფთერდარები. ბაშდეფთერდარი ხელმძღვანელობდა სახელმწიფოს მთელ ფინანსებს, აწესრიგებდა სახელმწიფო ხაზინის მთელ შემოსავალ-გასავალს, აშზადებდა სულთნის დადგენილებათა პროექტებს საფინანსო დარგში და სხვა.

დეფთერდარის თანამდებობა არსებობდა ყველა მუსლიმურ სახელმწიფოში, საიდანაც გადმოიღეს თურქ-ოსმალებმაც. ზოგიერთი მეცნიერი ფიქრობს, რომ დეფთერდარის თანამდებობა თურქეთში შემოღებული უნდა ყოფილიყო ორხანის დროს, როდესაც პირველად (1328 წ.) მოჭრილ იქნა ვერცხლის მონეტა (ახჩა).

დიდი ვეზირი თავისი ამალით

იენიჩართა აღა და კაზიასკერი

დიდი ვეზირი

დივანის წევრები

შეიხულ-ისლამი და სტამბოლის ყადი

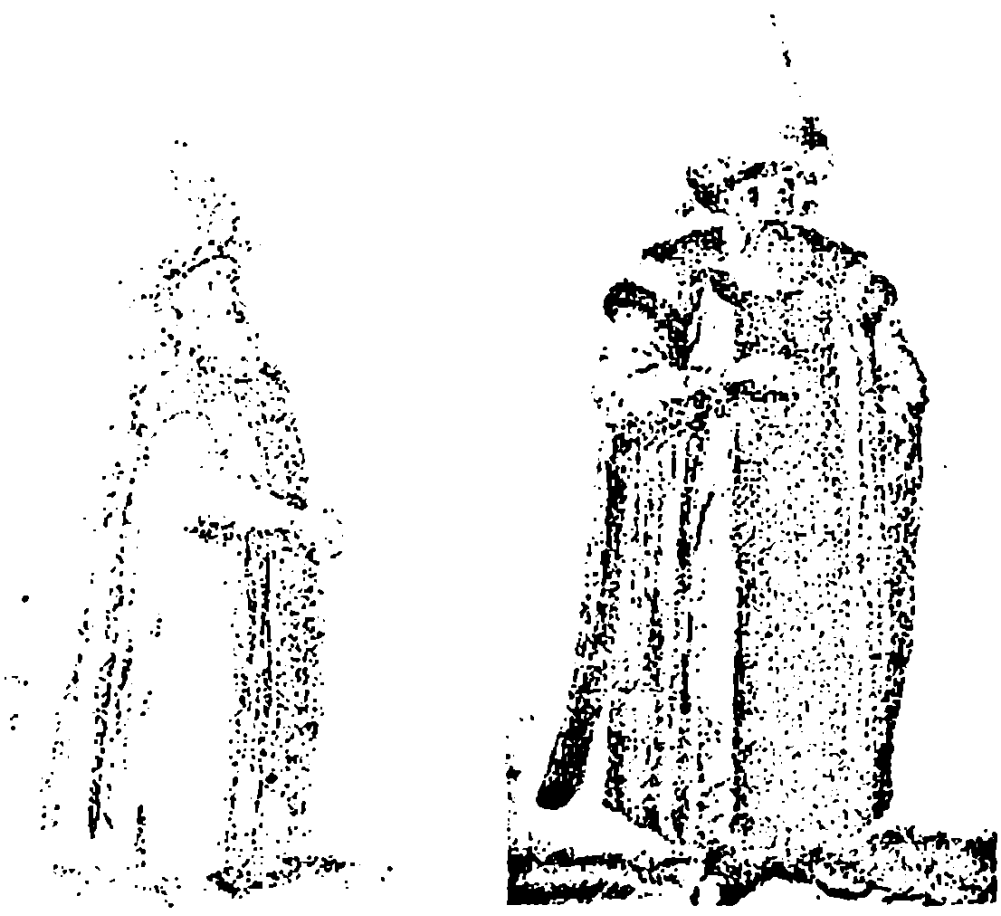

კიმაკამი და სამთულიანი ვეზირი

ბეგლარბეგი თავისი ლაშქრით

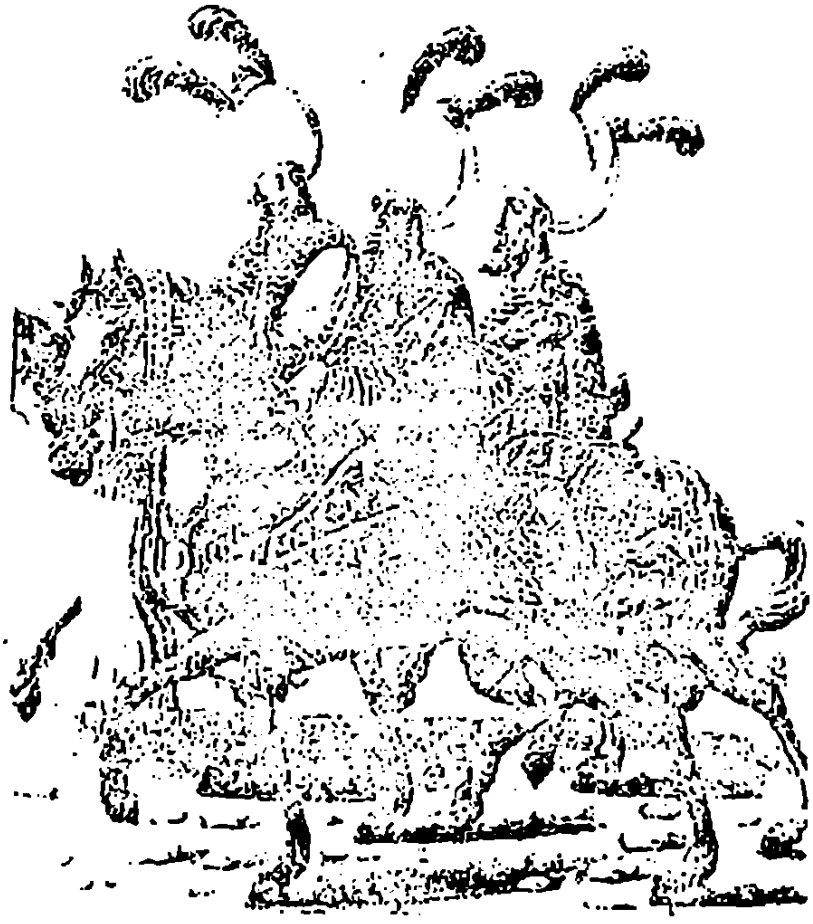

ჩაუშიები

ომის დროს დეფთერდარი ლაშქართან ერთად იმყოფებოდა და ადგილზე ხელმძღვანელობდა ახლად დაპყრობილი ქვეყნის აღწერასა და მის რეესტრებში (დავთრებში) გატარებას.

ყოველგვარი გადასახადის გაწერა ბაშდეფთერდარის ხელმძღვანელობით წარმოებდა. მისი ნებართვის გარეშე არავის ჰქონდა უფლება აელო ან გაეცა ერთი ახჩაც კი. მას ემორჩილებოდა ყველა მოხელე, რომლებიც ფადიშაჰის სალაროს განაგებდნენ, და არავის ჰქონდა უფლება ჩარეულიყო მის კომპეტენციაში.

ბაშდეფთერდარს თავისი ადმინისტრაციული მდგომარეობით მოსდევდა ნიშანჯი, რომელიც ხელმძღვანელობდა სახელმწიფო კანცელარიას. ნიშანჯი ადგენდა ფადიშაჰის ყველა მნიშვნელოვან ბრძანებულებას, ფირმანს, ბარათსა და მისთ. მის მოვალეობაში შედიოდა ფადიშაჰის მიერ ხელმოწერილი საბუთებისთვის თულრის (ბეჭდის) დასმა. ნიშანჯი პასუხისმგებელი იყო რეისულ ქუთაბის (რაც სიტყვასიტყვით ნიშნავს "მდივნების მეთაურს") საქმიანობისათვის (რეისულ ქუთაბი იგივეა, რაც სელჩუკთა სახელმწიფოში "მელიქ ულ-ქუთაბი", - მდივნების ემირი. ეს თანამდებობა ოსმალებმა სელჩუკთა სახელმწიფოდან გადაიღეს).

რეისულ ქუთაბი სათავეში ედგა დივანი ჰუმაიუნის მთელ საქმეთა წარმოებას. იგი უდრიდა თანამედროვე საქმეთა მმართველს. მას ემორჩილებოდა, აგრეთვე, დივანი ჰუმაიუნის თარჯიმანთა კორპუსი, ეკალებოდა საგარეო საქმეებიც. მისი საშუალებით წარმოებდა უცხო სახელმწიფოების ელჩებთან ურთიერთობა. მიუხედავად იმისა, რომ იგი არ იყო დივანი ჰუმაიუნის წევრი, ოსმალეთის იმპერიაში რეისულ ქუთაბი იყო ერთ-ერთი ყველაზე უფრო გავლენიანი პირი.

დივანი ჰუმაიუნის წევრი იყო იენიჩართა აღა, იენიჩართა კორპუსის მეთაური. იგი დიდი გავლენით სარგებლობდა სახელმწიფოში და ითვლებოდა ერთ-ერთ უმაღლესი თანამდებობის პირად. ოსმალეთის სახელმწიფოს არსებობის პირველ პერიოდში იენიჩართა აღა თავისი მდგომარეობით უტოლდებოდა სანჯაყბეგს. იენიჩართა კორპუსის გავლენის ზრდასთან ერთად, იზრდებოდა მისი მნიშვნელობა და ავტორიტეტიც. იენიჩართა აღა ჯერ გაუთანაბრეს ბეგლარბეგს, ხოლო XVII საუკუნის შუა წლებიდან ვეზირობასაც აძლევდნენ.

დივანი ჰუმაიუნის წევრი იყო, აგრეთვე, ქაფუდან ფაშა (სამხედრო-საზღვაო ფლოტის სარდალი). მის გამგებლობაში იყო სავაჭრო ფლოტიც. თავდაპირველად ამ თანამდებობის პირს "დერია ბეი" (ე. ი. "ზღვის გამგებელი") ეწოდებოდა. რადგან პირველად გემთმშენებლობა ოსმალეთში გალიპოლის (გელიბოლუს) ნახევარკუნძულზე დაიწყეს, ამიტომ დერია ბეის წოდებაც პირველად გალიპოლიის მფლობელმა მიიღო. სამხედრო-საზღვაო ფლოტის გაზრდა-გაძლიერებასთან შესაბამისად ტერმინი "ბეი" იტალიურიდან ნასესხებმა ტერმინმა "კაპიტანმა" შეცვალა და ხმარებაში "კაპიტან-ი დერია" შემოვიდა. შემდეგში, როცა სამხედრო-საზღვაო ფლოტის სარდლის თანამდებობა ოსმალეთში ერთ-

ერთი ვეზირის სახელო გახდა, "კაპიტანს" "ფაშაც" დაემატა და "დერია ბეის" პარალელურად ხმარებაში "კაპიტან-ფაშა", ანუ ქაფუდან-ფაშა შემოვიდა. XVI საუკუნის დასასრულიდან ქაფუდან ფაშები უკვე ვეზირები და დივანი ჰუმაიუნის წევრებია. მათი რეზიდენცია სტამბოლი იყო.

დივანი ჰუმაიუნის შემადგენლობაში შედიოდნენ, აგრეთვე, სანდალიესიზ - უსავარძლო ვეზირები. მათ ეწოდებოდათ კუბე ვეზირებიც - თაღის, გუმბათის ვეზირები; ასეთ ვეზირებს არავითარი გარკვეული სახელმწიფო თანამდებობა არ ეკავათ, მათი მდგომარეობა, დაახლოებით, დღევანდელი უპორთფელო მინისტრის თანამდებობას მოგვაგონებს. დასაწყისში დივანი ჰუმაიუნში დიდი ვეზირის გარდა შედიოდა სამი კუბე ვეზირი, ხოლო XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდან მათი რიცხვი შვიდამდე გაიზარდა, მათი რაოდენობა ამ რიცხვს არასოდეს არ გასცილებია.

დივანის სხდომებში მონაწილეობას იღებდა, აგრეთვე, ჩაუშიბაში, რომელიც თავისი ხალხის დახმარებით ასრულებდა წმინდა პოლიციურ ფუნქციებს. ჩაუშებს ხელში ეჭირათ ვერცხლის კვერთხი, ხელისუფლების სიმბოლო. ჩაუშიბაში დივანის სხდომების დროს თვალყურს ადევნებდა წესრიგს, იძახებდა მომჩივანებს და სხვა. კანონით ჩაუში ითვლებოდა დივანის მოხელედ.

დასაწყისში დივანი ჰუმაიუნის სხდომები ყოველდღიურად ტარდებოდა, ხოლო XVI საუკუნიდან დაწყებული, კვირაში ოთხჯერ: შაბათს, კვირას, სამშაბათსა და ოთხშაბათს.

დივანი ჰუმაიუნის სხდომებზე ხშირად ცხარე კამათი იმართებოდა. დიდი ვეზირი დივანის სხდომის დამთავრების შემდეგ სულთანს მოახსენებდა მათ მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებს და ისინი ძალაში შედიოდა მხოლოდ მას შემდეგ, როცა სულთანი მოიწონებდა და დაამტკიცებდა ამ დადგენილებებს. ფაქტობრივად, დივანი ჰუმაიუნი მთავრობის ფუნქციებს ასრულებდა. დივანი ჰუმაიუნს არაბულად "ბაბი ალის" ("მაღალი კარი") უწოდებდნენ[6]. ფრანგებმა ეს სახელწოდება თარგმნეს "la Porte" - "კარი", "la Porte Sublime" - "ბრწყინვალე კარი", აქედან რუსულში გავრცელდა "Порта", "Блистательная Порта". ამ სახელის ქვეშ იგულისხმება ოსმალეთის მთავრობა, ე. ი. "დივანი ჰუმაიუნი". ზოგჯერ თურქები დივანი ჰუმაიუნს "ფაშა კაფისაც" ("ფაშას კარი") უწოდებდნენ, ე. ი. "დიდი ვეზირის კარს".

---

[6] სელჩუკთა სულთნის აუდიენციის ადგილს ეწოდებოდა კაფუ (კარი, შესასვლელი). როგორც ჩანს, ეს იყო მომთაბარე ყოფის ანარეკლი, როდესაც ტომის წარჩინებულნი კარვის შესასვლელთან იკრიბებოდნენ და შემდეგ შედიოდნენ შიგ. ეს ტერმინი დამკვიდრდა ოსმალეთშიც, მაგრამ არაბულ-სპარსული ფორმით. ოსმალეთის მთავრობას ეწოდებოდა "ბაბ-ი ალი" - "მაღალი კარი".

13. პროვინციების მართვა-გამგებლობა

ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორია მსოფლიოს სამ მატერიკზე (ევროპა, აზია და აფრიკა) იყო გადაჭიმული. ამ უზარმაზარი ტერიტორიის მმართველობისათვის საჭირო იყო გარკვეული სისტემის შემუშავება. ოსმალეთის იმპერიის პროვინციების მმართველობის სისტემა შემუშავდა დროთა განმავლობაში და იგი საბოლოოდ ჩამოყალიბდა XVI საუკუნის მეორე ნახევარში.

ოსმალეთის იმპერიის პროვინციების მართვა-გამგებლობა და ადმინისტრაციული დაყოფა უშუალოდ დაკავშირებული იყო ოსმალეთის სამხედრო-ლენური ფეოდალური სახელმწიფოს ორგანიზაციასთან.

დასაწყისში ოსმალეთის მთავრობა დაპყრობილ ქვეყნებს, მათი მართვა-გამგებლობისა და ექსპლუატაციის მიზნით, როგორც წესი, სანჯაყებად (ლივებად) ყოფდა. მაგრამ, დროთა განმავლობაში, ევროპასა და აზიაში მრავალი ქვეყნის დაპყრობათა შედეგად, ოსმალეთის მთავრობამ გადაწყვიტა, დამორჩილებული ქვეყნების უკეთ მართვის მიზნით, მთელი ტერიტორია ორ ძირითად ნაწილად - რუმელიისა და ანატოლიის საბეგლარბეგოებად დაეყო. იმპერიის ორ საბეგლარბეგოდ (რუმელიისა და ანატოლიის) დაყოფა ოსმალებმა ბიზანტიელებისაგან გადაიღეს.

რუმელიის საბეგლარბეგო დაარსდა ედირნეს (ადრიანოპოლის) დაპყრობის (1362 წ.) შემდეგ. ამ დროისათვის ოსმალებმა ევროპაში შექმნეს შემდეგი სანჯაყები: გალიპოლია (გალიპოლისი), ჩერმენი, ვოზა, კირკილესი და ედირნეს შეადგენდა რუმელიის საბეგლარბეგოს თავდაპირველ ტერიტორიას. რუმელიის საბეგლარბეგოს პირველი ბეგლარბეგი იყო ლალა-შაჰინ ფაშა.

რუმელიის ბეგლარბეგის რეზიდენცია თავდაპირველად ქალაქ ედირნეში იმყოფებოდა, შემდეგ კი - ქალაქ პლოვდივში, კონსტანტინოპოლის დაპყრობამდე. XV საუკუნის შუა წლებში კონსტანტინოპოლი იქცა ოსმალეთის იმპერიის დედაქალაქად, ხოლო ედირნე - რუმელიის ბეგლარბეგის რეზიდენციად. ასე გაგრძელდა XVI საუკუნემდე, ვიდრე რუმელიის ბეგლარბეგის რეზიდენციას ქალაქ სოფიაში გადაიტანდნენ.

ოსმალები დაპყრობით ომებს აწარმოებდნენ არა მარტო ევროპაში, არამედ აზიაშიც. ბაიაზიდ I-ის ზეობის დასაწყისში ანატოლიაში დასრულდა ოსმალური პროვინციების ცენტრალიზაცია და 1392 წელს დაარსდა ანატოლიის საბეგლარბეგო, რომლის ცენტრი ქუთაჰია იყო. უფრო გვიან იგი ანკარაში იქნა გადატანილი, მაგრამ 1451 წელს რეზიდენციად კვლავ ქუთაჰია აირჩიეს. ანატოლიის საბეგლარბეგოს პირველ ბეგლარბეგად დაინიშნა თემურთაშ ფაშა. იგი ამ თანამდებობაზე დარჩა ანგორის (1402) ბრძოლამდე.

XV საუკუნეში ოსმალური სანჯაყები დაარსდა როგორც რუმელიაში, ისე ანატოლიაში, ე. ი. ევროპასა და აზიაში. ამის შესაბამისად, ოსმალეთის იმპერია დაყოფილი იყო ორ უმაღლეს სამმართველო ერთეულად - რუმელიისა

და ანატოლიის საბეგლარბეგოებად.

XV-XVI საუკუნეებში, ახალ დაპყრობათა შედეგად, ოსმალეთის სახელმწიფოს ტერიტორიულმა ზრდამ მოითხოვა, ორი მთავარი საბეგლარბეგოს გარდა, ახალი საბეგლარბეგოების შექმნა. ამიტომ, ახალი ადმინისტრაციული ერთეულის აღსანიშნავად გაჩნდა ახალი ტერმინი ეიალეთი (მხარე, ქვეყანა). ასეთი ახალი ადმინისტრაციული დანაწილება მურად III-ის (1574-1595) დროს მოხდა.

საბეგლარბეგო, ეიალეთი, ანუ საფაშო იყო უმაღლესი სამმართველო ერთეული ოსმალეთის იმპერიაში. ტერმინს საბეგლარბეგოსა და ეიალეთს ჰქონდა უმაღლესი სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეულის მნიშვნელობა. ამ სამმართველო ერთეულებად იყოფოდა ოსმალეთის სახელმწიფო XVI საუკუნიდან XIX საუკუნემდე (თანზიმათის რეფორმებამდე), როდესაც ეიალეთი გადაკეთდა ვილაიეთად.

ქვეყნის მართვა-გამგებლობის სისტემის მიხედვით ოსმალეთის იმპერიაში ეიალეთები ორი სახისა იყო: 1. სალიანეს არმქონე და 2. სალიანეს მქონე. სალიანეს არმქონედ ითვლებოდა ისეთი ეიალეთი, რომელსაც არ ჰქონდა შეწერილი "წლიური" გადასახადი (ხარკი) და რომელშიც გავრცელებული იყო თიმარული სისტემა, ე. ი. ხასები, ზეამეთები და თიმარები იყვნენ წარმოდგენილი. სალიანეს არმქონე ეიალეთებში გაბატონებული იყო ოსმალეთის სოციალურ-პოლიტიკური სისტემა, მისთვის დამახასიათებელი შესაბამისი ინსტიტუტებით. ასეთი ეიალეთები საკუთრივ ოსმალეთის მიწა-წყალზე იყო შექმნილი და იმ დაპყრობილ ქვეყნებში, სადაც ოსმალებმა შედარებით მტკიცედ მოიკიდეს ფეხი და იქ თავიანთი სოციალურ-პოლიტიკური სისტემა დანერგეს.

XVII საუკუნის დამდეგს ოსმალეთის იმპერიაში 32 ეიალეთიდან 23 ეიალეთი სალიანეს არმქონე იყო. ეს ეიალეთები შემდეგია: რუმელია, ანატოლია, ყარამანი, ბუდინი, თემიშვარი, ბოსნია, კვიპროსი, მერაბი, ზულ-ყადრიე, დიარბექირი, რუმი, არზრუმი, შამი (დამასკო), ტრابლუს შამი (ტრიპოლი სირიაში), ალეპო, რაკკა, ყარსი, ჩილდირი, ტრაპიზონი, კაფა, მოსული, ვანი და შეჰრიზორი.

სალიანეს მქონე ეიალეთებში თიმარული სისტემა არ იყო გავრცელებული, ტერიტორია არ იყო დანაწილებული ზეამეთებად და თიმარებად. ასეთი სახის ეიალეთები იმ დაპყრობილ ქვეყნებში იყო დაარსებული, რომელთა გამგებლები ნახევრად დამოუკიდებლად განაგებდნენ ქვეყანას, თვითონ კრეფდნენ გადასახადებს, ხოლო გადასახადის გარკვეულ ნაწილს ყოველწლიურად გზავნიდნენ ოსმალეთის სახელმწიფოს ხაზინაში. ამიტომ ასეთ ეიალეთებს "სალიანე" ეწოდებოდა, რაც ყოველწლიურ გადასახადს ნიშნავს. "სალიანე" ფაქტიურად ხარკს წარმოადგენდა. ეს გადასახადი ზოგიერთ ქვეყანაში ბეგლარბეგის ხაზინაში შედიოდა, ადგილობრივი გარნიზონების შესანახავად, ზოგიერთიდან კი

იგი მთლიანად სტამბოლში იგზავნებოდა.

სალიანეს მქონე ეიალეთები, როგორც წესი, არ იყო დაყოფილი სანჯაყებად, გამგებლები მათ მულქის საფუძველზე ფლობდნენ. ეს ფაქტი კი იმის დამადასტურებელია, რომ სალიანეს მქონე ეიალეთები მფლობელების საკუთრებაში იმყოფებოდნენ და იქ ადგილობრივი სოციალურ-ეკონომიკური სისტემა, ძირითადად, ხელუხლებელი რჩებოდა. თუმცა ამ ეიალეთებზე მფლობელობის უფლება ოსმალეთის სულთნისაგან უნდა მიეღოთ. მაშასადამე, ეს ეიალეთები ფაქტობრივად ნახევრად დამოუკიდებელ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ.

ამრიგად, სალიანეს მქონე ეიალეთებში ადგილობრივი სოციალურ-პოლიტიკური სისტემა ძირითადად შენარჩუნებული იყო და ოსმალური წესები სუსტად იყო დანერგილი. სალიანეს მქონე ეიალეთების სტატუსი ისეთ დაპყრობილ ქვეყნებს ეძლეოდათ, რომლებშიაც ოსმალთა გავლენა სუსტი იყო და მათში პოლიტიკური დამოკიდებულების ფორმა უფრო მსუბუქი იყო. ასეთი ეიალეთები ნახევრად დამოუკიდებელი მდგომარეობით სარგებლობდნენ და შემოსავლის ნაწილს "სალიანეს" სახით ოსმალეთის ხაზინაში გზავნიდნენ.

ასეთი ეიალეთების ბეგლარბეგები (ფაშები) დამოუკიდებლად განაგებდნენ ქვეყანას, თვითონ კრეფდნენ გადასახადებს, ხოლო გადასახადების გარკვეულ ნაწილს ყოველწლიურად გზავნიდნენ ოსმალეთის სახელმწიფო ხაზინაში. მსგავსი ეიალეთები, ჩვეულებრივ, ოსმალეთის იმპერიის განაპირა ქვეყნებში მდებარეობდა. სალიანეს მქონე ეიალეთები იყვნენ: ეგვიპტე, იემენი, ჰაბეში (აბისინია), ბაღდადი, ბასრა, ლაჰსა, ალჟირი, ტუნისი და დასავლეთ ტრიპოლი.

სანჯაყი (ლივა). უფრო მცირე სამმართველო ერთეული, რომელზედაც იყოფოდა ცალკეული ეიალეთი, სანჯაყი ანუ ლივა იყო. თურქული სახელწოდება სანჯაყი და არაბული ლივა სინონიმებია და თავდაპირველად დროშას აღნიშნავდნენ. ამ სამმართველო ტერმინით იწოდებოდა ის ტერიტორია (ოლქი), რომელსაც განაგებდა სანჯაყბეგი ანუ მირილივა. სანჯაყი ძირითადი სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეული იყო. ოსმალეთის სახელმწიფოს არსებობის პირველ ხანებში სანჯაყები ყველაზე უფრო მსხვილ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებს წარმოადგენდნენ. ცალკეული სანჯაყბეგები, XVI საუკუნის ბოლოდან და განსაკუთრებით XVII საუკუნეში, ცდილობდნენ ფაშას ტიტულის მიღებას, რაც დაკავშირებული იყო ცენტრიდანული ძალების გაძლიერებასა და ოსმალეთის სახელმწიფოს დასუსტებასთან. ცნობილია ისეთი სანჯაყებიც, რომლებიც უშუალოდ ცენტრალურ ხელისუფლებას, სტამბოლს ემორჩილებოდნენ. მაგალითად, კაფას სანჯაყი ყირიმში და სხვ.

ყაზა (ყადილუკი). სანჯაყი ყაზებად იყოფოდა. თითოეულ სანჯაყში რამდენიმე ყაზა იყო. არაბული სიტყვა ყაზა, როგორც სამმართველო ტერმინი, თურქული ადმინისტრაციული დაყოფის სისტემაში აღნიშნავდა ტერიტორიას, რომელიც ეკუთვნოდა ერთ ყადის. იმავე მნიშვნელობის გამომხატველი იყო

ყადილუკი (არაბულ ყადისაგან - "ყადი", "მსაჯული", "მოსამართლე" და თურქული სუფიქსი "-ლუკ"). ამ ტერმინით აღნიშნებოდა, აგრეთვე, თვით ყადის წოდებაც. თურქულ სახელმწიფოებრივ აპარატში ყადიები იყვნენ მართლმსაჯულების წარმომადგენლები, ამისდა მიხედვით ყაზა ანუ ყადილუკი შეადგენდა სასამართლო აპარატის ერთეულს. ხოლო, რადგანაც ოსმალეთში ყადიები ხშირად ფლობდნენ მმართველობის უფლებებსაც, ამიტომ ყაზა ანუ ყადილუკი, როგორც ტერიტორია განკუთვნილი ყადისადმი, წარმოადგენდა რიგით სამმართველო ერთეულს.

ნაჰიე. სანჯაყები ნაჰიებად ან ყადილუკებად იყოფოდა. ნაჰიე თურქულ ადმინისტრაციაში აღნიშნავდა უმცირეს თურქულ სამმართველო ერთეულს. ნაჰიე თავის სამმართველოში რამდენიმე სოფელს აერთიანებდა.

ოსმალეთის სახელმწიფოში, ჩვენს მიერ ზემოთ განხილული სამმართველო-ადმინისტრაციული ერთეულების გარდა, არსებობდა სხვა სამმართველო ერთეულებიც: თავისუფალი სამირმირანოები, იურთლუკისა და ოჯაკლიკის სანჯაყები, ჰუქუმათები, ვოევოდალუკები, სუბაშლიკები და სხვა. მაგრამ ასეთი სამმართველო ერთეულები არ იყო ტიპიური და ისინი მრავალი თავისებურებით ხასიათდებოდნენ.

ოსმალეთის სახელმწიფოს ამგვარი ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული დაყოფა შენარჩუნებულ იქნა თანზიმათის რეფორმებამდე (XIX ს.).

ეიალეთის მართვა-გამგებლობა ბეგლარბეგის ხელთ იმყოფებოდა. ბეგლარბეგს სულთანი ნიშნავდა და იგი უშუალოდ მას ემორჩილებოდა. ბეგლარბეგი განაგებდა სამოქალაქო, სამხედრო და ნაწილობრივ სასამართლო საქმეებს. ეიალეთის შემადგენლობაში შემავალი სანჯაყბეგები ეიალეთის ბეგლარბეგს ემორჩილებოდნენ. ბეგლარბეგი ეიალეთის ცენტრში ოჯდა, მრავალრიცხოვანი ამალა ჰყავდა. ეიალეთის საქმეების განსახილველად ბეგლარბეგის თავმჯდომარეობით იკრიბებოდა დივანი, რომელსაც "ფაშა დივანსაც" უწოდებდნენ. დივანის საქმეებს დივანის ეფენდი აწესრიგებდა. ეიალეთის გადასახადების, სახელმწიფოს შემოსავლის საქმეებს "დეფთერდარი" ანუ "ხაზინე დეფთერდარი" აწესრიგებდა. მის კომპეტენციაში შედიოდა სამონეტო საქმე, ნალდი ფულის მიღება და გასტუმრება, ფეოდალური საკარგავების, ფინანსების მოწესრიგება, რამდენადაც საკარგავი გულისხმობდა ჯამაგირის მაგიერ სარჩოს (დირლიქის) გაცემას. ეიალეთის ზაიმების საქმეებს - "თიმარის ქეთხოდა" და თიმარის საქმეებს კი - "თიმარის დეფთერდარი" განაგებდა. ეიალეთის დივანში, თიმარ დეფთერდარის და თიმარ ქეთხოდას მსგავსი მოხელეების გარდა, შედიოდნენ აგრეთვე ყადი, სუბაში და ფაშის თეზქერეჯიებიც.

რელიგიისა და სასამართლოს საქმეებს ეიალეთის ცენტრში მჯდომი ყადი განაგებდა. იგი გასამართლებას შარიათის მიხედვით აწარმოებდა. მისი განაჩენი სისრულეში მოჰყავდათ სუბაშებს. მათ ევალებოდათ საპოლიციო სამსახური და წესრიგის დაცვა. გარდა ამისა, სუბაშები თვალყურს ადევნებდნენ

ვაჭრობას და სხვა.

ეიალეთის დივანში მოსახლეობის საჩივრებსაც იხილავდნენ. თუ ეიალეთის დივანში მიღებული გადაწყვეტილება მომჩივანს არ აკმაყოფილებდა, მაშინ მას შეეძლო დივანი ჰუმაიუნისათვის მიემართა.

ოსმალეთის სახელმწიფოში, მცირე გამონაკლისის გარდა, დაუშვებელი იყო პროვინციების გამგებლების მემკვიდრეობითი წესი. მ. დ'ოსონის ცნობით, ბეგლარბეგობას მხოლოდ გარკვეული ვადით უბოძებდნენ ხოლმე, ჯერ სამი წლით, შემდეგ ორით და ბოლოს ერთი წლით. მიუხედავად ამისა, ამ გამგებელთა ძალაუფლება სულ უფრო მეტად ძლიერდებოდა, ამიტომ ოსმალეთის მთავრობა ერიდებოდა მის განმტკიცებასა და გახანგრძლივებას.

რწმუნების ვადის გასვლის შემდეგ, თუ არ მოხდებოდა ფირმანის განახლება, ფაშა ჰკარგავდა პროვინციის მმართველობის უფლებას. ამით, როგორც ზემოთ ითქვა, ოსმალეთის სულთანს სურდა მუდმივ მორჩილებაში ჰყოლოდა პროვინციის გამგებლები, არ დაეშვა მათი ძალაუფლების გაძლიერება. მაგრამ ამ ლონისძიების ცხოვრებაში გატარებას სულთნის მთავრობა ხშირად ვერ ახერხებდა.

ეიალეთის გამგებლობა, სულთან სულეიმან კანუნის სიკვდილამდე, ბეგლარბეგებს, ე. ი. ორთულიან ფაშებს ეძლეოდათ, ხოლო უფრო გვიან, ეიალეთებში ვეზირის ხარისხით (სამთულიანი) ბეგლარბეგის დანიშვნა დაწესდა. ამის გამო ოსმალეთში ვეზირები ორად გაიყო - საგარეო და საშინაო ვეზირებად. საგარეო ვეზირები ეიალეთებს განაგებდნენ. საშინაო ვეზირები კი იგივე უსავარძლო ვეზირებია (სანდალიესიზ), რომლებიც დივანი ჰუმაიუნში იყვნენ.

"არსებობდა ფაშის სამი ხარისხი. ხარისხის განმასხვავებელი ნიშანი თულების რაოდენობა იყო. იყო ერთი, ორი და სამთულიანი ფაშები. ფაშის წოდებაც და ხარისხიც ენიჭებოდათ დაკავებული თანამდებობის მიხედვით. ფაშობა სამხედრო-ადმინისტრაციული სამსახურის მოხელეს ეკუთვნოდა სანჯაყბეგის თანამდებობიდან დაწყებული. სანჯაყბეგი იყო ერთთულიანი ფაშა, ბეგთაბეგი ორი, ხოლო ვეზირი სამი. თანამდებობაზე მოხელეები ინიშნებოდნენ გარკვეული ვადით. ფაშობა და თული ეძლეოდათ უვადოდ. იმ შემთხვევაში, თუ სანჯაყბეგს დანიშნავდნენ უფრო მაღალ თანამდებობაზე, მაშინ თულების რაოდენობა მას მოემატებოდა, მაგრამ თუ გადააყენებდნენ უფრო დაბალ თანამდებობაზე სხვა თანამდებობის უქონლობის გამო, მას, როგორც წესი, რჩებოდა წოდებაც და ხარისხიც. თუ ვეზირს გადაიყვანდნენ ბეგთაბეგად, მას რჩებოდა წოდებაც და ხარისხიც... რაიმე დანაშაულის შემთხვევაში, რაც თანამდებობიდან მოხსნით მთავრდებოდა, მოხელე კარგავდა წოდებასა და ხარისხსაც" (ო. გიგინეიშვილი).

როდესაც ბეგლარბეგი ომში სალაშქროდ მიდიოდა, მის თანამდებობაზე რწმუნებული რჩებოდა, რომელსაც მუთესალიმი ეწოდებოდა. ომში ეიალეთის ბეგლარბეგის მეთაურობით მონაწილეობას იღებდნენ ეიალეთში შემავალი სან-

ჯაყბეგები, ზაიმები, თიმარიოტები თავიანთი ლაშქრით. სანჯაყის მართვა-გამგებლობა დაახლოებით იგივე იყო, როგორც ეიალეთისა, მხოლოდ უფრო მცირე მასშტაბით. ოსმალეთის პროვინციების მართვა-გამგებლობა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ოსმალური მიწისმფლობელობის წესებთან. ოსმალეთის სულთნის მიერ ბეგლარბეგებს და სანჯაყბეგებს სამხედრო-ადმინისტრაციული სამსახურისათვის ხელფასის (დირლიქის) ნაცვლად ხასი ეძლეოდათ. ბეგლარბეგის ხასის წლიური შემოსავალი 400.000 ახჩაზე ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო, ხოლო სანჯაყბეგებისა - 200.000-დან 400.000 ახჩამდე.

ომის დროს სანჯაყბეგს თავისი სანჯაყის თიმარებისა და ზეამეთების მფლობელები უნდა შეეკრიბა და თავის ლაშქარს სათავეში უნდა ჩასდგომოდა. სანჯაყებში შეგროვებული ლაშქარი ბოლუქებად (ასეულებად) იყოფოდა. ბოლუქის მეთაური სუბაში იყო, ხოლო ყოველი ათი ბოლუქისა - ალიბეგი. სანჯაყის ლაშქარი თავს იყრიდა ეიალეთის ბეგლარბეგის სარდლობის ქვეშ. თიმარული სისტემის საფუძველზე, ლენის მფლობელებს XV საუკუნის პირველ ნახევარში 60.000 მხედარი უნდა გამოეყვანათ, ხოლო XVII საუკუნის დამდეგისათვის მათი რიცხვი 200.000-მდე გაიზარდა. ოსმალეთის სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ოსმალურ მიწისმფლობელობასთან და სამხედრო-ფეოდალური სახელმწიფოს ორგანიზაციასთან.

ოსმალეთის სახელმწიფოს მმართველობის დესპოტური რეჟიმი, ქვეყნის სამხედრო ძლიერების დასუსტებასთან ერთად, თანდათანობით გახრწნის გზას დაადგა და მექრთამეობა და კორუფცია თითქმის სახელმწიფო სისტემად იქცა.

14. არამუსლიმური მოსახლეობის მმართველობის მილეთური სისტემა

ოსმალეთის სახელმწიფო-ადმინისტრაციულ სისტემაში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა არამუსლიმური მოსახლეობის - ქრისტიანებისა და ებრაელების მმართველობის მილეთურ სისტემას ("millet" ნიშნავს "ხალხს", "ეთნოსს", "ეროვნებას"). მილეთი იყო როგორც რელიგიური, ისე პოლიტიკური ორგანიზაცია, რომელიც არამუსლიმურ მოსახლეობას საშუალებას აძლევდა მოეგვარებინა საქმეები თავისი ერთობის შიგნით. ამავე დროს იგი იყო არამუსლიმურ ცალკეულ ეროვნებათა (ეთნოსის) მმართველობის ფორმაც.

დაპყრობითი ომების შედეგად ოსმალეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაში აღმოჩნდა არამუსლიმური მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელიც უუფლებო მდგომარეობაში იმყოფებოდა და განიცდიდა დისკრიმინაციასა და შევიწროებას. არამუსლიმებს არ შეეძლოთ ემსახურათ სახელმწიფოს ადმინისტრაციულ და სამხედრო უწყებებში, ეკრძალებოდათ იარაღის ტარება და შეკაზმული ცხენით სიარული, უნდა გაეკეთებინათ განმასხვავებელი ნიშანი თავიანთ სახლებზე, ჩაეცვათ განსხვავებული ტანსაცმელი და სხვ.

ასეთ ვითარებაში საჭირო იყო არამუსლიმი ხალხებისათვის ისეთი მმართველობის სისტემის შემუშავება, რომელიც, ერთის მხრივ, საშუალებას მისცემდა სულთნის ხელისუფლებას მორჩილებაში ჰყოლოდა ისინი, ხოლო, მეორეს მხრივ, სახელმწიფო ხაზინაში შეუფერხებლივ შესულიყო არამუსლიმებზე დაწესებული გადასახადები.

ასეთი მმართველობის შემოღება აუცილებელი გახდა კონსტანტინოპოლის დაპყრობისა და ბიზანტიის იმპერიის დაცემის შემდეგ. მილეთური სისტემის შემოღება იყო კომპრომისი სულთნის მხრიდან: იგი წავიდა გარკვეულ დათმობაზე კონსტანტინოპოლის პატრიარქთან, რომლის მფარველობა ვრცელდებოდა არა მარტო ბერძნებზე, არამედ სხვა ქრისტიან მართლმადიდებელ ხალხებზედაც - ბულგარელებზე, სერბებზე, ხორვატებზე, ალბანელებზე, ვალახებზე, მოლდაველებზე და სხვ. საყურადღებოა ისიც, რომ ამ დროს ოსმალეთის სახელმწიფოში მცხოვრები ქრისტიანული მოსახლეობა აღემატებოდა მუსლიმურს.

1454 წლის 6 იანვარს მეჰმედ II-მ დაამტკიცა გიორგი სქოლარი კონსტანტინოპოლის პატრიარქად. ამავე დროს დაიდო ხელშეკრულება სულთანსა და კონსტანტინოპოლის პატრიარქს შორის, რომლის მიხედვითაც იკრძალებოდა ეკლესიების გადაკეთება მეჩეთებად; მართლმადიდებლებს მიეცათ უფლება ელოცათ და შეესრულებინათ რელიგიური ადათ-წესები; სულთანმა დაუტოვა კონსტანტინოპოლის პატრიარქს სასულიერო ხელისუფლება და ნაწილობრივ მიანიჭა საერო უფლებებიც. პატრიარქის რეზიდენცია იმყოფებოდა სტამბოლის ბერძნული დასახლების ფანარის ერთ-ერთ მონასტერში. პატრიარქი თავის მოვალეობას უწმინდესი სინოდის მეშვეობით ასრულებდა. მნიშვნელოვანი სასულიერო საქმეების განხილვისათვის სტამბოლში იწვევდნენ სრულიად მართმადიდებლური ეკლესიის კრებებს. პატრიარქი ნიშნავდა ყველა თანამდებობის პირებს, ჰქონდა საკუთარი ხაზინა, საპყრობილე, პოლიცია. მისი დავალებით კრეფდნენ გადასახადებსა და სხვადასხვა სახის შეწირულობებს. მას ექვემდებარებოდა სასამართლო, სკოლა, რელიგიური საქველმოქმედო დაწესებულებები. სასამართლოში საქმეებს არჩევდნენ ქრისტიანული კანონებისა და წეს-ჩვეულებების მიხედვით.

კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ითვლებოდა სულთნის კარზე მნიშვნელოვან მოხელედ და მას ჰქონდა ფაშის ტიტული. ფაქტობრივად, იგი იყო სულთნის ნაცვალი, განაგებდა ქრისტიანების სამოქალაქო და სასულიერო საქმეებს. კონსტანტინოპოლის პატრიარქისათვის ესოდენ დიდი პრეროგატივების მინიჭებით, სულთანმა იგი გაიხადა თავის საიმედო დასაყრდენად მართლმადიდებლური მოსახლეობის დამორჩილების საქმეში.

ამრიგად, სულთნის მთავრობა კონსტანტინოპოლის პატრიარქის მეშვეობითა და დახმარებით წარმართავდა თავის ურთიერთობას ოსმალეთში მცხოვრებ მართლმადიდებლურ მოსახლეობასთან.

მალე, ბერძნულ-მართლმადიდებლური მილეთის დაარსების შემდეგ, 1461 წელს შეიქმნა "ერმენი მილეთი" - სომხური მილეთი. მას სათავეში ედგა კონსტანტინოპოლის სომეხთა პატრიარქი. სომხური მილეთი სარგებლობდა იმავე უფლებებით, რაც ჰქონდა ბიზანტიურს.

როგორც ცნობილია, ამ პერიოდში ევროპის რიგ ქვეყნებში მძვინვარებდა ინკვიზიცია, რომელიც სასტიკად სდევნიდა და უსწორდებოდა ებრაელებს. ამიტომ მრავალი ებრაელი ოჯახი იძულებული გახდა მიეტოვებინა სახლ-კარი და სხვა ქვეყანაში გადასახლებულიყო. 1492 წელს ესპანელი ებრაელების დიდი ტალღა მივიდა და დასახლდა ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა კუთხეში, ძირითადად კი სტამბოლში, ხოლო 1497 წელს ოსმალეთს მოაწყდა ებრაელ ემიგრანტთა დიდი რაოდენობა პორტუგალიიდან. XV საუკუნის დასასრულს ოსმალეთში შეიქმნა "ებრაელთა მილეთი".

ბერძნული ეკლესიისაგან განსხვავებით, ებრაელებს არ ჰქონდათ ორგანიზაციული ტიპის სუბორდინაცია. ცალკეული ქალაქებისა და ვილაიეთების ებრაელი თემები მნიშვნელოვანი დამოუკიდებლობით სარგებლობდნენ. ებრაელთა მილეთს ეწოდებოდა "იაჰუდი მილეთი", ხოლო მის მეთაურს "ხახამ-ბაში".

მილეთების რიცხვი დროთა განმავლობაში გაიზარდა და 13-ს მიაღწია. ოსმალეთის მთავრობასთან შეიქმნა მილეთების საქმეთა უწყება, რომელსაც განაგებდა რეისულ-ქუთაბი (საგარეო საქმეთა უწყება). ოსმალები არამუსლიმურ ხალხებს თვლიდნენ უცხოელებლად. ეს იმაზე მეტყველებს, რომ ისლამის ნორმები უშვებდა შემწყნარებლობას "ურჯულოების" მიმართ, მაგრამ არ თვლიდა მათ მუსლიმების თანასწორად.

ამრიგად, მილეთების შექმნის შედეგად სულეიმანის მთავრობამ იგი გამოიყენა როგორც დამხმარე საშუალება მორჩილებაში ჰყოლოდა დაპყრობილი არამუსლიმური ხალხები და მიეღო მათგან ფისკალური გადასახადები. ამავე დროს მილეთებმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მათი რელიგიის, ენის და ადათ-წესების დაცვის საქმეში.

15. სახელმწიფო რეგლამენტაცია

ოსმალეთში სწრაფად იზრდებოდა მოსახლეობის რიცხვი, განსაკუთრებით სტამბოლში. მაგალითად, თუ XV საუკუნის დამლევისათვის სტამბოლის მოსახლეობა შეადგენდა 200 ათას მცხოვრებს, XVI საუკუნის შუა წლებისათვის მან მიაღწია 400-500 ათასს. ასეთი გიგანტური ქალაქის მომარაგება იმ პერიოდში არცთუ ადვილი საქმე იყო. პროდუქტების შეფერხებით მომარაგებას შეიძლება გამოეწვია ხალხის უკმაყოფილება და აჯანყებაც კი. ამიტომ მთავრობამ მიიღო ზომები ამის თავიდან ასაცილებლად.

საქალაქო ცხოვრებაში განსაკუთრებით საგრძნობი იყო სახელმწიფოს როლი სურსათ-სანოვაგის, სახელოსნო ნაწარმის რეგლამენტაციასა და ვაჭრობაში.

ცენტრალიზებული იყო ყველაფერი, რაც შეეხებოდა ქალაქების მომარაგებას პროდუქტებით, განსაკუთრებით კი მსხვილი ადმინისტრაციული ცენტრებისა: პირველადი პროდუქტების უშუალოდ მწარმოებლისაგან შესყიდვა, ქალაქებში მათი გადატანა, გადამუშავება და ბაზრებში გაყიდვა. ამასთან ოსმალეთის მთავრობა დიდად იყო დაინტერესებული თავიდან აეცილებინა მღელვარება, გამოწვეული ქალაქებში პროდუქტებისა და ფართო მოხმარების საგნების ნაკლებობით. სულთნის ბრძანებულებით დადგენილი იყო პროდუქტების შესყიდვის და მათი ქალაქის ბაზრებში გაყიდვის ფასები და მათზე ადგილობრივი ხელისუფლების კონტროლი. ამის შედეგად იქმნებოდა ერთიანი სამეურნეო-ადმინისტრაციული სტრუქტურა, რომლითაც დედაქალაქი და პროვინციები მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებული ერთიან ცენტრალიზებულ სისტემასთან.

ეს კავშირი განსაკუთრებით კარგად ჩანს მარცვლეულით ვაჭრობის დარგში. მართალია, მარცვლეულით ვაჭრობა სახელმწიფო მონოპოლიას არ შეადგენდა, მაგრამ იგი მკაცრად იყო რეგლამენტირებული. მარცვლეულის გატანა იმპერიის გარეთ შეიძლებოდა მხოლოდ გამონაკლის შემთხვევაში, დიდი ვეზირის სანქციით. სახელმწიფო ადგენდა მარცვლეულით მომარაგების რაოდენობას, მის მოცულობას, აგრეთვე კონტროლს უწევდა ვაჭრების საქმიანობას. ამ დარგის მოხელეების მთავარი საზრუნავი იყო კონტროლი ფასებზე და მომარაგების პროცესის ორგანიზაცია. დედაქალაქში მარცვლეულის შესყიდვის ფასს ადგენდა დიდი ვეზირი, ადგილობრივ ყადისთან შეთანხმების შედეგად. ადგილობრივი პირობების შესაბამისად, ფასებს ადგენდნენ სხვა ქალაქების ყადიებიც.

ამგვარადვე ხდებოდა ხორცით ვაჭრობის რეგლამენტირება. იგი იყიდებოდა მკაცრად დადგენილ ფასებში, სეზონის შესაბამისად. მხოლოდ ფასები ბოსტნეულზე, ხილზე და რძის პროდუქტებზე არ იყო რეგლამენტირებული. მაგრამ ამ პროდუქტების გაყიდვიდან მოგება, ნებისმიერ შემთხვევაში, არ უნდა ყოფილიყო 10%-ზე მეტი.

განსაკუთრებით მკაცრი იყო სახელმწიფო რეგლამენტაცია სახელოსნო წარმოების საქონელზე. დეტალურად იყო შემუშავებული ფასები ფეხსაცმელზე, ტყავის სხვა ნაწარმზე, ქსოვილებზე, შალის ნაწარმზე, იარაღზე. დადგენილი იყო ზუსტი ფასები ნედლეულზე და იმ საქონელზე, რომლისგანაც აწარმოებდნენ პროდუქციას. ფართო მოხმარების ყველა სახის საქონელზე მოგება არ უნდა ყოფილიყო 10%-ზე მეტი. მხოლოდ განსაკუთრებით იშვიათ და ძნელად წარმოებულ, მზა სახელოსნო ნაწარმზე მოგება შეიძლება ყოფილიყო 20%-ის ფარგლებში.

ვითარდებოდა არა მარტო საშინაო, არამედ საგარეო ვაჭრობაც. შიდა ვაჭრობისაგან განსხვავებით, საგარეო ვაჭრობაში ჩაბმული ვაჭრები არ იყვნენ მკაცრად შეზღუდული. მათ თავისუფლად შეეძლოთ გაეტანათ საქონელი საექსპორტოდ, გარდა აკრძალულისა. ოსმალეთის მთავრობა კრძალავდა ისეთი

პროდუქტების გატანას, როგორიცაა მარცვლეული, მარილი, ზეთი, ბამბა, შაბი. საიმპორტო ვაჭრობას უმთავრესად ეწეოდნენ უცხოელი ვაჭრები. სახელოსნო წარმოების მსხვილი ცენტრები იყო: სტამბოლი, ამასია, ანკარა, ბურსა, სალონიკი, კონია, ალეპო და სხვ.

ჯერ კიდევ მეჰმედ II-ის დროს სახელმწიფოს მიერ მონოპოლიზირებულ იქნა მარილით, საპნით, თაფლის სანთლით ვაჭრობა. ფართო მოხმარების სხვა საქონელზე შემოღებულ იქნა მკაცრი რეგლამენტაცია.

ყადი და მისი მოადგილეები - მუჰთასიბები ადგენდნენ ფასებს თითქმის ყველა სახის კვების პროდუქტებსა და ფართო მოხმარების საგნებზე. ამასთანავე, მხედველობაში იღებდნენ სეზონისა და სატრანსპორტო ხარჯებს. გაყიდული საქონლიდან მიღებული მოგება, როგორც წესი, შეადგენდა 10%-ს, ხოლო იშვიათ შემთხვევაში - 20%-ს. ზემოხსენებული ნორმები დგებოდა ფრიად ხანგრძლივი დროის მანძილზე და მოქმედებდა ასევე ხანგრძლივი დროის განმავლობაში.

მრავალრიცხოვანი სახელოსნოების საქმიანობა, ისევე როგორც ვაჭრობისა, რეგლამენტირებული იყო, ამასთან რეგლამენტაცია ეხებოდა წარმოების ყველა საფეხურს და აგრეთვე მზა პროდუქციის რეალიზაციის პროცესს. სახელოსნო ორგანიზაციების საქმიანობაზე კონტროლს ახორციელებდა ყადი.

სახელმწიფო რეგლამენტაცია და მისი საყოველთაო ხასიათი იყო ოსმალეთის სახელმწიფოს ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანი. საყოველთაო რეგლამენტაცია და ცენტრალიზაცია განსაკუთრებით გაძლიერდა სულეიმან I-ის დროს.

ჰ. ინალჯიკს სავსებით სამართლიანად მიაჩნია, რომ ოსმალეთის სახელმწიფო წყობისათვის ყველაზე მეტად დამახასიათებელი იყო მკაცრი სახელმწიფოებრივი კონტროლი და რეგლამენტაცია ცხოვრების ყველა სფეროში.

16. სულთნის სამეფო კარი

კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ ოსმალეთის სულთნები სულ უფრო მეტ ყურადღებას აქცევდნენ სამეფო კარის ბრწყინვალებასა და მისი მოხელეების აღკაზმულობას, რითაც სურდათ ეჩვენებინათ უცხოელებისათვის თავისი სახელმწიფოს სიდიადე და ძლიერება. ბევრი რამ გადმოღებულ იქნა ბიზანტიის იმპერატორის სამეფო კარის წესებიდან. განსაზღვრული იყო მოხელეების რანგის შესაბამისად მათი ტანსაცმლის შეკერილობა და მისი ფერი. ასე, მაგალითად, დიდი ვეზირები იცვამდნენ თეთრი ფერის ტანისამოსს, ვეზირები - მწვანეს, ულემები - იისფერს. განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა თავსაბურავს - დოლბანდს, რომლის ფორმაც დამოკიდებული იყო მისი მფლობელის თანამდებობაზე. დოლბანდს ატარებდნენ მხოლოდ მუსლიმები, არამუსლიმებს უნდა ეტარებინათ განსაზღვრული ფერის ქუდი (ჩაჩი).

სულთნის კარი ორი ნაწილისაგან შედგებოდა - საგარეოსა და საშინაოსი. საგარეო მოიცავდა სულთნის მოხელეებს, ხოლო საშინაო სულთნის ოჯახის ქალებისა და ბავშვების სამყოფელს, რომელსაც ეწოდებოდა ჰარამხანე (ჰარამხანა).

სულთნის საგარეო კარს განაგებდა თეთრი საჭურისების უფროსი კაფუ აღასი (კაფუჯი ბაში). ფაქტობრივად, იგი იყო შუამავალი სულთანსა და გარე სამყაროს შორის. იგი ღირსებითა და გავლენით თეთრ საჭურისთა შორის იყო პირველი და სულთნის სასახლის ერთ-ერთი წარჩინებულთაგანი. კაფუჯი ბაში კაფუჯიების, სასახლის მუდმივი მცველების, მეთაური იყო. იგი სულთნის სასახლის კარისა და დივანის სხდომების დაცვას ხელმძღვანელობდა. მისი მოვალეობა იყო, აგრეთვე, სულთნისათვის წარედგინა ელჩები და საპატიო სტუმრები. დიდ ვეზირსაც კი სულთანთან შეხვედრის ნებართვა მისგან უნდა მიელო. კაფუ აღასი თან ახლდა სულთანს, სადაც არ უნდა ყოფილიყო იგი, გარდა ჰარამხანისა. მართალია, კაფუ აღას არცთუ ისეთი დიდი ხელფასი ჰქონდა (დღეში 100-150 ახჩა), მაგრამ თავისი თანამდებობის მეშვეობით, საჩუქრებისა და ქრთამების აღების გზით, სიკვდილის შემდეგ მას ორ მილიონამდე ღირებულების ქონება რჩებოდა, რომელიც სახელმწიფო ხაზინას უბრუნდებოდა.

სასახლის ჰარამხანას შავი საჭურისების მეთაური კიზლარ აღასი (ქალიშვილების ბატონი) განაგებდა. მას უწოდებდნენ, აგრეთვე, "დარუს-საადეთ აღასის" - "ბედნიერების კარის აღას". ის ხელმძღვანელობდა ჰარამხანის მსახურთა საქმიანობას, ახდენდა სულთნის მხევლების შერჩევას და სხვ. კიზლარ აღასი ხშირად ინიშნებოდა მექასა და მედინას ვაკუფებისა და სულთნის მიწების გამგებლად. ხშირად იგი ზღაპრული სიმდიდრის მფლობელი ხდებოდა. კიზლარ აღასის თუ გადააყენებდნენ ან მისი პირადი თხოვნით სამსახურიდან გაათავისუფლებდნენ, მას პენსიას უნიშნავდნენ და საცხოვრე-

სულთანი და სამეფო კარის მოხელეები

სულეიმან პირველის ცოლი როქსოლანა

ქარაფხანის ბინადარნი

ჰარამხანის ბინადარნი

ქარამხანის მსახურნი

ბლად ეგვიპტეში გზავნიდნენ.

რადგანაც შავი საჭურისები ჰარამხანის მცველები იყვნენ, ამიტომ ამ თანამდებობაზე არჩევდნენ ყველაზე უფრო მახინჯებსა და შემზარავი გარეგნობის პირებს. საჭურისებში ყველაზე მახინჯები ყველაზე უფრო ძვირად ფასობდნენ, რადგანაც მათში სიმახინჯე სილამაზედ ითვლებოდა.

მეჰმედ II-ის დროს ჰარამხანაში 300-ზე მეტი ქალი ცხოვრობდა. მათ ყოფა-ცხოვრებას თვალყურს ადევნებდა სულთნის დედა - ვალიდე, რომელიც დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. დროთა განმავლობაში მისი გავლენა კიდევ უფრო გაიზარდა და ხშირად იგი სახელმწიფო საქმეებშიც კი ერეოდა. ოფიციალურად სულთანს ოთხი ცოლის ყოლის უფლება ჰქონდა. განსაკუთრებული გავლენით ის ცოლი სარგებლობდა, რომლის ვაჟი ტახტის მემკვიდრე იყო. იგი სულთნის პირველ ქალად იწოდებოდა.

სულთნის სასახლის მსახურთა რიცხვი ხუთ ათასს აღწევდა. აქედან დიდი ნაწილი გამაჰმადიანებული ქრისტიანები იყვნენ. რადგან დიდმოხელეთა და მსახურთა დიდი ნაწილი წარმოშობით ქრისტიანები იყვნენ, ამიტომ სასახლის კარზე ხშირად ისმოდა სლავური და სხვა ქრისტიანი ხალხების მეტყველება; სერბული, ხორვატული და სხვა ენები გამოყენებული იყო დიპლომატიური მოლაპარაკების დროს, რადგან მრავალი დიდმოხელე, ხშირად დიდი ვეზირიც, წარმოშობით სლავი ან კავკასიელი იყო. სლავებმა და სხვა ქრისტიანმა ხალხებმა გავლენა მოახდინეს ოსმალურ კულტურაზე.

17. უცხო სახელმწიფოების ელჩების მიღება

ოსმალეთის სახელმწიფოში საგარეო საქმეებს განაგებდა რეისულ ქუთაბი ანუ რეის ეფენდი. იგი ფაქტობრივად ასრულებდა საგარეო საქმეთა მინისტრის მოვალეობას (სამინისტროების გახსნა ოსმალეთში მხოლოდ XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან დაიწყო). ოფიციალურად იგი დივანი ჰუმაიუნის, კანცელარიის უფროსი იყო და სათავეში ედგა მისი მთელი საქმეების წარმოებას. რეისულ ეფენდის ემორჩილებოდა, აგრეთვე, დივანი ჰუმაიუნის თარჯიმანთა კორპუსი. რეისულ ეფენდის მოვალეობაში შედიოდა სტამბოლში აკრედიტებული ელჩების მიღება-გასტუმრება და სხვ.

სტამბოლში აკრედიტებული ევროპის სახელმწიფოების ელჩები ცდილობდნენ სულთნის კარზე მოეპოვებინათ გავლენა და მათ შორის ადგილი ჰქონდა ურთიერთდაპირისპირებას. იმ დროს, როდესაც ევროპის სახელმწიფოები მიისწრაფოდნენ დაემყარებინათ დიპლომატიური ურთიერთობა ოსმალეთთან, იგი არ თვლიდა საჭიროდ ანალოგიური ნაბიჯები გადაედგა. ოსმალეთი დარწმუნებული იყო თავის სამხედრო ძლიერებაში და ზედმეტად თვლიდა უცხოეთის ქვეყნებში თავისი საელჩოების გახსნას. ოსმალეთმა ევროპის წამყვან სახელმწიფოებთან საელჩოები გახსნა მხოლოდ სელიმ III-ის (1789-1807) დროს.

სულთანი თავისი ამალით

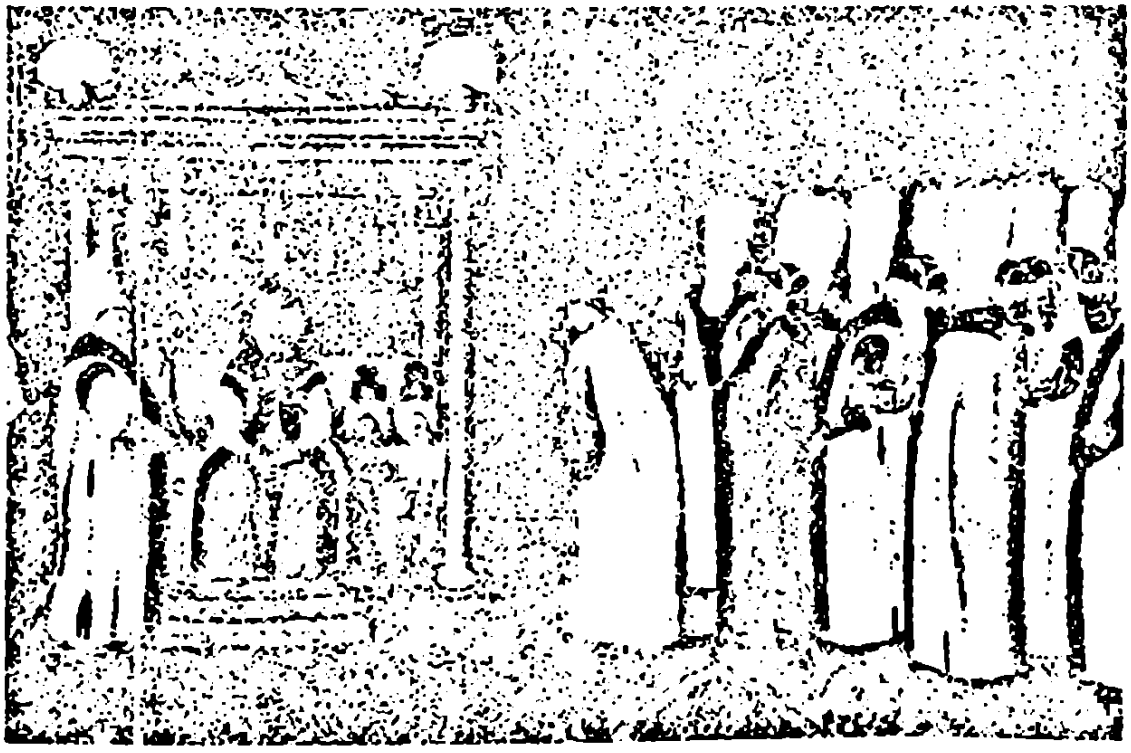

სულთნის მიერ ელჩების მიღება

დიდი ვეზირის მიერ ელჩების მიღება

სულთნის მთავრობა მხოლოდ საგანგებო შემთხვევაში გზავნიდა უცხოეთის სახელმწიფოში თავის ელჩს.

ოსმალეთში უცხოეთის სახელმწიფოების ელჩების მიღება ხდებოდა საგანგებოდ შემუშავებული რეგლამენტის მიხედვით. უცხოეთის სახელმწიფოს წარმომადგენლის მიღების დროს იგი უნდა დარწმუნებულიყო ოსმალეთის სახელმწიფოსა და სულთნის ძლიერებაში. საპატიო სტუმარზე დიდი შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა არა მარტო სულთნის სასახლის ბრწყინვალებასა და სიმდიდრეს, არამედ იენიჩარებსაც თავიანთი იერითა და ჩაცმულობით, რომლებიც ჩამწკრივებული იყვნენ ელჩის მიღების დროს საპატიო ყარაულში. კულმინაცია იყო სულთნის მიერ ელჩისა და მისი ამალის მიღების ცერემონიალი. ფრანგი მოგზაური ჟან ბატისტ ტავერნიე ასე აგვიწერს სულთნის მიერ ელჩის მიღების ცერემონიალს: "როდესაც ელჩი დიდ ვეზირთან ერთად ლივანის დარბაზში ისადილებს, ხოლო მის ამალას გალერეაში მოემსახურებიან, დიდი სენიორი (სულთანი) მასა და მის ამალას უგზავნის ხალათებს, რომელთაც ყველას მაშინვე წამოახურავენ ტანსაცმლის ზემოდან. შემდეგ მათ წინ წაუძღვება კაფი-აღა - ცერემონიალთა უფროსი - და მიიყვანს აუდიენციის დარბაზამდე. როცა კაფი-აღა საჭურისთა თანხლებით ელჩსა და მის თანმხლებთ აუდიენციის დარბაზის კართან აცილებს, მათ შემოეგებება ორი ვეზირი, რომლებიც შუაში ჩაუდგებიან ელჩს და მიაცილებენ იმ ადგილამდე, სადაც უნდა დაიხაროს დიდი სენიორის კაბის სამთხვევად. ეზოს კარიდან აუდიენციის დარბაზის კარამდე ელჩი და მისი თანმხლებნი მხოლოდ აბრეშუმის ხალიჩებით მოფენილი გზით მიდიან. აუდიენციის დარბაზის იატაკი გახლავთ მარმარილოსი და მოფენილია ოქროებით ნაკერი ხალიჩებით, რომელიც სისქით ჩვენებური ჭილობის ოდენაა.

ტახტზე მჯდომი სულთანი ცდილობს, რაც შეიძლება მეტი სიდარბაისლე შეინარჩუნოს. ტახტის უკან ჩამწკრივებულნი დგანან: კიზლარ-აღასი - შავკანიანი საჭურისი, ქალთა აპარტამენტების გამგე, სილაჰდარ აღა - დიდი სენიორის მახვილის დამტარებელი, ჩიხადარ-აღა - სულთნის კაბის დამტარებელი, რიკაბდარი - უზანგის დამჭერი და ჰასოდაბაში - სულთნის ოთახის გამგე. ისინი ტახტის უკან დგანან მოკრძალებით, მუცელზე ხელებდაჭდობილნი. რაც შეეხება კაფუ-აღასის, იგი იმყოფება დარბაზის შუაგულში. ტახტის მარცხენა მხარეს დგას წითელი ხავერდით დაფარული პატარა მაგიდა, რომელსაც შემოუჯდებიან ელჩები, მას შემდეგ, რაც დიდი სენიორის კაბას ეამბორებიან, და თანმხლები პირნი, რომლებიც იგივე ცერემონიალს იმეორებენ. ამ დროს ფაშები და მცირე თათრების ხანი, როგორც წესი, ფეხზე დგანან. ყველაფერი ეს ხდება საოცრად წყნარად. შემდეგ ჩუმად მყოფი დიდი სენიორი ანიშნებს დიდ ვეზირს, ელჩები გაისტუმრეო. დიდი ვეზირიც წარმოსთქვამს რამდენიმე სათანადო სიტყვას, რის შემდეგაც ელჩები მიდიან მოწიწებითა და შემოუბრუნებლივ, ვიდრე დარბაზს არ დატოვებენ."

სულთნისა და დიდი ვეზირისათვის მდიდარი საჩუქრების მირთმევა აუცილებელი იყო ყოველი ქვეყნის ელჩისათვის. ეს ტრადიცია იშვიათად ირღვეოდა, რასაც მოსდევდა სულთნის შესაფერისი რეაქცია. მაგალითად, 1572 წელს სელიმ II-მ არ მიიღო საფრანგეთის ელჩი იმის გამო, რომ არ ჩაუტანა მეფისაგან საჩუქრები. უფრო ცუდად მოექცნენ 1583 წელს უსაჩუქროდ მოსულ ავსტრიის ელჩს - იგი საპყრობილეში მოათავსეს.

თავის მხრივ, სულთანი ასაჩუქრებდა უცხოეთის ელჩებს ხალათებით. ჟან ბატისტ ტავერნიეს ცნობით, დიდი სენიორი განასხვავებს სახელმწიფოებს და მათ მეფეებს ელჩისადმი ნაბოძი ხალათების მიხედვით. რომელ მეფესაც მეტ პატივს სცემს, მის ელჩს მეტ ხალათებს აძლევს. საფრანგეთის ელჩს ოცდახუთი ხალათი ეკუთვნის, ინგლისისას - ცამეტი, ვენეციისას და ჰოლანდიისას - თორმეტ-თორმეტი.

XVI საუკუნის შუა წლებიდან ოსმალეთში ტრადიციად იქცა - უზრუნველყოთ უცხოეთის ელჩები სურსათ-სანოვაგითა და ფულით მათი იქ ყოფნის განმავლობაში. მაგალითად, 1589 წელს ოსმალეთის ხელისუფლება ირანის ელჩობას ყოველდღიურად უგზავნიდა 100 ცხვარსა და 100 ნაზუქს და აგრეთვე მნიშვნელოვან თანხას. მუსლიმური სახელმწიფოების ელჩები გაცილებით უკეთ იყვნენ უზრუნველყოფილი, ვიდრე ქრისტიანული სახელმწიფოებისა.

კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ, 200 წლის განმავლობაში უცხოეთის საელჩოების რეზიდენცია იყო სტამბოლში, მათთვის სპეციალურად გამოყოფილ ბინაში, რომელსაც ეწოდებოდა "ელჩი-ხანე". XVII საუკუნის შუა წლებიდან მათი საცხოვრებელი გადაიტანეს გალათასა და პერაში, "ელჩი-ხანე" კი გადასცეს სულთნის ვასალური ქვეყნების წარმომადგენლებს.

თავი VIII
ოსმალეთის დასუსტების პირველი ნიშნები

1. 1569 წლის ასტრახანის ლაშქრობა

1566 წელს სულეიმანის სიკვდილის შემდეგ ტახტზე ავიდა მისი შვილი სელიმ II (1566-1574). იგი მამის ანტიპოდი იყო. მას სახელმწიფო საქმეები არ აინტერესებდა და დიდ დროს გართობასა და ღვინის სმაში ატარებდა. ამიტომ მას ლოთი შეარქვეს. სახელმწიფო საქმეებს განაგებდა დიდი ვეზირი მეჰმედ სოკოლუ (წარმოშობით ბოსნიელი). ოსმალეთის ისტორიაში ერთადერთი შემთხვევაა, როდესაც ერთი სულთნის ზეობის წლებში დიდი ვეზირი არ შეცვლილა. კიდევ უფრო მეტი, იგი დიდი ვეზირი გახდა 1565 წელს სულეიმან I-ის დროს, ეს თანამდებობა ეკავა უცვლელად სელიმ II-ისა და მურად III-ის დროს, 1579 წლის ოქტომბრამდე. ე. ი. მეჰმედ სოკოლუს დიდი ვეზირის თანამდებობა ეკავა 15 წლის განმავლობაში! ეს უპრეცედენტო შემთხვევა იყო ოსმალეთის ისტორიაში. გავიხსენოთ, რომ იყო პერიოდი, როდესაც ერთი წლის განმავლობაში რამდენიმე დიდი ვეზირი შეიცვალა.

სელიმ II-ის დროიდან იწყება ოსმალეთის სამხედრო წარუმატებლობისა და საშინაო სიძნელეების პერიოდი.

სელიმ II-ის გამეფების შემდეგ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო ზავის დადება ავსტრიასთან. 1568 წლის 17 თებერვალს ადრიანოპოლში ხანგრძლივი მოლაპარაკების შედეგად დაიდო ზავი ოსმალეთსა და ავსტრიას შორის. ამ ზავით დამთავრდა მთელი ციკლი ოსმალეთ-ავსტრია-უნგრეთის ომებისა. საზავო ხელშეკრულება შედგებოდა 25 მუხლისაგან. ზავის პირობებით ოსმალეთმა ავსტრიას დაუთმო უნგრეთის ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი. სანაცვლოდ მიიღო 30 ათასი დუკატი ყოველწლიური კონტრიბუცია. ავსტრიამ ოსმალეთის ვასალურ ქვეყნებად სცნო ტრანსილვანია, მოლდავეთი და ვალახეთი. ავსტრიას უნდა დაენიშნა თავისი ელჩი სტამბოლში. მართალია, ხელშეკრულება დაიდო 8 წლის ვადით, მაგრამ შემდგომ იგი ორჯერ იქნა გაგრძელებული 1576 და 1584 წლებში.

1568 წლის 16 თებერვალს, ავსტრიასთან ზავის დადების წინა დღეს, ადრიანოპოლში ჩავიდა ირანის ელჩობა 720 კაცის თანხლებით, შაჰ ყული ხანის მეთაურობით, რომელმაც სელიმ II-ს მიულოცა ტახტზე ასელა და მიართვა ძვირფასი საჩუქრები. ირანის ელჩმა სულთანს მოახსენა, რომ შაჰი დაინტერესებულია ოსმალეთთან მეგობრული ურთიერთობით და 1555 წლის ზავის პირობების დაცვით.

ავსტრიასთან ზავის დადების შემდეგ ოსმალეთი აძლიერებს ექსპანსიას ალმოსავლეთის მიმართულებით. კერძოდ, მან მიზნად დაისახა ასტრახანის დაპყრობა. ასტრახანს დიდი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა.

ამ დროს რუსეთი თანდათანობით სამხრეთისაკენ მოიწევდა. 1552 წელს რუსეთმა დაიპყრო ყაზანის, ხოლო 1556 წელს - ასტრახანის სახანოები და ურთიერთობა გააბა კავკასიის ქვეყნებთან. ასტრახანის დაპყრობით ოსმალეთს სურდა შეეჩერებინა რუსეთის წინსვლა კავკასია - შავი ზღვის მიმართულებით, აღედგინა ასტრახანისა და ყაზანის სახანოები და კავშირი დაემყარებინა შუა აზიის სახანოებთან. ასტრახანის ხელში ჩაგდებით ოსმალეთს საშუალება ეძლეოდა დაერტყა ირანისათვის ჩრდილოეთიდან, კასპიის ზღვის მხრიდან, საიდანაც იგი ყველაზე ნაკლებად ელოდებოდა დარტყმას.

ამ გეგმის განხორციელების შემთხვევაში ოსმალეთი არა მარტო მოსწყვეტდა რუსეთს კასპიის ზღვიდან და შეაჩერებდა მის წინსვლას სამხრეთის მიმართულებით, არამედ გახდებოდა მთელი კავკასიის ბატონ-პატრონიც.

ასტრახანს ჰქონდა აგრეთვე დიდი სავაჭრო-ეკონომიკური მნიშვნელობა. იგი იყო სავაჭრო-სატრანზიტო გზების კვანძი. აქ ჩამოდიოდნენ ვაჭრები ინდოეთიდან, შუა აზიიდან, რუსეთიდან, კავკასიიდან, დასავლეთ და აღმოსავლეთ ევროპიდან. საკმარისია ითქვას, რომ ასტრახანის საბაჟოების ყოველწლიური შემოსავალი შეადგენდა 1.000 ოქროს. ამასთან ერთად დიდმა ვეზირმა მეჰმედ სოკოლუმ განიზრახა გაეყვანა ვოლგა-დონის არხი და ასტრახანის ვაჭრობა მიემართა შავი ზღვისაკენ, რის შედეგადაც მნიშვნელოვნად გაიზრდებოდა ვაჭრობიდან მიღებული შემოსავალი.

1568 წელს სელიმ II-მ უბრძანა ყირიმის ხანს დევლეთ გირეის მომზადებულიყო 1569 წლის გაზაფხულზე ასტრახანზე ლაშქრობისათვის. ყირიმის ხანი არ იყო დაინტერესებული ასტრახანზე ლაშქრობით, რადგან ეშინოდა ოსმალეთის გაბატონებისა ასტრახანსა და დონზე, რის შედეგადაც შესუსტდებოდა მისი გავლენა ამ რეგიონში.

1569 წელს ოსმალეთის ლაშქარი, რომელშიც მონაწილეობას იღებდა დაახლოებით 70 ათასი კაცი, კასიმ ბეის მეთაურობით და ყირიმის ხანის მონაწილეობით კაფიდან ასტრახანისაკენ გაემართა. ოსმალეთის არმია ორ კოლონად მიემართებოდა ასტრახანისაკენ. პირველი კოლონა, რომელსაც მეთაურობდა კასიმ ბეგი, კაფიდან აზოვში ჩავიდა და იქ დაელოდა საზღვაო ქარავანს. აზოვში გემებით ჩაიტანეს არა მარტო ზარბაზნები და სხვა სამხედრო ტექნიკა, არამედ ნიჩბები და თოხები გამიზნული არხის მშენებლობისათვის. თურქები აპირებდნენ ვოლგა-დონის არხის გათხრას. არხი უნდა გაყვანილიყო ამ ორი მდინარის ყველაზე დიდ სიახლოვეს, დაახლოებით იმ ადგილას, სადაც ამჟამად არის გაყვანილი არხი. მშენებლობის ადგილას თავი მოუყარეს ათასობით სამხედრო ტყვეებს, მონებს, მიმდებარე ტერიტორიის მოსახლეობას და შეუდგნენ არხის გათხრას. მშენებლებზე რუსთა თავდასხმებმა, კოკისპირულმა წვიმებმა, სურსათ-სანოვაგის ნაკლებობამ აიძულა ოსმალო ხელისუფალნი შეეწყვიტათ მშენებლობა. მაგრამ ამის გარეშეც ეს წამოწყება ავანტიურა იყო, რადგან იმ პერიოდში და იმ ტექნიკით არხის გაყვანა შეუძლებელი იყო

ვოლგისა და დონის დონეთა მნიშვნელოვანი სხვაობის გამო. არხის მშენებლობის ჩაშლამ ვერ შეაჩერა ოსმალო ხელისუფალთა მისწრაფება ხელთ ეგდოთ ასტრახანი. ოსმალეთის ფლოტი დონის შესართავამდე მივიდა, რის შემდეგაც შეუძლებელი აღმოჩნდა გემებისა და საალყო ზარბაზნების გადატანა ვოლგამდე.

რუსეთის მთავრობამ გარკვეული ზომები მიიღო თავისი სამხრეთი საზღვრების გამაგრების მიზნით: შეაკეთეს და გაამაგრეს სამხრეთით მდებარე ციხე-ქალაქები, მათ შორის ასტრახანი; დონის კაზაკები მოამარაგეს ტყვია-წამლითა და სურსათ-სანოვაგით; თავად სერებრიანოვის მეთაურობით გაიგზავნა 15 ათასიანი ლაშქარი და სხვ.

ოსმალეთის ლაშქარს, რომელიც ასტრახანისაკენ მიემართებოდა, გზაში თავს ესხმოდნენ რუსი მეომრები თავად სერებრიანოვის მეთაურობით. ოსმალეთის სარდლობა იმედოვნებდა, რომ ასტრახანის ლაშქრობის დროს მას დახმარებას აღმოუჩენდა ადგილობრივი მოსახლეობა, მაგრამ ეს ვარაუდი არ გამართლდა.

ოსმალებმა, მძიმე მსხვერპლის ფასად, სექტემბრის შუა რიცხვებში ასტრახანს მიაღწიეს და მის სამხრეთით 12 კილომეტრის დაშორებით ციხე ააგეს. ასტრახანი საკმაოდ კარგად იყო გამაგრებული და საალყო ზარბაზნების გარეშე მისი აღება შეუძლებელი იყო. ამიტომ კასიმ ბეიმ გადაწყვიტა იქ დაეზამთრებინა, ხოლო ყირიმის ხანს სურდა უკან გაბრუნებულიყო. როგორც კი გამოვლინდა კასიმის განზრახვა, ჯარში მღელვარება დაიწყო. ოსმალები მწვავედ განიცდიდნენ წარუმატებლობას. ოსმალეთის არმია მოწყვეტილი იყო თავის ძირითად ბაზას - აზოვს. ჯარისკაცთა შორის გავრცელდა დაავადებები. გამწვავდა ურთიერთობა კასიმსა და დევლეთ გირეის შორის. იენიჩარები უკმაყოფილონი იყვნენ კასიმის გადაწყვეტილებით. მათ არ სურდათ ასტრახანთან გამოზამთრება. დიდი დანაკარგებისა და წარუმატებლობების შემდეგ კასიმმა 26 სექტემბერს გასცა ბრძანება, დაენგრიათ მათ მიერ აგებული ციხესიმაგრე და ყირიმის ხანთან ერთად დაეწყოთ უკან დაბრუნება. ასტრახანიდან 60 კილომეტრის დაშორებით მათ გზაში შეხვდათ სულთნის მიერ გამოგზავნილი ჩაუში, რომელმაც გადასცა სელიმ II-ის ბრძანება - აეგოთ ციხე-ქალაქი ასტრახანთან და იქ გამოეზამთრებინათ, გაზაფხულზე კი სულთანი გამოგზავნიდა დასახმარებლად ახალ ჯარს. მაგრამ სულთნის ეს ბრძანება არ შეასრულეს. უკან დახევისას ოსმალეთის ჯარი დიდ ზარალს განიცდიდა და დიდი მსხვერპლის ფასად მიაღწიეს აზოვს. ამ დროს აზოვში ხანძრის შედეგად აფეთქდა 2.000 ცენტნერი დენთი და დაიღუპა 1.000 კაცი. ოსმალეთში დაბრუნდა მხოლოდ 2.000 თურქი ჯარისკაცი, რადგან ლაშქრობის დროს გადარჩენილთა დიდი ნაწილი დაიღუპა შავ ზღვაზე ამოვარდნილი ძლიერი ქარიშხლის შედეგად.

ასტრახანთან დამარცხებისათვის სელიმმა ბრძანა, სიკვდილით დაესაჯათ

კასიმი და ყირიმის ხანი დეევლეთ გირეი, მაგრამ მათ ქრთამის საშუალებით შეძლეს თავის გადარჩენა. ამგვარად, ასტრახანის ლაშქრობა მარცხით დამთავრდა. ჩაიშალა ოსმალეთის დაპყრობითი გეგმები როგორც რუსეთის, ისე ირანისა და კავკასიის წინააღმდეგ. ასტრახანთან ოსმალეთმა განიცადა პირველი სერიოზული დამარცხება ხმელეთზე. მართალია, ამ დროს ოსმალეთი ჯერ კიდევ საკმაოდ ძლიერი სახელმწიფო იყო, მაგრამ უკვე გაჩნდა პირველი ბზარი.

2. კვიპროსის დაპყრობა და ომი "საღვთო ლიგასთან"

იმ დროს, როდესაც ოსმალეთი დაკავებული იყო ასტრახანის ლაშქრობით, ვენეციამ გადაწყვიტა ესარგებლა ამით და შეუწყვიტა ოსმალეთს ხარკის გადახდა კუნძულ კვიპროსის ფლობისათვის. ასტრახანთან დამარცხების კომპენსაციის მიზნით, 1570 წელს ოსმალეთმა თავისი ჯარები გადასხა კვიპროსზე და შეუდგა მის დაპყრობას. ვენეცია კვიპროსისათვის ბრძოლას ყველა ქრისტიანის საქმედ თვლიდა, რადგან ეს კუნძული მნიშვნელოვან ბაზას წარმოადგენდა პალესტინისაკენ, "წმინდა ადგილებისაკენ" მიმავალ გზაზე. ამიტომ ვენეციამ დახმარებისათვის მიმართა რომის პაპს, ავსტრიის, საფრანგეთისა და ესპანეთის ხელმწიფეებს.

ლეპანტოს ბრძოლა

1570 წლის ბოლოსათვის ოსმალეთის ჯარმა ლალა მუსტაფა ფაშას სარდლობით შეძლო მთელი კვიპროსის დაპყრობა. ოსმალები სასტიკად გაუსწორდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას. ათასობით მცხოვრები მონებად გაყიდეს, დაცარიელებულ ადგილებში თურქები ჩაასახლეს და დაიწყეს იქ თავიანთი წესების დანერგვა. მალე კვიპროსი აღწერეს და დავთრებში გაატარეს.

კვიპროსის დაცემამ დააჩქარა ოსმალეთის წინააღმდეგ კავშირის შექმნა. რომის პაპის ინიციატივით შეიქმნა "საღვთო ლიგა", რომელშიც რომის პაპის

გარდა შეეიდნენ ესპანეთი, მალტა, ვენეცია, გენუა, საოია და იტალიის სხვა სახელმწიფოები.

ომი გაგრძელდა სამ წელიწადს. ბრძოლები ცვალებადი უპირატესობით მიმდინარეობდა როგორც ზღვაზე, ისე ხმელეთზე. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ლეპანტოს ყურესთან (საბერძნეთი) მომხდარი საზღვაო ბრძოლა. ოსმალეთის ფლოტი შედგებოდა 275 გემისაგან, ხოლო "საღვთო ლიგა" 217 გემს ითვლიდა. "საღვთო ლიგის" ფლოტს სარდლობდა დონ ხუან ავსტრიელი. 1571 წლის 8 ოქტომბერს მოხდა ყველაზე მნიშვნელოვანი საზღვაო ბრძოლა, რომელშიც ოსმალეთის ფლოტი განადგურებულ იქნა. ოსმალებმა დაკარგეს 200-ზე მეტი გემი, მოკლულთა და დაჭრილთა სახით 30 ათასი კაცი, მოკავშირეებმა კი - 10 გემი და 7 ათასზე მეტი კაცი. გარდა ამისა, განთავისუფლებულ იქნა 12-15 ათასი ტყვე-მენიჩბე. ამ ბრძოლაში მონაწილეობა მიიღო და დაიჭრა დიდი ესპანელი მწერალი სერვანტესი, უკვდავი "დონ-კიხოტის" ავტორი. სერვანტესის თქმით, "ლეპანტოს ბრძოლამ გააცამტვერა ზღვაზე ოსმალების უძლეველობის მითი". ეს იყო ოსმალების პირველი დამარცხება ზღვაზე. ოსმალეთის დამარცხებამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ევროპაზე. იტალიასა და ესპანეთში ეს გამარჯვება დიდი ზეიმით აღნიშნეს. ლეპანტოს გამარჯვებას ჰქონდა დიდი მორალურ-პოლიტიკური მნიშვნელობა. ევროპის სახელმწიფოების მესვეურები იმედოვნებდნენ, რომ შეძლებდნენ ოსმალების დამარცხებას. მაგრამ სინამდვილეში, ამ დამარცხებას გავლენა არ მოუხდენია ომის შემდგომ ბედზე. ოსმალეთმა უმოკლეს დროში შეძლო აღედგინა თავისი ფლოტის ბრძოლისუნარიანობა.

ოსმალეთი ამ დროს ჯერ კიდევ საკმაოდ მრისხანე ძალას წარმოადგენდა. მან ერთი წლის განმავლობაში ააგო 200 გემი და მზად იყო ახალი ბრძოლებისათვის. ყოველი გემის აგება ოსმალეთს დაუჯდა 6.000 დუკატი ოქრო, მთლიანად კი - 1 მილიონ 200 ათასი ოქროს დუკატი.

1571 წელს ოსმალებმა საბოლოოდ წაართვეს ვენეციას კვიპროსი და შეინარჩუნეს გაბატონებული მდგომარეობა ხმელთაშუა ზღვაზე.

ოსმალეთის დიდმა ვეზირმა მეჰმედ სოკოლუმ ვენეციის ელჩს განუცხადა: "ლეპანტოსთან ჩვენი ფლოტის განადგურებით შეგვაჭერით წვერი, ხოლო კვიპროსის დაპყრობით ჩვენ ხელები მოგკვეთეთ. წვერები გაიზრდება, ხელები კი - არასოდეს".

1573 წლის 7 მარტს დაიდო ზავი ოსმალეთსა და ვენეციას შორის. ხელშეკრულებით ვენეციამ დაკარგა კვიპროსი და ზოგიერთი სხვა სამფლობელო, აგრეთვე მან იკისრა კომპენსაციის სახით გადაეხადა 300 ათასი დუკატი. ამავე დოკუმენტით ვენეციამ შეინარჩუნა თავისი საეკლესიო პრივილეგიები ალბანეთსა და დალმაციაში.

1574 წელს ოსმალეთმა განაახლა საომარი ოპერაციები ტუნისში. ზაფხულის დამდეგს ოსმალეთის 300 გემისაგან შემდგარი ესკადრა 40 ათასი

ჯარისკაცით გაემართა ტუნისის სანაპიროსაკენ. 12 ივლისს ცხარე ბრძოლების შედეგად აიღეს ქალაქი ტუნისი, ხოლო აგვისტო-სექტემბერში სანაპიროზე განლაგებული სხვადასხვა ციხე-ქალაქები. ამის შედეგად ესპანელებმა, ფაქტობრივად, დაკარგეს თავიანთი სამფლობელოები ჩრდილოეთ აფრიკაში. 1581 წელს ესპანეთი მეფემ ფილიპე II-მ ზავი დადო ოსმალეთთან და სცნო ოსმალების მიერ ტუნისის დაპყრობა. ამით, არსებითად შეწყდა ბრძოლა დასავლეთ ხმელთაშუა ზღვისათვის და ოსმალეთი გაბატონდა ჩრდილოეთ აფრიკის სანაპიროზე.

3. გლეხთა აჯანყებები XVI საუკუნეში

XVI საუკუნის განმავლობაში გლეხების უკმაყოფილება, მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობის გამო, ხშირად მთავრდებოდა მთავრობის საწინააღმდეგო გამოსვლებით. გლეხთა აჯანყებები რელიგიურ საბურველში იყო გახვეული. ოსმალეთის იმპერიაში, სადაც ისლამში გაბატონებული იყო სუნიზმი, გლეხობისათვის იდეოლოგიური დასაყრდენი შიიზმი გახდა. კერძოდ, XVI საუკუნეში აღმოსავლეთ ანატოლიაში აჯანყებულთა შორის ძალზე პოპულარული იყო შიიტურ-სუფიური დოგმა მაჰდის მესიის შესახებ, რომლის მიხედვით ქვეყანას მოევლინებოდა მაჰდი, რომელიც გაანთავისუფლებდა გლეხობას ფეოდალთა ძალადობისაგან და ქვეყანაში დაამყარებდა სამართლიანობასა და წესრიგს. ყველაზე დიდი გავლენით სარგებლობდნენ შიიტური მიმართულების დერვიშები, რომელთა რელიგიური ცენტრი მდებარეობდა ქალაქ არდებილში (ირანში). ეს ქალაქი ანატოლიის შიიტებისათვის წმინდა იყო.

პირველი აჯანყება დაიწყო 1508 წელს, თოქათის რაიონში. მას სათავეში ჩაუდგა ნური ალი ხალიფა. ხალიფას ტიტული (არაბ. "მოადგილე") მან მიიღო თავისი არდებილელი სულიერი მოძღვრისაგან. ნური ალი ხალიფამ თავის ირგვლივ შემოიკრიბა 20 ათასზე მეტი კაცი. მან თავი მოუყარა უკმაყოფილო გლეხებს და სეპარატისტულად განწყობილ შიიტებს, რომლებიც ცდილობდნენ დაეწიათ თავი ოსმალეთის სულთნის ხელისუფლებისაგან და გამხდარიყვნენ ირანის შაჰის ქვეშევრდომნი. აჯანყებულებმა აიღეს ქალაქი თოქათი. მათ რამდენჯერმე დაამარცხეს მთავრობის ჯარები. აჯანყება გაგრძელდა რამდენიმე წელიწადს, მაგრამ სელიმ I-მა შეძლო მისი ჩაქრობა და სასტიკად გაუსწორდა აჯანყებულებს.

1511 წელს, როდესაც ცენტრალურ ანატოლიაში გრძელდებოდა აჯანყება ნური ალი ხალიფას მეთაურობით, სამხრეთ-დასავლეთ ანატოლიაში, ანტალიის რაიონში, დაიწყო კიდევ უფრო დიდი აჯანყება შაჰ-ყულის მეთაურობით ("შაჰ-ყული" ნიშნავს ირანის შაჰის, ე. ი. შაჰ ისმაილ I-ის მონას). ოსმალებმა მას მეტსახელად შაითან-ყული (ანუ ეშმაკის მონა) უწოდეს.

ამ მოძრაობაში მონაწილეობდა 20 ათასამდე მებრძოლი. აჯანყებულები

მოითხოვდნენ მძიმე გადასახადებისაგან განთავისუფლებას, მოხელეების ძალადობისა და განუკითხაობის მოსპობას. მოსახლეობას მოუწოდებდნენ, უარი ეთქვათ ხელისუფლების მიმართ მორჩილებაზე.

შაჰ-ყულის წინააღმდეგ საბრძოლველად სულთანმა ჯარი გაგზავნა ანატოლიის ბეგლარბეგის აჰმედ ფაშას სარდლობით. ყარაგოზთან ბრძოლაში აჰმედ ფაშა დამარცხდა და ტყვედ ჩაუვარდა აჯანყებულებს. შაჰ-ყულის ბრძანებით იგი სიკვდილით იქნა დასჯილი. თანდათანობით აჯანყების ხანძარი გავრცელდა მარმარილოს ზღვის სამხრეთის ნაპირებამდე და ქალაქ ბურსამდე. ამგვარად, აჯანყება მოედო დიდ ტერიტორიას - ანატოლიიდან ბურსამდე. სულთანმა დიდ ვეზირს ჰადიმ ალი ფაშას უბრძანა, წასულიყო ჯარით აჯანყების ჩასაქრობად. 1511 წლის ზაფხულში, 40 დღის უთანასწორო ბრძოლის შედეგად, დიდმა ვეზირმა შეძლო აჯანყების ჩაქრობა. შაჰ-ყული ბრძოლაში დაიღუპა.

1515 წელს დაიწყო გლეხთა ახალი აჯანყება შეიხ ჯელალის მეთაურობით. აჯანყებამ მოიცვა თოქათის და ყარამანიის რაიონები. შეიხ ჯელალი ქადაგებდა, რომ მალე მოვიდოდა მაჰდი, ხოლო ცოტა ხნის შემდეგ, მან გამოაცხადა, რომ იგი მაჰდია და სათავეში ჩაუდგა აჯანყებას. აჯანყებულთა რიცხვმა 20 ათასს მიაღწია. სულთანმა მათ წინააღმდეგ გაგზავნა ჯარი რუმელიის ბეგლარბეგის სარდლობით. შარკ-ყარაჰისართან მოხდა გადამწყვეტი ბრძოლა, აჯანყებულები დამარცხდნენ, შეიხ ჯელალი ტყვედ ჩავარდა და მას თავი მოკვეთეს. აღსანიშნავია, რომ აჯანყების მონაწილეებს ჯელალიებს უწოდებდნენ. შემდგომში ჯელალიები აჯანყებულთა საზოგადო სახელად იქცა.

XVI საუკუნის პირველ მესამედში იფეთქა კიდევ რამდენიმე აჯანყებამ. 1526 წლის აგვისტოში - ყიზილბაშების სულუნ ხოჯა და ბაბა ზუნუნას მეთაურობით. გლეხთა ეს გამოსვლა გამოიწვია გადასახადების სიმძიმემ და სულთნის მოხელეთა მხრიდან აუტანელმა შევიწროებამ. აჯანყებულებმა დაამარცხეს ყარამანიის გამგებელი და დაიკავეს თოქათი და ყარაჰისარის ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაშილი, მაგრამ სექტემბერში სივასის გამგებელმა შეძლო აჯანყების ჩაქრობა.

1526 წელს მალათიის რაიონში აგრეთვე დაიწყო გლეხთა აჯანყება, რომელსაც ხელმძღვანელობდა კალენდერ ჩელები, ბექთაშიების შიიტური სექტის დამაარსებლის ჰაჯი ბექთაშის საგვარეულოს წევრი.

აჯანყებაში მონაწილეობა მიიღეს თურქებმა, თურქმანებმა, ქურთებმა. კალენდერ ჩელების პირადი ინტერესები ამოძრავებდა - იგი ალმოსავლეთ ანატოლიაში შიიტობის გავრცელებას აპირებდა და თავის თავს უწოდებდა კალენდერ-შაჰს. ხოლო აჯანყების მონაწილეები ფეოდალების წინააღმდეგ იბრძოდნენ. გლეხობა მიწის დარიგებასა და მძიმე გადასახადების შემცირებას მოითხოვდა, მეკოგე ქურთები და თურქმანები - იმ საძოვრების დაბრუნებას, რომელიც სულთანმა თავის მოხელეებს დაურიგა. 1527 წლის ზაფხულში

კალენდერ ჩელებიმ სასტიკად დაამარცხა ანატოლიის ბეგლარბეგი. მაგრამ მალე გამარჯვებულთა შორის დაიწყო განხეთქილება. ამით ისარგებლა სულთანმა: აჯანყებულთა ნაწილი თავის მხარეზე გადაიბირა, აჯანყებულები ცალ-ცალკე დაამარცხა, კალენდერ ჩელები ტყვედ ჩაიგდო და სიკვდილით დასაჯა.

კალენდერ ჩელების აჯანყების გარდა ამ პერიოდში ადგილი ჰქონდა კიდევ ერთ გამოსვლას სულთნის ხელისუფლების წინააღმდეგ ადანას რაიონში, რომელშიც მონაწილეობდა 5 ათასი კაცი. მაგრამ ეს აჯანყება ადვილად იქნა ჩაქრობილი.

1573 წელს მცირე აზიაში აჯანყება დაიწყო შამს-ედდინის მეთაურობით. ეს აჯანყებაც ჩაქრობილ იქნა. საუკუნის მიწურულს კვლავ იფეთქა აჯანყებამ.

ეს აჯანყებები გამოწვეული იყო გლეხთა ფეოდალური ექსპლუატაციის გაძლიერებით და მიუხედავად იმისა, რომ მათი დასაყრდენი რელიგიური იდეოლოგია იყო, არსებითად ეს იყო ანტიფეოდალური, ე. ი. სოციალური მოძრაობა, მიმართული ქვეყნის ფეოდალიზაციის წინააღმდეგ. აჯანყებული გლეხები მოითხოვდნენ თემური მიწათმფლობელობის აღდგენას, ფეოდალების მიწებისა და ქონების გადანაწილებას გლეხებს შორის. აჯანყებულთა შორის იყვნენ მთავრობის პოლიტიკით უკმაყოფილო მომთაბარეებიც. აჯანყებულთა რიგებს ხშირ შემთხვევაში უერთდებოდნენ ადგილობრივი წვრილი ფეოდალებიც, რომლებმაც დაჰკარგეს თავიანთი ლენები. აჯანყებულთა სოციალური დიფერენციაცია ხელს უშლიდა მათ წარმატებას და შეჰქონდა განხეთქილება აჯანყებულთა რიგებში, რაც უადვილებდა ოსმალეთის მთავრობას მათ წინააღმდეგ ბრძოლას.

ამრიგად, XVI საუკუნეში, ოსმალეთის ძლიერების ხანაში, ადგილი ჰქონდა სოციალურ გამოსვლებს, რაც მომასწავებელი იყო მისი დაქვეითების დაწყებისა.

თავი IX
1578-1590 წწ. ოსმალეთ-ირანის ომი

1. ლალა მუსტაფა ფაშას ლაშქრობა ამიერკავკასიაში

1555 წლის ირან-ოსმალეთის ზავის დადების შემდეგ წინააღმდეგობა ამ ორ სახელმწიფოს შორის არ შენელებულა. მართალია, ოსმალეთმა ირანის წინააღმდეგ ომში გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია, მაგრამ იგი არ იყო კმაყოფილი ზავის პირობებით და ხელსაყრელ დროს უცდიდა, რათა ირანის წინააღმდეგ ახალი ომი გაეჩაღებინა.

ოსმალეთს განსაკუთრებით აინტერესებდა ამიერკავკასიის დაპყრობა, რადგანაც მისი ხელში ჩაგდებით, ოსმალეთს საშუალება ეძლეოდა უშუალოდ დაეწყო შეტევა ჩრდილოეთ-დასავლეთიდან საკუთრივ ირანის წინააღმდეგ. კასპიის ზღვის სანაპიროს დაპყრობით ოსმალეთს შესაძლებლობა ეძლეოდა განემტკიცებინა ურთიერთობა შუა აზიის ხანებთან, რომლებიც აგრეთვე გამუდმებულ თავდასხმებს აწყობდნენ ირანზე. გარდა ამისა, ოსმალეთისათვის განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამიერკავკასიაზე გამავალი სავაჭრო გზების ხელში ჩაგდებას. ოსმალეთი მიისწრაფოდა, აგრეთვე, ხელთ ეგდო ვოლგა-ასტრახანის სავაჭრო მაგისტრალი, ევროპა-აზიის ეს ახალი სავაჭრო გზა.

ამიერკავკასიის დაპყრობით და ჩრდილოეთ კავკასიაში გაბატონებით ოსმალეთი უპირისპირდებოდა რუსეთს, რომელიც ამ დროს თანდათანობით სამხრეთისაკენ მოიწევდა და ოსმალეთის წინააღმდეგ მებრძოლ კავკასიის ხალხებს მფარველად ევლინებოდა.

ოსმალეთისათვის არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა ამიერკავკასიის დაპყრობას მისი ბუნებრივი რესურსებისა და სიმდიდრის ხელში ჩაგდების თვალსაზრისითაც.

ასეთ ვითარებაში შაჰ თამაზ I დაინტერესებული იყო ოსმალეთთან ამასიის ზავის პირობების შენარჩუნებით.

1576 წელს სტამბოლში ჩავიდა ირანის შაჰის ელჩი თოქმაქ ხანი და სულთანს ძვირფასი საჩუქრები მიართვა. თოქმაქ ხანის ელჩობის მიზანი იყო სულთან მურად III-სათვის ტახტზე ასვლის მილოცვა და 1555 წლის ირან-ოსმალეთის ზავის განახლება. სტამბოლში ირანის ელჩს ციივად შეხვდნენ და იგი მალე სამშობლოში დაბრუნდა.

1576 წელს გარდაიცვალა შაჰ თამაზ I. მისი გარდაცვალების შემდეგ ირანში დაიწყო ბრძოლა ყიზილბაშ ამირებს შორის, ტახტზე მათთვის სასურველი უფლისწულის ასაყვანად.

შაჰ თამაზ I-ის სიკვდილის შემდეგ ტახტზე ავიდა შაჰ ისმაილ II. მაგრამ მას დიდხანს არ უმეფია და 1577 წელს ტახტზე აყვანილ იქნა მუჰამედ

ჩილდირის ბრძოლა

სინან ფაშა

ფერჰად ფაშა

ლალა მუსტაფა ფაშა

ხუდაბანდე, ნახევრად ბრმა და სუსტი ნებისყოფის ადამიანი. ქვეყანაში შინაფეოდალური ბრძოლა გრძელდებოდა.

ირანში დაწყებული აშლილობა, ოსმალეთის მთავრობის თვალსაზრისით, ხელსაყრელი დრო იყო ირანის დასამარცხებლად და ამიერკავკასიის ქვეყნების დასაპყრობად. ოსმალეთის სულთანი ვარაუდობდა, რომ მას ყიზილბაშთა სახელმწიფო ეფექტურ წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა.

1577 წლის ბოლოს სულთანმა გადაწყვიტა ომი დაეწყო ირანის წინააღმდეგ.

1578 წლის 2 იანვარს სულთანმა ირანის წინააღმდეგ ომში ოსმალეთის ლაშქრის მთავარსარდლად დანიშნა ლალა მუსტაფა ფაშა.

ირანთან ომის დაწყების წინ, 1577 წელს, სულთანმა ზავი დადო ავსტრიის იმპერატორთან, 1578 წელს - პოლონეთთან. ამასთანავე სულთანმა გადადგა ნაბიჯი რუსეთთან ურთიერთობის გაუმჯობესებისაკენ.

1578 წლის 5 აპრილს ლალა მუსტაფა ფაშამ სტამბოლი დატოვა და მრავალრიცხოვანი ლაშქრით ირანის წინააღმდეგ საომრად გაემართა. მას დავალებული ჰქონდა ამიერკავკასიის ქვეყნების დაპყრობა და მისი ოსმალეთისათვის დამორჩილება.

ოსმალეთის ლაშქარი მეტად მრავალრიცხოვანი იყო. დონ ხუან სპარსელის ცნობით, ოსმალეთის ლაშქარი 200.000 კაცისაგან შედგებოდა. აქედან 100.000 მეომარი იმ დროისათვის კარგად იყო შეიარაღებული. ლაშქარს თან ახლდა 500-მდე სხვადასხვა ყალიბის ქვემეხი.

ტ. მინადოის ცნობით, ოსმალთა ლაშქარი 300.000 კაცს შეადგენდა, ხოლო ისქანდერ მუნშის მიხედვით - 100.000-ს.

ოსმალეთის ლაშქრის მომარაგება სურსათ-სანოვაგითა და საჭურველით დაევალა არა მარტო ანატოლიის (ოსმალეთის აზიური ნაწილი), არამედ რუმელიის (ევროპული ნაწილი), ეგვიპტისა და კუნძულ კვიპროსის გამგებლებსაც. ევროპიდან ლაშქრისათვის გათვალისწინებული ტვირთი გემებით ტრაპიზონისა და ბათუმის ნავსადგურებში ჩაჰქონდათ, ხოლო იქიდან კი ხმელეთით - არზრუმში.

ლალა მუსტაფა ფაშამ დატოვა სტამბოლი და ლაშქრითურთ უსქუდარში გადავიდა, იქიდან კი გეზი აღმოსავლეთისაკენ აიღო. ოსმალეთის ლაშქარმა გაიარა იზმირი, კონია, კაისერი, სივასი, ვანი და არზრუმში ჩავიდა. ლაშქრის ერთი ნაწილი ზღვით გაემგზავრა და ტრაპიზონში ჩავიდა.

გზადაგზა ლალა მუსტაფა ფაშას ლაშქარს უერთდებოდნენ სხვადასხვა პროვინციების გამგებლები თავისი ლაშქრითურთ.

3 ივლისს ლალა მუსტაფა ფაშა არზრუმში ჩავიდა და იქ 20 დღე დაჰყო.

არზრუმში ყოფნის დროს ლალა მუსტაფა ფაშამ წერილები გაუგზავნა ამიერკავკასიის მეფე-გამგებლებს, მათ შორის კახეთის მეფეს ალექსანდრეს, ლევანის ძეს, დაუდ ხანს, ლუარსაბის ძეს, გიორგი იმერეთის მეფეს, მანუჩარს,

გურიელს და დადიანს. ლალა მუსტაფა ფაშა მათ მოუწოდებდა მორჩილნი ყოფილიყვნენ და ეომათ ირანის წინააღმდეგ.

ლალა მუსტაფა ფაშას წერილებიდან შეიძლებოდა ისეთი დასკვნის გამოტანა, რომ თითქოს თურქეთი კმაყოფილდებოდა მხოლოდ ვასალური დამოკიდებულებით. მაგრამ მოვლენათა მსვლელობამ მალე გამოამჟღავნა მისი ნამდვილი ზრახვები.

არზრუმიდან გამგზავრების წინ ლალა მუსტაფა ფაშამ სამხედრო საბჭო მოიწვია. მასზე მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება, დაეკავებინათ ჯერ საქართველო, შემდეგ კი - შირვანი და დაღესტანი.

23 ივლისს ლალა მუსტაფა ფაშამ არზრუმი დატოვა და აღმოსავლეთისაკენ გაემართა. ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად დანაწილებულმა საქართველომ ვერ შეძლო დამპყრობლის წინააღმდეგ თავისი ძალების გაერთიანება. საქართველოს მეფე-მთავრები თავისი პირადი ინტერესების შესაბამისად მოქმედებდნენ და თუ მათთვის ხელსაყრელი აღმოჩნდებოდა, ისინი ოსმალეთის სარდალს მორჩილებასაც კი უცხადებდნენ. ლალა მუსტაფა ფაშამ მოხერხებულად გამოიყენა საქართველოს პოლიტიკური დაშლილობა ოსმალეთის ინტერესების სასარგებლოდ. ყოველივე ამის გამო, დამპყრობელმა, მიუხედავად ქართველი ხალხის თავდადებული ბრძოლისა, შეძლო საქართველოში გარკვეული წარმატებების მოპოვება.

5 აგვისტოს ოსმალეთის ლაშქარი არტაანში ჩავიდა. არტაანის აღმოსავლეთიდან იწყებოდა საქართველოს (სამცხე-საათაბაგოს) საზღვარი. ამ დროს სამცხე-საათაბაგოში შიდაფეოდალური ბრძოლა მიმდინარეობდა, რის გამო ქვეყანა მტერს მოუმზადებელი შეხვდა.

1578 წლის 9 აგვისტოს ჩილდირის ველზე ოსმალებსა და ირანელებს შორის მოხდა დიდი ბრძოლა. ირანელთა ლაშქარი 30.000 კაცს შეადგენდა. წყაროებიდან ირკვევა, რომ ირანელთა მხარეზე ბრძოლაში ქართველებიც იღებდნენ მონაწილეობას. ბრძოლის დაწყების წინა ღამეს კოკისპირული წვიმა მოვიდა, რამაც გააძნელა ოსმალთა ზარბაზნებისა და ცეცხლმსროლელი იარაღის მოქმედება, რაშიაც ოსმალებს აშკარა უპირატესობა ჰქონდათ ირანელებზე. ჩილდირის ბრძოლა მეტად ცხარე ხასიათს ატარებდა და ოსმალთა გამარჯვებით დამთავრდა. ოსმალებმა 500 ტყვე და დიდძალი ნადავლი იგდეს ხელთ. 5.000 ყიზილბაში ბრძოლის ველზე დაიღუპა.

ჩილდირის ველზე გამარჯვების შემდეგ ოსმალებს გზა ქართლისაკენ გახსნილი ჰქონდათ და ლალა მუსტაფა ფაშას ლაშქარი თბილისისაკენ გაემართა. ამ დროს ქართლის გამგებლად გამაჰმადიანებული დაუდ ხანი იჯდა. ლალა ფაშამ დაუდ ხანს წერილი გაუგზავნა და მორჩილება მოსთხოვა. ლალა ფაშას წერილს დაუდ ხანმა პასუხი არ გასცა. მან სცადა ოსმალეთისათვის წინააღმდეგობის გაწევა, მაგრამ მალე დარწმუნდა, რომ ოსმალთა მრავალრიცხოვანი ლაშქრის წინააღმდეგ წარმატებით ბრძოლა არარეალური იყო. თბილისის

მუსტაფა ფაშას მოლაპარაკება ალექსანდრე
კახეთის მეფესთან

მოსახლეობა ქალაქიდან გაიხიზნა, დაუდ ხანმა თბილისი გადასწვა და ლორეს წავიდა: "გაირეს, წავიდეს თბილისის ქალაქზე, ის დაუდხან დაწვა და გაეცალა, ლორეს ჩავიდა".

24 აგვისტოს ოსმალთა ლაშქარმა თბილისი დაიკავა. ქალაქის აღების შემდეგ ოსმალები აქ თავისი წესების შემოღებას შეუდგნენ: ქართლის დაპყრობას კი თბილისის (ქართლის) საბეგლაგბეგოს დაარსება მოჰყვა. მის გამგებლად ლალა მუსტაფა ფაშამ კასტამონიის სანჯაყბეგი სოლაქ ფერჰად ფაშას ძე მეჰმედ ბეგი დანიშნა. ოსმალებმა ქალაქში ორი ეკლესია მეჩეთად გადააკეთეს, ხოლო თბილისის დასაცავად 1.800 ჯარისკაცი ჩააყენეს.

მოლაპარაკების შედეგად კახეთის მეფეს ყოველწლიურად ხარკი უნდა გადაეხადა ოსმალეთისათვის: 30 იუქი აბრეშუმი, 20 ქალ-ვაჟი, 10 ფრთა შევარდენი და 10 ფრთა მიმინო.

ამის შემდეგ ოსმალეთის ლაშქარი აღმოსავლეთ ამიერკავკასიისაკენ გაემართა. 12 სექტემბერს ოსმალებმა არეში აიღეს. ლალა მუსტაფა ფაშამ აქედან ოსმალთა ლაშქარი სხვადასხვა მიმართულებით გაგზავნა და მათ მთელი რიგი ქალაქები დაიპყრეს, მათ შორის: შემახა, კაბალა, ბაქო, შაბურანი (შაბრანი), დერბენდი, მაჰმუდაბადი და სალიანი.

შირვან-აზერბაიჯანის დაპყრობის შემდეგ ოსმალები აქაც თავისი წესების შემოღებას შეუდგნენ. მათ ქვეყანა აღწერეს და საბეგლაგბეგო დააარსეს. შირვანის საბეგლარბეგო 14 სანჯაყად დაჰყვეს. შირვანის საბეგლარბეგოს გამგებლად ოსმან ფაშა დანიშნეს.

ადგილობრივი მოსახლეობა ოსმალთა ამ ლონისძიებას მტრულად შეხვდა და დამპყრობელთა წინააღმდეგ ბრძოლა დაიწყო. ოსმალთა ლაშქრის მდგომარეობა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში თანდათან გართულდა.

8 ოქტომბერს ლალა მუსტაფა ფაშა იძულებული იყო შირვანიდან უკან გაბრუნებულიყო. კახეთზე გავლით ლალა ფაშა თბილისში ჩავიდა. ქალაქში საშინელი შიმშილი იყო, ამას თან დაემთხვა ეპიდემია. მრავალი ოსმალო მეციხოვნე ავადმყოფობით გარდაიცვალა. მინადოის ცნობით, ეს იმის გამო მოხდა, რომ თბილისის გამგებელმა მეჰმედ ფაშამ მეციხოვნეებს აუკრძალა სიმაგრიდან გასვლა სანოვაგის საშოვნელად, მტრის შიშით. ლალა ფაშამ მეციხოვნეები გაამხნევა, მათ სურსათ-სანოვაგის მარაგი დაუტოვა და თვითონ ორი დღის შემდეგ თბილისიდან გავიდა, ახლომახლო სოფლები დაარბია.

ლალა მუსტაფა ფაშა მუხრანზე გავლით გორში ჩავიდა და გორის ციხე გაამაგრა.

ქართლის საქმეების მოგვარების შემდეგ ლალა მუსტაფა ფაშამ ლაშქრის ერთი ნაწილი იმერეთისაკენ გაგზავნა. იმერეთისაკენ მიმავალ ოსმალებს ლიხის მთაზე დახვდა იმერეთის ლაშქარი, რომელმაც დაამარცხა და უკუაქცია ოსმალები.

ამგვარად, ოსმალთა ცდა, შესულიყვნენ იმერეთში, მარცხით დამთავრდა.

გორიდან ლალა მუსტაფა ფაშა სამცხისაკენ გაემართა და ალთუნ ყალაში ჩავიდა.

1578 წლის 21 ნოემბერს ლალა ფაშა არზრუმში ჩავიდა. ამის შემდეგ ოსმალეთის ლაშქარი საზამთროდ დაბანაკდა.

ლალა მუსტაფა ფაშას არზრუმში ჩასვლით დამთავრდა 1578 წლის ოსმალეთის სამხედრო ოპერაციები ამიერკავკასიაში.

ირან-ოსმალეთის ომის დაწყებისთანავე, ოსმალეთი შავი ზღვის ნავსადგურებს ტრაპიზონსა და ბათუმს იყენებდა ირანის წინააღმდეგ მოქმედი ლაშქრისათვის სამხედრო საჭურველისა და სურსათ-სანოვაგის მისაწოდებლად. ოსმალებს ტვირთი გემებით ტრაპიზონსა და ბათუმში ჩაჰქონდათ, იქიდან კი საქარავნო გზით ოსმალეთის ლაშქარს აწვდიდნენ.

ქართლისა და შირვანის დაპყრობის შემდეგ ამ ქვეყნებში განლაგებული ოსმალთა ჯარების მომარაგება სამხედრო საჭურველითა და სურსათ-სანოვაგით შეტად გაძნელდა. ეს აიხსნება არა მარტო იმით, რომ ოსმალთა საკომუნიკაციო გზები ასეული და ათასი კილომეტრებით იყო დაშორებული ოსმალეთის მთავარ ბაზებს, არამედ იმითაც, რომ დაპყრობილი მოსახლეობა საბოტაჟს უწევდა მტერს, თავს ესხმოდა და დიდ ზარალს აყენებდა ოსმალთა სამხედრო რაზმებს, რომლებსაც სამხედრო საჭურველი და სხვა საჭირო საგნები მიჰქონდათ ამ ქვეყნებში განლაგებული ოსმალთა გარნიზონებისათვის.

ასეთ პირობებში ოსმალეთმა მთელი რიგი ზომები მიიღო მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად.

სულთანმა ყირიმის ხანს მუჰამედ გირეის უბრძანა, თავისი ლაშქრით დახმარება აღმოეჩინა შირვანში მყოფი ოსმალთა ჯარებისათვის. 1578 წლის შემოდგომაზე ყირიმის ხანის ლაშქარი ჩრდ. კავკასიის გზით შირვანში ჩავიდა და ოსმან ფაშას დახმარება აღმოუჩინა.

სულთანს აგრეთვე განზრახული ჰქონდა ჩრდილოეთ კავკასია თავისი გავლენის ქვეშ მოექცია და აქ ვასალური სამფლობელოები შეექმნა.

ამავე დროს სულთანმა გადაწყვიტა საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროსა და დასავლეთ საქართველოს დაპყრობაც.

1579 წელს, ლალა მუსტაფა ფაშას ბრძანებით, ადმირალი კილიჩ ალი ფაშა 60 ხომალდისაგან შემდგარი ფლოტით შავი ზღვიდან მდინარე ფაზისის (რიონის) შესართავში შევიდა და ქალაქ ფოთში ციხე ააშენა.

ფოთის დაპყრობის შემდეგ, როგორც ჩანს, ოსმალები მდინარე რიონით ქუთაისისაკენ გემართნენ და მისი დაპყრობა სცადეს. მაგრამ ქართველებმა დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს ოსმალებს და აიძულეს ისინი უკან გაბრუნებულიყვნენ. ამრიგად, ოსმალთა ცდა, აეღოთ ქუთაისი, მარცხით დამთავრდა.

ამიერკავკასიის ქვეყნების დაპყრობის შემდეგ ოსმალეთის მთავრობამ შეცვალა თავისი დამოკიდებულება სამცხე-საათაბაგოსადმი. სულთანი მურად III აღარ კმაყოფილდებოდა მესხეთის მოხარკეობით და იგი დღის წესრიგში

აყენებდა სამცხე-საათაბაგოს გაუქმებისა და აქ საბეგლარბეგოს (საფაშოს) დაარსების საკითხს.

სამცხე-საათაბაგოში ამ მიმართულებით ოსმალებს უკვე ჰქონდათ ჩატარებული სათანადო სამზადისი. სამცხე-საათაბაგოს დასავლეთ ნაწილში ოსმალები ჯერ კიდევ XVI საუკუნის პირველ ნახევარში შეუდგნენ ოსმალური მიწათმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის წესების შემოღებასა და ქვეყნის სანჯაყებად დაყოფას, ხოლო სამცხის აღმოსავლეთ ნაწილში კი, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, ეს ცვლილებები მოხდა ლალა მუსტაფა ფაშას ლაშქრობის დროს. ამგვარად, სამცხე-საათაბაგოს როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ ნაწილში ოსმალური მიწათმფლობელობის ფორმები იყო შემოღებული და ქვეყანა სანჯაყებად იყო დანაწილებული. მაგრამ, სულთნის თვალსაზრისით, საჭირო იყო სამცხეში შექმნილი სანჯაყების გაერთიანება და ერთი საბეგლარბეგოს (საფაშოს) დაარსება.

1579 წლის 25 ივნისს სულთანმა დააარსა ჩილდირის (ახალციხის) საფაშო და მის პირველ ბეგლარბეგად (ფაშად) გამაჰმადიანებული მანუჩარი (მუსტაფა) დანიშნა. მაგრამ ოსმალთა ხელისუფლების აქ საბოლოოდ გაბატონებისათვის სულთნის მთავრობას დიდი დრო დასჭირდა. ჩილდირის (ახალციხის) საფაშოს დაარსებით იწყება ახალი ეტაპი ქვეყნის გაოსმალების საქმეში.

2. ქართველი ხალხის ბრძოლა ოსმალთა წინააღმდეგ

ოსმალთა წარმატებებმა ამიერკავკასიაში აიძულა შაჰის მთავრობა შეეცვალა თავისი დამოკიდებულება საქართველოს მიმართ და გარკვეულ კომპრომისზე წასულიყო. შაჰმა დაინახა, რომ დაუდ ხანი ოსმალეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად არ გამოდგებოდა. იგი არ სარგებლობდა მოსახლეობის მხარდაჭერით და არც საერთოდ რაიმე სამხედრო ნიჭი გამოუჩენია ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ცხადია, ასეთ ვითარებაში, იგი არ გამოდგებოდა საქართველოში ოსმალთა წინააღმდეგ მებრძოლი ძალების გამაერთიანებლის როლში. ამიტომ ირანის შაჰი სტოვებს თავის "ერთგულ ყმას" დაუდ ხანს და სიმონ I-ს უახლოვდება. ირანის შაჰმა ხუდაბანდემ 9 წლის განმავლობაში ტყვეობაში მყოფი სიმონ ქართლის მეფე ალამუთის ციხიდან გაათავისუფლა და საქართველოში ოსმალთა წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოგზავნა.

სიმონ I-ის ტყვეობიდან გათავისუფლება ირანის შაჰის დიდმნიშვნელოვანი პოლიტიკური აქტი იყო. იგი ნიშნავდა საერთოდ შაჰის პოლიტიკის შეცვლას ქართლის სამეფოს მიმართ, მის მიმართ კომპრომისზე წასვლას.

სიმონ მეფე, ირანიდან დაბრუნების შემდეგ, სულ მალე გახდა ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლის მებაჩრაღედ არა მარტო საქართველოში, არამედ მთელ ამიერკავკასიაში.

ქართველების ბრძოლა ოსმალთა წინააღმდეგ ირანსაც უმსუბუქებდა მდგომარეობას. მაგრამ ქართველები, რა თქმა უნდა, საკუთარი ქვეყნის დამოუკიდე-

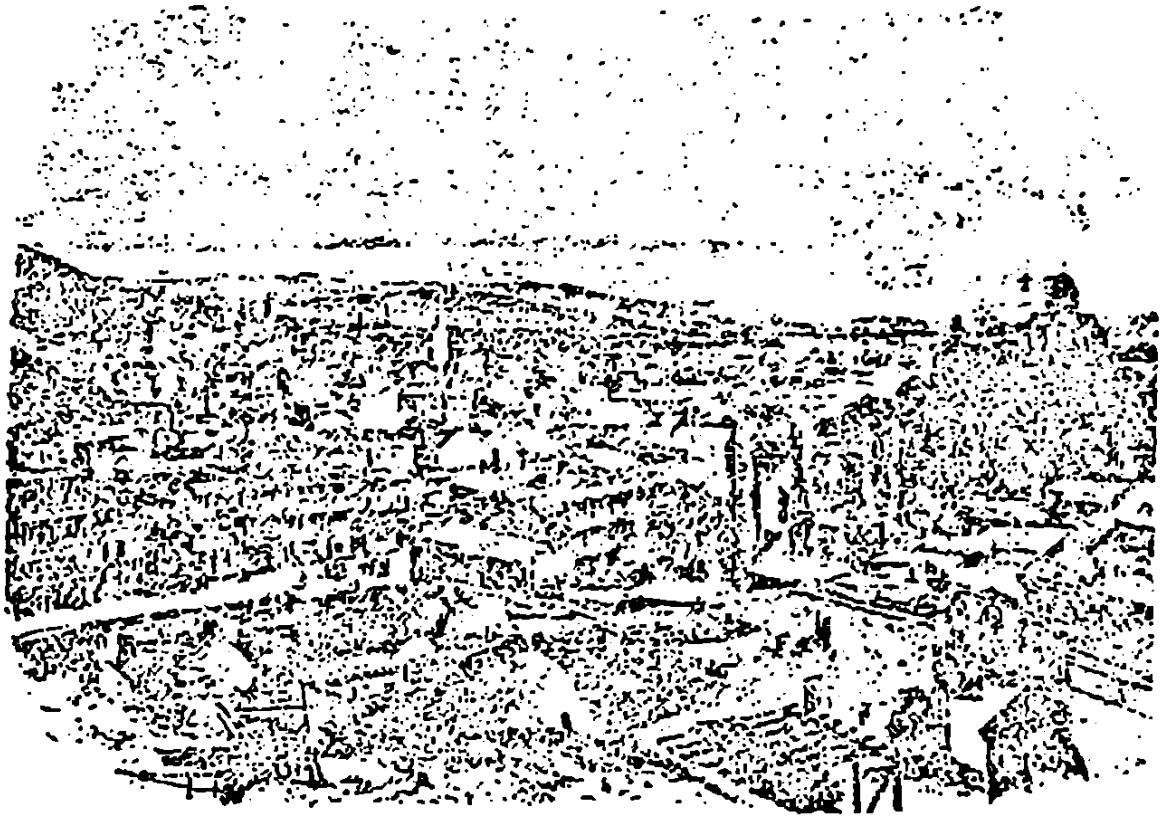

თბილისი

თმოგვის ციხე

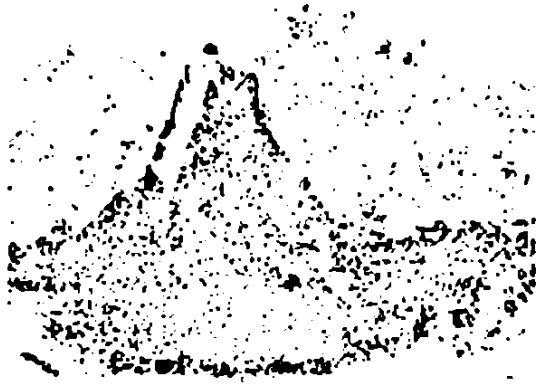

გორის ციხე

ბლობისათვის იბრძოდნენ, ოსმალეთთან ომში ჩაბმული ირანი კი თავის მოკავშირედ მიაჩნდათ (ირან-საქართველოს მოკავშირეობა აღნიშნულ ხანაში სათანადოდაა ასახული იმდროინდელ აღმოსავლურ და ევროპულ წყაროებში).

1578 წლის ოქტომბერში სიმონ მეფე ქართლში მოვიდა. ქართლში დაბრუნების შემდეგ აქ მას მეტად ხელსაყრელი ვითარება დახვდა ოსმალთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. ოსმალთა მიმართ უკმაყოფილება დღითიდღე იზრდებოდა. "სიმონის ქართლში ჩამოსვლით იწყება ახალი პერიოდი ქართველი ხალხის ბრძოლის ისტორიაში თურქ დამპყრობთა წინააღმდეგ. სიმონის ირგვლივ დაირაზმა ქართლის მოწინავე საზოგადოება".

როგორც აღინიშნა, ქართლის დაპყრობის შემდეგ ოსმალებმა თბილისის (ქართლის) საბეგლარბეგო დააარსეს და აქ "ოსმალობის" შემოღებას შეუდგნენ. "ოსმალობის" საფრთხემ ქართული ფეოდალური საზოგადოების უმრავლესობა ოსმალთა წინააღმდეგ განაწყო.

1579 წლის 30 მარტს სიმონ მეფემ ირანელებთან ერთად ალყა შემოარტყა თბილისს. თბილისის ბეგლარბეგი მეჰმედ ფაშა ოსმალეთის სარდალს წერილს წერილზე უგზავნიდა, თავის მძიმე მდგომარეობას აუწყებდა და დახმარებას ითხოვდა.

ყოველივე ამის გამო, 1579 წელს ოსმალთა სარდლის ლალა მუსტაფა ფაშას ერთ-ერთი მთავარი საზრუნავი იყო ქართლში განლაგებული ოსმალთა გარნიზონებისათვის დახმარების აღმოჩენა და ქართველების მორჩილებაში მოყვანა.

ლალა მუსტაფა ფაშამ ალყაშემორტყმული თბილისის დასახმარებლად გაგზავნა 12-ათასიანი ლაშქარი ზულყადრიის ბეგლარბეგის მუსტაფა ფაშას მეთაურობით.

1579 წლის 26 ივლისს მუსტაფა ფაშას ლაშქარი ყარსიდან გამოემართა და 2 აგვისტოს თბილისში ჩამოვიდა. ამ დროს ქალაქში საშინელი შიმშილი მძვინვარებდა. "ციხეში ალყაშემორტყმულთა შორის ხორბლის ქილა ათას ახჩად იყიდებოდა, ქერისა კი - რვაასად და, ბოლოს, ისიც არ დარჩა. ერთი აქლემი ოცი ათას ახჩად გაიყიდა. ბოლოს ძაღლისა და კატის ხორციც ჭამეს. ისე რომ ერთი ძაღლი ორ-ორ ათასადაც გაიყიდა. ამ გაჭირვება-უბედურებაში მყოფ ალყაშემორტყმულ მეციხოვნეებში მხოლოდ შვიდასი კაცი გადარჩა". მუსტაფა ფაშამ ოსმალთა გარნიზონს სურსათ-სანოვაგე, ტყვიაწამალი და ხაზინა გადასცა. ამავე დროს ოსმალთა გარნიზონი თბილისში განახლებულ იქნა და ჩერქეზ კასიმ ბეის მეთაურობით ქალაქში 500 ჯარისკაცი იქნა დატოვებული. 17 სექტემბერს მუსტაფა ფაშამ თბილისი დატოვა და ყარსისაკენ გაემართა.

ოსმალთა მაშველი ლაშქრის თბილისიდან გასვლის შემდეგ ქართველებმა ქალაქს კვლავ ალყა შემოარტყეს, ხოლო თბილისიდან ყარსისაკენ მიმავალ ოსმალთა ლაშქარს გზაში თავს დაესხნენ და დიდი ზარალი მიაყენეს. ალ-

სიმონ I-ის ბრძოლა არზრუმის ფაშასთან

ყაშემორტყმულ ქალაქში პანიკა დაიწყო. ოსმალო ჯარისკაცთა დიდმა ნაწილმა ქალაქი დატოვა და გაქცევით უშველა თავს. ლალა მუსტაფა ფაშა კვლავ იძულებული შეიქნა გაეგზავნა თბილისში ახალი დამხმარე ძალები და სურსათ-სანოვაგე. ამ ამოცანის შესრულება მან დიარბექირის ბეგლარბეგს ბეკრემ ფაშასა და დიდი ვეზირის მეჰმედ სოკოლუს შვილს, მარაშის ბეგლარბეგს ჰასან ფაშას დაავალა.

18 სექტემბერს ოსმალთა ახალი დამხმარე ძალები ყარსიდან თბილისისაკენ გაემართნენ. ტ. მინადოისა და დონ ხუან სპარსელის ცნობით, როდესაც ოსმალთა 20-ათასიანი ლაშქარი თბილისისაკენ მიდიოდა, გზაში მათ თავს დაესხნენ სიმონ მეფე და ირანელთა სარდალი ალი ყული ხანი, ოსმალებს დიდი ზარალი მიაყენეს და ჰასან ფაშას ლაშქარმა ძლივს შეძლო თბილისში შესვლა.

თბილისის ბეგლარბეგი მეჰმედ ფაშა, რომელმაც ვერ შეძლო მასზე დაკისრებული მოვალეობის შესრულება, გადაყენებულ იქნა, ხოლო მის ნაცვლად თბილისის ბეგლარბეგად დაინიშნა ჰაჯი ბეგი ზადე აჰმედ ფაშა. ჰასან ფაშამ ოსმალთა გარნიზონი გააძლიერა და დატოვა 3.000-იანი ლაშქარი, კარგად მომარაგებული და აღჭურვილი. თბილისიდან ყარსისაკენ მიმავალ ოსმალთა ლაშქარს კვლავ თავს დაესხა სიმონ მეფე და ამჯერადაც დიდი ზარალი მიაყენა. ჰასან ფაშას ლაშქარი დიდი დაბრკოლებებით ყარსში ჩავიდა და ლალა მუსტაფა ფაშას თბილისის ამბები მოახსენა.

იმავე წლის აგვისტო-სექტემბერში ოსმალებმა ყარსის ციხე გაამაგრეს.

22 ოქტომბერს ლალა მუსტაფა ფაშა საზამთროდ ყარსიდან არზრუმში ჩავიდა და იქ დაბანაკდა. არსებითად, 1579 წელს საომარი ოპერაციები ამით დამთავრდა. ოსმალებმა ვერ შეძლეს მათ მიერ დაპყრობილი ადგილების დამორჩილება.

სულთანი მურად III უკმაყოფილო იყო 1579 წლის შედეგებით და ამის გამო მან ლალა მუსტაფა ფაშა გადააყენა. ლალა მუსტაფა ფაშას გადაყენების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი ის იყო, რომ მან ვერ შეძლო ქართველი ხალხისა წინააღმდეგობის დაძლევა და სიმონ მეფის დამორჩილება.

სულთანი დარწმუნდა, რომ ქართველების წინააღმდეგობის დაძლევა სამხედრო ღონისძიებებით შეუძლებელი იყო. ამიტომ მან გადაწყვიტა სიმონ მეფის მიმართ, რომელიც ქართველთა ბრძოლას მეთაურობდა, გარკვეულ კომპრომისზე წასულიყო. ამას ადასტურებს აღმოსავლეთის ლაშქრის მთავარსარდლის მოვალეობის დროებითი შემსრულებლის ხუსრევ ფაშას მიერ სიმონ მეფისადმი გაგზავნილი წერილი. ხუსრევ ფაშა სიმონ მეფეს წერდა: "შენი ქვეყნის სხვისთვის გადაცემა აშკარა უსამართლობაა, დღეიდან თუ შენ მოითხოვ "წყალობის ხელშეკრულებას" და დახმარებას აღმოუჩენ თბილისში მყოფ (ოსმალთა - მ. ს.) ჯარს, მაშინ შენი ქვეყანა "საფადიშაჰო ლივას" სახით შენ გადმოგეცემა".

ეს წერილი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმ მხრივ, რომ ოსმალეთის მთავრობა იძულებული შეიქნა ელიარებინა, რომ სიმონ მეფის სამფლობელოს სხვისთვის გადაცემა "აშკარა უსამართლობა" იყო. ამით იგი ფაქტობრივად სიმონ მეფეს ცნობდა თავისი ოლქის კანონიერ გამგებლად, მაგრამ ოსმალეთისათვის მისაღები წესით. სიმონ მეფეს თავისი სამფლობელო გადაეცემოდა "ფადიშაჰის ლივას" სტატუსით. ამგვარად, სიმონ მეფე უნდა ყოფილიყო არა ქართული სამეფოს გამგებელი (მეფე), არამედ ოსმალური პროვინციის (ლივა) მოხელე (ფაშა). ამასთანავე, თბილისში უნდა დარჩენილიყო ოსმალთა გარნიზონი. მაშასადამე, ოსმალეთის მთავრობა არ აპირებდა ქართლში ქართული სამეფო ხელისუფლების აღდგენას, რომელიც მან 1578 წელს გააუქმა, მაგრამ იგი მზად იყო სიმონი ეცნო მის გამგებლად ოსმალური წესისამებრ.

ოსმალეთის მთავრობის ეს წინადადება სიმონ მეფისათვის მიუღებელი იყო. იგი სულთნისაგან მოითხოვდა, რომ ოსმალეთსა და ქართლის სამეფოს შორის დამოკიდებულების პოლიტიკური ფორმა მოხარკეობის საფუძველზე დამყარებულიყო.

3. სინან ფაშას ლაშქრობა

1580 წლის გაზაფხულზე სულთანმა აღმოსავლეთის ლაშქრის მთავარსარდლად სინან ფაშა დანიშნა. არსებითად, სინან ფაშას წინაშე იგივე ამოცანა იდგა, რაც ლალა მუსტაფა ფაშას წინაშე - დაემორჩილებინა საქართველო და დაპყრობილ ამიერკავკასიის ქვეყნებში აეგო და გაემაგრებინა ციხე-სიმაგრეები.

1580 წლის 25 აპრილს სინან ფაშამ სტამბოლი დატოვა და აღმოსავლეთში სალაშქროდ გამოემართა.

ზაფხულის დასაწყისში სინან ფაშა არზრუმში ჩავიდა და იქ დაბანაკდა. სინან ფაშამ გადაწყვიტა, პირველ რიგში ალყაშემორტყმული თბილისისათვის დახმარება აღმოეჩინა. 28 ივლისს სინან ფაშას ლაშქარი დმანისში ჩავიდა და იქ ერთი კვირა დაჰყო. სინან ფაშამ ბრძანება გასცა ციხის შეკეთებისა და აღდგენის შესახებ, მაგრამ ციხის მშენებლობას ხელი შეუშალა დიდმა წვიმებმა და ამ განზრახვაზე ოსმალებმა ხელი აიღეს.

სწორედ ამ დროს სტამბოლიდან სინან ფაშასთან ჩავიდა ქეთხუდა იემიშჯი ჰასან აღა, რომელმაც ვეზირობის ბეჭედი ჩამოიტანა და სინან ფაშას აცნობა, რომ იგი სულთანმა დიდ ვეზირად დანიშნა. ეს ამბავი ოსმალთა ბანაკში დიდი ზეიმით აღნიშნეს. ამის შემდეგ სინან ფაშა თბილისისაკენ გაემართა. გზაში სინან ფაშას ლაშქარს ქართველთა პარტიზანული რაზმები თავს დაესხნენ და დიდი ზარალი მიაყენეს. სინან ფაშამ დიდი ბრძოლებისა და განსაცდელის შედეგად შეძლო თბილისში ჩასვლა და ოსმალთა გარნიზონისათვის დახმარების აღმოჩენა. სარდალი ქალაქში წესრიგის დამყარებას შეუდგა.

სინან ფაშამ თბილისის ბეგლარბეგობიდან გადააყენა აჰმედ ფაშა ჰაჯი ბეგი ზადე და მის ადგილზე გიორგი ბეგი დანიშნა. ჩვენი დაკვირვებით, გიორგი ბეგი (გამაჰმადიანების შემდეგ იუსუფი) იმერეთის მეფის შვილია. ის, რომ ქართლის (თბილისის) ბეგლარბეგად დანიშნულ იქნა გამაჰმადიანებული, საქართველოს სამეფო გვარის წარმომადგენელი და არა თურქი მოხელე, ნიშნავს ოსმალეთის უკან დახევას და დათმობას. მაგრამ, მეორეს მხრივ, ამით სულთანი თიშავდა მის წინააღმდეგ მებრძოლ ძალებს, უპირისპირებდა რა ერთმანეთს სიმონ ქართლის მეფესა და იმერეთის მეფეს გიორგის.

თბილისის ციხის გამაგრებისა და ოსმალო მეციხოვნეებისათვის სურსათსანოვაგისა და ხაზინის დატოვების შემდეგ, სინან ფაშა დმანისის გზით უკან გაბრუნდა. გზაში მას სიმონ მეფისა და სპარსელთა ლაშქარი თავს დაესხა და დიდი ზიანი მიაყენა. დმანისზე გავლით სინან ფაშა სამცხეში ჩავიდა და ჩილდირის ველზე დაბანაკდა. სამცხეში ოსმალთა ლაშქარს ქართველები მოსვენებას არ აძლევდნენ. "აქ, - წერს ფეჩევი, - ქართველ ბოროტგანმზრახველ ქურდთა თვალებს ძილი არ მიეკარა და ამის გამო არც ერთ კაცს ერთი საათითაც არ დაუსვენია".

სამცხიდან სინან ფაშას ლაშქარი ყარსში ჩავიდა, ხოლო იქიდან საზამთროდ არზრუმში დაბანაკდა. ამგვარად, ვერც ლალა მუსტაფა ფაშამ და ვერც სინან ფაშამ ვერ შეძლეს საქართველოს დამორჩილება.

4. ირან-ოსმალეთის საზავო მოლაპარაკება

ირანთან ომს ბოლო არ უჩანდა. ამასთანავე ოსმალთა წარმატებანი ამ ომში თანდათანობით მცირდებოდა. ოსმალებმა ვერ შეძლეს დაპყრობილი ქვეყნების დამორჩილება. პირიქით, ამიერკავკასიის ხალხები სულ უფრო მეტად აძლიერებდნენ ბრძოლას ოსმალთა წინააღმდეგ. ომის წარმოება კი ახალ-ახალ სახსრებს მოითხოვდა, ხოლო ოსმალეთის სახელმწიფოს ხაზინას აღარ შეეძლო დაეფარა ომის ხარჯები. ასეთ ვითარებაში ოსმალეთის სულთნის კარზე გამოჩნდნენ ირანთან ზავის დადების მომხრენი. მათ რიცხვში იყო დიდი ვეზირი და ირანთან ომში ოსმალეთის ლაშქრის მთავარსარდალი სინან ფაშა.

თავის მხრივ, ირანის შაჰი, რომელიც ოსმალეთთან ომისათვის მოუმზადებელი იყო და ამ ომში მარცხდებოდა, მზად იყო ოსმალეთთან ზავი დაედო, თუკი ზავის პირობები ირანისათვის მეტად მძიმე არ იქნებოდა.

ირანის შაჰმა სტამბოლში სულთანთან საზავო მოლაპარაკების მიზნით მაყსუდ ხანი გაგზავნა. საყურადღებოა, რომ ამ მოლაპარაკებაში შუამავლობა ალექსანდრე კახთა მეფეს უკისრია. შაჰმა კონსტანტინოპოლში თავისი ელჩი გაგზავნა, მას გააყოლა ალექსანდრე კახთა მეფის მოხუცი მღვდელი, როგორც საერთო მეგობარი და მშვიდობის დიდი მოსურვე.

არზრუმში ირანის ელჩი შეხვდა სინან ფაშას, რომელმაც დიდი პატივით

მიიღო იგი და შემდეგ დედაქალაქში გაისტუმრა.

1580 წლის 4 აგვისტოს მაყსუდ ხანი სტამბოლში ჩავიდა. ოსმალეთის დედაქალაქში ირანის ელჩს დიდი პატივით შეხვდნენ. მან სულთანი მურად III ინახულა და ძვირფასი საჩუქრები მიართვა. ირანის ელჩმა სულთანს ზავი შესთავაზა იმ პირობით, თუ ოსმალეთი დასჯერდებოდა ყარსსა და თბილისს. თავის მხრივ, სულთანი მზად იყო ირანთან ზავის დადებაზე იმ პირობით, თუ შაჰი სულთანს დაუთმობდა იმ ტერიტორიას, რომელიც ოსმალეთმა ირანთან ომის შედეგად დაიპყრო. მოლაპარაკება უშედეგოდ დამთავრდა.

1580 წლის 21 სექტემბერს მაყსუდ ხანმა სტამბოლი დატოვა და სამშობლოში დაბრუნდა.

ირან-ოსმალეთის საზავო მოლაპარაკება ამით არ დამთავრებულა. 1581 წლის 7 ივნისს, როდესაც სინან ფაშა საზამთროდ არზრუმში იმყოფებოდა, მასთან გამოცხადდა შაჰის ელჩი ნაბუთ აღა (იგი ოსმალურ წყაროებში შაჰ კულუ სულთნის სახელწოდებითაც გვხვდება), რომელიც სულთან სულეიმან ბრწყინვალეს დროს ელჩად იყო ოსმალეთში და მისი მონაწილეობით 1555 წელს ოსმალეთსა და ირანს შორის ზავი დაიდო.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ის, რომ ირანის ელჩთან ერთად არზრუმში სინან ფაშასთან ჩავიდა სიმონ მეფის ელჩი.

ოსმალური წყაროებიდან ირკვევა, რომ სიმონ მეფე მზად იყო ოსმალეთთან ზავი დაედო, თუ მას გადაეცემოდა თბილისი მულქი მოურუსად და მისი დაცვის გარდა, ყოველწლიურად ხარაჯას სახით 100.000 ოქროს გადაიხდიდა და თავის შვილს მძევლად მისცემდა.

ამრიგად, სიმონ მეფე სულთნისაგან მოითხოვდა, რომ ოსმალეთსა და სიმონ მეფეს შორის დამოკიდებულების პოლიტიკური ფორმა მოხარკეობაზე დამყარებულიყო. სიმონ მეფე ოსმალეთს ყოველწლიურად ხარკის (ხარაჯას) სახით 100.000 ოქროს გადაუხდიდა, ხოლო ოსმალეთი სიმონ მეფეს სცნობდა თბილისის გამგებლად მემკვიდრეობითი უფლებებით. ერთი სიტყვით, სიმონ მეფე სულთნისაგან მოითხოვდა, რომ ქართლსა და ოსმალეთს შორის დამოკიდებულების დაახლოებით ისეთი პოლიტიკური ფორმა დამყარებულიყო, როგორც ოსმალეთსა და კახეთის სამეფოს შორის იყო.

როგორც ჩანს, სიმონ მეფის ეს წინადადება იყო პასუხი ოსმალეთის მთავრობის მიერ უფრო ადრე მისდამი გაგზავნილ წერილზე, რომელშიც ოსმალეთის მთავრობა სიმონ მეფეს თავაზობდა თბილისის (ქართლის) ბეგლარბეგობას.

5. ოსმალეთის ურთიერთობა უცხოეთის სახელმწიფოებთან, დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება ინგლისთან

სულთან მურად III-მ გადაწყვიტა თავისი ვაჟიშვილის მეჰმედის საზეიმო წინდაცვეთა მოეწყო, რომლის დროსაც იგი უნდა გამოცხადებულიყო ტახტის მემკვიდრედ. ეს დღესასწაული დაინიშნა 1582 წლის 7 ივლისისათვის, მაგრამ მისთვის მზადება დაიწყო ერთი წლით ადრე.

უფლისწულის წინდაცვეთის დღესასწაულში სულთანი დიდ პოლიტიკურ შინაარსს აქსოვდა. ამ ზეიმზე მან მოიწვია ევროპისა და აზიის მრავალი ქვეყნის წარმომადგენლები და სცადა მათთან, მშვიდობიან, სადღესასწაულო პირობებში, მოლაპარაკების წარმოება და ურთიერთობის გაუმჯობესება, რაც მეტად მნიშვნელოვანი იყო მისთვის, რადგანაც სულთანი არ აპირებდა ირანთან დაზავებას და ომის შეწყვეტას. ბუნებრივია, რომ ამ პირობებში იგი დაინტერესებული იყო მშვიდობიანი ურთიერთობით ევროპის სახელმწიფოებთან.

ამ დღესასწაულზე მონაწილეობის მისაღებად ჩავიდა ირანის შაჰის ელჩი იბრაჰიმ ხანი. მას დავალებული ჰქონდა, აგრეთვე, ოსმალეთის მთავრობასთან საზავო მოლაპარაკების წარმოება. 1582 წლის 29 მარტს იბრაჰიმ ხანი სტამბოლში ჩავიდა. 7 აპრილს იგი სულთანმა მიიღო და მან სულთანს შაჰის მიერ გაგზავნილი ძვირფასი საჩუქრები და წერილი გადასცა.

ამ დროს სტამბოლში ჩავიდნენ საქართველოს ელჩებიც. სელანიქის ცნობით: "საქართველოს მბრძანებელთაგან: კახთა ხანისაგან, სიმონ ხანისაგან, დადიან ხანისაგან, მოსკოვისა და უნგრეთის ხელმწიფეებისაგან, გერმანიის, ჩეხეთის, საფრანგეთის, ვენეციის, დუბროვნიკის, ვალახეთისა და მოლდავეთის კაცებისაგან კანონით გათვალისწინებული საჩუქრები აღებულ იქნა და მათ თავისი საშსახური შეასრულეს".

საქართველოს ელჩების ჩასვლას სტამბოლში ადასტურებენ, აგრეთვე, ევროპული წყაროებიც.

ევროპის სახელმწიფოთა შორის ოსმალეთში ყველაზე დიდი გავლენითა და ავტორიტეტით საფრანგეთი სარგებლობდა.

საფრანგეთის წარმომადგენელმა ჟაკ ჟერმინმა შეძლო თურქეთთან კაპიტულაციის განახლება და დიდი ქრთამით გალატაში (სტამბოლის ერთ-ერთი რაიონი) კათოლიკური ეკლესიის შენარჩუნება. ეს ეკლესია სულთანს მეჩეთად უნდა ექცია.

ესპანეთთან დაიდო ზავი. მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა ურთიერთობა ოსმალეთსა და ვენეციის რესპუბლიკას შორის. ავსტრიის ელჩმა შეძლო ოსმალეთთან ზავის გაგრძელება. მოგვარებულ იქნა აგრეთვე მთელი რიგი სადავო საკითხები პოლონეთთან.

1578 წელს კონსტანტინოპოლში ჩავიდა ინგლისელი დიპლომატი ჰერ-

ბორნი. მან ოსმალეთის დედაქალაქში აქტიური მოღვაწეობა დაიწყო. 1579 წლამდე ინგლისი ოსმალეთში ვაჭრობას აწარმოებდა საფრანგეთის დროშის ქვეშ და ინგლისელი კომერსანტები უნდა დამორჩილებოდნენ საფრანგეთის კონსულებს. მაგრამ 1579 წელს ინგლისის წარმომადგენელმა ჰერბორნმა, მიუხედავად საფრანგეთისა და ვენეციის ინტრიგებისა, შეძლო დაედო სავაჭრო ხელშეკრულება ოსმალეთთან, რომლითაც ინგლისელმა ვაჭრებმა მიიღეს უფლება, თავისი დროშის ქვეშ თავისუფლად ევაჭრათ ოსმალეთის სამფლობელოებში. ინგლისელმა ვაჭრებმა მიიღეს იგივე პრივილეგიები და შეღავათები, რომლებითაც ადრე სარგებლობდნენ ფრანგები და ვენეციელები. ინგლისში გამგზავრებისას მურად III-მ ჰერბორნს გაატანა წერილი ინგლისის დედოფალ ელისაბედის სახელზე. წერილში სულთანი გამოთქვამდა კეთილ განწყობილებას ინგლისის მიმართ და თანხმობას, ევაჭრათ ინგლისელ ვაჭრებს ოსმალეთის სამფლობელოებში. სულთნისადმი გაგზავნილ თავის საპასუხო წერილში ელისაბედი თხოვდა მას, გაევრცელებინა ყველა ინგლისელ ვაჭარზე ის პრივილეგიები და შეღავათები, რომელიც მიიღო ჰერბორნმა.

1580 წელს სულთანმა ინგლისელ ვაჭრებს უბოძა "კაპიტულაცია", რომელიც 22 მუხლისაგან შედგებოდა. ხელშეკრულებით ინგლისელმა ვაჭრებმა მიიღეს უფლება ევაჭრათ ოსმალეთის ტერიტორიაზე, გადაეხადათ 5 %-იანი ბაჟი და განთავისუფლდნენ ყოველგვარი სხვა გადასახადებისაგან. ინგლისელებს აგრეთვე მიეცათ უფლება, გაეხსნათ თავიანთი საკონსულოები ოსმალეთის ქალაქებში.

1581 წელს ინგლისის დედოფალმა ელისაბედმა გამოსცა ქარტია, რომლის საფუძველზედაც დაარსდა ლევანტის სავაჭრო კომპანია. მან მოიპოვა მონოპოლიური უფლება ევაჭრა ოსმალეთის იმპერიის სამფლობელოებში. ამის შემდეგ ინგლისის მთავრობამ გადაწყვიტა დაემყარებინა მუდმივი დიპლომატიური ურთიერთობა ოსმალეთთან. ამ მიზნით ოსმალეთში გაიგზავნა ჰერბორნი. მას თან გაატანეს ინგლისის მეფის წერილი სულთნისადმი.

1583 წლის 26 მარტს ჰერბორნი კონსტანტინოპოლში ჩავიდა. მან ძვირფასი საჩუქრები მიართვა სულთან მურად III-ს და დიდ ვეზირ მეჰმედ სოკოლუს. ამის შემდეგ ინგლისმა დაამყარა ოსმალეთთან მუდმივი დიპლომატიური ურთიერთობა. ინგლისის პირველი ელჩი იყო უილიამ ჰერბორნი.

ჰერბორნმა სცადა ოსმალეთი ჩაეთრია ესპანეთის წინააღმდეგ ომში, ხოლო ოსმალეთი კი მოითხოვდა ინგლისისაგან, რომ მას მხარი დაეჭირა მისთვის ირანის წინააღმდეგ ომში. მაგრამ ამ მცდელობებს შედეგი არ მოჰყოლია.

ოსმალეთთან დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარების შემდეგ მნიშვნელოვნად გაიზარდა ინგლისის ვაჭრობა ლევანტთან. ლევანტიდან ინგლისში შეჰქონდათ საღებავების მნიშვნელოვანი ნაწილი (ინდიგო და სხვ. საღებავები), რაც საჭირო იყო საფეიქრო მრეწველობისათვის. მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა ნედლ აბრეშუმს, ბამბის ნართს, ბამბის ნედლეულს, ნელსაცხებლებს და სხვ. ინგლისიდან ლევანტში ყველაზე მნიშვნელოვანი საექსპორტო საქონელი იყო

უმაღლესი ხარისხის თხელი მაუდი, კალა, ტყავი, ცივი იარაღი, კურდღლის ტყავი. ამას გარდა, ექსპორტზე გაჰქონდათ მავთული, შებოლილი თევზი, ხმელი თევზი და სხვ. XVI საუკუნის ბოლოს და XVII საუკუნის დამდეგს ინგლისს ლევანტში ყოველწლიურად შეჰქონდა შალის ქსოვილი. ლევანტის ვაჭრობა ინგლისისათვის მეტად ხელსაყრელი იყო და ინგლისელები დიდ მოგებას ნახულობდნენ.

ინგლისელებმა თავიანთი საკონსულოები და სავაჭრო ფაქტორიები გახსნეს კონსტანტინოპოლში, ალექსანდრიაში, კაიროში, სმირნაში, ალექსანდრიეტაში, ტრიპოლში და სხვ.

საფრანგეთი და ვენეცია დიდად იყვნენ შეშფოთებული ინგლისის პოზიციების მნიშვნელოვანი ზრდით ლევანტთან ვაჭრობაში. საფრანგეთის და ვენეციის ელჩებმა კონსტანტინოპოლში თავიანთი მთავრობებისაგან მიიღეს დავალება, რადაც არ უნდა დაჯდომოდათ, ხელი შეეშალათ ინგლისელი ვაჭრებისათვის ფეხის მოკიდებაში აღმოსავლეთ ხმელთაშუა ზღვის ბაზრებზე. საფრანგეთისა და ვენეციის ელჩები, აშკარად თუ ფარულად, იბრძოდნენ კონსტანტინოპოლში ინგლისის ელჩის წინააღმდეგ და მოითხოვდნენ პორტასაგან შეეწყვიტა ვაჭრობა და პოლიტიკური ურთიერთობა ინგლისთან. მაგრამ ყველა ეს ცდა უშედეგოდ დამთავრდა. პირიქით, ინგლისმა კიდევ უფრო განიმტკიცა თავისი პოზიციები ოსმალეთში.

6. ანტიოსმალური კოალიციის შექმნა ირანის, საქართველოსა და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ქვეყნების მონაწილეობით

ირან-ოსმალეთის საზავო მოლაპარაკების დაწყების შემდეგ მცირე ხნით სიმშვიდე დამყარდა. ამით ისარგებლეს სპარსელებმა, რათა ალექსანდრე მეფე ისევ თავის მხარეს გადმოებირებინათ და სიმონ მეფეც უფრო შემოემტკიცებინათ. სპარსელებს არც მისი ერთგულების იმედი ჰქონდათ. ამიტომ მათ კახთ ბატონისა და ქართლის მეფის შერიგება სცადეს.

სიმონ მეფისა და ალექსანდრე კახთა მეფის შერიგებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ირანისათვის ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში. სიმონ მეფესა და ალექსანდრე კახთა მეფეს შორის არსებული შუღლი და მტრობა ასუსტებდა ქართველი ხალხის ბრძოლის უნარს ოსმალთა წინააღმდეგ. ცხადია, როდესაც ირანის შაჰი სიმონ მეფესა და ალექსანდრეს შორის შემრიგებლად გამოდიოდა, მას თავისი საკუთარი ინტერესები ამოძრავებდა, მაგრამ ობიექტურად იგი ამით დადებით საქმეს აკეთებდა.

შაჰი სიმონ მეფის ერთგულებაში დარწმუნებული არ იყო. მან სიმონ მეფეს მისი ქალიშვილის ჰამზა-მირზაზე დაქორწინება შესთავაზა. ამასთან დაკავშირებით ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს: "ამ გზით მათ იმედი ჰქონდათ, რომ

სიმონი მათ გადადგომას ველარ გაბედავდა. ქართლის მეფემ გარეგნულად თავისი თავი ბედნიერად მოაჩვენა, მაგრამ სხვადასხვა გარემოების მომიზეზებით სპარსელთა თხოვნას არ ასრულებდა. უეჭველია, სიმონს არ სურდა ერთგვარი მძევლის მიცემით თავისი მომავალი პოლიტიკური მოქმედების თავისუფლება შეეზღუდა, მაგრამ ქართველთა სარწმუნოებრივ შეხედულებასაც ამ შემთხვევაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: სიმონს, მის სახლობასა და მმართველ წრეებს არ უნდოდათ ქრისტიანი ქართველი ქალი მაჰმადიანისათვის მიეთხოვებინათ".

სიმონ მეფე აყოვნებდა სპარსელთა წინადადების მიღებას, ამიტომ მათ სამხედრო მუქარას მიმართეს და იძულებითი გზით თავის მიზანს მიაღწიეს. მაგრამ შაჰი ამითაც არ დაკმაყოფილდა და სიმონ მეფესა და ალექსანდრე კახთა მეფეს მძევლებად ვაჟიშვილების მიცემა მოსთხოვა. ისინიც იძულებული შეიქნენ შაჰის თხოვნა დაეკმაყოფილებინათ. სიმონ მეფემ ირანში თავისი შვილი ლუარსაბი გაგზავნა, ხოლო ალექსანდრე მეფემ - თავისი 12 წლის ვაჟი კონსტანტინე.

ალექსანდრე კახთა მეფეს ამის გარდა მოსთხოვეს 3.000 ერაყული შაჰური თუმნის გადახდა იმ წლების ხარკის ფასად, როდესაც ის სპარსელებს გადაუდგა და ოსმალებს მიემხრო, 1.000 თუმანი კიდევ ტახტის მემკვიდრისა და 1.000 თუმანი სპარსელი სარდლებისა და დიდებულებისათვის საჩუქრად უნდა გამოელო. კახთა ბატონი იძულებული იყო მთელი ეს მოთხოვნაც შეესრულებინა.

ამ დროს შამხალისა და დაღესტნის გამგებლებმაც კავშირი დაამყარეს ქართველებთან საერთო მტრის ოსმალეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად და ამის შესახებ განჯის გამგებელს იმამ-ყული ხანს აცნობეს, ხოლო უკანასკნელმა ეს ამბავი ირანის შაჰს აუწყა. ფეჩევის ცნობით: "შამხალის და დაღესტნის სხვა მელიქები და საქართველოს თავადები ერთმანეთს დაუკავშირდნენ. შემდეგ ყველა შეთანხმდა და განჯის ხანს - იმამ-ყული ხანს წერილი მისწერეს და აცნობეს. შემდეგ იმამ-ყული ხანმა შაჰს მისწერა მათი შეთანხმებისა და შეკავშირების შესახებ. როდესაც შაჰმა გაიგო (1582 წ.) მათი ამგვარი შეთანხმება და კავშირი, მან უყოყმანოდ თვითონ აიღო მთავარსარდლობა და თავისი სახასო კორუჯიებიდან სამი ათასი კორუჯი გაგზავნა მასთან, მთლიანად კი - ჯარი ორმოცდაათ ათასზე ნაკლები არ გაუყოლებია. გაირკვა, რომ როცა ამათ საქართველოსა და დაღესტნის ჯარები შეურთდებოდა, ძალიან დიდი ლაშქარი შედგებოდა".

ამგვარად, ოსმალეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად ფართო კავშირი შეიქმნა, რომელშიც ქართველებთან ერთად მონაწილეობდა შამხალის, დაღესტნის, შირვანის მოსახლეობა და ირანის შაჰის ლაშქარი. მათ გადაწყვიტეს, შეეტიათ ოსმალებისათვის გაერთიანებული ძალებით. ამიერკავკასიაში ოსმალეთის ძირითადი დასაყრდენი თბილისი იყო და მათ მთავარი იერიში მის წინააღმდეგ მიიტანეს.

სიმონ მეფისა და იმამ-ყული ხანის გაერთიანებული ლაშქარი თბილისს მიუახლოვდა და ქალაქს ზარბაზნები დაუშინა. ოსმალთა მდგომარეობა თბილისში იმდენად კრიტიკული შეიქნა, რომ იტალიაში ხმები გავრცელდა, თბილისი ქართველთა ხელში გადავიდაო.

არზრუმის და ყარსის ბეგლარბეგებმა ამის შესახებ სასწრაფოდ სულთანს აცნობეს.

წინდაცვეთის დღესასწაული დასასრულს უახლოვდებოდა, როდესაც სტამბოლში ეს ამბავი შეიტყვეს. სულთანმა სასწრაფო ზომები მიიღო. მან დიდი ვეზირი სინან ფაშა კვლავ დანიშნა აღმოსავლეთის ჯარების მთავარსარდლად.

ამასთანავე, გაიცა ბრძანება ირანის ელჩის იბრაჰიმ ხანის დაპატიმრების შესახებ.

სულთნის მთავრობას ეშინოდა, რომ მის წინააღმდეგ ახლად დაწყებული ბრძოლა მოედებოდა არა მარტო აღმოსავლეთ ამიერკავკასიას, არამედ გავრცელდებოდა ჩრდილოეთ კავკასიაშიც. ამიტომ გადაწყდა ოსმალეთის ლაშქრის ერთი ნაწილი სასწრაფოდ რუმელიიდან (ოსმალეთის ევროპული ნაწილი) კაფაში (ყირიმში) გაეგზავნათ, ხოლო იქიდან, ჩრდილოეთ კავკასიაზე გავლით, დერბენდსა და ბაქოში ჩასულიყვნენ და დახმარება აღმოეჩინათ იქ განლაგებული ოსმალთა გარნიზონებისათვის.

ლალა მუსტაფა ფაშამ შირვანის დაპყრობის შემდეგ (1578 წ.) აქ დააარსა საბეგლარბეგო და მის გამგებლად დანიშნა თურქი მოხელე ოსმან ფაშა. შირვანელ ფეოდალებს დიდი იმედი ჰქონდათ, რომ ოსმალები მათ დამოუკიდებლობას მიანიჭებდნენ, მაგრამ ეს იმედი გაუცრუვდათ. ადგილობრივი მოსახლეობის ნაწილი ირანის შაჰს დაუკავშირდა და ოსმალო დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლა გააჩაღა. მალე ოსმალთაგან მთელი რიგი ციხე-ქალაქები იქნა განთავისუფლებული. სულთანმა ოსმან ფაშას დასახმარებლად ყირიმის ხანის ლაშქარი გაგზავნა. ყირიმის ლაშქარი ჩრდ. კავკასიის გზით (1578-1581 წწ.) ოთხჯერ შეიჭრა აზერბაიჯანში და სასტიკად აოხრა იგი, მაგრამ ოსმალებმა ვერ შეძლეს ქვეყნის დამორჩილება. ყირიმის ხანის ლაშქარი რიგ ბრძოლებში დამარცხდა და ოსმან ფაშამ შეძლო მხოლოდ დერბენდსა და ბაქოში გამაგრება.

ოსმალთა საექსპედიციო კორპუსი, რომელიც 6.000 ჯარისკაცს ითვლიდა, ამათგან 3.000 იენიჩარი გემებით კაფაში ჩავიდა. 1582 წლის 27 აგვისტოს ოსმალეთის ლაშქარმა, კაფას ბეგლარბეგის ჯაფარ ფაშას სარდლობით (ოფიციალურად ოსმალეთის ჯარების უმაღლესი მთავარსარდალი ჩრდილოეთ კავკასიაში როგორც ყირიმის, ისე ოსმალთა ლაშქრისა იყო ყირიმის ხანი მუჰამედ გირეი. მაგრამ მას შემდეგ, რაც ყირიმის ხანის ლაშქარი შირვანში დამარცხდა, ხოლო ხანის ერთ-ერთი ძმა ტყვედ ჩაუვარდა ირანელებს, ყირიმის ხანმა მუჰამედ გირეიმ, მიუხედავად სულთნის დაჟინებითი მოთხოვნისა, 1582 წელს უარი განაცხადა მონაწილეობა მიეღო ოსმალთა ამ ლაშქრობაში) კაფა

დატოვა და გემებით ჩრდ. კავკასიის სანაპიროს მიადგა და იქიდან გეზი დერბენდისაკენ აიღო.

სულთანმა მიიღო სასწრაფო გადაწყვეტილება ალყაშემორტყმული თბილისისათვის მაშველი ძალების გაგზავნის შესახებ. ამ ამოცანის შესრულება დაევალა დიარბექირის ბეგლარბეგს ჰადიმ ჰასან ფაშას. მისთვის დახმარება უნდა აღმოეჩინათ არზრუმის ბეგლარბეგს მეჰმედ ფაშასა და ჩილდირის ბეგლარბეგს მუსტაფა (მანუჩარი) ფაშას.

1582 წლის აგვისტოს ბოლოს ოსმალთა 20-ათასიანი ლაშქარი ჰადიმ მეჰმედ ფაშას მეთაურობით არზრუმიდან, ყარსზე გავლით, ახალქალაქში ჩავიდა. აქ ოსმალთა ლაშქარს მუსტაფა (მანუჩარი) შეუერთდა. მუსტაფა ფაშას დაევალა, აგრეთვე, ოსმალთა იმ ლაშქრის მეგზურობაც, რომელიც თბილისში უნდა ჩასულიყო. მუსტაფა ფაშას რჩევით, გადაწყდა, ოსმალთა ლაშქარი ბორჯომის ხეობაზე გავლით თბილისში ჩასულიყო (ადრე ოსმალები ალყაშემორტყმული თბილისის დასახმარებლად ლაშქარს დმანისის გზით გზავნიდნენ).

ამავე დროს, იმერეთის, სამეგრელოსა და გურიის მეფეებს გაეგზავნათ ბრძანება თავს დასხმოდნენ სიმონ მეფეს და დაერბიათ მისი ქვეყანა.

ოსმალეთის ლაშქარმა გაიარა ალთუნყალა, კარაკალკანი, გორი და მუხრანის ველზე დაბანაკდა.

მუხრანის ველზე სიმონ მეფე თავს დაესხა ოსმალთა ლაშქარს და სასტიკი დამარცხება აგემა მას. გადარჩენილმა ოსმალებმა ძლივს შეძლეს თბილისში ჩასვლა. ქართველებმა დიდძალი ნადავლი ჩაიგდეს ხელში, მათ შორის თბილისისათვის გათვალისწინებული ხაზინა.

1582 წლის აგვისტოში ჯაფარ ფაშას სარდლობით გაგზავნილი ოსმალეთის ლაშქარი, 80 დღის განმავლობაში, დაბრკოლებების გადალახვის შემდეგ, დერბენდში ჩავიდა და იქ ოსმან ფაშას ლაშქარს შეუერთდა.

ოსმალთა მაშველი ჯარების ჩასვლამ დერბენდში დიდი შეშფოთება გამოიწვია ირანის შაჰის კარზე, რადგან მოსალოდნელი იყო, რომ ოსმალები დერბენდიდან შეტევას დაიწყებდნენ შირვანის წინააღმდეგ.

1583 წლის გაზაფხულზე შაჰმა იმამ-ყული ხანის სარდლობით 50.000-იანი ლაშქარი ოსმან ფაშას წინააღმდეგ საბრძოლველად გაგზავნა. ამავე დროს იმამ-ყული ხანმა საქართველოს მეფეებს წერილები გაუგზავნა და ამ ლაშქრობაში მონაწილეობა მოსთხოვა.

1583 წლის 9 მაისს მდინარე სამურზე მოხდა დიდი ბრძოლა ოსმალებსა და ყიზილბაშების შორის, რომელიც ირანელების დამარცხებით დამთავრდა. 3.000 ყიზილბაში ოსმალებს ჩაუვარდა ტყვედ. ამ გამარჯვების შემდეგ ოსმალებმა შემახა აიღეს და მთელი შირვანი დაიკავეს.

ყიზილბაშთა დასახმარებლად მოსულ ქართველებს ოსმალები სასტიკად გაუსწორდნენ: "ქართველების უმრავლესობა გაეწყვიტათ და, რაც მათ ებადათ,

წაერთმიათ, ხოლო ორი მათი ბეგი და თხუთმეტამდე სახელოვანი "ძაღლი" (სხვა თურქული წყაროების მიხედვით, 30-40 აზნაური - მ. ს.) ხელფეხშებორკილი მოიყვანეს. მაღალლირსეულმა სარდალმა მაშინვე გაუგზავნა ესენი ზაგემის მბრძანებლის ლევან ხანის შვილს. ბედნიერი ფადიშაჰის მოხარკეები რომ ხართ, ეს რას ნიშნავსო, - უსაყვედურა".

როგორც ჩანს, ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლაში კახელებიც იღებდნენ მონაწილეობას, ამიტომ ოსმალო სარდალმა ალექსანდრეს მოკლულ ქართველ მეომართა თავები გაუგზავნა და შეახსენა, რომ იგი ოსმალეთის მოხარკე იყო და ყიზილბაშებთან ურთიერთობის შემთხვევაში მას იგივე ბედი ეწეოდა, რაც ამ ქართველებს. ი. ფეჩევი დასძენს, რომ "ამ მიდამოების მოსახლეობა მთლიანად მოჯანყე ხალხი იყო, მაგრამ ჩვენთან ხმლის შიშით ძალაუნებურად მეგობრობას იჩენენო".

რასაკვირველია, ოსმალეთს არ აკმაყოფილებდა კახეთის ასეთი პოლიტიკა, მაგრამ შექმნილ ვითარებაში ის სხვა გამოსავალს ვერ ხედავდა.

ამ დროს ოსმან ფაშამ სულთნისაგან ბრძანება მიიღო, სასწრაფოდ ჩასულიყო ყირიმში და დაესაჯა ყირიმის ხანი მუჰამედ გირეი, რომელმაც თვითნებურად დატოვა ჩრდილოეთ კავკასია და სამშობლოში დაბრუნდა.

1583 წლის 21 ოქტომბერს ოსმან ფაშამ შირვანი დატოვა და თავის მოადგილედ ჯაფარ ფაშა დანიშნა.

ოსმან ფაშა თავისი ლაშქრით, ჩრდ. კავკასიაზე გავლით, ყირიმში ჩავიდა, მუჰამედ გირეი ტახტიდან გადააყენა და მის ნაცვლად ყირიმის სახანოს ტახტზე აიყვანა ისლამ გირეი. ამის შემდეგ ოსმან ფაშა ტრიუმფით სტამბოლში დაბრუნდა.

7. ფერჰად ფაშასა და ოზდემირ ოღლუს ლაშქრობები

სულთანი უკმაყოფილო იყო აღმოსავლეთში შექმნილი მდგომარეობით და საომარი ოპერაციების შედეგებით. ამის გამო მან გადააყენა სინან ფაშა და 1582 წლის დეკემბერში დიდ ვეზირად დანიშნა სიაუშ ფაშა, ხოლო რუმელიის ბეგლარბეგი ფერჰად ფაშა კი - აღმოსავლეთის ლაშქრის მთავარსარდლად.

1583 წელს ოსმალეთის მთავარი სამხედრო ძალები ფერჰად ფაშას სარდლობით აღმოსავლეთ სომხეთისა და, კერძოდ, ერევნის ციხის დაპყრობით იყვნენ დაკავებული და არ შეეძლოთ საქართველოს საქმეებისათვის ჯეროვანი ყურადღება მიექციათ.

1583 წლის ზაფხულში ფერჰად ფაშა 60.000-იანი ლაშქრით აღმოსავლეთისაკენ გაემართა. არზრუმზე გავლით, ყარსში ჩავიდა, იქიდან კი ერევნის ციხის დასაპყრობად გაემართა. ოსმალთა ლაშქარმა ერევანი უბრძოლველად აიღო. ერევნისა და მისი მიდამოების დაპყრობის შემდეგ ფერჰად ფაშამ ერევნის საბეგლარბეგო დააარსა და მის გამგებლად ჯიგალ ზადე სინან ფაშა

დანიშნა. ოსმალები შეუდგნენ ერევნის ციხის შენებლობა-შეკეთებას და იქ თავისი მართვა-გამგებლობის დამყარებას.

ერევნის ციხის გამაგრებისა და ოსმალური მმართველობის ორგანიზაციის შემდეგ ფერჰად ფაშა არზრუმში დაბრუნდა და ზამთარი იქ გაატარა.

1584 წელს სულთანმა გადაწყვიტა, გაეტეხა ქართველი ხალხის წინააღმდეგობა და საქართველო დაემორჩილებინა. ამ ამოცანის განხორციელება სულთანმა ფერჰად ფაშას დაავალა.

1584 წლის ივლისის დასაწყისში ოსმალეთის ლაშქარმა ფერჰად ფაშას ხარდლობით არზრუმი დატოვა და საქართველოსაკენ გამოემართა.

ფერჰად ფაშა ძირითადი ძალებით ქვემო ქართლისაკენ გაემართა და ლორეში ჩავიდა. ოსმალებმა ლორეს ციხე 12 დღეში შეაკეთეს, დამატებით სამხედრო საჭურველით მოამარაგეს და იქ მეციხოვნენი ჩააყენეს. ლორეს ბეგლარბეგად დანიშნა მორეას სანჯაყბეგი ბოსნიელი ფითუხ ალი ბეგი. აქედან ოსმალთა ლაშქარი დმანისში ჩავიდა. ფერჰად ფაშამ ეს ციხეც გაამაგრა და სურსათ-სანოვაგითა და სამხედრო საჭურველით მოამარაგა, ხოლო დმანისის ბეგლარბეგად დანიშნა სემენდერ ფაშა.

დმანისიდან ფერჰად ფაშამ ალყაშემორტყმული თბილისის დასახმარებლად გაგზავნა 20.000-იანი ლაშქარი რიდვან ფაშას მეთაურობით. ოსმალებმა ალყაშემორტყმულ ქალაქს სურსათ-სანოვაგე და ხაზინა მიაწოდეს. თბილისის ბეგლარბეგად ახლახან გარდაცვლილი მირზა ალი ფაშას ნაცვლად დანიშნეს საფედის სანჯაყბეგი ბალთაჯი ჰასან ფაშა.

ამ დროს ფერჰად ფაშასთან გამოცხადდა სიმონ მეფის ძმა დაუდ ხანი. მან ოსმალო სარდალს განუცხადა: "საქართველოს გასალები მე ვარ და მაღალი ღმერთის წყალობით (მისი) აღება და დაპყრობა ჩემით შეიძლებაო". ფერჰად ფაშამ დაუდ ხანი დიდი პატივით მიიღო და გადაწყვიტა ხელსაყრელი შემთხვევა ხელიდან არ გაეშვა, რათა იგი სიმონ მეფის წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოეყენებინა. ფერჰად ფაშამ დაუდ ხანი სტამბოლში გაგზავნა. იგი იქ დიდი პატივით მიიღეს.

სულთანი იმედოვნებდა, რომ დაუდ ხანის დახმარებით შეძლებდა სიმონ მეფის დამარცხებას. სულთანმა დაუდ ხანს საქართველოში სიმონ მეფის მამულები უბოძა. მაგრამ სულთნის იმედები არ გამართლდა და მალე სულთანმა დაუდ ხანი მცირე აზიაში გაგზავნა და მარაშის ბეგლარბეგად დანიშნა.

უკან დაბრუნებისას ფერჰად ფაშამ გადაწყვიტა დაპყრო ახალციხე და მისი მოსახლეობა მორჩილებაში მოეყვანა. ფერჰად ფაშა ჯერ გაეშურა ჯავახეთისაკენ. ჯავახეთისა და, კერძოდ, ახალქალაქის მოსახლეობა მთებში გაიხიზნა. ფერჰად ფაშა გზაზე ყველაფერს წვავდა და ანადგურებდა. ოსმალები ახალქალაქში 4 დღეს გაჩერდნენ, იქიდან ახალციხისაკენ გაემართნენ, მათ ქალაქი დაცარიელებული დახვდა. ფერჰად ფაშამ განიზრახა ახალციხის აშენება-განახლება, მაგრამ თავისი გეგმა ვერ განახორციელა შემდეგი მიზეზ-

ბის გამო: ერთის მხრივ, ქართველები გამუდმებით ესხმოდნენ თავს ოსმალებს, მეორეს მხრივ, ოსმალთა ლაშქარში უკმაყოფილება და შიმშილი დაიწყო. ფერჰად ფაშა იძულებული შეიქნა სასწრაფოდ ახალციხიდან უკან გაბრუნებულიყო. ოსმალთა ლაშქარს გზაზე ქართველები თავს ესხმოდნენ და დიდ ზარალს აყენებდნენ. "ურჯულო ქართველები, რომლებიც მანუჩარს ემორჩილებოდნენ, გზაზე დახვდნენ და მუსლიმთა ქონებას დიდი ზარალი მიაყენეს; ქართველებმა თვით ფერჰად ფაშას კუთვნილი პირადი ურემი გაძარცვეს და მის პირად ნივთებთან - მურასა ხმალთან, მუზარადთან, ფართან, სიასამურთან და ფოცხვერის ტყავებთან ერთად, რომელიც ურემზე ეწყო, ფერჰად ფაშას საყვარელი მხევალი ქალიც მოიტაცეს".

სულთანი არც ფერჰად ფაშას მოღვაწეობით იყო კმაყოფილი, განსაკუთრებით აწუხებდა სულთანს სამცხეში შექმნილი მდგომარეობა, ამიტომ მან ფერჰად ფაშა გადააყენა და მის ნაცვლად დანიშნა ოზდემირ ოღლუ ოსმან ფაშა.

1585 წელს სულთანმა მიზნად დაისახა საკუთრივ ირანის დამარცხება, თავრიზის დაპყრობა და შემდგომ კი, მთელი ძალებით, საქართველოს დამორჩილება.

ამ მიზნით ოსმალეთის 200.000-იანი ლაშქარი, ოზდემირ ოღლუს სარდლობით, ირანის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაემართა და 1585 წლის 1 აგვისტოს არზრუმში ჩავიდა, ხოლო შემდეგ თავრიზისაკენ გაემართა. დიდი ბრძოლის შედეგად, სექტემბერში, ოსმალთა ლაშქარმა თავრიზი აიღო. ოსმალებმა თავრიზის ციხე-ქალაქი გაამაგრეს და შიგ მეციხოვნენი ჩააყენეს. 1585 წლიდან მოყოლებული, თავრიზი 1603 წლამდე ოსმალთა ხელთ იმყოფებოდა. მიუხედავად ოსმალების მიერ თავრიზის დაპყრობისა, სპარსელები განაგრძობდნენ ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლას.

1586 წელს, ოზდემირ ოღლუ ოსმან ფაშას გარდაცვალების შემდეგ, ალმოსავლეთში მთავარსარდლად მეორედ დაინიშნა ფერჰად ფაშა.

ოსმალთა ძირითადი სამხედრო ძალების თავრიზიდან გამობრუნების შემდეგ ირანელებმა თავრიზს ალყა შემოარტყეს. ფერჰად ფაშა იძულებული შეიქნა ალყაშემორტყმული თავრიზის დასახმარებლად წასულიყო. 1586 წელს ოსმალეთის მთავარი სამხედრო ძალები ირანის წინააღმდეგ ბრძოლით იყო დაკავებული.

ფერჰად ფაშამ შესთავაზა ჰამზა მირზას (შაჰ ხუდაბანდეს უფროსი ვაჟი და ტახტის მემკვიდრე) დადგოთ ზავი. ჰამზა მირზა თანახმა იყო ზავის დადებაზე შემდეგი პირობით: ოსმალთა ჯარი უნდა გასულიყო თავრიზიდან, ხოლო ოსმალებს დარჩებოდათ ამ ომის დროს დაპყრობილი ტერიტორიები. საბოლოოდ მიღებულ იქნა ფერჰად ფაშას მიერ შეთავაზებული კომპრომისული წინადადება. ჰამზა მირზას თავისი შვილი - ჰაიდარ მირზა - უნდა გაეგზავნა სტამბოლში სულთანთან, რათა ფადიშაჰს პირადად მისთვის გადაეცა თავრიზი.

მაგრამ ჰამზა მირზას სიკვდილმა (1586 წელს) ხელი შეუშალა ამის განხორციელებას.

1587 წელს სულთანმა გადაწყვიტა გაეტეხა ქართველთა წინააღმდეგობა და საქართველო ერთხელ და სამუდამოდ დაემორჩილებინა. ოსმალთა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი ფერჰად ფაშას სარდლობით საქართველოსაკენ დაიძრა. ფერჰად ფაშას განზრახული ჰქონდა მთავარი დარტყმა სიმონ I-ისა და მანუჩარ II ათაბაგის წინააღმდეგ მიემართა, რადგან ისინი იყვნენ ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლის მოთავენი.

1587 წლის 30 ივლისს ფერჰად ფაშა არზრუმიდან გაემგზავრა და ყარსში ჩავიდა.

ოსმალო სარდალმა გადაწყვიტა, თავისი ძირითადი ლაშქრით, დმანისის გზით, თბილისში ჩასულიყო, ხოლო იქიდან კი - გორში. ლაშქრის მეორე ნაწილს, რომელსაც სარდლობდა ჩილდირის ბეგლარბეგი ისკანდერ ფაშას ძე აჰმედ ფაშა და რომელშიც შედიოდნენ ყარსის ბეგლარბეგი, ყარამანიის სანჯაყის სხვადასხვა სამხედრო მოლაშქრეები, დაეკალა გალაშქრა ახალციხის წინააღმდეგ, სადაც გამაგრებული იყო რჯულიდან გადამდგარი მანუჩარი.

ამასთანავე, ყარსისა და ბათუმის ბეგლარბეგებს გაეგზავნათ ბრძანება, დახმარება აღმოეჩინათ ჩილდირის ბეგლარბეგისათვის ზემო აჭარის სანჯაყში მდებარე ციხეების დაპყრობის საქმეში.

მანუჩარის წინააღმდეგ ბრძოლა და აჭარის დაპყრობა დაეკალა, აგრეთვე, ბათუმის ბეგლარბეგსა და გურიის მთავარს.

ამგვარად, ფერჰად ფაშამ ფართო შეტევითი გეგმა შეიმუშავა სიმონ მეფისა და მისი მოკავშირე მანუჩარ ათაბაგის დასამარცხებლად. ოსმალებს სიმონ მეფისა და მისი მოკავშირეების წინააღმდეგ შეტევა უნდა დაეწყოთ ყველა მიმართულებით, რკალში უნდა მოემწყვდიათ ოსმალთა წინააღმდეგ მებრძოლი ქართველები და გაენადგურებინათ ისინი.

ქართველების მდგომარეობას ისიც ართულებდა, რომ 1587 წელს ირანის ტახტზე ავიდა შაჰ აბას I. მან გადაწყვიტა ოსმალეთს დაზავებოდა და ამ მიზნით სტამბოლში ელჩი გაგზავნა. ასეთ ვითარებაში ქართველებს ირანის დახმარების იმედი აღარ ჰქონდათ.

ოსმალებმა შეტევა ჯერ აჭარის წინააღმდეგ დაიწყეს. ბათუმის ბეგლარბეგის ლაშქარი და გურიის მთავრის მიერ გაგზავნილი სამხედრო ძალები ჩილდირის ბეგლარბეგს შეუერთდნენ, მანუჩარის სოფლები დაარბიეს და აჭარა ხელმეორედ დაიპყრეს.

აჭარის დაპყრობის შემდეგ ოსმალებმა მთელი ძალებით მანუჩარ ათაბაგს შეუტიეს.

როდესაც მანუჩარმა შეიტყო, რომ მის წინააღმდეგ ყარსიდან გამოგზავნილ იქნა სამხედრო ძალები, მან თავის სიმამრს - სიმონ მეფეს მიმართა დახმარებისათვის.

სიმონ მეფე თავისი ლაშქრით მანუჩარის დასახმარებლად სამცხისაკენ გაემართა.

ოსმალებმა მიიღეს სასწრაფო ზომები, რომ არ მიეშვათ მანუჩართან მაშველი ლაშქარი.

როგორც აღვნიშნეთ, ფერჰად ფაშა მთავარი ძალებით დმანისისაკენ გაემართა. 27 აგვისტოს ოსმალთა ლაშქარი დმანისში ჩავიდა. 28 აგვისტოს სამხედრო საბჭოზე მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება - გორისაკენ წასულიყვნენ. საფიქრებელია, რომ ოსმალებმა შეიტყვეს სიმონ მეფის სამცხისაკენ გამგზავრების ამბავი და სასწრაფოდ გადაწყვიტეს მის წინაღმდეგ გალაშქრება.

ფერჰად ფაშას ლაშქარი, თბილისზე გავლით, პირდაპირ გორისაკენ გაემართა და 11 სექტემბერს ოსმალები გორში შევიდნენ.

ფერჰად ფაშას გორში ასე სწრაფად ჩასვლა, ჩვენი აზრით, იმით აიხსნება, რომ მას სურდა გორიდან პირდაპირ ტაშისკარისაკენ წასულიყო და სიმონ მეფე თავისი ლაშქრით ბორჯომის ხეობაში მოემწყვდია და გაენადგურებინა.

სიმონ მეფე, როგორც კი შეიტყო, რომ ოსმალთა ლაშქარი გორისაკენ გამოემართა, იძულებული შეიქნა სასწრაფოდ ქართლში დაბრუნებულიყო. ჩანს, სიმონ მეფე მიუხვდა ფერჰად ფაშას ზრახვებს და სასწრაფოდ სამცხიდან ქართლში დაბრუნდა.

ოსმალებმა ისარგებლეს სამცხიდან სიმონ მეფის წამოსვლით, შეუტიეს ახალციხეს, დაიპყრეს იგი და კვლავ ჩილდირის საბეგლარბეგოს შეუერთეს.

ოსმალების მიერ ახალციხის ხელახალი დაპყრობა სამცხეში ოსმალთა წინაღმდეგ მებრძოლი ძალების დიდი მარცხი იყო. ოსმალებმა, ფაქტობრივად, სამცხეში შეძლეს ძველი მდგომარეობის აღდგენა.

1588 წელს ფერჰად ფაშამ განჯა-ყარაბახსაც შეუტია და განჯა დაიპყრო. ოსმალებს მორჩილება გამოუცხადეს ყარაბახის ამირებმაც.

ყოველივე ამის გამო, ოსმალების ძალაუფლება ამიერკავკასიაში რამდენადმე განმტკიცდა.

1587 წელს ტახტზე ავიდა შაჰ აბას I (1587-1629). მან უპირველესად მიზნად დაისახა ოსმალეთთან დაზავება, რაც მას საშუალებას მისცემდა ქვეყნის შიგნით განემტკიცებინა თავისი ძალაუფლება და მხოლოდ ამის შემდეგ განეახლებინა ომი. 1588 წელს მან სტამბოლში გაგზავნა ელჩობა ზავის დადების მიზნით.

8. 1588 წელს სიმონ I-სა და ფერჰად ფაშას შორის დადებული ზავი

ოსმალეთთან ათი წლის სისხლისმღვრელი ომის შედეგად, საქართველოს სამეფოებს შორის, ქართლი ყველაზე მეტად აოხრებული და გაპარტახებული იყო. ქართლის მოსახლეობის მდგომარეობა ძალზე მძიმე იყო. საჭირო იყო

შესვენება და ჭრილობების მოშუშება.

შექმნილ ვითარებაში სიმონ მეფეს ოსმალეთის წინააღმდეგ პირისპირ ომის გაგრძელება არახელსაყრელად მიაჩნდა და გადაწყვიტა ოსმალეთს დაზავებოდა.

ამასთან დაკავშირებით მოიპოვება სულთან მურად III-ის მიერ ქართლის მეფე სიმონ I-ისადმი გაცემული უავგუსტოესი ხელშეკრულების პირი.

ამ დოკუმენტისა და სხვა წყაროების ანალიზის შედეგად ირკვევა, რომ 1588 წელს სიმონ I-სა და ფერჰად ფაშას შორის დაიდო ზავი.

ამიერკავკასიაში ოსმალეთის სამხედრო წარმატებების შედეგად და, აგრეთვე, ირანის მიერ ოსმალეთთან დაწყებული საზავო მოლაპარაკებისა და საქართველოში შექმნილი მდგომარეობის გამო, სიმონ მეფე იძულებული შეიქნა ფერჰად ფაშასთვის მორჩილება გამოეცხადებინა და ოსმალეთს დაზავებოდა.

თავის მხრივ, ოსმალეთიც დაინტერესებული იყო ზავის დადებით. ოსმალეთის ეკონომიკური მდგომარეობა სულ უფრო მეტად რთულდებოდა, ირანთან ომის წარმოება დიდ სახსრებს მოითხოვდა. ოსმალეთის მთავრობა ახალ-ახალი გადასახადების შემოღებით ცდილობდა კრიზისისაგან თავის დაღწევას, მაგრამ ეს ღონისძიება კიდევ უფრო ამწვავებდა მწარმოებელი კლასის მდგომარეობას, რის გამო სულ მალე ოსმალეთში გლეხთა აჯანყებამ იფეთქა.

არც საგარეო მდგომარეობა იყო სახარბიელო. მართალია, ოსმალეთს ავსტრიის იმპერატორთან ზავი ჰქონდა დადებული, მაგრამ მასთან ურთიერთობა რთულდებოდა და ომის დაწყება გარდაუვალი ჩანდა. ამ პერიოდში თანდათანობით სამხრეთისაკენ მოიწევდა რუსეთი და მას სულ უფრო მეტად აინტერესებდა ამიერკავკასიის ქვეყნები. 1587 წელს ალექსანდრე კახეთის მეფემ რუსეთთან მფარველობითი ტრაქტატი დადო. ამიერიდან საქართველოს მეფეები ცდილობდნენ რუსეთის დახმარებით ოსმალეთისა და ირანის აგრესიისაგან თავი დაეცვათ.

რუსეთის გამოჩენა მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ასპარეზზე ოსმალეთს ძალზე აფიქრებდა.

ასეთ ვითარებაში მურად III დაინტერესებული იყო ირანთან ზავის დადებით. ოსმალეთის მთავარსარდალს ფერჰად ფაშას სულთნისაგან დავალებული ჰქონდა საბოლოოდ გაეტეხა ამიერკავკასიის ხალხების წინააღმდეგობა და აეძულებინა ისინი ოსმალეთისათვის მორჩილება გამოეცხადებინათ, რაც საწინდარი უნდა ყოფილიყო ირანთან ზავის დადების საქმეში. ამ მიზნის განხორციელებისათვის ფერჰად ფაშა, რიგ შემთხვევაში, იძულებული იყო კომპრომისის გზას დასდგომოდა. სიმონ მეფესთან დაზავების შემდეგ ირანთან ზავის დადებისათვის გზა, ფაქტობრივად, გახსნილი იყო.

უავგუსტოესი ხელშეკრულებიდან ირკვევა, რომ ფერჰად ფაშასთან დაზავების შემდეგ სიმონ მეფემ სტამბოლში სულთანთან ელჩები გაგზავნა, ფერჰად ფაშასთან დადებული ხელშეკრულების დამტკიცების (რატიფიკაციის) მიზნით.

დელეგაციის შემადგენლობაში შედიოდნენ სიმონ მეფის ძმა, მისი ნათესავი, მოურავი და ნდობით აღჭურვილი რამდენიმე პირი.

საქართველოს წარგზავნილებს შეუსრულებიათ მათზე დაკისრებული მისია. ამის შესახებ მურად III სიმონ მეფეს წერდა: "შენი სურვილი და საწადელი კეთილად იქნება (ჩვენს მიერ) დაკმაყოფილებული... უწინ მიცემული ხელშეკრულების შესაბამისად".

უავგუსტოესი ხელშეკრულება, ჩვენი აზრით, არის სიმონ მეფესა და ფერჰად ფაშას შორის დადებული საზავო ხელშეკრულების პირობების დამტკიცება-დადასტურება, თუმცა იგი მთელი რიგი თავისებურებებით ხასიათდება, რაც გამოწვეული იყო იმ დროს ქართლის სამეფოსა და ოსმალეთს შორის შექმნილი ურთიერთობით. საქმე ისაა, რომ როდესაც სულთანს უნდა დაემტკიცებინა სიმონ მეფესა და ფარჰად ფაშას შორის დადებული ზავი, მან ბეგლარბეგებისაგან მიიღო ცნობა, რომ სიმონ მეფე არღვევდა საზავო ხელშეკრულებით გათვალისწინებულ პირობებს, ამიტომ სულთანი სიმონ მეფეს აფრთხილებდა და რჩევა-დარიგებას აძლევდა - დაეცვა ხელშეკრულებების პირობები.

მურად III-ის მიერ სიმონ მეფისადმი გაცემული უავგუსტოესი ხელშეკრულება დაწერილი უნდა იყოს სიმონ მეფის ელჩების სტამბოლში ჩასვლის შემდეგ და 1590 წლის ირან-ოსმალეთის ზავის დადებამდე, ე. ი. 1589-1590 წლებში.

მართალია, ჩვენ არ მოგვეპოვება სიმონ მეფესა და ფერჰად ფაშას შორის დადებული ხელშეკრულების ტექსტი, მაგრამ უავგუსტოესი ხელშეკრულების შინაარსიდან ცნობილი ხდება ამ საზავო ხელშეკრულების პირობები.

ამ ხელშეკრულებიდან ირკვევა, რომ ოსმალეთი ცნობდა სიმონ I-ს ქართლის მეფედ, აღიარებდა მის მემკვიდრეობით უფლებას და კისრულებდა არ ჩარეულიყო მის საქმეებში. ხსენებულ დოკუმენტში ვკითხულობთ: "შენს (სიმონ მეფის) უფლებაში მყოფი შენი ქვეყანა უწინდებურად შენს ხელში იყოს, შთამომავლობიდან შთამომავლობამდე იყავ მისი მფლობელი და სხვა ვინმეს ამაში ხელი არ ჰქონდეს და (ამ საქმეში) არ ჩაერიოს".

საყურადღებოა, აგრეთვე, ის, რომ სულთანი სიმონ I-ს ქრისტიანობით უნარჩუნებდა მმართველობას. მურად III სიმონ I-ს შემდეგნაირად მიმართავდა: "იესოელთა დიდებული თავადების სიამაყევ, მესიელთა ხალხში წარჩინებულთა რჩეულო, ქრისტეს მაღიარებელ გვარტომთა საქმეების კეთილად წარმმართველო, ქართლის ქვეყნის მფლობელო სიმონ ხან".

ოსმალეთის მიერ სიმონ I-ის ქრისტიანობით ქართლის მეფედ ცნობა ქართველი ხალხის გამარჯვება იყო, რადგან ქრისტიანობის შენარჩუნება ქართველობასთან (ქართულ სოციალურ-პოლიტიკურ სისტემასთან) იყო დაკავშირებული.

ხელშეკრულების ანალიზიდან ირკვევა, რომ ქართლის სამეფოსა და ოსმალეთს შორის დადებული ზავი დაფუძნებული იყო Uti possidetis პრინციპზე, ე.

ი. ოსმალეთი ინარჩუნებდა იმ ტერიტორიებს, რომელიც მას დაპყრობილი ჰქონდა ომის შედეგად. ვინაიდან ზავის დადების დროისათვის ოსმალებს, ფაქტობრივად, ქართლში მხოლოდ მთავარი ციხე-ქალაქები ეკავათ, ამიტომ ქართლის ციხეებში კვლავ ოსმალთა გარნიზონები რჩებოდნენ და სიმონ მეფის ხელისუფლება ქართლის დანარჩენ ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა. ფარსადან გორგიჯანიძის სიტყვებით: "ბატონ სვიმონ ქართლში მეფობდა, მაგრამ ციხეები ურუმთ ეჭირათ".

სიმონ მეფე იძულებული იყო დათანხმებულიყო ქართლის ციხე-ქალაქებში ოსმალთა გარნიზონების დატოვებაზე, რადგან შექმნილ ვითარებაში უკეთესი გამოსავალი არ არსებობდა. ოსმალეთთან დაზავებით, სიმონ მეფეს საშუალება ეძლეოდა ძალები მოეკრიბა, მოკავშირეები შეეძინა და ახალი შეტევა დაეწყო ოსმალთა წინააღმდეგ, მათი საქართველოდან საბოლოოდ განდევნისათვის.

სიმონ ქართლის მეფე, როგორც ხსენებული დოკუმენტიდან ირკვევა, ვალდებული იყო ოსმალეთის სასარგებლოდ ყოველწლიურად ხარაჯა (ხარკი) ეხადა. ამგვარად, ოსმალეთსა და ქართლის სამეფოს შორის დამოკიდებულების პოლიტიკური ფორმა მოხარკეობის საფუძველზე მყარდებოდა. ეს კი იმას მოწმობდა, რომ ოსმალეთის სულთანი იძულებული იყო მიელო სიმონ მეფის მიერ ადრე შეთავაზებული ზავის პირობები, რომლის ერთ-ერთი მთავარი მოთხოვნა იყო ოსმალეთთან ურთიერთობის ის პოლიტიკური ფორმა, რომელიც მოხარკეობას გულისხმობდა.

საზავო ხელშეკრულების მიხედვით, ქართლსა და ოსმალეთს შორის დამოკიდებულების პოლიტიკური ფორმა მოხარკეობის საფუძველზე დამყარდა. სიმონ მეფე ვალდებული იყო ოსმალეთის სასარგებლოდ ყოველწლიურად ხარკი ეხადა. ოსმალეთი ცნობდა სიმონ I-ს ქართლის მეფედ ქრისტიანობით, აღიარებდა მის მემკვიდრეობით უფლებას და ვალდებულებას იღებდა, არ ჩარეულიყო მის საშინაო საქმეებში.

ქართველმა ხალხმა სიმონ მეფის მეთაურობით, ათი წლის თავდადებული და გმირული ბრძოლის შედეგად, აიძულა სულთნის თურქული ხელი აელო ქვეყნის ინკორპორაციაზე. ეს იყო ქართველი ხალხის დიდი გამარჯვება.

9. 1590 წლის 21 მარტის სტამბოლის საზავო ხელშეკრულება

სიმონ მეფესა და ფერჰად ფაშას შორის დაზავების შემდეგ ირანსა და ოსმალეთს შორის საზავო მოლაპარაკება განახლდა.

ამ დროს შაჰ აბას I-ის მდგომარეობა მეტად მძიმე იყო; ქვეყანაში ანარქია სუფევდა. ირანის აღმოსავლეთ საზღვრებს თავს ესხმოდნენ ოზბეგთა ხანები, ხოლო ოსმალთა წინააღმდეგ მებრძოლი ძალები დასუსტებული იყო.

ასეთ ვითარებაში შაჰ აბასი იძულებული იყო მიელო ოსმალეთის მიერ

შეთავაზებული ზავის პირობები: 1. ირანის შაჰს უნდა ეცნო ოსმალეთის ხელისუფლება მის მიერ დაპყრობილ ქვეყნებზე; 2. შაჰს უნდა გაეგზავნა მძევალი, სეფიანთა უფლისწული, სულთნის კარზე.

შაჰ აბასმა, ოსმალეთთან ზავის დადების მიზნით, სტამბოლში მეჰდი ყული ხანის მეთაურობით მრავალრიცხოვანი ელჩობა გაგზავნა და მას ძვირფასი საჩუქრები გაატანა. მასთან ერთად სტამბოლში გაგზავნეს სეფიანთა უფლისწული - შაჰ აბას I-ის უფროსი ძმის ჰამზა მირზას ვაჟიშვილი ჰაიდარ მირზა.

1590 წლის 21 მარტს, სტამბოლში ხანგრძლივი მოლაპარაკების შედეგად, ოსმალეთსა და ირანს შორის ზავი დაიდო. საზავო ხელშეკრულების მიხედვით, აღმოსავლეთ სომხეთი, მთელი ჩრდილოეთ და სამხრეთ აზერბაიჯანი (არდებილისა და ტალიშის გამოკლებით), ქურთისტანი და ლურისტანის ნაწილი ოსმალეთს დარჩა.

ხელშეკრულების პირობით, ყიზილბაშებს თავი უნდა შეეკავებინათ სამი პირველი ხალიფას (აბუ ბექრის, ომარის და ოსმანის) საჯარო წყევლა-კრულვისაგან.

მოლაპარაკების დროს განიხილეს ტყვეების საკითხი. მეჰდი ყული ხანის თხოვნით განთავისუფლებულ იქნა რამდენიმე ცნობილი ყიზილბაში. ამის საპასუხოდ შაჰის მთავრობამ გაათავისუფლა ტყვე თურქი ფაშები და ბეგები.

ამ ზავის შედეგად დამთავრდა ირანსა და ოსმალეთს შორის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი და სისხლისმღვრელი ომი, რომელიც გრძელდებოდა 11 წელიწადს, 11 თვესა და 16 დღეს.

ომის შედეგად გაუარესდა ოსმალეთის ეკონომიკური მდგომარეობა, რამაც დაჩქარა სამხედრო-ლენური სისტემის კრიზისი.

თავი X
ოსმალეთი XVI საუკუნის მიწურულს

1. შავ და მარმარილოს ზღვიბს შორის არხის გაყვანის მცდელობები

ირანთან ომის შედეგად ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიულმა ზრდამ უმაღლეს წერტილს მიაღწია. არასოდეს ოსმალეთის სამფლობელოები არ იყო ესოდენ ფართელი. შეიძლება ითქვას, რომ ეს იყო ოსმალეთის უკანასკნელი დიდი ომი, რომელიც ოსმალეთის გამარჯვებით დამთავრდა.

ამ დროს ოსმალეთში კვლავ გაჩნდა არხის გაყვანის საჭიროება შავ ზღვასა და იზმითის ყურეს შორის.

XVI საუკუნეში ოსმალეთი იყო ერთ-ერთი უდიდესი საზღვაო სახელმწიფო და ჰყავდა მრავალრიცხოვანი ფლოტი. ოსმალეთის საზღვაო ქალაქებში აგებული იყო გემთმშენებლობის ეერფები. განსაკუთრებით დიდი მასშტაბით წარმოებდა გემთმშენებლობა სტამბოლში. რაც დრო გადიოდა, უფრო და უფრო ჩნდებოდა მოთხოვნილება გემთმშენებლობისათვის საჭირო ხე-ტყის მასალაზე. ამასთანავე სწრაფად იზრდებოდა სტამბოლის მოსახლეობაც, რამაც მნიშვნელოვნად გაზარდა მოთხოვნილება ხე-ტყის მასალაზე საცხოვრებელი სახლების მშენებლობისათვის, ასევე შეშაზე. ყოველივე ამის შედეგად, სტამბოლი დროდადრო განიცდიდა შეფერხებას გემთმშენებლობისა და საცხოვრებელი სახლებისათვის საჭირო ხე-ტყის მასალითა და შეშით მომარაგების საქმეში.

მდინარე საქარიას რეგიონი, სადაც იგი ერთვის შავ ზღვას, ძალზე მდიდარი იყო ხე-ტყითა და, განსაკუთრებით, გემთმშენებლობისათვის საჭირო საშენი მასალით. აქ უღრანი, გაუვალი ხე-ტყის მასივები იყო და მას აღჩადენიზს (ხეების ზღვა) უწოდებდნენ. მდინარე საქარიადან დასავლეთით საფანჯას ტბამდე ორი საათის სავალი გზა იყო, ხოლო საფანჯას ტბიდან იზმითის ყურემდე - სამი საათის. თუ მდინარე საქარია არხით შეუერთდებოდა იზმითის ყურეს, მაშინ ქალაქი იზმითი უმოკლესი საზღვაო გზით დაუკავშირდებოდა სტამბოლს, ასევე შავი ზღვიდანაც და ამით მნიშვნელოვნად გაადვილდებოდა და გაიზრდებოდა სტამბოლის მომარაგება ხე-ტყის მასალითა და შეშით.

სტამბოლში, როდესაც მნიშვნელოვნად გაიზარდა მოთხოვნილება საშენ მასალასა და შეშაზე და ამ საქმეში გარკვეული დაბრკოლებები წარმოიშვა, დაიბადა იდეა შავ და მარმარილოს ზღვებს შორის არხის მშენებლობისა.

ოსმალური წყაროების მიხედვით, მდინარე საქარიას ველიდან, საფანჯას ტბის გავლით, იზმითის ყურეში ხე-ტყის ადვილად გადაზიდვის პრობლემა სულთან სულეიმან I-ის დროს განხილვის საგანი გახდა და ეს თემა არა თუ მხოლოდ სიტყვად დარჩა, არამედ ეს საქმე დაავალეს გამოჩენილ ხუროთმოძღვარს კოჯა სინანს (1492-1588). სინანი კარგად იცნობდა ქალაქ იზმითსა და

ᲪᲘᲮᲘᲡᲗᲐᲕᲘᲡ ᲛᲝᲜᲐᲡᲢᲔᲠᲘ

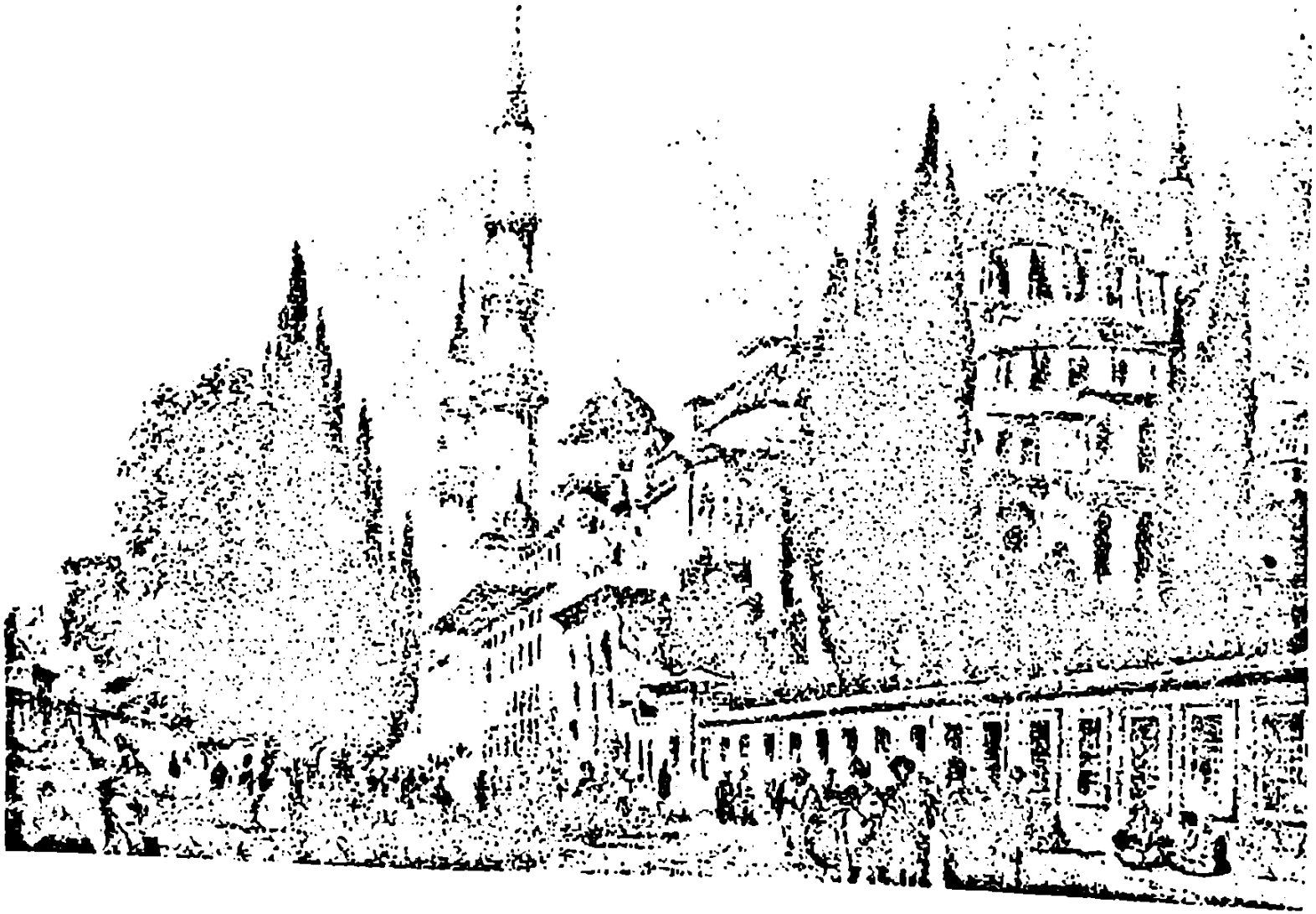

სულეიმანიე

საფანჯას ტბის მიდამოებს. ქალაქ იზმითში მას მრავალი ხუროთმოძღვრების ძეგლი ჰქონდა აგებული. სინანმა მოინახულა არხის მშენებლობისათვის ვარგისი ადგილები და ჩაატარა გარკვეული წინასწარი სამუშაოები, შეადგინა ხარჯთაღრიცხვა და სხვ. პროექტის მიხედვით, იზმითის ყურიდან უნდა გაჭრილიყო ერთი არხი საფანჯას ტბამდე, ხოლო საფანჯას ტბიდან აღმოსავლეთით მეორე არხი, მდინარე საქარიამდე. მაგრამ სხვადასხვა მიზეზების გამო პროექტი ვერ განხორციელდა და დაწყებული სამუშაოები შეაჩერეს.

არხის მშენებლობის საკითხი კვლავ წამოიჭრა მურად III-ის დროს. ამჯერად დიდმა ვეზირმა კოჯა სინან ფაშამ (იგი ხუთჯერ იყო დიდი ვეზირი) დაარწმუნა მურად III არხის აგების აუცილებლობაში.

1591 წლის 11 მარტს გამოიცა სულთნის ფირმანი "საქარია-საფანჯა-იზმითის ყურეს შორის არხის მშენებლობის შესახებ". ამ ფირმანით არხის მშენებლობის საერთო ხელმძღვანელად (მუბაშირი) დაინიშნა მეჰმედ სოკოლუს შვილი (მეჰმედ სოკოლუს 1565-1579 წწ. ეკავა დიდი ვეზირის თანამდებობა), ანატოლიის ბეგლარბეგი ჰასან ფაშა, ხოლო არხის მშენებლობის ემინად - ბუდინის (ბუდაპეშტის) ყოფილი დეფთერდარი - აჰმედი, ქიათიბების ხელმძღვანელად - მუსტაფა ეფენდი.

ტერიტორიის გაზომვის შედეგად გამოირკვა, რომ მანძილი მდინარე საქარიადან საფანჯას ტბამდე 6 ათასი ზირაა (ერთი ზირა - 70 სანტიმეტრია) და საფანჯას ტბიდან იზმითის ყურემდე - 22 ათასი ზირა. ამრიგად, სულ 28 ათასი ზირას სიგრძის (ეს უდრის დაახლოებით 20 კილომეტრს) არხი უნდა გაეყვანათ. არხის მშენებლობის სამუშაოების ჩატარების მიზნით შეკრებილ იქნა 30 ათასი მუშა, ხოლო მშენებლობისათვის საჭირო სხვადასხვა მასალა გაიგზავნა სტამბოლიდან. გადაწყვეტილი იყო, აგრეთვე, არხის მშენებლობის ადგილზე მდებარე სოფლების დაცლა და მოსახლეობის სხვადასხვა ადგილებში ჩასახლება.

არხის მშენებლობაზე დაკავებული მუშების მეთვალყურეობა და მათი საკვებით მომარაგება დაეკალა ანატოლიის, ყარამანიის, სივასის, მარაშისა და არზრუმის ბეგლარბეგებს. სტამბოლის ყადიებს (მოსამართლეებს) ებრძანათ იმ რეგიონში ჩასვლა და მოსახლეობის აყრასთან დაკავშირებით საქმეების მოწესრიგება.

არხის მშენებლობის დაწყების შემდეგ დიდი ვეზირი კოჯა სინან ფაშა, მეორე ვეზირი ფერჰად ფაშა, ანატოლიის კაზიასკერი ალი ეფენდი, ქაფუდან ფაშას ხელმძღვანელობით ქალაქ იზმითში ჩავიდნენ, სპეციალისტთა და ინჟინერთა თანხლებით. სამი დღის დათვალიერების, არხისათვის გამოყოფილი ტერიტორიის აზომვისა და შესწავლის შემდეგ ფადიშაჰს დაწვრილებითი არზა წარუდგინეს. არხის მშენებლობას ყველა როდი უჭერდა მხარს. დიდი ვეზირის მოწინააღმდეგეებმა დაარწმუნეს სულთანი, რომ ეს საქმე არ იყო ხელსაყრელი და პერსპექტიული.

1591 წლის 11 აპრილს გამოიცა მურად III-ის ფირმანი არხის მშენებლობის შეწყვეტის შესახებ. არხის მშენებელი მუშები თავიანთ ადგილებზე უნდა დაბრუნებულიყვნენ, ხოლო მშენებლობისათვის ჩატანილი საჭირო მასალა უკან უნდა გაეგზავნათ სტამბოლში.

დიდი ვეზირი კოჯა სინან ფაშა კვლავ შეეცადა დაერწმუნებინა ფადიშაჰი ამ პროექტის პერსპექტიულობაში, მაგრამ უშედეგოდ. მურად III-ს განუცხადებია: "უმჯობესია გემების აგება, ვიდრე ზარბაზნებისა. გააგრძელეთ სტამბოლის ხე-ტყის მასალით მომარაგება, როგორც ეს ყოველთვის ხდებოდა". პასუხად სინან ფაშას უთქვამს: "ფადიშაჰის ყოველი სიტყვა ყველა სიტყვის დედოფალია".

ამ არხის მშენებლობასთან დაკავშირებით დოკუმენტები თურქეთის პრემიერ-მინისტრის არქივში აღმოაჩინა გამოჩენილმა თურქმა ისტორიკოსმა ი. ჰ. უზუნჩარშილიმ და გამოაქვეყნა.

არხის მშენებლობის იდეა აქტუალობას არ კარგავდა მეჰმედ IV-ისა (1648-1687) და მუსტაფა III-ის (1757-1774) დროს. მაგრამ ამჯერადაც ამ ცდებს შედეგი არ მოჰყოლია.

არხის მშენებლობის ერთ-ერთი თავგამოდებული მომხრე იყო XVII საუკუნის გამოჩენილი თურქი მოგზაური ევლია ჩელები, რომელმაც ამ მხარეში ორჯერ (1640 და 1647 წლებში) იმოგზაურა. იგი წერს: "ცოტაოდენი მონდომებაა საჭირო იმისათვის, რომ მდინარე საქარია საფანჯას ტბას შეუერთდეს... ეს ტბა კი - იზმითის ყურეს. შავი ზღვიდან საქარიას საშუალებით ვერასოდეს შემოვიდოდა მტერი. თანაც ქალაქი იზმითი საქარიაზე მოექცეოდა და თვით ქალაქი ბოლუმდე ხუთი დღის სავალი მიწები გაშენდებოდა. ბოლუს ნავსადგურს დაუახლოვდებოდა, სტამბოლის ხომალდები თვით ბოლუმდე მიაღწევდნენ და სტამბოლში ერთი ფიცარი სამი ახჩა გახდებოდა, ერთი კანთარი (უდრის 44 ოყას, დაახლოებით 56 კილოგრამს) შეშა - ხუთი ახჩა და სიკეთე გაიზრდებოდა - "ო, ალაჰო, გააადვილე იგი სიკეთით".

რა იყო მიზეზი, რატომ არ განხორციელდა შავ და ეგეოსის ზღვებს შორის არხის მშენებლობა?

ჩვენი აზრით, ამ არხის მშენებლობის ჩაშლის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იყო ის, რომ იმ ტერიტორიაზე, სადაც უნდა ყოფილიყო გაყვანილი არხი, სოფლები იყო გაშენებული და საჭირო იყო ამ სოფლების აყრა და გლეხების სხვა ადგილებში დასახლება, რაც დიდ ხარჯებს მოითხოვდა.

ევლია ჩელების ცნობით, მარტო საფანჯას რეგიონში 76 სოფელი იყო, საკმაოდ კეთილმოწყობილი და უხვმოსავლიანი. "მოსავალი უხვია, - წერს ევლია ჩელები, - ბაღები აუარებელია. ამ ტბის ნაპირზე ისეთი ჯიშის ნესვი და საზამთრო მოდის, რომ ვირს მხოლოდ ორის წაღება შეუძლია... განთქმულია მისი თეთრი ბალი... საფანჯის მრგვალი პური ორმოცი დღეც რომ იდოს, არც გახმება, არც დაობდება და არც გემოს შეიცვლის. იმდენად განთქმულია, რომ

ერთი ახლად გამომცხვარი პური ჭენებით წაულიათ ირანის შაპისათვისაც და მასაც კი მოსწონებია".

ცხადია, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა ძნელად შეურიგდებოდა აქედან გადასახლებას, თუნდაც დიდი გასამრჯელოს აღებით. ამას, შესაძლებელია, მოჰყოლოდა გლეხების დიდი უკმაყოფილება და გამოსვლებიც კი. ამიტომ მურად III-ის სიტყვები არხის მშენებლობის შეწყვეტასთან დაკავშირებით - "უმჯობესია ვაშენოთ გემები, ვიდრე - ზარბაზნები", - გადატანითი მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ.

2. ომი ავსტრიასთან

ოსმალეთს ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მოშუშებული ირანთან ომის ჭრილობები, განიცდიდა მწვავე ფინანსურ კრიზისს, მაგრამ ის მაინც შეუდგა ომის სამზადისს და 1593 წელს დაიწყო ომი ავსტრიასთან. ოსმალეთის მთავრობა კრიზისიდან გამოსავალს ისევ ომში ხედავდა. მაგრამ ამ დროს მდგომარეობა შეიცვალა. ევროპის ქვეყნები მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ ოსმალებს და ომის შედეგად ახალი ტერიტორიების დაპყრობა და მდიდარი ნადავლის ხელში ჩაგდება გამორიცხული იყო. სულთნის სამეფო კარის იმედი არ გამართლდა. ოსმალეთი ავსტრიასთან ომში მარცხდებოდა. მართალია, ოსმალეთმა ომის დასაწყისში გარკვეულ წარმატებას მიაღწია, მაგრამ ეს დროებითი მოვლენა იყო.

ამ დროს ოსმალეთის ვასალურმა სამთავროებმა მის წინააღმდეგ კავშირი შეკრეს. 1594 წელს სულთნის სამ ვასალს შორის: ტრანსილვანიის მთავარს სიგიზმუნდ ბატორს, მოლდავეთის გოსპოდარს არონ ვოევოდასა და ვალახეთის გოსპოდარ მიხეილ გულადს შორის დაიდო საბრძოლო კავშირი ოსმალთა ბატონობისაგან განთავისუფლების მიზნით. თავის მხრივ, მათ კავშირი შეკრეს ავსტრიის იმპერატორ რუდოლფ II-სთან.

მიხეილ გულადმა და არონ ვოევოდამ გაერთიანებული ძალებით რამდენიმე დამარცხება აგემეს ოსმალთა ჯარებს და 1594 წლის დამლევს ბალკანეთის მთებამდე მიაღწიეს.

ამავე წელს სულთნის ბატონობის წინააღმდეგ აჯანყდა სერბიის მოსახლეობაც. აჯანყება წარმატებით მიმდინარეობდა, ოსმალები განდევნილ იქნენ რამდენიმე ქალაქიდან. აჯანყებულებს იმედი ჰქონდათ ავსტრიისა და ტრანსილვანიის ჯარების დახმარებისა. მაგრამ მათ დახმარება ვერ მიიღეს და აჯანყებულები დაამარცხა ოსმალეთის მრავალრიცხოვანმა ლაშქარმა.

სერბიაში აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ ოსმალეთის ლაშქარი მიხეილ გულადის წინააღმდეგ გაემართა. მიუხედავად ოსმალთა მრავალრიცხოვანი ლაშქრისა, 1595 წელს მიხეილ გულადმა ოსმალებს სასტიკი დამარცხება აგემა და მთელი ვალახეთი ოსმალთაგან გაანთავისუფლა.

ყავახანა

ქეჩის მწერალი

სულთნის მთავრობას, რომელიც დაკავებული იყო ავსტრიასთან ომით, არ შეეძლო ხანგრძლივი ომი ეწარმოებინა მიხეილ გულადთან და იძულებული გახდა დაედო მასთან დროებითი ზავი. ზავი რამდენიმე წლით დაიდო. ოსმალეთის სულთანმა არსებითად დაკარგა თავისი სუზერენიტეტი დუნაის სამთავროებზე.

ავსტრიასთან ომის დაწყების შემდეგ დასავლეთ ევროპა კვლავ ოსმალეთის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. დასავლეთ ევროპის ქვეყნებმა გადაწყვიტეს ანტიოსმალური კოალიცია შეექმნათ. ინიციატორებად გამოვიდნენ ავსტრიის იმპერატორი რუდოლფ II და რომის პაპი კლიმენტ VIII.

1593 წლის 17 სექტემბერს მისკოვში ჩავიდა ავსტრიის იმპერატორის ელჩი ნიკოლოზ ვარკოჩი. მან რუსეთის მეფეს შესთავაზა, მონაწილეობა მიეღო ანტიოსმალურ კოალიციაში. ბორის გოდუნოვმა ვარკოჩს განუცხადა, რომ მას სურვილი აქვს გაერთიანდეს იმპერატორთან ოსმალეთის წინააღმდეგ იმ შემთხვევაში, თუ ამ კავშირში მონაწილეობას მიიღებენ რომის პაპი, ესპანეთისა და დანიის მეფეები, ვენეციის დოჟი, ლიტვის მთავარი და სხვანი.

ამავე დროს ვარკოჩმა თხოვა რუსეთის მთავრობას, ნება დაერთო შეხვედროდა მოსკოვში მყოფ ირანის ელჩს. ვარკოჩმა ირანის ელჩს გადასცა ავსტრიის იმპერატორის თხოვნა არ შერიგებოდა ოსმალეთს და იმპერატორთან ერთად ყოფილიყო ოსმალეთის მოწინააღმდეგე. ირანის ელჩმა უპასუხა, რომ თუ სამი დიდი ხელმწიფე (რუსეთი, ავსტრია, ირანი) შეერთებული ძალებით, ერთად თავს დაესხმებიან ოსმალეთს, მაშინ ოსმალთა საქმე გათავებულია.

ვარკოჩის მოსკოვში ჩასვლამდე რამდენიმე დღით ადრე იქ ჩავიდა ოსმალეთის ელჩი რეზვან ჩაუში. მან რუსეთის მეფეს გადასცა მურად III-ის წერილი. თავის წერილში სულთანი იმუქრებოდა, რომ გაგზავნიდა ლაშქარს დონის კაზაკების გასანადგურებლად, თუ ისინი არ შეწყვეტდნენ აზოვზე თავდასხმებს. ამასთანავე იგი შეშფოთებას გამოსთქვამდა რუსების გააქტიურების გამო კასპიის ზღვაზე, დერბენდის მახლობლად.

ჯერ კიდევ 1594 წლის შემოდგომაზე, მოლდავეთსა და პოლონეთში გაემგზავრნენ რომის პაპის საგანგებო ელჩები ალექსანდრე კომულეი და ერიხ ლიასოტა. მოლაპარაკება წარმატებით დამთავრდა. კაზაკებმა მოლდავეთში ოსმალთა ძალების დაბანდება ითავეს, ელჩებმა კი მათ რომის პაპის მიერ გაგზავნილი ფული გადასცეს.

ევროპის დიპლომატები დაინტერესებული იყვნენ, რომ ანტიოსმალურ კოალიციაში მონაწილეობა მიეღო არა მარტო ირანის შაჰს, არამედ ქართლ-კახეთის მეფეებსაც.

1595 წლის იანვარში გარდაიცვალა მურად III. იგი, მსგავსად სელიმ II-ისა, სახელმწიფო საქმეებით დიდად არ იყო დაინტერესებული. მისი ყურადღება სხვა საგანზე იყო გადატანილი. ზომიერზე მეტად სულთანი გატაცებული იყო მშვენიერი სქესით და საგრძნობლად "შეუწყო ხელი" ოსმალეთის მოსახ-

ლეობის ზრდას. გადმოგვცემენ, რომ მას ჰყავდა 112 შვილი, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ კიდევ 19 ქალი ელოდა ბავშვს. მურადის სიკვდილის შემდეგ ტახტზე ავიდა მისი შვილი მეჰმედ III (1595-1603). მან მიიღო სათანადო ზომები არმიაში დისციპლინის განმტკიცების მიზნით და ავსტრიის წინააღმდეგ ლაშქრობას თვითონ ჩაუდგა სათავეში.

ამ დროს სტამბოლში ჩავიდნენ რუსეთისა და ირანის ელჩები, რათა მიელოცათ მეჰმედ III-სათვის ტახტზე ასვლა. შემდეგ ისინი უნდა გამგზავრებულიყვნენ საქართველოში, სადაც უნდა შეერიგებინათ ქვეყნის ორი მეფე - სიმონი და ალექსანდრე. მაგრამ ელჩები დააკავეს სტამბოლში, რადგანაც ოსმალეთს აშინებდა კავშირი მოსკოვს, ირანსა და საქართველოს შორის, მიმართული ოსმალეთის წინააღმდეგ. 1595 წელს სიმონ ქართლის მეფემ, ალექსანდრე კახეთის მეფემ და შაჰ აბასმა კავშირი შეკრეს, რომის პაპს, ავსტრიის იმპერატორს, ესპანეთის მეფეს, ვენეციის სენატს ელჩები გაუგზავნეს და მოუწოდეს ოსმალეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

1596 წელს სოფელ კერეზტეშთან (ტრანსილვანია) ოსმალებმა სასტიკად დაამარცხეს ავსტრია-უნგრეთის ჯარები. მაგრამ ამ ბრძოლის დროს ოსმალეთის არმიაში ადგილი ჰქონდა მასობრივ დეზერტირობას. შემოწმების შედეგად გამოირკვა, რომ ზეამეთებისა და თიმარების 30 ათასამდე მფლობელმა აარიდა თავი ბრძოლას. ამის გამო გამოიცა სულთნის ბრძანებულება, რომლის მიხედვითაც, ყველას უნდა ჩამორთმეოდა საკარგავები და სიკვდილით დასჯილიყვნენ. "ფირარიებს" (გაქცეულებს) ჩამოერთვათ მიწები-ლენები, საარსებო საშუალება, მათ სიკვდილით დასჯა ემუქრებოდა, ამიტომ ისინი გახდნენ ანატოლიაში მთავრობის წინააღმდეგ აჯანყებულთა მთავარი დასაყრდენი. ავსტრიასთან ომის დროს მომხდარმა ფაქტმა აშკარად დაადასტურა, რომ სიფაჰიები აღარ იყვნენ დაინტერესებული სამხედრო სამსახურით. მათ მასობრივად დაიწყეს სამხედრო სამსახურიდან თავის არიდება, რადგან ომში მონაწილეობა ძველებურად ხელსაყრელი აღარ იყო. ეს ფაქტი იმაზე მეტყველებს, რომ თიმარული სისტემა კრიზისს განიცდიდა.

ავსტრიასთან ომში ოსმალეთმა ვერავითარ წარმატებას ვერ მიაღწია. ამიტომ იძულებული გახდა მასთან ზავი დაედო. 1606 წლის 11 ნოემბერს სიტვატორაკში (უნგრეთი) ოსმალეთსა და ავსტრიას შორის ზავი დაიდო. საზავო ხელშეკრულებით ვერც ოსმალეთმა და ვერც ავსტრიამ ვერავითარი ტერიტორიული გაფართოება ვერ მიიღო. სულთანმა უარი თქვა ავსტრიისაგან ყოველწლიური 30 ათასი დუკატის აღებაზე. სამაგიეროდ, ავსტრიას ოსმალეთის სასარგებლოდ ერთდროულად უნდა გადაეხადა 200 ათასი დუკატი. ორივე მხარე აღიარებულ იქნა თანასწორუფლებიანად. პირველად ხელშეკრულებაში ავსტრიის კეისარი მოხსენიებულ იქნა იმპერატორად და არა "ვენის მთავრად". ამ ხელშეკრულებაში აისახა ოსმალეთის საგარეო-პოლიტიკური ძლიერების დასუსტების დასაწყისი.

3. თიმარული სისტემის კრიზისი, ბლეხთა აჯანყების დაწყება

მურად III-ის მეფობის ბოლო წლებიდან განსაკუთრებით გამწვავდა თიმარული სისტემის კრიზისი, რაც გამოწვეული იყო საშინაო და საგარეო ფაქტორებით. დაპყრობითი ომების წარმოება აღარ იძლეოდა შემოსავალს, პირიქით, ის კიდევ უფრო მეტად ართულებდა ქვეყნის ფინანსურ მდგომარეობას და იწვევდა ეკონომიკურ კრიზისს.

მართალია, ოსმალეთი კვლავ განაგრძობდა დაპყრობით ომებს, მაგრამ შეზობელი ხალხები, რომლებსაც ოსმალეთი დაპყრობით ემუქრებოდა, მას შადამწყვეტ წინააღმდეგობას უწევდნენ. დაპყრობითი ომები ოსმალეთს აღარ აძლევდა ახალ ვრცელ ტერიტორიებსა და ახალ მოხარკე ქვეყნებს. ხანგრძლივი ომების წარმოება კიდევ უფრო მეტად აუძლურებდა ოსმალეთს.

თიმარულმა სისტემამ - ოსმალეთის სახელმწიფოს სამხედრო ძლიერების საფუძველმა, თანდათანობით დაკარგა თავისი მნიშვნელობა. სამხედრო ლენებს ხელთ იგდებდნენ ქრთამების, ინტრიგებისა და ნაცნობების საშუალებით ახლად დაწინაურებული პირები, რომლებიც მხოლოდ საკუთარი გამდიდრებით იყვნენ დაინტერესებული.

ამავე დროს იწყება ბრძოლა ლენური მიწების გადანაწილებისათვის. მსხვილი ფეოდალები თვითნებურად იტაცებდნენ წერილი და საშუალო ფეოდალების მიწებს. ცნობილია შემთხვევები, როდესაც მსხვილი ფეოდალების ხელში თავს იყრიდა 40-50 ლენის ნაკვეთი. ასეთი ფეოდალები, ეკონომიკურად გაძლიერებულნი, იწყებენ თვითნებობასა და ურჩობას. ისინი უარს აცხადებენ ლაშქრობებში მონაწილეობაზე, ითვისებენ მთავრობის პრეროგატივებს, ავიწროებენ გლეხებს.

სიფაჰიები, რომლებიც თავის დროზე ცენტრალური ხელისუფლების დასაყრდენს წარმოადგენდნენ და მისი დამცველნი იყვნენ და აბრკოლებდნენ მსხვილი ფეოდალებისა და ფაშების ბრძოლას განკერძოებისათვის, ახალ ვითარებაში მთავრობის მიმართ ოპოზიციურად იყვნენ განწყობილი. სიფაჰიები გაურბოდნენ ლაშქრობაში მონაწილეობას, არ მალავდნენ თავიანთ უკმაყოფილებას მსხვილი ფეოდალების მიმართ და, საერთოდ, სულთნის ხელისუფლების მიმართაც. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ უკმაყოფილო სიფაჰიებს ხშირად აჯანყებული გლეხების მხარეზე ვხედავთ. სიფაჰიები გაურბოდნენ სამხედრო სამსახურს და უხალისოდ იღებდნენ მონაწილეობას ომებში. ავსტრიასთან ომის დროს თიმარიოტებისა და ზაიმების მიერ ბრძოლის ველის მიტოვება და მათი მასობრივი დეზერტირობა აშკარა დადასტურება იყო თიმარული სისტემის კრიზისისა.

ეს კრიზისი იმაშიც გამოვლინდა, რომ ფეოდალური ლაშქარი საგრძნობლად შემცირდა, რამაც გამოიწვია ოსმალეთის ფეოდალური ლაშქრის ძლიერების

შესუსტება. ოსმალური წყაროები ადასტურებენ, რომ თიმარიოტებსა და ზაიმებს გამოჰყავდათ მხოლოდ 10-20 ათასი მოლაშქრე, მაშინ, როდესაც უწინ ფეოდალური ლაშქარი 120-150 ათას მეომარს ითვლიდა.

ასეთ პირობებში სულთნის მთავრობა იძულებული გახდა გაეზარდა დაქირავებული ჯარის რიცხვი. დაქირავებული ჯარის რიცხობრივი ზრდა ახალ დამატებით სახსრებს მოითხოვდა, რაც კიდევ უფრო აუარესებდა ფინანსურ მდგომარეობას. ოსმალო მემატიანის ქათიბ ჩელების მონაცემებით, დაქირავებული ჯარისკაცების რიცხვი და მათი შესანახი ხარჯები სწრაფად იზრდებოდა[1].

თარიღი	ჯარის რაოდენობა (კაცი)	შესანახი ხარჯები (იუქებში)*
970 წ. ჰიჯრით (1562-63 წ.)	40.470	1.223
974 წ. ჰიჯრით (1566-67 წ.)	47.316	1.264
1004 წ. ჰიჯრით (1595-96 წ.)	64.425	1.782
1018 წ. ჰიჯრით (1609-10 წ.)	91.209	3.108

*იუქი 100.000 აბჩას უდრის

ამრიგად, 50 წლის განმავლობაში დაქირავებული ჯარის რიცხვი და მის შესანახად გამოყოფილი სახსრები ერთიორად გაიზარდა.

სახელმწიფო ხაზინის შემოსავალი ვეღარ ფარავდა სახელმწიფოს ხარჯებს. ოსმალეთის მთავრობა ამაოდ ცდილობდა ფინანსური კრიზისიდან თავის დაღწევას. ოსმალეთის მთავრობა უზომოდ ზრდიდა გადასახადებს, სისტემატურად მიმართავდა გადასახადების აკრეფის იჯარით გაცემას, მაგრამ სახელმწიფოს შემოსავალი სასახლისა და ჯარის შენახვასაც კი ვერ ართმევდა თავს. სულთანმა დაიწყო უხარისხო ფულის მოჭრა. ასე, მაგალითად, თუ ძველი ოსმალური კანონების მიხედვით, 100 დირჰემიდან ჭრიდნენ 400 აბჩას, ამ პირობებში იმავე რაოდენობიდან ჭრიდნენ 800 აბჩას.

ფულის კურსის დევალვაციასთან ერთად, სწრაფად იზრდებოდა ფასები სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებსა და ფართო მოხმარების საგნებზე. ეს დროებითი საშუალება კიდევ უფრო აძლიერებდა ფინანსურ ქაოსს. ოსმალეთის მთავრობა ცდილობდა გამოენახა აქედან თავის დაღწევის გზები. ამ მიზნით, ოსმალეთის მთავრობამ სახელმწიფო მიწების იჯარით გაცემა დაიწყო. "დიდმა ვეზირმა რუსთემ ფაშამ, - წერს კოჩი ბეი, - სახელმწიფო ხაზინის შემოსავლის ზრდის მიზნით, წმინდა კანონის წინააღმდეგ სალენო ნაკვეთების იჯარით გაცემა დაიწყო... ამან კი ლენებისა და საკუთრივ სულთნის სოფლების მოშლა

და მათი გაპარტახება გამოიწვია".

ოსმალეთის მთავრობის აღნიშნულ ღონისძიებას არ შეეძლო ეხსნა სახელმწიფო ფინანსური კრიზისისაგან, რადგან საჭირო გამოსასყიდი თანხის შემდეგ სულთნის მთავრობა, ფაქტობრივად, ჰკარგავდა შემოსავალს სახელმწიფო მიწებიდან. ამგვარი ღონისძიება მხოლოდ დროებით თუ შეამსუბუქებდა ქვეყნის ფინანსურ სიძნელეებს. ფაქტობრივად, იგი კიდევ უფრო აუარესებდა ქვეყნის ეკონომიკურ მდგომარეობას. ოსმალეთის სახელმწიფოს შემოსავლისა და ხარჯების შესახებ ცნობას გვაწვდის ქათიბ ჩელები:[ცხრ 2]

თარიღი	სახელმწიფო შემოსავალი (იუქებში)	სახელმწიფო ხარჯები (იუქებში)
972 წ. ჰიჯრით (1564 წ.)	1.830	1.896
1000 წ. ჰიჯრით (1591-92 წ.)	2.934	3.634
1005 წ. ჰიჯრით (1596-97 წ.)	3.000	9.000

ამ მონაცემებიდან ჩანს, რომ 1597 წლისათვის ოსმალეთის სახელმწიფო ხარჯები ორჯერ აღემატებოდა მის შემოსავალს და სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტი 6.000 იუქს შეადგენდა, ხოლო თუ ამას ახჩებზე გადავიტანთ, მაშინ გამოვა, რომ დეფიციტი 6 მილიონ ახჩას შეადგენდა.

ოსმალეთის სახელმწიფო ხაზინა დაცარიელებული იყო. დაქირავებულ ჯარისკაცებს მრავალი თვის განმავლობაში ჯამაგირი არ ეძლეოდა. ჯარისკაცები ხშირად უარს აცხადებდნენ ბრძოლის ველზე წასულიყვნენ, სანამ არ მიიღებდნენ ჯამაგირს. ოსმალეთის ჯარში უდისციპლინობა, მექრთამეობა და გახრწნილება სუფევდა. ჯარისკაცები აღარ ემორჩილებოდნენ თავიანთ უფროსებს და ამბოხების მუქარით მოითხოვდნენ მათთვის არასასურველი ამა. თუ იმ პირის (და ზოგჯერ თვით დიდი ვეზირის) გადაყენებასა და სიკვდილით დასჯას. იენიჩართა კორპუსი, რომელმაც ძველად ოსმალეთის სულთნებს დიდ დაპყრობით ომებში არაერთი გამარჯვება მოუპოვა, ფეოდალური რეაქციის მტკიცე დასაყრდენად იქცა. იენიჩარები გადაგვარებისა და გახრწნის გზაზე იყვნენ დამდგარნი. ისინი წარამარა სახელმწიფოს საქმეებში ერეოდნენ.

ერთი სიტყვით, XVI საუკუნის მიწურულს ოსმალეთის ლაშქარი (როგორც ფეოდალური, ისე დაქირავებული) არ იყო სანდო ქვეყნის დაცვის საქმეში. კიდევ მეტი: ხშირად იგი ქვეყნის შიგნით მღელვარებისა და არეულობის ინიციატორი და აქტიური მონაწილე იყო.

ოსმალეთის სახელმწიფოს რღვევა-დაშლის პროცესს აჩქარებდა გამდიდრებულ-აღზევებული ფეოდალების დამოკიდებულება ცენტრალური ხელისუფლებისადმი. სწორედ ამ დროს განსაკუთრებით ძლიერდება მსხვილი ფეოდალების

ქუჩის გამყიდველი

მუსიკოსები

აბანო

მიდრეკილება განკერძოებისადმი. ფეოდალთა სეპარატიზმს ხელს უწყობდა სულთნის ხელისუფლების დასუსტება. აღზევებული ფეოდალები დაინტერესებული არ იყვნენ სულთნის ხელისუფლების გაძლიერებით და თავიანთ საფაშოებში ხელმწიფობას ცდილობდნენ. სულთნის ხელისუფლების წინააღმდეგ ამბოხებებს აწყობდნენ პროვინციის ფაშები არა მარტო იმპერიის დაშორებულ რაიონებში, არამედ ქვეყნის შიგნითაც, საკუთრივ ანატოლიაში. ისინი უარს აცხადებდნენ ეცნოთ ცენტრალური მთავრობა და აღარ სურდათ გაეგზავნათ დედაქალაქში თავიანთ პროვინციებში აკრეფილი გადასახადები. ასე მოიქცნენ არზრუმის, სივასის, ყარამანიისა და სხვა პროვინციების ფაშები.

მსხვილი ფეოდალები სასახლის კარზეც თვითნებობდნენ. გაიხრწნა სახელმწიფო აპარატიც. სახელმწიფო მოხელეთა მექრთამეობამ და სასახლის კარის ინტრიგებმა უკიდურეს წერტილს მიაღწია. კარის დიდმოხელენი სახელმწიფოს ფაქტობრივი გამგებლები იყვნენ.

ოსმალეთის მთავრობა გართულებული მდგომარეობიდან თავის დაღწევას დაპყრობით ომებში ეძებდა. მაგრამ მისი საგარეო მდგომარეობა აღებული ხანისათვის არანაკლებ რთული იყო. ოსმალეთი დაცემა-დაქვეითების გზას დაადგა იმ დროს, როცა მისი მთავარი მეტოქე სახელმწიფოები გაძლიერდნენ. ევროპის სახელმწიფოები ბურჟუაზიული განვითარების გზას დაადგნენ. ევროპაში წარმოიქმნა ნაციონალური და ცენტრალიზებული სახელმწიფოები. ევროპის განვითარებული ხალხები ერებად ყალიბდებოდნენ, ჩამორჩენილ ოსმალეთში კი საამისო პირობები არ არსებობდა. ოსმალეთის იმპერიის ნაწილებს შორის არსებითად არავითარი ეკონომიკური კავშირი არ იყო. ოსმალეთი ეროვნებათა კონგლომერატს წარმოადგენდა. დასუსტებულ ოსმალეთს აღარ შეეძლო წარმატებით ეწარმოებინა დაპყრობითი ომები.

ოსმალეთში, რომელიც საზოგადოებრივი და ეკონომიკური განვითარების შედარებით დაბალ საფეხურზე იდგა, არ არსებობდა წარმოების განვითარებისათვის აუცილებელი საჭირო პირობები. წარმოების ძველი ფორმები აქ საუკუნეთა სიგრძეზე ხელუხლებელი რჩებოდა.

დაპყრობითი ომების შესაძლებლობათა ამოწურვის შემდეგ, სახელმწიფოს შემოსავლის ძირითად წყაროდ რჩებოდა საკუთარი მოსახლეობის ექსპლუატაცია, რამაც გლეხობა სრულ გაღატაკებამდე მიიყვანა. გლეხები არაადამიანურ ექსპლუატაციასა და ჩაგვრას განიცდიდნენ. ოსმალეთში გლეხობა ათასგვარი გადასახადებითა და გამოსაღებებით იყო დაბეგრილი. კოჩი ბეის ცნობით, ადრე რაიებისაგან (გლეხებისაგან) თითოეულ სულზე 40-50 ახჩა გადასახადს ილებდნენ, ხოლო მის დროს კი ამ გადასახადმა 300 ახჩამდე მიაღწია. "ერთი სიტყვით, - დაასკვნის კოჩი ბეი, - ასეთი შევიწროება და ჩაგვრა, როგორსაც ღარიბი მოსახლეობა განიცდის, არასოდეს, ქვეყნის არც ერთ მხარეში, არც ერთ სახელმწიფოში არ არსებულა".

ფეოდალური ჩაგვრის გაძლიერებას გლეხობამ აჯანყებით უპასუხა. უკიდურესად გამწვავებული კლასობრივი ბრძოლის პირობებში, XVI საუკუნის მიწურულს ოსმალეთის ტერიტორიაზე არაერთგან დაინთო გლეხთა აჯანყების ცეცხლი.

1588 წლიდან მოყოლებული, ანატოლია მრავალრიცხოვან აჯანყებათა ასპარეზი გახდა. 1595 წელს დაიწყო გლეხთა მძლავრი მოძრაობა, რომელმაც ისტორიაში მიიღო "ჯელალიების" სახელწოდება[7]. აჯანყება მოედო მცირე აზიის უდიდეს ნაწილს. 1599 წელს აჯანყებულ გლეხებს შეუერთდა ადგილობრივი ხელისუფლებით უკმაყოფილო საშუალო და წვრილი ფეოდალებისსიფაჰიების დიდი ნაწილი ყარა იაზიჯის მეთაურობით. ამ უკანასკნელთა უკმაყოფილება გამოწვეული იყო იმით, რომ მათ ჩამოართვეს საკარგავები იმის გამო, რომ თავი აარიდეს სამხედრო მოვალეობის შესრულებას ავსტრიასთან ომის დროს: ამ ფეოდალების-სიფაჰიების ერთი ნაწილი საერთოდ არ გამოცხადდა შეკრების ადგილზე, ხოლო მეორე ნაწილი, თავიანთი ჯარისკაცებითურთ, გაიქცა ბრძოლის ველიდან.

მართალია, ყარა იაზიჯის აჯანყება გლეხთა აჯანყება იყო, როგორც მონაწილეთა ძირითადი მასის შემადგენლობით, ისე აჯანყების წინაშე მდგარი ამოცანების მიხედვით, მაგრამ იგი ვიწრო კლასობრივი ინტერესებისათვის გამოიყენეს აჯანყების სათავეში მდგარმა წვრილმა ფეოდალებმა და მხედრობამ.

გლეხთა აჯანყებებმა მნიშვნელოვნად შეარყია სულთნის ხელისუფლება და ოსმალეთის სახელმწიფოს საფუძვლები და ობიექტურად ხელი შეუწყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლას ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ.

ოსმალეთის ხელისუფლებამ კიდევ უფრო გააძლიერა დაპყრობილი ხალხების ჩაგვრა-ექსპლუატაცია. ეს კი განსაკუთრებით მწვავე წინააღმდეგობას იწვევდა იმპერიის დაწინაურებულ ქვეყნებში, სახელდობრ - ბერძნებით, სლავებით, ქართველებით და სომხებით დასახლებულ ოლქებში, სადაც, როგორც მრავალსაუკუნოვანი ადგილობრივი კულტურულ-ისტორიული გამოცდილების წყალობით, ისე მეზობელი ევროპის სახელმწიფოებთან ტრადიციული მჭიდრო კულტურულ-ეკონომიკური კავშირის გავლენით, მოსახლეობის სამეურნეო და კულტურული დონე უფრო მაღალი იყო, ვიდრე ოსმალეთის იმპერიის სხვა რაიონებში.

---

[7] ჯელალი თავდაპირველად ეწოდებოდა აჯანყების მონაწილეს, რომელიც 1519 წელს მიმდინარეობდა ჯელალის ხელმძღვანელობით. შემდეგ ეს სიტყვა გახდა საზოგადოდ მეამბოხის, აჯანყებულის სინონიმი.

ოსმალეთის სულთნები

ორხანი
ბაიაზიდ I
მურად II

ოსმან I
მურად I
მეჰმედ I

ოსმალეთის სულთნები

ბაიაზიდ II
სულეიმან I
მურად III

მეჰმედ II
სელიმ I
სელიმ II

ᲐᲤᲠᲘᲙᲘᲡ ᲡᲐᲛᲮᲠᲔᲗᲘ ᲛᲘᲬᲐᲕᲚᲔᲑᲘ 1299-1699 ᲬᲬ

ქრონოლოგია

XXI ს. 30-ანი წლები	ახლო აღმოსავლეთში სელჩუკთა შემოსევები
1040	სელჩუკთა შეჭრა ირანში
1055	სელჩუკების მიერ ირანის დაპყრობა
1055	სელჩუკების მიერ ბაღდადის აღება
1037-1063	დიდ-სელჩუკთა პირველი სულთანი თოღრულ-ბეგი
1063-1072	დიდ-სელჩუკთა სულთანი ალფ-არსლანი
1064 და 1068	ალფ-არსლანის ლაშქრობები საქართველოში
1071 19 აგვისტო	ალფ-არსლანის მიერ ბიზანტიის იმპერატორის დამარცხება მანასკერტთან
1077-1307	კონიის (იკონიის) სასულთნო
1077-1086	სულეიმან იბნ კუტლუმიში, კონიის სასულთნოს დამაარსებელი
1081	სელჩუკთა მიერ იზნიქის (ნიკეა) აღება, კონიიდან იქ დედაქალაქის გადატანა
1082	სელჩუკების მიერ დამასკოს აღება

1084	სელჩუკების მიერ ანტიოქიის აღება
1096-1099	ჯვაროსანთა პირველი ლაშქრობა
1097	ჯვაროსანთა მიერ ქ. ნიკეას აღება
1098	ჯვაროსანთა მიერ ქ. ედესის აღება
1098 ივნისი	ჯვაროსანთა მიერ ქ. ანტიოქიის აღება
1099	ჯვაროსანთა მიერ ქ. იერუსალიმის აღება
1116	სელჩუკთა დედაქალაქი კელავ კონიაში გადაიტანეს
1117-1157	დიდ-სელჩუკთა უკანასკნელი სულთანი სანჯარი
1157	დიდ-სელჩუკთა სახელმწიფოს დაშლა
1196-1204	რუმის სულთანი რუქნ ად-დინი
1203 ან 1204	ბასიანის ბრძოლა
1207	სელჩუკების მიერ ქ. ანტალიის აღება
1214	სელჩუკების მიერ სინოპის აღება
1221 ან 1222	სელჩუკების ლაშქრობა ყირიმში

1243	მონღოლების მიერ სელჩუკების დამარცხება ქესედალთან
1281	ერთოღულის გარდაცვალება და ოსმანის გამეფება
1281-1326	ოსმან I
1284	სელჩუკთა სულთნის მიერ ოსმანის დანიშვნა სეგუთის გამგებლად
1288	ოსმალების მიერ ყარაჯაჰისარის დაპყრობა
1288	სელჩუკთა სულთნის მიერ ოსმანის დანიშვნა უჯბეგად
1299	სელჩუკთა სასულთნოს დაშლა 12 დამოუკიდებელ ბეილიქად და ოსმანის მიერ დამოუკიდებლობის გამოცხადება
1307	სელჩუკთა უკანასკნელი სულთნის მოკვლა მონღოლების მიერ და კონიის სასულთნოს გაუქმება
1311-1314	ოსმალთა შეჭრა სამხრეთ-აღმოსავლეთ თრაკიაში
1324-1360	ორხან I
1326	ქ. ბურსის აღება ოსმალების მიერ
1327	ორხანის მიერ ფულის, ახჩას (ვერცხლი) მოჭრა

1329	ოსმალების მიერ ქ. იზნიქის (ნიკეას) აღება
1337	ოსმალების მიერ ქ. იზმითის (ნიკომედიის) აღება
1352	ოსმალთა შეჭრა გალიპოლიის ნახევარკუნძულზე
1354	ოსმალთა მიერ ქ. გალიპოლის (გელიბოლუ) დაპყრობა
1356	ოსმალების მიერ ქ. ანკარის აღება
1360-1389	მურად I
1362	ოსმალების მიერ ქ. ედირნეს (ადრიანოპოლის) აღება
1362	ოსმალების მიერ ქ. პლოვდივის (ფილიპოლის) აღება
1371 26 სექტემბერი	მდ. მარიცასთან ოსმალების მიერ სერბიის ჯარის დამარცხება
1381	ოსმალების მიერ ქალაქების ქუთაჰიას, სიმავის, ალაშკერტისა და სპარტას შეერთება
1386	ოსმალებმა აიღეს ქ. სოფია და ბულგარეთის მეფე გახდა სულთნის ვასალი
1389 15 ივნისი	ოსმალთა მიერ სერბიის არმიის დამარცხება კოსოვოს ველზე
1389-1402	ბაიაზიდ I ილდირიმი (ელვა)

1391	ბაიაზიდის მიერ კონსტანტინოპოლის აღების ცდა
1391	ოსმალების მიერ ქ. სალონიკის აღება
1392	ოსმალების მიერ ქ. სინოპის აღება
1393	ოსმალების მიერ ქ. ტირნოვოს დაპყრობა და ბულგარეთის გადაქცევა ოსმალეთის ვასალად
1395	ოსმალების მიერ ქ. ვიდინის აღება
1396	ოსმალების მიერ ანადოლუჰისარის ციხის აღება
1396 25 სექტემბერი	ოსმალების მიერ ნიკოპოლთან ჯვაროსნების დამარცხება
1400	ოსმალების შეჭრა ატიკასა და პელოპონესში
1400	ოსმალების მიერ კონსტანტინოპოლის აღების ცდა
1402 28 ივლისი	თემურლენგის მიერ ანგორასთან ბაიაზიდის დამარცხება
1403-1413	ბრძოლა ტახტისათვის ბაიაზიდის შვილებს შორის
1413-1421	მეჰმედ I (ჩელები)
1416	გლეხთა აჯანყებები ოსმალეთში

1421-1451	მურად II
1422	კონსტანტინოპოლის დაპყრობის ცდა
1430	ოსმალების მიერ სალონიკის საბოლოოდ დაპყრობა
1439	ფლორენტინის (ფლორენციის) მსოფლიო საეკლესიო კრება
1443-1467	ალბანელი ხალხის ბრძოლა ოსმალების წინააღმდეგ გიორგი კასტრიოტის (სკანდერბეგის) მეთაურობით
1444 10 ნოემბერი	ოსმალების მიერ ვარნასთან ჯვაროსნების დამარცხება
1448 19 ოქტომბერი	ოსმალების მიერ კოსოვოსთან ევროპის ჯარების დამარცხება
1451-1481	მეჰმედ II ფათიჰი (დამპყრობელი)
1452	რუმელიჰისარის ციხის აშენება
1453 29 მაისი	ოსმალების მიერ კონსტანტინოპოლის დაპყრობა
1454	ოსმალთა თავდასხმა დასავლეთ საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროზე
1454-1459	ოსმალების მიერ სერბიის საბოლოოდ დაპყრობა
1456	მოლდავეთი გახდა ოსმალეთის მოხარკე ქვეყანა

1460	ოსმალების მიერ მორეის საბოლოოდ დაპყრობა
1461	ოსმალების მიერ ტრაპიზონის საკეისროს დაპყრობა
1463	ოსმალების მიერ ბოსნიის დაპყრობა
1463-1479	ვენეცია-ოსმალეთის ომი
1471	ყარამანიის ბეილიქის შეერთება ოსმალეთთან
1473 11 აგვისტო	მეჰმედ II-ის მიერ უზუნ-ჰასანის დამარცხება თერჯანთან
1475	ოსმალების მიერ ყირიმის, ქ. აზოვისა და აზოვის ზღვის სანაპიროს დაპყრობა
1479	ტამანის ნახევარკუნძულის დაპყრობა ოსმალების მიერ
1479	ოსმალების მიერ ალბანეთის საბოლოოდ დაპყრობა
1480-1481	ოსმალების მიერ იტალიის დაპყრობის ცდა
1481-1512	ბაიაზიდ II
1481-1495	უფლისწულ ჯემის ბრძოლა ტახტისათვის
1493	ოსმალეთის პირველი ელჩობა მოსკოვში

1496-1498	მიხეილ პლეშჩევის ელჩობა კონსტანტინოპოლში
1499-1500	გოლოხვასტოვის ელჩობა კონსტანტინოპოლში
1509	უფლისწულ სელიმის ლაშქრობა დასავლეთ საქართველოში
1512-1520	სელიმ I იავუზი (მრისხანე)
1514 23 აგვისტო	ჩალდირანის ველზე სელიმ I-ის მიერ ირანის ლაშქრის დამარცხება
1514-1515	ოსმალების მიერ დასავლეთ სომხეთისა და დასავლეთ ქურთისტანის დაპყრობა
1516 24 აგვისტო	სელიმ I-ის მიერ ალეპოს მახლობლად ეგვიპტის ლაშქრის დამარცხება
1516	ოსმალების მიერ სირიისა და პალესტინის დაპყრობა
1518	ჰაირედინ ბარბაროსას მიერ ოსმალეთის სუზერენიტეტის ქვეშ შესვლა და ალჟირის გადასვლა ოსმალთა ხელში
1521	უნგრეთის წინააღმდეგ ომის დაწყება -
1521	ოსმალების მიერ ქ. ბელგრადის აღება
1522	ოსმალების მიერ როდოსისა და დოდეკანესის კუნძულების დაპყრობა

1526 25 აგვისტო	ოსმალების მიერ მოხაჩთან უნგრეთის არმიის დამარცხება
1529	ოსმალების მიერ ვენის პირველი ალყა
1533 22 ივნისი	ოსმალეთ-ავსტრიის ზავი
1534-1535	სულეიმან I-ის პირველი ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ
1534	ოსმალების მიერ ბაღდადის აღება
1536	დაიდო პირველი კაპიტულაცია საფრანგეთსა და ოსმალეთს შორის
1538	ოსმალების მიერ ადენის დაპყრობა
1546	ოსმალების მიერ იემენის დაპყრობა
1547	ოსმალეთ-ავსტრიის საზავო ხელშეკრულება
1548-1549	სულეიმან I-ის მეორე ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ
1551	ოსმალების მიერ არტაანის დაპყრობა
1554-1555	სულეიმან I-ის მესამე ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ
1555 29 მაისი	ამასიის ოსმალეთ-ირანის ზავი
1566-1574	სელიმ II სარი (ლოთი)

1569	ოსმალეთის ლაშქრობა ასტრახანის წინააღმდეგ
1570-1573	ომი ოსმალეთსა და "საღვთო კავშირს" შორის
1571	ოსმალების მიერ კვიპროსის დაპყრობა
1571 8 ოქტომბერი	ლეპანტოს საზღვაო ბრძოლა ოსმალეთსა და საღვთო კავშირის სახელმწიფოთა შორის და ოსმალეთის ფლოტის განადგურება
1573 7 მარტი	საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთსა და ვენეციას შორის
1574	ტუნისის შეერთება ოსმალეთთან
1574-1595	მურად III
1578-1590	ოსმალეთ-ირანის ომი
1578	ლალა მუსტაფა ფაშას ლაშქრობა ამიერკავკასიაში
1578 9 აგვისტო	ოსმალების მიერ ჩილდირის ველზე ირანელების დამარცხება
1578 24 აგვისტო	ოსმალების მიერ თბილისის აღება
1579	ოსმალების მიერ ფოთისა და სოხუმის აღება

1583	დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება ინგლისთან
1585	ოსმალების მიერ თავრიზის აღება
1588	სიმონ I-სა და ფერჰად ფაშას შორის დაიდო ზავი
1590 21 მარტი	სტამბოლის ოსმალეთ-ირანის ზავი
1593-1606	ოსმალეთ-ავსტრიის ომი
1591	შავ და მარმარილოს ზღვებს შორის არხის გაყვანის ცდა
1595-1603	მეჰმედ III
1595	ანტიოსმალური კოალიციის შექმნა
1595	"ჯელალიების" აჯანყების დაწყება ანატოლიაში
1599-1603	გლეხთა აჯანყებები ანატოლიაში ყარა იაზიჯი-დელი ჰასანის მეთაურობით

ბიბლიოგრაფია

წყაროები

1. *აბულაძე ც.* არზრუმის ვილაიეთის 1592 წლის კანონ-ნამე. - საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, III, თბ., 1961.
2. *არაქელ დავრიჟეცის ცნობები საქართველოს შესახებ.* თარგმანი, შესავალი და კომენტარები კ. კუციასი. თბ., 1974.
3. *გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი.* თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიამ. წ. I, ტექსტი. თბ., 1947; წ. II, თარგმანი. თბ., 1941; წ. III, გამოკვლევა: 1. ხელნაწერის აღწერილობა. 2. შენიშვნები ტექსტის გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის. თბ., 1958.
4. *ევლია ჩელების "მოგზაურობის წიგნი".* თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურიძემ. ნაკვ. I, ქართული თარგმანი. თბ., 1971; ნაკვ. II. გამოკვლევა, კომენტარები. თბ., 1973.
5. *ვახუშტი ბატონიშვილი.* აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. - ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973.
6. *თურქეთ-სპარსეთის ომები და ქრისტიანი ქართველები.* იტალიურიდან თარგმნა, შენიშვნები და სამიებლები დაურთო ე. მამისთვალიშვილმა. თბ., 1978.
7. *თურქული წყაროები XVI ს. I მეოთხედის სამცხე-საათაბაგოს ისტორიისათვის.* თურქული დოკუმენტები ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და შენიშვნებით გამოსცა ც. აბულაძემ. თბ., 1983.
8. *იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ.* თურქული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ს. ჯიქიამ. თბ., 1964.
9. *მუსტაფა ნაიმას ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ.* თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და შენიშვნებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ. თბ., 1979.
10. *ფუთურიძე გ.* მუსტაფა სელანიქის ცნობები საქართველოს შესახებ. - თსუ შრომები, ტ. 91, თბ., 1960.
11. *ქათიბ ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ.* თურქულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და სამიებლები დაურთო გ. ალასანიამ. თბ., 1978.
12. ქართლის ცხოვრება. ტ. II. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი

ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ., 1959.
13. *შაჰ თამაზის საუბარი ოსმალეთის ელჩებთან.* სპარსული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, თარგმნა, შენიშვნები და წინასიტყვაობა დაურთო კ. ტაბატაძემ. თბ. 1976.
14. *ჩილდირის ომალეთის ბაბა დავთარი.* თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა ც. აბულაძემ, გამოკვლევა დაურთო მ. სვანიძემ. თბ., 1979.
15. *ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ.* სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა ვ. ფუთურიძემ, შენიშვნები დაურთო რ. კიკნაძემ. თბ., 1966.
16. *XV საუკუნის იტალიელი მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ.* იტალიურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და სახელებლები დაურთო ე. მამისთვალიშვილმა. თბ., 1981.
17. *XVI-XVIII საუკუნეების ოსმალური დოკუმენტური წყაროები.* თურქული ტექსტი, ქართული თარგმანით, შესავლით, ტერმინოლოგიური ლექსიკონით, ფაქსიმილეებითა და სახელებლებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ. თბ., 1987.
18. Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. Документы и материалы. Составление, перевод и комментарии А. С. Тверитиновой. М., 1963.
19. *Бидлиси, Шараф-хан ибн Шамседдин. Шараф-наме.* Перевод, предисловие, примечания и приложения В. И. Васильевой, т. 1-2, М., 1967-1976.
20. *Книга Орудж-бека Байата (Дон Жуана Персидского).* Перевод с английского, введение и комментарии О. Эфендиева и А. Фарзалиева. Баку, 1988.
21. *Мебде-и Канун-и Йеничери Оджаны Тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса).* Издание текста, перевод с турецкого, введение, комментарии и указатели И. В. Петросян. М., 1987.
22. *Записки янычара, написаны Константином Михайловичем из Острованы.* Введение, перевод и комментарии А. И. Рогова. М., 1978.
23. *Тверитинова А. С.* Книга Законов султана Селима I. Публикация текста, перевод, терминологические комментарии и предисловие. М., 1963.
24. *Alberi E.* Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato..., t. I-III, Firenze, 1839-1869.
25. *Anhegger R., Inalcik H.* Kanuননame-i Sultani ber muceb-i urf-i osmali. II. Mehmed ve II. Bayezid devirlerine ait yasakname ve kanunnameler. Ankara, 1956.
26. *Bacque-Grammont J.-L. et Chahryar Adle.* Les Ottomans, les Safavides et la Géorgie (1514-1524). Istanbul, 1991.
27. *Barkan H. L.* XV ve XVI asorlarda Osmanlı Imparatorlupunda Zirao Ekonominin Hukuki ve Malo Esaslari, I cilt. Kanunlar. Istanbul, 1945.
28. *Charriere E.* Négotiations de la France dans le Levant, ou correspondances, mem-

oires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople et des ambassadeurs... a Venise, Ragusc, Rome etc., v. I-IV, Paris, 1848-1868.
29. *Chesneau J.* Le Voyage de monseigneur d'Aramon ambassadeur pour le roy en Levant. Paris, 1887.
30. *Celal-zade Mustafa.* Selim-name (Hazırlayalar A. Uğur - M. Çuhadar). Ankara, 1990.
31. *Fekete L.* Zur Geschichte der Grusiner des 16 Jahrhunderts. - Acta Orient. Hung., t. I, fasc. I, 1950, S. 93-133.
32. *Don Juan of Persia.* Relationes. London, 1926.
33. *Knolles R.* The General History of the Turks. Oxford, 1631.
34. Osmanlı Imparatorluğunda Eyalet Taksımatı, Toprak Dağıtımı ve Bunlarin Malı Güçleri. (Bugünkü dile çeviren H. Tuncer). Ankara, 1964.
35. I Selim Kanunnamesi (1512-1520) ve XVI yüzelin ikinci yarısnın kimi kanunları (Yayinlayanlar S. Pulaha - Y.Yücel). Ankara, 1988.
36. Tarih-i Peçevi, c. I, II, Ankara, 1981.

სამეცნიერო ლიტერატურა

37. *ბაკე-გრამონი ჟ.-ლ.* ოსმალები და საქართველო XVI საუკუნის პირველ მეოთხედში. - მაცნე, ისტორიის სერია, 1978, № 3.
38. *ბოსტაშვილი ნ.* თურქეთის ბიბლიოგრაფია (ისტორია). თბ., 1971.
39. *გაბაშვილი ვ.* ქართული ფეოდალური წყობილება XVI-XVII სს. თბ., 1958.
40. *გაბაშვილი ვ.* დიდ სელჩუკთა სახელმწიფო. - ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან (ფეოდალური ხანა). თბ., 1957.
41. *გაბაშვილი ვ.* თემურლენგი. - ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან. თბ., 1957.
42. *გაბაშვილი ვ.* თურქმანები. - ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან. თბ., 1957.
43. *გაბაშვილი ვ.* სეფიანთა სახელმწიფო. - ნარკვევები მახლობელი აღ-მოსავლეთის ისტორიიდან. თბ., 1957.
44. *გაბაშვილი ვ.* ოსმალეთის ქალაქები, ხელოსნობა, ვაჭრობა. - ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან. თბ., 1957.
45. *გაბაშვილი ვ.* ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან (საქართველო და ანტიოსმალური კოალიციები XVI-XVII სს.). - მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკ. 31, თბ., 1954.
46. *გიგინეიშვილი ო.* ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან. თბ., 1982.
47. *დონდუა ვ.* "სტამბოლი" სახელის განმარტებისათვის. - საქ. მეცნ. აკად. მომბე, № 2, 1961.
48. *გელაშვილი ნ.* ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI ს.). თბ., 1995.

49. *გუდიაშვილი დ.* კავკასიური ელემენტი ოსმალეთის პოლიტიკურ სარბიელზე ევლია ჩელების "მოგზაურობის წიგნის" მიხედვით. - საქართველოს ისტორიის მასალები, წიგნი II, თბ., 1979.
50. *კაციტაძე დ.* საქართველო XIV-XV საუკუნეთა მიჯნაზე. თბ., 1975.
51. *მამისთვალიშვილი ე.* საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობანი XV საუკუნის მეორე ნახევარსა და XVI საუკუნეში (ევროპული წყაროების მიხედვით). თბ., 1981.
52. *პაიჭაძე დ.* ევროპის ქვეყნების ანტიოსმალური კოალიცია და საქართველო XV ს-ის 60-იან წლებში. თბ., 1989.
53. საქართველოს ისტორია (დამხმარე სახელმძღვანელო). - თბ., 1946.
54. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973.
55. *სვანიძე მ., ჯიქია ს.* საქართველო-თურქეთის ურთიერთობის ისტორიიდან 1588-1590 წწ. - მაცნე, 1966, № 6.
56. *სვანიძე მ.* ლალა მუსტაფა ფაშას ლაშქრობა ამიერკავკასიაში (1578 წ.). - თსუ შრომები, ტ. 116, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, V, თბ., 1965.
57. *სვანიძე მ.* ოსმალეთის იმპერიის ადმინისტრაციული წყობა და პროვინციული მართვა-გამგებლობა XVI საუკუნეში. - მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები. თბ., 1963.
58. *სვანიძე მ.* ჩილდირის (ახალციხის) საფაშოს დაარსების ისტორიიდან. - მაცნე, 1964, № 3.
59. *სვანიძე მ.* საქართველო-ოსმალეთის ისტორიის ნარკვევები (XIV-XVIII სს.). თბ., 1990.
60. *სვანიძე მ.* საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI-XVII სს.). თბ., 1971.
61. *სვანიძე მ.* ახალციხის საფაშოში მიწათმფლობელობის ისტორიიდან. - ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან. თბ., 1976.
62. *სვანიძე მ.* ოსმალური დავთრების შესახებ - ისტორიული ძიებანი 1985. თბ., 1988.
63. *სვანიძე მ.* გლეხთა მიწათმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის შესახებ ახალციხის საფაშოში ოსმალური კანონ-ნამეების მიხედვით. - ი. ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული. თბ. 1976.
64. *სვანიძე მ.* ქართველები თურქეთში. თბ., 1998.
65. *სვანიძე მ.* ფეოდალური მიწათმფლობელობის ზოგიერთი საკითხი სამცხე-საათაბაგოში ოსმალთა ბატონობის დროს. - ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო. თბ., 1991, გვ. 240-252.
66. *ტაბატაძე კ.* ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხო დამპყრობლების წინააღმდეგ XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე. თბ., 1974.

67. *ტაბატაძე კ.* ამიერკავკასიის ქვეყნები და სეფიანთა სახელმწიფო შაჰ-თამაზ I-ის "თეზქერეს" მიხედვით. - ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან. თბ., 1957.
68. *ტაბალუა ი.* საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, I-III, თბ., 1984-1987.
69. *ტარდი ლ.* უნგრეთ-საქართველოს ურთიერთობა XVI საუკუნეში. თბ., 1980.
70. ტივაძე გ. ოსმალეთის დერვიშობა და გლეხთა აჯანყებანი XVI ს-ში. დამატებითი ზოგიერთი საკითხების განხილვით. თბ., 1946.
71. *ტიკაძე მ.* იბნ იასის ცნობები ოსმალეთის მიერ სირიის ქალაქების დაპყრობის შესახებ. - მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, II, თბ., 1972.
72. *ფუთურიძე გ.* ოსმალეთის სახელმწიფოს წარმოშობა. - ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან. თბ., 1957.
73. *ფუთურიძე გ.* ოსმალთა დაპყრობითი ომები XIV-XVI საუკუნეებში. - ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან. თბ., 1957.
74. *ფუთურიძე გ.* გადასახადები და საგადასახადო სისტემა. - ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან. თბ., 1957.
75. *ფუთურიძე გ.* ოსმალეთი XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე. - ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან. თბ., 1957.
76. *შენგელია ნ.* სელჩუკები და საქართველო XI საუკუნეში. თბ., 1962.
77. *შენგელია ნ.* XV-XIX საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ოსმალური წყაროები. თბ., 1974.
78. *ჯავახიშვილი ივ.* ქართველი ერის ისტორია, ტ. III-IV, თბ., 1946-1948.
79. *ჯაფარიძე გ.* საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო. თბ., 1995.
80. *Абуладзе Ц. А., Сванидзе М. Х.* Реестры Трапезундского, Чильдирского и Карсского эялетов 1694-1732 гг. - Тюркологический сборник 1978, М., 1984.
81. *Бартольд В. В.* Турция, ислам и христианство. - Соч., т. 4, М., 1966.
82. *Бартольд В. В.* Халиф и султан. - Соч., т. 6, М., 1968.
83. *Гордлевский Вл. А.* Был ли турецкий султан халифом. - Избр. соч., т. 3, М., 1962.
84. *Гордлевский Вл. А.* Государство Сельджукидов Малой Азии. - Избр. соч., т. I, М., 1960.
85. *Гордлевский Вл. А.* Внутреннее состояние Турции во второй половине XVI века. - Избр. соч., т. 3, М., 1962.
86. *Достян И. С.* Борьба сербского народа против турецкого ига в XV-XVIII вв. М., 1958.

87. *Еремеев Д. Е.* Этногенез турок. М., 1971.
88. *Жуков К. А.* Эгейские эмираты в XIV-XV вв. М., 1988.
89. *Зулалян М. К.* Армения в первой половине XVI в. М., 1971.
90. *Ибрагимов Г. И.* Крестьянские восстания в Турции в XV-XVI вв. - "Византийский временник", VII, М., 1953.
91. *Иванов Н. А.* Османское завоевание арабских стран 1516-1574 гг. М., 1984.
92. История Византии, т. 1-3, М., 1967.
93. История Ирана с древнейших времен до конца 18 века. М., 1958.
94. История стран зарубежной Азии в средние века. М., 1970.
95. *Карпов С. П.* Трапезундская империя и западноевропейские государства в XIII-XV вв. М., 1981.
96. *Кепрюлю М. Ф.* Происхождение Османской империи. М., 1939.
97. *Крымский А.* История Турции и ее литературы от расцвета до начала упадка. М., 1910.
98. *Мейер М. С.* К вопросу об изменении в структуре и составе правящего класса Османской империи в XVIII в. - Проблемы истории Турции. М., 1978.
99. *Мейер М. С.* К вопросу о происхождении тимара. - Формы феодальной земельной собственности и владения на Ближнем и Среднем Востоке. М., 1979.
100. *Мейер М. С.* К характеристике правящего класса Османской империи XV-XVII вв. - Средний Восток: история, культура, источниковедение. М., 1980.
101. *Мейер М. С.* К периодизации истории Турции эпохи феодализма. - Вестник МГУ, М., 1977, № 4.
102. *Мейер М. С.* Влияние "революции цен" в Европе на Османскую империю. - Народы Азии и Африки, М., 1975, № 1.
103. *Мейер М. С.* Некоторые черты аграрных отношений в Османской империи. - Историография стран Востока (проблемы феодализма). М., 1977.
104. *Мейер М. С.* Османская империя в XVIII веке. Черты структурного кризиса. М., 1991.
105. *Мустафаев Ш. М.* Восточная Анатолия от Ак-Коюнлу к Османской империи. М., 1994.
106. *Мутафчиева В. П.* Аграрните отношения в Османската империя през XV-XVI вв. София, 1962.
107. *Новичев А. Д.* История Турции. I. Эпоха феодализма (XI-XVIII вв.). Л., 1963.
108. *Новичев А. Д.* Крестьянское восстание в Турции в начале XV в. - Проблемы востоковедения, М., 1960, № 3.
109. *Орешкова С. Ф., Гасратян М. А., Петросян Ю. А.* Очерки истории Турции. М., 1983.
110. *Орешкова С. Ф.* Османский феодализм: типологические наблюдения. - Типы общественных отношений на Востоке в средние века. М., 1982.

111. Османская империя: государственная власть и социально-политическая структура. М., 1990.
112. Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв. М., 1984.
113. Османская империя в первой четверти XVII века. М., 1984.
114. *Петросян Ю. А.* Древний город на Босфоре. Исторические очерки. М., 1986.
115. *Петросян Ю. А.* Османская империя: могущество и гибель. М., 1990.
116. *Петросян Ю. А., Юсупов А. Р.* Город на двух континентах. М., 1981.
117. *Рансимен С.* Падение Константинополя в 1453 г. Перевод с английского Л. Б. Петрушевской, М., 1987.
118. *Сванидзе М. Х.* О юрдлуках и оджаклыках как одной из форм землевладения в Османской империи (на примере Чилдырского эялета). - Первый конгресс балканских исследований (София, 26 августа - 1 сентября 1966 г.). Сообщения советской делегации. М., 1966.
119. *Сванидзе М. Х.* Вопросы землевладения в Османской империи на примере Ахалцихского (Чилдырского) пашалыка. Доклады и сообщения советской делегации на III Международном съезде по изучению стран Юго-Восточной Европы (Бухарест, 4-10 сентября 1974 г.). М., 1974.
120. *Сванидзе М. Х.* Грузия, страны Причерноморья и Восточной Европы в первой половине XVII в. - Россия, Польша и Причерноморье в XV-XVII вв. М., 1979.
121. *Сванидзе М. Х.* Турецко-иранские отношения в начале XVII в. и Грузия. - Проблемы истории Турции. М., 1978.
122. *Сванидзе М. Х.* Амасийский османо-турецкий договор 1555 г. и Закавказье. - Восточное историческое источниковедение и специальные исторические дисциплины, вып. 2, М., 1994.
123. *Сванидзе М. Х.* Турецко-иранские отношения и Грузия в 1613-1619 гг. - Османская империя. М., 1986.
124. *Сванидзе М. Х.* Производство зерновых на крестьянском чифтлике (по османским законоположениям XV-XVI вв.). - Османская империя - государственная власть и социально-политическая структура. М., 1990.
125. Смирнов В. Ф. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века. Спб., 1887.
126. *Смирнов Н. А.* Россия и Турция в XVI-XVII вв., т. I-II, М., 1946.
127. *Тверитинова А. С.* Восстание Кара Языджи-Дели Хасана в Турции. М.-Л., 1946.
128. *Тверитинова А. С.* К вопросу о крестьянстве и крестьянском землевладении в Османской империи (XV-XVIвв.). - Уч. зап. ИВАН, тт. 17, 19, 59.
129. *Успенский Ф. И.* История Византийской империи, т. III, М.-Л., 1948.

130. *Успенский Ф. И.* Очерки из истории Трапезундской империи. Л., 1929.
131. *Фрейденберг М. М.* Дубровник и Османская империя. М., 1984.
132. *Цветкова Б.* Новые данные о христианах-сипахи на Балканском полуострове в период турецкого господства. - Византийский временник, т. 13, М., 1958.
133. *Шамсутдинов А. М.* К вопросу об образовании Османского княжества. - Труды Московского института востоковедения, вып. 5, 1947.
134. *Эфендиев О. А.* Азербайджанское государство Сефевидов в XVI веке. Баку, 1981.
135. *Abuladze T., Svanidze M.* Defter-i Caba-i eyalet-i Зəldər a, dair ilk belgiler, v. VIII, TTK. II cilt, Ankara, 1981, s. 1034-1036.
136. *Akdap M.* Celalə isyanlarə (1550-1603). Ankara, 1963.
137. *Akdap M.* Türkiye'nin istimao ve iktisado tarəhi, I-II, Ankara, 1959-1971.
138. *Allen W. E.* A History of Georgian People. London, 1932.
139. *Allen W. E.* Russian Embassies to the Georgian Kings, 1589-1605, v. I-II, Cambridge, 1970.
140. *Babinger F.* Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig, 1927.
141. *Babinger F.* Mehmet der Eroberer und seine Zeit. München, 1953.
142. *Bacque-Grammont J.-L.* Une description ottomane du Saatabago vers 1520. - Bedi Kartlisa, XXXVI, 1978, pp. 149-166.
143. *Beldiceanu N.* Le timar dans l'Etat Ottoman (début du XIVe - début du XVIe siecle). Wiesbaden, 1980.
144. *Brosset M.* Histoire de la Géorgie. T. I-II, SPb., 1856-1858.
145. *Cahen C.* Pre-Ottoman Turkey. London, 1962.
146. *Carretto G. E., Lo Jacono C., Ventura A.* Maometto in Europa. Arabi e turchi in Occidente 622-1922, a cura di Francesco Gabrieli. Milano, 1982.
147. *Danəşmend Э. H.* Izahlə Osmanlə tarihi kronolojisi. Istanbul, c. I-III, 1948-1956.
148. *Faroghi S.* Subjects of the Sultan. Culture and Daily Life in the Ottoman Empire. London, 1998.
149. *Fisher S.* The Foreign Relations of Turkey 1491-1512. Urbana, 1948.
150. *Gibb H. A., Bowen H.* Islamic Society and the West. London-NewYork-Toronto, 1950.
151. *Hammer J.* Histoire de l'Empire Ottoman, v. I-IV, Paris, 1830-1846.
152. *Inalcək H.* L'Empire Ottoman. Les peuples de l'Europe de Sud-Est et leur role dans l'histoire (XV-XX ss.). - I Congres international des etudes Balkaniques et Sud-Est Europeenes, Sofia, 1966.
153. *Inalcək H.* Ottoman Methods of Conquest. - Studia Эslamica, t. II, Paris, 1954.
154. *Inalcək H.* The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600. London-NewY-

ork, 1973.
155. *Kırzıoğlu M. F.* Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni fethi (1451-1590). Ankara, 1976.
156. *Köprülü M. F.* Les origines de l'Empire Ottoman. Paris, 1935.
157. *Kütükoğlu B.* Osmanlı-Iran siyası münasebetleri 1578-1612. Istanbul, 1993.
158. *Lamartine A.* Histoire de la Turquie, v. I-IV, Paris, 1854-1859.
159. Lavallé. Histoire de l'Empire Ottoman. Paris, 1855.
160. Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIV-XVI siecles). Ankara, 1991.
161. *Lewis B.* Ortagoğu Hıristiyanlığın Doğusundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi. Istanbul, 1996.
162. Mufassal Osmanlı tarihi. Istanbul, c. I-III, 1957-1959.
163. *Pitcher D. E.* An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century. Leiden, 1973.
164. *Rycaut P.* The History of the Present State of the Ottoman Empire. Londra, 1675.
165. *Sertoğlu M.* Osmanlı Tarihi Lügatı. Istanbul, 1986.
166. *Sugar P. F.* Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804. London, 1977.
167. *Svanidze M.* Point des études sur l'histoire de la Turquie et de la Géorgie. - Turcica. Paris, 1978, t. IX/2-X.
168. *Svanidze M.* L'Économie rurale dans le vilayet d'Akhaltzikhé d'aprés le "Registre detaillé de 1595". - Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman, III, Louvain, 1983.
169. *Svanidze M.* Une ambassadrice géorgienne (sur l'histoire du traité de paix turco-persan de 1612). - Revue des études Géorgiennes et Caucasiennes, 4, Paris, 1988.
170. *Svanidze M.* La Production céréalière du Paşalık Çıldır au XVI s. - CIEPO, VII, Ankara, 1994.
171. *Svanidze M.* Animal Husbandry and Bee-Keeping in the Pashalık of Çıldır according to the "Detailed Register of the Vilayet of Gurjistan", 1595 A. D. - Between the Danube and Caucasus. Budapest, 1987.
172. *Tansel S.* Yavuz sultan Selim. Ankara, 1962.
173. Türkische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von 1071 bis 1920. Hrsg. von H. G. Majer und R. Motika. Wiesbaden, 1995.
174. *Uzunçarşılı İ. H.* Osmanlı devletinin merkez ve Bahriye teşkilati. Ankara, 1948.
175. *Uzunçarşılı İ. H.* Osmanlı devleti teşkilatından Kapukulu Ocakları, I-II, Ankara, 1943-1944.
176. *Uzunçarşılı İ. H.* Osmanlı tarihi, c. I-IV, 1947-1956.
177. *Wittek P.* The Rise of the Ottoman Empire. London, 1943.

შინაარსი

წინასიტყვაობა 5

თავი I.

თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფო მცირე აზიაში XI-XIII საუკუნეებში . 7

1. მცირე აზიაში თურქული ტომების დასახლება 7
2. დიდ-სელჩუკთა სახელმწიფო 7
3. რუმის (კონიის) სასულთნო 9

თავი II.

ოსმალეთი XIV საუკუნეში 15

1. ოსმალეთის სახელმწიფოს შექმნა 15
2. ოსმალეთის სახელმწიფოს ჩამოყალიბება 18
3. ოსმალთა დაპყრობითი ომები XIV საუკუნეში 26

თავი III.

ოსმალეთი XV საუკუნის პირველ ნახევარში 32

1. მცირე აზიაში თემურლენგის შემოსევები 32
2. ტახტისათვის ბრძოლა უფლისწულებს შორის 36
3. გლეხთა აჯანყებები XV საუკუნის დამდეგს 38
4. ოსმალეთი XV საუკუნის 20-იან წლებში 40
5. ანტიოსმალური კოალიციის შექმნა და ბალკანეთის ხალხების ბრძოლა ოსმალთა წინააღმდეგ XV საუკუნის 30-40-იან წლებში 42

თავი IV.

კონსტანტინოპოლის დაცემა 48

1. მეჰმედ II 48
2. შეტევისათვის სამზადისი 50
3. მდგომარეობა ალყაშემორტყმულ ქალაქში 53
4. იერიშის დაწყება 58
5. ოსმალების მიერ კონსტანტინოპოლის დაპყრობა და მისი ისტორიული მნიშვნელობა 62

თავი V.

ოსმალეთის იმპერიად ჩამოყალიბება 66

1. ოსმალთა პირველი ნაბიჯები შავი ზღვის რეგიონში გაბატონების მიზნით 66
2. ოსმალთა შემდგომი ექსპანსია ბალკანეთის ქვეყნებში 73
3. ტრაპიზონის საკეისროს დაპყრობა 76
4. ყირიმის დამორჩილება და შავი ზღვის გადაქცევა "ოსმალეთის ტბად" 83
5. იტალიის დაპყრობის ცდა 85

6. თიმარული სისტემა 86
7. ოსმალეთის საზოგადოებრივი წყობილება 98
8. ოსმალთა დაპყრობითი ომების თავისებურებანი 105
9. ქვეყნის აღწერა და დავთრების შედგენა 110
თავი VI.
ოსმალეთი XV საუკუნის მიწურულს და XVI საუკუნის დამდეგს .. 112
1. ბაიაზიდ II-ის გამეფება, უფლისწულ ჯემის ბრძოლა ტახტისათვის 112
2. ურთიერთობების დამყარება სხვადასხვა სახელმწიფოებთან, პირველი დიპლომატიური კონტაქტები რუსეთთან 115
3. ბაიაზიდ II და სეფიანთა ირანი 120
4. უფლისწულ სელიმის ბრძოლა ტახტისათვის 121
5. ოსმალეთ-ირანის ომის დაწყება 123
6. სელიმ I-ის ლაშქრობა სირიასა და ეგვიპტეში 127
თავი VII.
ოსმალეთის იმპერია ძლიერების ხანაში 133
1. უნგრეთის დაპყრობა 133
2. ომი ავსტრიასთან და ვენის პირველი გარემოცვა 135
3. სულეიმანის პირველი ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ 139
4. ომის განახლება ევროპის სახელმწიფოებთან 140
5. სულეიმანის მეორე ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ 141
6. სულეიმანის მესამე ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ 144
7. 1555 წლის აპასიის ზავი 148
8. ოსმალთა დაპყრობები აფრიკაში 151
9. 1536 წლის საფრანგეთ-ოსმალეთის პირველი კაპიტულაცია 154
10. სულეიმან I და მისი საკანონმდებლო საქმიანობა 156
11. ოსმალეთის შეიარაღებული ძალები, იენიჩართა კორპუსი 157
12. სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობა. დივანი ჰუმაიუნი 164
13. პროვინციების მართვა-გამგებლობა 174
14. არამუსლიმური მოსახლეობის მმართველობის მილეთური სისტემა 179
15. სახელმწიფო რეგლამენტაცია 181
16. სულთნის სამეფო კარი 184
17. უცხო სახელმწიფოების ელჩების მიღება 190
თავი VIII.
ოსმალეთის დასუსტების პირველი ნიშნები 195
1. 1569 წლის ასტრახანის ლაშქრობა 195
2. კვიპროსის დაპყრობა და ომი "საღვთო ლიგასთან" 198

3. გლეხთა აჯანყებები XVI საუკუნეში 200
თავი IX.
1578-1590 წწ. ოსმალეთ-ირანის ომი 203
1. ლალა მუსტაფა ფაშას ლაშქრობა ამიერკავკასიაში 203
3. სინან ფაშას ლაშქრობა 215
4. ირან-ოსმალეთის საზავო მოლაპარაკება 216
5. ოსმალეთის ურთიერთობა უცხოეთის სახელმწიფოებთან, დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება ინგლისთან 218
6. ანტიოსმალური კოალიციის შექმნა ირანის, საქართველოსა და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ქვეყნების მონაწილეობით 220
7. ფერჰად ფაშასა და ოზდემირ ოღლუს ლაშქრობები 224
8. 1588 წელს სიმონ I-სა და ფერჰად ფაშას შორის დადებული ზავი 228
9. 1590 წლის 21 მარტის სტამბოლის საზავო ხელშეკრულება .. 231
თავი X.
ოსმალეთი XVI საუკუნის მიწურულს 233
1. შავ და მარმარილოს ზღვებს შორის არხის გაყვანის მცდელობები ... 233
2. ომი ავსტრიასთან 238
3. თიმარული სისტემის კრიზისი, გლეხთა აჯანყების დაწყება 243
ოსმალეთის სულთნები 250
ოსმალეთის იმპერია (1299-1699) 252
ქრონოლოგია 253
ბიბლიოგრაფია 264
წყაროები 264
სამეცნიერო ლიტერატურა 266
შინაარსი 273